

PROBLEMI

27-28

SIMILJAN ROZMAN: ŠTEFAN, TILA IN ANDREJ PLEČKO (305)

KAJETAN KOVIČ: PESMI (322)

DORO HVALICA: NESPEČNOST (325)

VLADIMIR GAJŠEK: PESMI (328)

MIROSLAV KOŠUTA: ŠTIRI PESMI ZA UROŠA (332)

DANE DEBIČ: OGLAS (335)

FRANCI ZAGORIČNIK: PRVI KVARTAL: SPLAVI (342)

VALENTIN CUNDRIČ: RJA (351)

SAŠA VUGA: KO JE BOG PTIČKE BARVAL (356)

OTMAR KNAP: PRAZNIK (367)

MATE DOLENC: PRIJATELJ (375), FIČIRIČ (377), PES (380)

MARLIJA GORŠE: BEG (384)

TOINE PARTLJIČ: SAMO OBLAKI JADRAJO (391)

BOGDAN NOVAK: KROKARJI SVOJEGA POGUMA (405)

E. E. CUMMINGS: PESMI, prevedel Veno Taufer (417)

TIBOR DERY: HVALNICA BLAGODATIM CIVILIZACIJE,

prevedel Štefan Barbarič (425)

BORIS PATERNU: LOJZE KRAKAR, MED ISKALCI BISEROV (434)

PETER LEVEC: LOV NA MUŠICE, NE PA NA KOZLE (440)

DRAGA AHAČIČ: MODERNO GLEDALIŠČE IN NJEGOV IZRAZ (444)

TINE HRIBAR: ODTUJENOST IN DIALEKTIKA (461)

RATKO ŠČEPANOVIČ: DELAVCI IN BLAGOVNA PRODUKCIJA

STIPE SUVAR: NEKAJ MISLI O INSTITUCIONALIZIRANJU VAŠKEGA

ZIVLJENJA IN O SODELOVANJU KMETOV V DRUŽBENIH ZADEVAH,

prevedel Jože Plešelj (495)

MIODRAG JOVIČIČ: PROBLEM VELIKOSTI KOMUNE,

prevedel Jože Plešelj (507)

INŽ. VILKO PLEŠNAR: NOVA ETAPA V RAZVOJU SOVJETSKEGA

KMETIJSTVA (518)

LIKOVNA PRILOGA:

AVGUST LAVRENCIČ: COLNIL, 1965; ČERI, 1964; SIVA PREGRADA, 1965;

BARIERA, 1964

— JULIJ 1965 —

REVIIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

PROBLEMI

revija za kulturo in družbena
vprašanja, julij 1965, leto III.,
št. 27—28

Ureja uredniški odbor: Vinko
Blatnik, Barbara Breclj (se-
kretar redakcije), Božidar De-
benjak, Janez Dokler, Ervin
Fritz; ing. Jože Guzelj, Tine
Hribar, Ivan Hvala, Savin Jo-
gan, Vladimir Kavčič (glavni
urednik), Marko Kerševan,
Andrej Kirn, Viktor Konjar,
Milan Kučan, Zdravko Mlinar,
Janez Pirnat (odgovorni ured-
nik), Franci Polak, Stane Sa-
ksida, Ratko Ščepanovič

Lektor: Janez Gradišnik

Uredništvo: Ljubljana, Tomši-
čeva 12. Telefon: 20-487. Nena-
ročeni rokopiesov ne vračamo.
Naročila pošiljajte na CK ZMS,
Ljubljana, Dalmatinova 4, te-
lefon: 31 00 33, tekoči račun:
600-14-608-28 z oznako: za Pro-
bleme. Celoletna naročnina
1200 dinarjev. Za študente in
dijake 900 dinarjev. Cena po-
sameznega izvoda 150 dinarjev

Izdajata CK ZMS in UO ZŠJ
v Ljubljani. Tisk, izdelava kli-
šejev in vezava: tiskarna »Jože
Moškrič« v Ljubljani

Štefan, Tila in Andrej Plečko

Smiljan Rozman

Odlomek iz romana »Brusač«

V veži je zgrabil voziček, ga rinil na ulico in potem po ulici proti cerkvi spodaj ob mostu. Na vogalu se je obrnil in pogledal tablo nad vrati gostilne. Nenadoma ga je obšel občutek žalosti, ki človeka zgrabi, če se od nečesa poslavlja. Zavil je za vogal in pomislil: »Saj ne grem daleč. Čez dobro uro bom spet v njej.« Vendar je vedel, da ne bo tako, kot je bilo še včeraj, ko ga je čakala nad gostilno soba, ko je lahko opazoval Martine zibajoče se boke in poslušal njen pogrkvajoči glas. »Zdaj je pa že na morju. S svojim fantom, fantom!« Razločno je zaslišal njen glas: »To je pa moj fant, Ivan!« Zgrabila ga je jeza, ki se ga je oprijemala, dokler ni pozvonil pri Sandorju Valenčiču. In ko je čakal, si je mislil: »Saj ni tako hudo. Včasih se res človek počuti sam. Toda to je še vedno bolje, kot živeti s kakšno Berto in gledati njen obraz, dokler te nekega dne ne kresne po glavi. Tudi to bi se lahko zgodilo Sandorju. Še srečo je imel, da jo je skupil samo po rokah.«

Zaslišal je drsajoče korake gospe Julijane. V vratih se je obrnil ključ, in pred sabo je zagledal njen kocinasti obraz.

Gospa Julijana ga je pogledala, si pritisnila na nos robček in zahlipala.

»Kaj pa je gospa?« je vprašal Stefan s tresočim glasom.

Gospa je stresla z glavo. »Tudi njega so danes odpeljali.«

»Kam?« Stefan se je moral oprijeti vozička.

»V bolnišnico. Ko sem zjutraj prišla v sobo, je bil v nezavesti. Ves se je tresel. Prisadilo se mu je. Dobil je zastrupitev, kot se temu pravi. Vidite, zdaj sem sama v hiši.«

Stefan je moral zajeti dovolj zraka, ker se mu je zdelo, da so pljuča prazna, da bo vsak trenutek padel po pločniku. Pogledal je gospo

Julijano, potem hišo z okni, za katerimi je ždela imenitnost velike sobe s steklenim lestencem, za katerimi je bil vklenjen med zidove tudi kabinet, v katerem naj bi Stefan stanoval. Majhna sobica s posteljo in omaro. Morda je bila tudi mizica zraven, morda tudi stol. Prostor, ki bi mu lahko rekel moj prostor. Cutil je, kako se mu je ta sanja, ki jo je čuval vso noč in vse dopoldne v sebi, začela topiti v sluzasto grenkobo.

»Kdaj pa bo prišel nazaj?«

Gospa Julijana je še vedno smrkala v robec. Potem si je obrisala nos in spravila robec v žep klotastega predpasnika. »Ne vem. Nič niso rekli. Peljala sem se z njim v bolnišnico. Tam je. Rekli so, da bo gotovo nekaj dni v bolnišnici. Ubožec. Morda mu bodo celo roko odrezali.« Gospa Julijana je zdaj zahlipala v dlan, ker ni imela kdaj seči po robcu. Potem šele ga je pritisnila na nos. »Poznala sem nekoga, ki je dobil zastrupitev na nogi. Odrezali so mu jo. Pri kolenu.«

»Ne bodo, ne bodo! Šandorju ne bodo odrezali rok, ste slišali! Kako morete sploh pomisliti na kaj takega? Nikoli mu ne bodo odrezali rok!« Nenadoma se je našel, kako gospo Julijano trese za ramena. Prestrašen jo je izpustil in roke so mu padle k telesu.

Gospa Julijana se je umaknila med vrata in iztegnila predse roke, kot bi se hotela braniti. »Saj si tega ne želim, gospod. Le povedala sem, kar vem. Bog mi je priča, da si kaj takega ne želim! Dovolj nesreče je že v hiši.«

»Dovolj, ja,« je ponovil Stefan z utrujenim glasom.

»Ja, res, in kako dober človek! Oba sta bila tako dobra, le da je bila revica bolna. Živčna je bila že toliko let. Slutila sem, da bo nekaj storila. Tudi gospodu Šandorju sem povedala, pa se ni menil za moje besede. Vedela sem, da je z njo nekaj narobe. Tudi po uro se je preoblačila pred zrcalom in se kitila z družinskim nakitom. Tega normalen človek ne dela. Priznati morate!« To zadnje je rekla tiho, z zaupnim glasom. Potem je pomolčala in čakala, kaj bo rekel Stefan. On pa ni pripomnil ničesar, ker se mu je zdelo, da sanja, da sploh ni res, kar mu udarja na bobniče. Gospa Julijana je spet spravila robec v žep. Njen obraz je bil rdeč, zabuhel. »Bi popili kavico z mano?« je vprašala.

»Ne vem.« Umolknil je, pogledal spet v okna prvega nadstropja in zbral vso silo, ki mu je bila potrebna, da bi nadaljeval. »S Šandorjem sva se zmenila, da bi stanoval pri njem. V kabinetu.«

Gospa Julijana je pogledala voziček za brušenje nožev, Stefana in potem je dvignila pogled in se spet zagledala v Stefana: »Nič mi ni rekel.«

»Ni vedel, da se bo tako poslabšalo. Drugače bi vam bil povedal.«

»Ja, že morda. To je res nerodno. Sama vas ne morem pustiti v stanovanje. Saj veste, kako je.«

»Vem.« Stefan bi najraje zajokal.

Gospa Julijana si je gladila brado. »Res mi je žal, ker vas ne morem pustiti v stanovanje. Sami razumete, kako je... Veste kaj, poskusite priti jutri do gospoda Sandorja v bolnišnico. Naj vam napiše potrdilo, da vam lahko izročim kabinet, da vam lahko odprem stanovanje.«

Stefan je zmajal z glavo in počasi siknil skozi zobe. »Kako naj napiše. Saj ne more. Sami veste, da ne more.«

Gospa Julijana je pogledala v tla. »To pa imate prav. Seveda ne more. Ubožec. Toda morala bi ga vprašati, Jutri ga bom šla vprašat. Me bodo že pustili k njemu. Upam, da mu bo že bolje. Križ božji, kako se mi ta človek smili!«

Stala sta, ona med vrati, on na robu pločnika in se z očmi lepila k tlom. Zgoraj na žlebu sta grulila goloba, v sosednji hiši je lajalo ščene, ki ga je nekdo dražil, na glavni cesti so šumeli plašči avtomobilov. Stefanu se je zdelo, da se je pogreznil v jamo, prekrito z vejami. Stene gladke, lepljive, visoke, brez vsakega upanja na rešitev. Nekje na robu, v zajedi bo začela teči voda in polniti jamo. Ob misli na vodo se je spomnil, da ne zna plavati. Nehote se je prijel za grlo in splezal z dlanmi čez lica do čela in kape. »Violino imam gori!« se mu je odtrgalo. Bil je slep, šele po nekaj trenutkih se mu je začel skozi meglo spet bližati obraz gospe Julijane. Njena usta so se odpirala, podobna ribjim ustom v akvariju, kajti slišal ni ničesar. Sele, ko je stresel z glavo, je zaslišal: »Vem, violino ste pustili v veliki sobi. Prinesla vam jo bom.«

»Prosim,« je rekel Stefan. »Prosim!«

Gospa Julijana se je začela pogrezati v vežo, dokler se ni umaknila na desno. Stopnice so škripale, vsaka z drugim glasom, potem so se zgoraj odprla vrata. Ko je zaslišal vrata, se je Stefan Matuš prvič vprašal, kaj bo zdaj. Sobo je odpovedal, k Šandorju ne more, preostane mu le še Andrej Plečko. Najti mora Andreja Plečka samega in se pogovoriti z njim. Brez njegove žene, brez njegovega bahatega sina, brez Ančke. Andrej Plečko mu bo edini lahko pomagal, samo toliko časa dokler ne bo Šandor ozdravel. Toda kaj, če mu res odrežejo roke! Sveta Marija pomagalka in sveti Jožef, ne sme se to zgoditi, ne sme. Stefan se je trikrat prekrizal. Potem je zaslišal škripanje stopnic in kmalu nato zagledal gospo Julijano, ki je nosila njegovo violinsko škatlo tako, kot bi nosila dojenčka. Stiskala jo je na svoje široke blazinaste prsi in Stefanu se je celo zazdelo, da škatlo guga, kot bi jo hotela uspraviti.

Ko je gospa Julijana prišla do Stefana, je z ljubeznijo v očeh pogledala škatlo in zašepetala: »Violina.«

»Ja.« Stefan je iztegnil roke, da bi jo vzel iz Julijaninega naročja. Ta pa je violino prižela nase.

»Kako rada poslušam violino. Tudi moj mož jo je igral. Spremljal je gospoda Alberta, očeta gospe Berte. Prav zaradi tega sva dobila to stanovanje, da bi ga imel vedno pri roki.«

Stefan se je začel tresti po vsem telesu. Spet se je moral oprijeti vozička; »Dajte mi jo, dajte mi jo, prosim!« je rekel s tresočim glasom.

Gospa Julijana se je zbudila. Pogledala je Stefana s praznimi očmi in prikimala. »Ja, seveda!« Potem mu je ponudila violono.

Stefan jo je nehote prižl k suknjiču. Pogledal je nahrbtnikov jermen, položil škatlo na voziček, snel nahrbtnik, ga odprl in postavil škatlo vanj. Širši konec je bil spodaj, tanjši je gledal visoko čez rob nahrbtnika. Stefan je zategnil vrv in zavezal.

Gospa Julijana ga je nemo, z zanimanjem opazovala. Ko je končal in je imel nahrbtnik spet na ramenu, je pogledala voziček. »Brusite?«
»Tudi!« Nenadoma je bilo Štefana sram vozička za brušenje nožev.
»Tako, če ni drugega prijeti v roke.«

Gospa Julijana je pokimala. »Predvčerajšnjim sem vaju poslušala. Zelo lepo sta igrala. Zelo lepo!«

»Hvala!«

»Vam hvala, vam! Včasih je bila ta hiša polna glasbe. Kakšni časi so bili to. Zdaj pa nenadoma sama nesreča.« Gospa Julijana je pogledala vrata in se naslonila nanje. »Ja, škoda, da vas ne morem pustiti v hišo. Toda takoj, ko bom le utegnila, bom šla vprašat gospoda Šandorja. Že jutri lahko pridete vprašat.«

»Bom,« je rekel Štefan. »Pa pozdravite ga. Morda bom tudi sam stopil k njemu.«

»To bi ne bilo slabo. Revček bi se gotovo razveselil vašega obiska.«

»Sel bom!« Štefan je prijel za ročice vozička in še dejal. »Zdaj pa moram iti. Nasvidenje!«

»Na svidenje!« je rekla gospa Julijana in z zanimanjem gledala voziček.

Štefan je dvignil ročke, se uprl vanje in začel riniti voziček proti glavni cesti. Voziček je ropotal po kamnitem tlaku in poplesaval kot barčica na valovih. Ko se je Štefan na koncu ulice obrnil, je gospa Julijana še vedno gledala za njim. Sele, ko je videla njegov obraz, je odšla v hišo. »Vse mi gre narobe, vse,« je rekel Štefan v brke in porinil voziček proti prehodu za pešce.

Voziček je spravil v kot dvorišča in se vračal proti gostilniški veži. Ko je šel mimo kuhinje, so se odprla vrata in na dvorišče je pogledal suhi in sivi upravnik, ki je naredil začuden obraz in rekel: »Se mi je zdelo, da sem nekaj slišal. Že nazaj?«

Štefan je pogledal v tla, sklenil dlani, kot bi hotel moliti s povešenimi rokami in ko se je spomnil na molitev, sta se mu roki spet odtrgali druga od druge in padli k stegnom. Pokimal je, podrsal s čevljem po tlaku in slednjič le rekel: »Ja. Prijatelj je zbolel. Peljali so ga v bolnišnico. Saj ga poznate. Šandor Valenčič.«

»Šandor Valenčič, človek božji, kaj ne poveste! Kaj pa mu je?«

Štefanu se ni dalo upravniku razlagati, kaj se je Šandorju pripetilo, zato je samo ponovil: »Zbolel je pač. Drugega ne vem.« S pogledom je preletel stavbo in se ozrl na upravnika. »Pa sobo, ste že oddali?«

Upravnik je razširil roke: »Seveda! Človek božji, kaj pa mislite! Tudi če bi imel še enkrat toliko sob, bi jih oddal. Tekmovanje imajo...«

»Vem,« je rekel Štefan, ker se je zbal, da mu ne bo spet znova vsega pripovedoval. Pokazal je na voziček. »Voziček sem lahko spravil tukaj, kajne?«

»Seveda! Človek božji, kaj pa sploh vprašujete? Saj ste naš stari gost. Verjemite mi, če bi imel kaj praznega, bi vam takoj ustregel.«

»Verjamem,« je rekel Štefan in pokazal proti veži. »Nekaj grem popit!«

»Izvolite, samo izvolite,« je rekel upravnik in čakal, da je Štefan krenil proti veži. Ko se je Štefan v veži ozrl, je bilo dvorišče prazno. Pomislil je: »Spet sedi za mizico in šteje modre listke.«

Takoj, ko je vstopil v gostilniško sobo, je zagledal Tiline svetle lase. V sebi je spet začutil nekaj prijetnega, toplega, ki se je počasi širilo po telesu. Z dolgimi koraki je stopil čez sobo in se ustavil pri mizi: »Živio, Tila.«

»Dober dan, Štefan.« Smeje mu je pokimala in pokazala na stol poleg sebe. »Sedi.«

»Kako je kaj?« je vprašal Štefan medtem, ko je odmaknil stol in sedel.

»Dobro, gre!«

»Nisi najboljše volje?« Štefan jo je pazljivo pogledal. Njen obraz se mu je zdel truden, neprespan, še bolj bled zaradi preobilice pudra. »Si bolna?« Štefan je snel nahrbtnik in ga položil na prazen stol.

»Nisem, Štefan. Danes smo bili nekoliko dalj v baru. Vedno je tako na zadnji dan. Nič mi ni.« Spet se je skušala nasmehniti, toda smeh je bil narejen, usta so se ukrivila, zabelili so se zobje, zadaj pa ni bilo nič drugega. Praznina, nobenega veselja. »Kako pa ti?«

Štefan se je prijel za brado. Še isti hip je ugotovil, da se ni obril. Jezno je stisnil ustnice in pomislil, da je zdaj, ko nima sobe, nenadoma postalo britje velika težava.

»Ni najboljše, Tila! Šandorja nisem našel doma. V bolnišnico so ga odpeljali. Zastrupitev ima. Ženska, ki je ostala v hiši, pa se me ni upala pustiti gori v stanovanje. Nič ji ni povedal, da mi je obljubil sobo. Jutri ga bo šla vprašat. Tudi jaz ga bom šel obiskat.«

Tila je pokimala z glavo, da so ji lasje padli čez obraz in nenadoma se je začela smejati s tihim, histeričnim glasom. Vse telo se ji je treslo, lasje so se ji dotikali mize, tako da ni videl njenega obraza. Vso prazno sobo je polnil skakajoč smeh, ki je prihajal iz drhtečega telesa.

Štefan se je v strahu prijel za rob mize. Srce se mu je v bolečini skrčilo. Mislil je, da bo zastalo, da ga bo objela slabost. Zdrknil bo s stola in padel na namazani pod. Toda srce je udarilo prvič, drugič, tretjič in začelo nihati v enakomernem taktu.

»Tila, kaj je vendar! Povej!«

»Štefan, kako smešno je vse to, kako smešno. Človek bi počil od smeha.« Tilino telo se je počasi umirjalo. Ko je dvignila glavo in si popravila lase, je Štefan zagledal pred sabo miren, nebogljen obraz umazan od solz, tako hudo podoben nekdanjemu obrazu bosonoge deklice Tile.

»Tila, kaj je?« Prijel jo je za roko.

»Vse skupaj je veliko sranje!« je rekla Tila. Po teh besedah se ji je obraz spet zresnil, postal ji je odločen in trd. Vzela je iz velike torbice robček ter si obrisala oči in lica. »Grozna sem, kajne?«

»Dobra si, dobra!« Štefan je pomislil, zakaj bi Tila jokala, toda ni se mogel spomniti ničesar takega. »Mislil sem, da ti nimaš težav. Mislil sem, da si ti zadovoljna!«

Tila se je spet nasmehnila. »Ah, Stefan, otroček! Saj mi ni slabo. Težave pa so. Največkrat nanje sploh ne mislim, toda včasih mi je, kot bi se zbudila. Takrat zagledam okoli sebe vse črno, nemogoče, obkroža me kot velika ograja, jaz pa sem sredi nje in se ne znam rešiti. Dobro, da to ne traja dolgo. Čez nekaj časa pozabim in spet je vse v redu.«

»Tudi z mano je tako,« je priznal Stefan. Nehote mu je postalo v srcu toplo, ker sta si s Tilo tako podobna.

Prišla je natakarica in Štefan je naročil slivovko za oba, ne da bi vprašal Tilo.

Sele po prvem kozarčku, se je Štefan odločil. Pogledal je Tilo izpod oči in snel usnjeno kapo. »Kaj pa pri Andreju Plečku, si bila?«

Tila je pogledala v mizo. »Sem.«

»In kaj je rekel?«

Tila je molče zrla v mizo. Prijela je kozarček in ga popila do dna. Ko je kozarček položila na mizo, ga je pogledala: »Pusti Andreja Plečka, Stefan. Bolje, da ne prideš z njim skupaj. Spremenil se je. Ne boš ga spoznal. Poslušaj me. Pusti ga. Tudi tja ne hodi. Jaz sama ti bom našla službo, Tudi denar ti bom dala za prve tedne, da se boš znašel. Plečka pa pusti pri miru.«

Njen glas je bil globlji, tuj, kot bi ga govoril nekdo za Tilinim hrbtom.

Štefan sprva ni spravil iz sebe besede. Presedal se je na stolu, si trl roke, si pogladil brke in nazadnje le spregovoril: »Toda Tila, saj sva vendar prijatelja. V partizanih sva bila. Bajto so nam zažgali zaradi njega, stara dva so zažgali, kaj vse smo doživeli.«

»Poslušaj, Stefan, bolje, da ne greš k njemu. Zdi se, da je že davno pozabil na to. Na to in še na marsikaj.« Besede so padale počasi, druga za drugo, kot členki premikajoče se verige. »Bolje poznam Andreja Plečka, kot si misliš. Takrat mi je on preskrbel službo v Mariboru. Mlada sem bila. Avtomobil je imel. Prijazen je bil z mano in nazadnje, tudi tvoj prijatelj je bil. Vozil me je okoli, me opijal in mi prigovarjal, dokler me ni spravil v posteljo. Pa to ne bi bilo važno, če bi ne zanosila. Veš, Stefan, otroka imam z njim.«

Štefan se je z obema rokama oprijel stola. Potem si je popravil z desnico lase, samo, da bi si pridobil časa. Usta so mu bila suha, ustnice so se lepile druga na drugo. »Kako, otroka, Tila?«

Tila se je nasmehnila. »Preprosto. Menda veš, kako se dobi otroka!«

»Pa kje ga imaš?«

»V Zirkovcih pri nekih ljudeh. Plačujem zanj.«

»Pa on? Andrej?«

»Ko je videl, da sem noseča, me sploh ni hotel pogledati. Rekel je, da on ni oče, da sem spala vsak dan z drugim in da ga hočem na ta način ujeti.« Tilin obraz se je spačil v starikavo masko, kot bi jo zgrabil krč. Pokimala je in pogledala Štefana. »Da, tako je Štefan. Še videl ga ni. Danes sem bila prvič po ne vem kolikem času pri njem. Zaradi tebe. Drugače bi ne šla. Mislila sem, da ti bo le pomagal, pa sem se krepko motila. Kaj vse mi je povedal, kaj vse, Stefan. Rekel mi je, da noče imeti

ničesar s prostitutkami, da ima družino in ugled in naj se mu ne prikažem več pred oči, ker me bo sicer spravil v zapor. To mi je rekel ta prasec debeli, ki se je včasih plazil po mojem telesu. Vsi so bili boljši od njega, kar sem jih imela in kar jih imam. Bolj so pošteni. Plačajo, kot se zmenimo in stvar je končana. Ta prasica pa mi je celo pesmi pisal, potem pa me je nagnal na cesto. Vidiš, to sem ti hotela povedati že v baru, ko si se jezil na Heinza.«

Stefanova glava se je vedno bolj pogrezala med ramena. V sencih je čutil bolečino, v ustih grenkobo. Odkimal je, se dotaknil s pogledom Tila in se spet zazrl v namizni prt. Potem je vprašal s tresočim glasom: »Pa zame, zame ni nič rekel? Si ga vprašala zame?«

»Sem, Stefan.«

»In kaj je rekel?« je zajeceljal.

»Pusti, Stefan, pogovarjavaj se kaj drugega. Pusti Andreja Plečka in pozabi nanj, tako, tako, kot želi on pozabiti na naju.«

»Le povej, Tila. Hočem vedeti. Hočem vedeti do konca,« je rekel Stefan s trdim, odločnim glasom, da ga je Tila radovedno pogledala.

»Prav, Stefan. Vse bom povedala. Morda je res bolje, da zveš. Tudi tebe noče videti. Zaradi mene. Noče, da bi te imel pred očmi in bi ga iz dneva v dan spominjal na svinjarijo, ki jo je storil meni. Toda ni mi tega povedal tako. Rekel mi je, da te predobro pozna. Predivjaški si in predolg jezik imaš in prehitro se naveličaš vsakega dela, da bi te imel v podjetju. S cigani noče imeti opravka, je rekel.«

»Toda, kaj ga nisi spomnila, da sva bila skupaj v gozdu?«

»Tudi to sem mu vrgla v obraz, pa je rekel, da so bili takrat drugačni časi, da si tudi ti bil drugačen. Po vojni pa si postal muzikant, vetropir, nič!«

Stefan je majal z glavo. »Ne morem verjeti, Tila, ne morem verjeti.«

»Ne lažem ti, Stefan. Dobro veš, da ti nisem nikoli lagala.«

»Ja, vem.« Stefan je začutil v očeh solze. Ves svet se mu je zmračil. Nehote je pogledal skozi okno. Nad ulico se je zgoščala siva megla in pritiskala na strehe. V njem ni bilo žalosti, ne jeze. Vedel je, da sedi, da je on Stefan Matuš, toda to razmišljanje kot bi ne bilo njegovo. Vzel je robec in si obrisal solze. Takrat je prišla mimo natakarka in Tila je naročila še dve dvojni slivovki. Potem je v sobo legla tišina, dokler je niso razkosali natakaričini koraki.

Ko je natakarka odšla, je zaslišal Tilo: »Pijva raje, Stefan. Ne bova več dolgo skupaj. Kdo ve, koliko časa se ne bova videla.«

Stefan je pokimal in dvignil kozarček. »Bolj pogosto se morava videti, Tila. Le midva sva ostala. Samo midva sva še skupaj.«

»Bova, bolj pogosto bova prišla skupaj. Vsak mesec enkrat. Tako se bova zmenila, kaj?«

»Tako, ja!«

Ko je odložil kozarec, je pokimal. »Tako je, torej. Zdaj sem zanj cigan in nič drugega. Včasih pa sem delil z njim vsak košček kruha.«

»Včasih sem mu bila vse. Iz noči v noč sem mu vračala izgubljeno mladost.«

»Midva, cigana.« Hotel je končati s tem razmišljanjem, pa ni mogel. Mislil je, da je že vse doumel, da ni treba ničesar več vprašati, potem pa se mu je spet nenadoma zazdelo vse nemogoče, podobno težkim sanjam. »Pa je še kaj rekel? Ne morem razumeti, kako je mogel kar tako vse pozabiti.«

Tila je gledala v reklame na nasprotni strani sobe, se ozrla na Štefana in dejala: »Vsega ni pozabil. Nisem ti hotela povedati tega, toda bolje, da veš vse. Rekel je, da te tudi zaradi nečesa drugega noče imeti v službi.«

»Zakaj, Tila?«

»Rekel mi je o nekem nalivnem peresu. Rekel je, da si že takrat skušal krasti.«

»Tila, to je rekel!«

»Ja!«

Se v tistem trenutku je Štefan zgrabil kozarec in ga z vso močjo vrgel v steno. Kozarec je zadel med reklame za cigarete in pivo in zarisal na steno sivkasto zvezdo.

»Štefan, ne!«

Štefan si je utrujeno z dlanmi pokrtil obraz in zmajal z glavo: »Podgane, prave podgane!«

Skozi vrata je pogledal upravnik. Iskal je po sobi in ker ni našel nikogar drugega kot Štefana in Tilo, je presenečeno vprašal: »Kaj pa je?« Potem je šele zagledal madež na steni ter koščke stekla pod mizami in stoli. »Kaj pa počenjate, človek božji! Mirno! Le mirno!« To je rekel tako, kot bi hotel Štefana tolažiti.

Njegov glas je Štefana umiril. Pokimal je in rekel: »Plačal bom. Nisem hotel.«

Upravnik je samo pokimal in zaprl za sabo vrata.

Pogledal je Tilo, se skušal nasmehnuti pa se mu ni prav posrečilo. »Nisem hotel, samo je prišlo.« Potem se je zamislil. Počasi iz megle mu je prihajala pred oči rumenkasto zelena svetloba gozda. Popoldanska tišina, sončni žarki, ki so se kot dolge igle zabadali v mah. Na vejah so bili obešeni suknjiči, oni so sedeli zbrani v skupini. »Nalivno pero. Ja, spomnim se nalivnega peresa. Imeli smo sestanek s terenci. V tisti dolini ni bilo nekaj v redu. Izdaja za izdajo se je vrstila. Že deset naših ljudi so pobili. Takrat sem to omenil. Omenil sem tudi, da je nekaterim našim ljubša marsikatera klet premožnega kmeta, kot pa ljudje, siromaki, ki res čutijo z nami, ki so s srcem z nami. Še marsikaj sem hotel povedati. Toda nenadoma vstane neki Mavričar, ki so ga klicali 'Stevo', gre k svojemu suknjiču in potipa po žepih. Obrne se k nam in reče: 'Tovariši, nekdo mi je ukradel nalivno pero!' Jaz sem utihnil, pogledal njega pa ljudi in rekel: 'Počakaj, najprej se pogovorimo, pusti zdaj svoje nalivno pero!' On pa: 'Ne, zahtevam, da takoj zdaj preiščemo. Zahtevam takojšnjo preiskavo.' 'Potem boš, zdaj me še poslušajte. To je važnejše. Deset tovarišev je že padlo, razumete.' On pa ni odnehal: 'Zdaj zahtevam. Glasujmo!' Nekaj glasov mu je pritrdilo. 'Prav,' sem rekel. 'Pa glasujmo!'

Večina je bila za takojšnjo preiskavo. Mavričar je preiskal vsak suknjič posebej. Ko je prišel do mojega, je privlekel na dan majhno rumeno

svetlečo reč. 'Tukaj, tovariši!' je vzkliknil. Bilo je majhno pero nalivnega peresa. Nikoli ga nisem videl, nikoli ga nisem imel v rokah.« Stefan se je nasmehnil in zmajal z glavo. Pogledal je Tilo: »In veš, kaj so potem naredili, Tila? Prijeli so me in me peljali kakih trideset metrov proč, da bi me ustrelili. Terenci, mene, partizana! Komaj sem vedel zase. Tudi verjel nisem v to, kar se je dogajalo. Mislil sem, da se šalijo. Toda potem sem spoznal, da mislijo zares. Takrat sem zagledal na potki spodaj patroljo. Spoznal sem jih, bili so iz moje nekdanje brigade. Takrat sem začel vpiti kot neumen: »Tovariši, partizani, pomagajte! Streljati me hočejo! Vašega tovariša hočejo streljati! Pomagajte! Vpil sem kot obseden in fantje so res prišli, me rešili in odpeljali v štab. Vidiš, zaradi podtaknjene zlatega peresa. Čez nekaj dni so našli v tisti dolini skrito sovražnikovo radijsko postajo, tisti Mavričar pa se je sam ubil. In zdaj mi ta prasica očita nalivno pero. Govoril bom z njim. Brez skrbi Tila. Ne pozna me ta Andrej Plečko. Ne pozna me, ne.«

»Pusti ga, Stefan. Najbolje je, da ga pustiva!«

»Ni res Tila! Vidiš, zato pa je tako! Nebogljeni smo, ničesar si ne upamo, pustimo, da delajo z nami kar hočejo, umaknemo se in rečemo: »Pusti ga, saj se ne izplača. Nič ne boš dosegel!« Oni to vedo; vedo, da smo taki in zato si upajo marsikaj. Zanje nismo več ljudje. Delavna sila smo. Nisem tako neumen, Tila, vsak dan prečitam časnik. Za Andreja Plečka sva samo lena cigana, ki ga vznemirjata v njegovem prijetnem življenju, ki si ga je zgradil, s tisoči priučenih besed, s prijaznimi nasmehi in s še prijaznejšim kimanjem.« Umolknil je in se sam začudil svojim besedam. Celó Tila ga je gledala nekam čudno. Potem si je popravila lase in se nasmehnila. »Pusti, Stefan, ne izplača se. Nič ne boš dosegel. Skupaj držijo.«

»Saj, morda imaš prav.« Odločnost, ki je je bil poln, je nenadoma splahnela. Spet je bil Stefan Matuš, brusilec nožev in muzikant. »Kako se je samo spomnil na nalivno pero!«

»Boš že prebolel, Stefan! Najbolje, da se vrneš za nekaj časa v Prekmurje. Tam imaš znance in prijatelje. Jaz pa ti bom med tem našla službo. Morda celo v kakšnem orkestru.«

»To bi bilo odlično.« Stefan je zgrabil za njene besede kot otrok. »Tila, pa tudi o metanju nožev razmisli.«

»Bom, Stefan, bom,« je rekla smeje se Tila, potem je pokazala na vrata: »Pojdi še naročit, še eno bova spila, potem bom morala iti. Ob pol dveh sem zmenjena. Nek prijatelj iz Italije gre slučajno v Zagreb pa me bo vzel s sabo.«

»E, Tila, ti si pravzaprav srečna, ker poznaš toliko ljudi.«

»Poznam jih prav do tiste meje, ko so do mene še vljudni in prijazni. Seveda naletim tudi na svinje. Stefan, naroči še malo pijače. Veš kaj, naroči vino, dovolj mi je že tega žganja. Nič ni vredno.«

»Tistega, ki sva ga pila zadnjič?«

»Tistega, ja.«

Drug drugemu sta se nasmehnila in obema* je postalo za hip toplo. Stefan je vstal in zibaje se odšel v točilnico.

Ko se je vrnil, je opazil, da se je Tila uredila. Nič več ni bilo sledu po solzah, ustnice rdečkasto modre, naličene čez rob, lasje so lepo padali na ramena. Ob pogledu nanjo je Stefan spet začutil ponos, da ima sestro Tilo.

Takoj za njim je prišla natakarica in prinesla vina. Stefan se je spomnil na Marto. Postalo mu je žal, da ne streže ona, pa čeprav je vedel, da ima fanta in bi verjetno ne mogel več z njo spat. Toda kaj človek ve, pred dežjem bi si ga morda spet zaželela. Ob tej misli se je nehote nasmehnil v brk.

»Kaj je, Stefan?«

»Na Marto sem se spomnil. Sla je na morje. S svojim fantom.«

»Si že bil na morju?«

»Ne še.«

»Naslednji mesec bom v Portorožu. Prišel boš za nekaj dni k meni.« Stefanu je postalo nerodno. Pogladil se je po bradi in se nasmehnil.

»Ja, saj bi prišel, če me boš povabila.«

»Bom.«

»No, pa na zdravje!« je rekel in se dotaknil kozarca.

»Na zdravje, Stefan!« je rekla Tila nežno z vlažnimi očmi.

Ko sta popila, si je obrisal usta, pogledal Tilo in slednjič vprašal:

»Pa bi ga lahko enkrat videl?«

»Koga?« je vprašala resno Tila, ker ga ni razumela.

»Ja, tvojega otroka,« Stefan je govoril v mizo. Sele ko je končal, jo je skoraj s strahom v očeh pogledal, saj bi lahko njegovo prošnjo odklonila.

Tila se je nasmehnila. Njen obraz je postal spet mehak, mil, ustnice so se ji razširile v ljubko šobo. »Fant je.«

»A.«

»Lahko ga greš pogledat v Zirkovce k Adlešičevim. Stefan mu je ime.«

»Stefan!«

»Ja, po tebi sem mu dala ime.«

Stefanove oči so se razširile, usta so se mu raztegnila do ušes, roka je iskala po zraku predmet, ki naj bi se ga oprijela in zgrabila za kozarec. »Potem pa pijva na njegovo zdravje, Tila!«

»Na njegovo!« je smeje ponovila Tila.

Popila sta do dna. Tila je segla v torbico, vzela iz nje kuverto in mu jo ponudila. »Tukaj, Stefan, da si malo opomoreš.«

Stefan je primaknil roke k telesu, kot bi se opeknel. »Saj ni treba, Tila. Sama potrebuješ.«

»Imam zase. Kar vzemi! Ko sem bila v šoli in si skrbel zame, sem tolikokrat razmišljala, kako ti bom prvega prinesla domov iz službe denar.«

»Pusti, Tila.«

»Stefan, vzemi!«

»No, prav, če že ravno hočeš,« je rekel Stefan, vzela kuverto in jo spravil v žep suknjiča. »Pa hvala, Tila.« Stefan se je spomnil na srečko. Vzel jo je iz listnice in jo dal Tili. »Na Tila, morda boš zadela.«

Pri tretjem kozarcu je vstopil v gostilno moški v svetlem dežnem plašču, se ustavil z očmi na Tili in zaklical: »Chao, Tila!«

»Oh, Alberto!«

Moški je prišel k mizi in ponudil Tili roko. Tila je pokazala na Stefana. »Mio fratello!«

»Chao!«

Štefan je vstal, stisnil možu roko in ponovil: »Chao!«

»Govori italijanski?«

»Ne,« se je zasmejala Tila. »Sedi, samo plačala bom.«

Mož v plašču je sedel.

Prišla je natararica, Tila je plačala, potem so šli pred gostilno do avtomobila.

Preden je Tila stopila v avto, je rekla: »Priden bodi, Štefan. Pa poglej včasih v Zirkovce. Samo nikomur ne povej. Nočem, da bi brusili jezike.«

»Ne bom,« je rekel Štefan.

Nenadoma ga je prišla za ramena in poljubila. »Na svidenje, Štefan!«

»Na svidenje!« je rekel Štefan in si nehote obrisal usta.

Tila je sedla v avtomobil. Štefan je komaj opazil, da se je rokoval z možem. Ko je ta sedel in vžgal motor, je Štefan šel k odprtemu oknu, se zresnil in dejal: »Tisti prasici bom povedal, kar mu gre!«

»Pusti, Štefan!«

»Bom. Se danes. Naj zve, kaj smo Matuši!«

Tila je prikimala, se skušala nasmejati, toda to ji je uspelo šele čez čas.

Štefan je prosil tisti hip samo to, da bi avtomobil krenil, kajti zadelo se mu je, da bo že naslednji trenutek zajokal kot otrok.

Avtomobil je zavil na sredo ceste. Trikrat je zatrobil v slovo in iz njega se je pokazala Tilina bela roka, otežena z debelo zlato zapestnico. Štefanova roka se je dvignila v pozdrav in tako obstala dokler avtomobil ni izginil na vogalu za hišo. Takrat je roka padla k telesu in Štefan se je nenadoma počutil tako sam, kot že dolgo ne. S težkimi koraki je šel nazaj v gostilno, sedel za mizo, kjer sta še vedno stala kozarca in steklenica. Solze so mu same kapale na mizni prt. Šepetal je predse: »Boš že spoznal, kaj smo Matuši, Andrej Plečko! Boš že spoznal!«

Štefan je čakal do treh. Ni čakal križem rok. Nadaljeval je z vinom, z zelenim silvancem, ki sta ga prej pila s Tilo. Tako je čutil Tilo nekoliko bliže. Ko je bila ura tri, je plačal, vrgel nahrbtnik na rame in odšel. Na vratih je še zadnjič pogledal po prazni sobi, stopil do vozička, prijel ročici in ga rinil skozi vežo na ulico. Za njegovim hrbtom so se odprla kuhinjska vrata. Štefan se je obrnil. Zagledal je upravnikov podolgovati obraz, kako gleda priklesčen med podbojem in vratnico. Upravnik mu je pokimal. Štefan pa ni odgovoril na pozdrav, ker je nenadoma upravnika zasovražil. Sam ni vedel zakaj. Sovražil ga je. Morda bi sovražil tudi Marto, če bi jo srečal zdaj. Tudi Šandorja. Morda bi sovražil vsakega, ki bi ga srečal, zaradi Andreja Plečka. V vsakem človeku bi ga videl. Krenil je proti glavni cesti, jo prečkal na prehodu za pešce in hotel do

velike šole, kjer bi zavil proti reki. Toda še pravočasno je zagledal na avtobusni postaji gručo črno oblečenih ljudi, med katerimi je stala starka. Pomislil je: »Na pogreb gredo! Starke ne smem srečati. Starke ne bi smel zasovražiti. Posebno pa ne zaradi Andreja Plečka. Obstal je na skrajnem desnem robu pločnika, da ni bil v napoto pešcem. Mimo njega so se lovili avtomobili, ljudje, ki so hiteli mimo, so se radovedno ozirali nanj se spet zagledali pred noge in nadaljevali pot. Nad cestiščem in sivkastimi strehami hiš je visela megla.

Potem je od mostu, ki je razkazoval za rdeče belimi letvami svojo ograjo, privozil avtobus, obstal sredi ceste in mežikal z levo smerno lučjo, dokler ni imel leve strani ceste prazne. Takrat je zavil do postaje. Dva sta prišla staro za komolce in jo dvignila na stopnice avtobusa. Tam je starka lovila ravnotežje, spet sta ji priskočila na pomoč in vsi trije so se povzpeli v voz. Za njimi so se gnetli ostali, naglo, da bi avtobus ne krenil in jih pustil na pločniku. Zadnji se je povzpel suhec z vencem. Venec je držal nekoliko od sebe, se na stopnicah obrnil in vstopil ritenski s hrbtom naprej, da bi venca kdo ne poškodoval. Prej prazen avtobus so presekele črne sence. Vrata so se zaprla in avtobus je zdrsel za zidove velike šole. Zdaj je Štefan dvignil ročice in krenil proti avtobusni postaji.

V Plečkovo ulico je zavozil rdeč avtomobil. Štefan je prečkal ulico. Ko je prišel do vogala ulice, kjer je stanoval Plečko, je videl, da se je rdeči avtomobil, ki ga je srečal, pravkar ustavil na dvorišču. Štefanu je vztrepetalo srce. »To je on,« je pomislil. V tej misli je bilo več veselja, kot nejevolje. Šele potem je v jezi stisnil ustnice. »Skoraj sem pozabil. Tako sem ga imel včasih rad, da sem pozabil, kar mi je rekla Tila.« S podvojeno močjo se je uprl v voziček, ga rinil čez cesto in po pločniku proti hiši. Videl je, kako je Lojzek zaprl vrata, videl je človeka v temni obleki, ki je šel po stopnicah in izginil za vrati. Ni mogel iz take daljave spoznati Andreja Plečka, toda vedel je, da je on. Videl je še, kako je Lojzek stekel po stopnicah in zaloputnil vrata. Zdaj je bila hiša mrtva, pogreznjena vase. Štefan je zadihan obstal pred vrtnimi vrati. Počakal je, da se umiri. Pomislil je: »Najprej bom prijazen. Vedeti hočem, zakaj je tak proti meni. Šele potem mu bom rekel svoje.«

Ulica je bila pogreznjena v molk, nad katerim se je vlekla meglena zavesa. Hiše so sanjale druga ob drugi, okoli hiš so sanjali vrtički, bele potke, rožne gredice, garaže, velike krogle, ki so bile zaradi megle brez bleska. Na zgornjem koncu pred veliko hišo je sanjal gradič, nekje drugje so sanjali škratje z gobami v naročjih, nekje so sanjali tudi psi. Tudi psi so sanjali v tem tistem času po kosilu s polnimi želodci.

Štefan je zajel sapo, dvignil roko in pritisnil na zvonec.

V hiši je zazvonilo.

Ko je odmaknil roko, je postala tišina globlja, bil je še bolj sam, začutil je strah, da bi najraje zbežal.

Zavesa na oknu se je zatresla, Štefan je že mislil, da bo zagledal za njo obraz, pa se je zmotil.

Štefan je pozvonil v drugo. Prst je pritiskal dalj časa. Spustil ga je, spet pritisnil, spet spustil.

Potem je čakal in si želel obraza na oknu, približujočih se korakov, glasu kljuke. Pa ni bilo nič.

Telo mu je počasi postajalo težje. Cutil je vsako mišico, vsak ud, čutil je vrat in glavo in kri, ki mu je udarjala v senceh. Komaj je dvignil svinčeno težko roko do zvonca in spet pritisnil nanj. Zdaj palec, kot bi bil ta za to bolj pripraven. Pa tudi palec ni uspel. Vsa hiša je molčala.

Takrat je Stefan Matuš zajel sapo, razširil prsi in zaklical: »Andrej Plečko, odpri! Odpri, Andrej Plečko! Jaz sem, Stefan Matuš!«

Klic je udaril ob zidove, se dvignil in se prilepil na megleno zaveso.

V vratih se je obrnil ključ. Ko so se odprla, je zagledal na stopnicah preplašen in bled Lojzkov obraz. »Očeta ni doma,« je rekel s tresočim glasom.

»Vem, da je! Videl sem ga. Z avtom se je pripeljal. Reci mu, naj pride ven!«

Lojzek je brez besede izginil za vrati. Spet se je obrnil ključ.

»Bojijo se. Bojijo se, da bi ne stopil v ta njihov svet,« je šepetal med zobmi Stefan. Čakal je, gledal belo potko, avto, rožne gredice in modro kroglo, kjer se je videl majhnega, izobličnega, podobnega keglju. Spet je zvonil. Dvorišče je ležalo tiho in obdajalo hišo z otožno mehko. Iskal je okoli sebe in pobral kamen. Nameril ga je na veliko modro kroglo in vrgel. Krogla se je razbila, njen spodnji konec, zdaj obroč je zdrsnil k tlom med rože, ostala je le rdeča pobarvana palica.

»Odpri, Andrej Plečko! Se enkrat ti rečem, odpri! Jaz sem tukaj, tvoj tovariš Stefan Matuš! Partizan Stefan Matuš! Ali me slišiš, Andrej Plečko!« Glas je za hip obvisel v zraku in spet padel v tišino. Na sosednjih hišah so se odpirala okna. Na zgornjem koncu ulice je besno zalajal pes.

»Odpri! Andrej Plečko! Odpri!«

Nenadoma se je na stopnicah pokazal mož srednjih let z redkimi lasmi, ki so se mu vlekli čez okrogolino glave, da bi zakrili plešo. Obraz, nabuhel s širokim nosom z drobnimi, majhnimi očmi. Usta stisnjena, brada utopljena v širokem vratu, ki je gledal iz ovratnika poškrabljen srajce. Obleka temna, tkanina napeta okoli zaobljenega telesa. Noge kratke, kot bi jih nekdo spodrezal. Mož je postal za hip na stopnicah ter se zaletel proti vrtnim vratom. Obstal je sredi bele potke.

»Kaj hočeš? Ne kriči, ne kriči! Torej, kaj hočeš?«

Glas je bil skoraj šepetajoč, stiskan skozi zobe.

Stefan od samega presenečenja ni našel besede. Gledal je tega človeka, ki je bil nekoč Andrej Plečko. Nič ni bilo njegovega. Če bi ga Stefan srečal v mestu, ga ne bi spoznal. Samo brazgotino na levi roki, kjer je bil Andrej ranjen. Bila je rdeča. Stefan se je spomnil: »Zmeraj je bila taka, če je bil Plečko jezen.« Gledal ga je naravnost v majhne preplašene oči. »Me poznaš, Andrej Plečko?«

»Ne nori! Seveda te poznam. Kaj hočeš? Nimaam preveč časa zate!«

»Včasih si ga imel. Tudi jaz sem ga imel zate. Še preveč časa. Kar spomni se!«

»Pusti tisto. Bili so drugi časi. Povej, kaj hočeš?!«

»Ničesar nočem. Le pomeniti se morava! Pomeniti!« Zadnjo besedo je zakričal, da je odjeknila med zidovi.

Plečko se je prestrašeno ozrl po okolici in rekel skoraj roteče: »Ne kriči, govori po človeško! Nisi v gmajni!«

»Nisem v gmajni, res ne!« Štefan je preletel z očmi ulico in se spet ustavil na Plečkovem obrazu. »Izogibal si se me. Mislił sem, da mi boš pomagal. Samo malo pomagal, ne tako, kot sem jaz tebi. Pa nočeš. Sprva sem res verjel, da nisi doma, jaz tepec. Potem sem začel počasi razumevati. Toda prav sem razumel šele, ko mi je povedala Tila. Kaj si storil s Tilo, prasica!«

Plečko se je prestrašeno ozrl proti hiši in siknil: »Nič nisem naredil. Naredili so drugi!«

»Lažeš! Prasica, lažeš!« Štefan se je oprijel vrtnih vrat.

»Dokaze imam.«

»Zakaj si se me potem bal, zakaj me nisi hotel videti, zakaj mi nisi hotel pomagati?«

»Ne morem ti preskrbeti službe. Delavski svet imam...«

»Ne gobezdaj! Sam veš, da blebečeš! Povej, prasica, zakaj si bil tak s Tilo? Prav, če ti nisem jaz všeč, če nimaš z mano kaj početi, še razumem, da se me izogiblješ. Cigan sem, brusač, muzikant, ti pa direktor. Toda Tili ne more nihče reči, da je ciganka, da ni lepa. Zakaj si ji to storil? Samo to mi povej! To mi povej!«

Plečko je spet pokazal proti hiši, potem je stopil bliže tik k vratom in zašepetal: »Nehaj že s tem kričanjem, saj se lahko pametno pomeniva. Morda ti Tila ni povedala vsega tako, kot je bilo. Morda je nisi prav razumel. Jezna je name, pa ti je lagala.«

»Tila mi ni lagala!«

»Pametno se lahko pogovoriva. Samo ne kriči. Tudi službo ti bom skušal dobiti. Pomagal ti bom. Samo ne kriči tukaj. Počakaj me nekje v kakšni gostilni. Čez pol ure pridem za tabo in se tam zmeniva.«

»Tukaj se bova pomenila. Prevečkrat sem te zastonj iskal, da bi te zdaj pustil. Tukaj se bova zmenila!« Štefan je bliskovito zgrabil Plečkove rame in ga povlekel k vratom, z levo roko ga je objel okoli vratu, se z dlanjo oprijel zgornjega roba vrat in mu glavo zagozdil med komolec. »Tako, zdaj se bova pomenila.«

Plečkov obraz je bil čudno spačen, podoben obrazom škratov v vrtovih.

»Zdaj ti bom povedal, Andrej Plečko! Ničesar ne potrebujem od tebe. Tudi Tila te ne potrebuje in nobenega opravka ne boš imel več ne z menoj, ne z njo. Matuši si lahko tudi sami pomagamo. Povem pa ti tole: velika prasica si. Niti na zunaj nisi več podoben Andreju Plečku, partizanu. Postal si nekdo drug. Postal si spitana svinja. Na bruhanje mi gre, če pomislim, da je Tila spala s teboj, da ima s teboj sina. Verjemi, bilo bi mi ljubše, da bi ga spočel nekdo drug in ne ti.«

»Štefan, ne kriči. Pojdi, greva od tod in se med sabo pomeniva. Z avtom.«

»Z avtom! Ne potrebujem tvojega avta in tudi ničesar kar je tvojega. Kaj si se nalagal doma o meni, to mi povej! Da sem kradel, da sem izdajal. Kdo ve, kaj še.« Stisnil mu je vrat ob prečko.

»Spusti me, zadavil me boš, idiot!«

»Se nekaj te bom vprašal! Kako je bilo z nalivnim peresom. Povej zdaj, kako!«

»Tila me ni razumela. Nič slabega nisem hotel reči!«

»Tila te ni dobro razumela. Očrniti si me hotel, sam sebi si hotel dopovedati, da me ne smeš vzeti v službo, ker kradem. Čeprav si vedel, da to, kar pripoveduješ, ni res. Bal si se, da bi te osramotil, če bi me videli s teboj. Sram bi te bilo, če bi nekomu rekel: Z Andrejem Plečkom sem bil v partizanih. Ti si nekaj dosegel, jaz pa sem ostal brusar in muzikant. Toda ti tega ne moreš razumeti. Jaz sem to želel biti. Največja želja mi je bila, da bi igral v dobrem orkestru. Želel bi tudi metati nože. Vidiš, to. Toda ti tega ne moreš razumeti. Tvoje želje so drugačne in tega, kar sem jaz, kar jaz želim, se ti sramuješ. Toda vsak človek ima svoje življenje. Želim biti muzikant, razumeš, muzikant in nič drugega.

»Razumem, Stefan, razumem. Samo ne kriči. Daj, prijateljski se pogovoriva.«

»Prijateljski!« Stefan se mu je približal prav do nosu. »Ves poten si. Strah te je pred ženo, da zve, kakšen si. Strah te je pred vso ulico, da zve, kakšen si. Ti partizan, prijatelj! Se spomniš, kako je gorela bajta. Se spomniš dveh kupčkov pod žakljevino. Se spomniš Tilinega telesa. Se spomniš tistega prekletega nalivnega peresa? Povej, si imel tudi ti prste vmes?«

»Kaj noriš, Stefan!« Plečko se je začel upirati z rokami v vrata. »Pusti me! Če ne, bom poklical ženo in bo telefonirala na milico. Takoj me spusti!«

Stefan pa je njegov obraz pritiskal s komolcem na prečko. »Povej, si imel kaj zraven? Tudi ti si se potikal po tistih kletih in popival. Zdaj se spomnim! Tudi ti si dvignil roko in glasoval, naj najprej preiščejo. Samo, da bi nehal govoriti.« Vedno bolj ga je stiskal v prečko.

Plečkov obraz je sivel, usta so postajala modra. »Nisem vedel, da so izdajalci!«

Zdaj ga je Stefan udaril. Bil ga je po obrazu, po pleši, ki se je prikazala izpod redkih las. Bil ga je po nosu, po licih in ustih. »Na, na, na in zopet na!« Bil ga je, dokler mu ni zmanjkalo moči. Takrat ga je spustil, Plečkova glava se je pogreznila skozi komolec in njegovo telo se je zrušilo na pesek. Iz hiše so se vsuli Lojzek, gospa Plečkova in Ančka. Stekli so po beli peščeni potki, prihiteli do Plečka, ga zgrabili za ramena in ga vlekli po pesku, boječ se, da bi mu Stefan še česa ne prizadel. Za njimi je ostajala proga rjavkaste zemlje. Ko so bili pod stopnicami, se je Plečku posrečilo dvigniti. Zena ga je objela in zajokala. »Kaj vse človek doživi!« Pogledala je proti Stefanu in zaklicala: »Surovež, grobijan! Ničvrednež! Prav je imel, kar je pripovedoval. Na milico bom telefonirala, takoj!«

»Pusti! Ni treba!« je rekel Plečko in si z robcem obrisal okrvavljena usta. »Pusti!«

Stal je med Ančko in gospo. Lojzek je bil nekaj vstran in jokal. »Vidite! Če bi bila jaz na njegovem mestu, bi klicala milico. Njegovi dobroti se zahvalite. Grobijan! Se hujši ste, kot je pripovedoval. Se hujši!«

»Kakšen sem! Povej Andrej Plečko! Dobro me poznaš! Povej!«

»Gremo v hišo,« je rekel Plečko ženi in se skušal prestopiti. »Gremo v hišo.«

»Nikamor ne greste. Najprej boste slišali, kar vam bom povedal. Vam in vsej ulici!« Štefan je z obrazom polnim zmagoslavja pogledal po odprtih oknih sosednih hiš. »To je bil moj partizanski tovariš, Andrej Plečko. Skrival se je šest mesecev pri meni. Skupaj sva šla k partizanom. Nemci so zaradi njega zažgali našo bajto in oče in mati sta zgorela v njej. Rešil sem ga, ko je bil ranjen. Ves dan sem ga vlačil na ramenih, zdaj pa ta Andrej Plečko noče poznati Štefana Matuša. Zakaj? Zato, ker ima z mojo sestro Tilo otroka, z mojo sestro Tilo, ki pleše v baru! Ker mu nisem več dosti dober, pameten in gosposki!«

Plečkova in Ančka sta podpirali Plečka in mu pomagali v hišo. Vzpenjali so se po stopnicah in nato izginili za vrati. Lojze je zbežal po stezi ob hiši in se skril za grm.

»Zbežali so, zbežali so! Poglejte ljudje! Zbežali so pred Štefanom Matušem, ciganom!« Štefana se je oprijelo otroško veselje. Skočil je k vozičku, odprl spodnji predal in zgrabil deset nožev. Postavil se je k vrtnim vratom, pomeril v gladke lakirane deske hišnih vrat in vrgel prvi nož. »Tu, za prijateljstvo!« Vrgel je drugi nož: »Tu za kruh! Tu, za posteljo, ki sem ti jo nudil! Tu, zato, ker sem te nosil na grbi! Tu za zaničevanje! Tu za prezir! Tu za mojo mamo! Tu za očeta! Tu za Tilo!« Štefanu je zmanjkalo moči. Roka mu je omahnila. Toda, ko so prsti začutili zadnji, deseti nož je prišla tudi nova moč. »In tu, Andrej Plečko, za nalivno pero in za vse kar je bilo za njim!« Nož je udaril prenizko v steklo sredi vrat, da se je razletelo v tisoč koščkov. Zadaj je zacvilil pes. V odprtini se je pokazala rožasta stena.

Stefanove roke so omahnile. Nobene moči ni več imel. Hotel je še zakričati, pa je samo zašepetal: »Svinje!« Opotekel se je do vozička, prijel za ročke in ga začel riniti po pločniku. Hotel je čimprej iz te ulice. V sebi je čutil zmagoslavje, sproščenost in žalost. Vse se je prepletalo med seboj. In čim bližje je prihajal glavni cesti, bolj je rasel v njem odpor do vsega, kar ga je obdajalo. Do ljudi, ki so čakali na avtobus, do avtomobilov, do šolarjev, do hiš in plotov. In iz vsega, kar je bežalo nekam v meglo, se je prikazala bela neprekinjena črta. »Zdaj jim bom pokazal, kaj sem jaz, Štefan Matuš. Šel bom po njej, naravnost po njej, da mi bo pod nogami. Pa naj me zaprejo. Takrat bom vse povedal. Tudi o Andreju Plečku, o Tili, o nalivnem peresu in tistih desetih, ki so morali pasti.« Zavozil je na sredino glavne ceste, na belo neprekinjeno črto, hodil po njej in si želel, da bi srečal miličnika, ali kogarkoli, ki bi ga zaprl.

Toda nobenega miličnika ni srečal. Nikogar, ki bi ga prijel za rokav in odvedel v zapor. Prišel je na križišče. Tam pa mu je avtomobil, ki je pridrvel z desne, iztrgal voziček, da se je zavrtel kot vrtavka, zadel ob semafor in se razletel.

Štefan je začudeno pogledal pločevino, kolesa, bruse, krpe ter razcefrane deske. Hotel je planiti k razbitinam. Naredil je korak, obstal in zmajal z glavo. Spet je stopil na belo neprekinjeno črto in krenil po njej praznih rok, še vedno upajoč, da bo naletel na miličnika. Tako se je približeval mostu in reki. Upor v njem se je vse bolj spreminjal v žalost in obup. Vedno bolj se mu je dozdevalo, da je vse nemogoče, tuje, brez vsake zveze z njim, Štefanom Matušom. Najbolje bi bilo, če bi umrl.

Pred njim bela neprekinjena črta, na desni in levi sivi zidovi hiš, nad njim viseča megla. Toda nad mostom je skozi megleno zaveso privozil rumenkast balon. Samo pokukal je in se spet skril. Štefan je pomislil: »Voda je mrzla, pa še plavati ne znam. Našli me bodo doli v reki. Lovili me bodo s palico, me skušali ujeti na kavelj in povleči v čoln. Videl sem nekoč, kako se to dela. Gledali bi me in govorili o meni. Vse mesto bi govorilo o meni.«

Potem se je megla nad mostom počasi raztrgala, velika rumena krogla je postala sonce. Strehe hiš, asfalt, drevje in zidovi so se zalesketali v svetlobi. Le bela neprekinjena črta je ostala bela kot je bila.

Zdaj je bil že na mostu. Spomnil se je širokih polj obsijanih z istim soncem, spomnil se je akacij in violine, ki jo je čutil na hrbtu in spomnil se je, da mora obiskati nekega majhnega človeka, ki mu je ime Šandor. Neprekinjene črte je bilo nenadoma konec. Moral je stopiti na pločnik.

Se vedno je ostalo vprašanje nalivnega peresa, toda, kaj bi? »Ne izplača se, ne bi mi verjeli, zastonj bi dokazoval. Samo, da bi ozdravil Šandor, samo to, pa bo vse dobro!« Potem je Štefan Matuš, cigan in nekdanji partizan, klepar, brusač, metalec nožev, ljubimec, berdaš, basist, harmonikaš in goslač pogledal na uro ter pospešil korak, da bi ujel še zadnji vlak za Prekmurje.

KAJETAN KOVIČ: PESMI

Črna molitev

Pridi,
črna beseda,
ti zadnji obupno zanosni glas
na konci moje vesti,
plahi in drzni glas
ljubezni in jeze,
beseda čista kot ogenj,
beseda britev,
čuj,
trobijo k naskoku.

Sam sem
v okopu ob robu noči.
Nimam več zlatega kopja
ne zlatega ščita.
Vojské pa prihajajo v trumah,
pohlepne in mrke.
Zato te kličem, beseda obupa,
zato te vlečem iz nožnice,
zadnje rezilo,
zato te poljubljam,
črni
goli
meč.

Črna beseda,
nad črne bogove greva.
Mirno jim bom pogledal v obraz.
Pustil te bom na njihovem čelu,

pustil molčečo.
Ker jaz več ne bom pel o njih,
ki niso vredni besede,
ne bele
ne črne.

Zlate ladje

O zlate ladje z vetrovi v zatilju
kam plovete kam plovete
volkovi se plazijo po trebuhu morja
bliski padajo kakor rože
tam daleč
na čisto ravni črti obzorja
sta dan in noč tekmeča
neumakljiva tekmeča
tam daleč na tisti vodoravnici
sta dan in noč ljubimca
dve ptici dva orla
iz bogve katere kamene dobe
iz bogve katerega praznika rož
o sveto nasilje ljubezni
da šipek na njenih prsih zakrvavi
da se napne in upogne kot vrba
da razklene obzorja nad sabo
in je na nebu spet prostor za nove zvezde
o slavnosti
o slavci
tam daleč
tam daleč na vodoravnici.

Glas

Cuj, glas prihaja iz lave,
iz molka vulkanov,
iz rude prihaja, iz nemih rib,
glas, ki je spal,
o daj mu usta,
glas brez oblike,
o daj mu telo.

Cuj, to so sloni.
In to so čebele.
Povodenj zanosa,
povodenj strahu.
Kompas si,
primi se za podboje,
da boš zdřžal
potres glasu.

Cuj, zid se trese,
nebo se trese,
da, v tvojih ustih
se trese nebo,
to je glas, ki prihaja,
o borni prostori,
kje je zanj
dovolj veliko uho?

Veliko uho
za mir in tihoto,
za veliki prostor
onstran glasu,
za glas,
ki leži na vekah in ustih
ogromen kot kit,
kot gora ledu.

DORO HVALICA: NESPEČNOST

V spominih sem prebil
to noč, a vendar ni-
sem srečal v njih Ani-
te. V brezumnem sreča-
nju s pijancem zadnje
poslednjih noči sem
se zgubil. Nisem hotel
gledati ljudi povalja-
nih v slo moje poste-
lje in nisem videl
preproste resnice v
pesteh molčečega očeta.
Zato sem sam,

I.

Gol kamen objet v neresničnosti,
ko sem te srečal v travah strasti,
grobosti, poželenja in sle,
oprt v snop sončnega smeha,
strahu in nežnosti,
ko sem objet ti pil iz oči
vrnitev preteklega dne.

Brezsramen krč in slano telo
čutim vselej v snu,
na prebitih ustih
in v izlivih tudi tvojo boleost.

II.

Neuporaben oficir stresa podkvasto kletev.
Vrednost je spretnost ubijanja.
Dvomiti v to vrednost
je nesramna blaznost večine.

*Sepanje na vrhu tisočletja,
kletev v ljubezni, lakota istih besed.*

*Starci so pomrli ali pa še umirajo
v tej jeseni, ko je smeh ob trgatvi boleč.
V črnini še spočetje boli,
če resnica postaja laž
in laž verjetna do prepričanja.*

*In ko se bom vrnil, bom molčal.
Po velikih razžrtih kamnih,
ki sva jih davno prehodila,
bom iskal dan,
ki mi je iztrgal prvo besedo iz ust.
V jutru utrujenih ptic
bom poiskal lačno staro
z drobtinami na prastarih rokah,
utrujena ognjišča koč,
ciprese na dnu najtemnejše noči
in v tej noči tvoje toplo in lačno telo.*

III.

*Bojim se dne, ko bom verjel,
da laž je zrela sodba o ljudeh,
ki so mi dali vero v svoje sanje.
V njih vidim tisoče poti in eno pot
do misli v tisočeriš zgodbah,
poti brezdomstva in v njih ljudi
za čakajoče jame
na dnu gorate in neskončne slutnje.
V teh sanjah sam stojim ob takšni poti,
nemočen, da bi ustavil tok spoznanj,
da bi se uprl zlu milijarde.
Nemočen, da bi se zbudil.*

*Bojim se sodbe, ko si bom priznal,
da sem le sam, da ni nikogar v zrelih dneh,
ki bi mi hotel vreči zlo v obraz.*

IV.

Pozabiti, pomeni tokrat strah.
Edina noč nad Sarajevom
v temnih pegah lušči mrtev sadež.

Trudim se, da bi odprl drugo steklenico.
Odpel sem uniformo do pasu.

Luči se srečajo z nočjo v meglenih sanjah.
Pijane želje v tankih nitih
rišejo nad mestom tisoče poti.

Bakren spomin obložen s psovkami
pohodil sem na vratih tuje sobe.
Umiranje bom kupil na Baščaršiji
in ga zavrgel
preden se v spomin prikrade blaznost.

V iztegnjenih bolečih rokah
sem zdavnaj že začutil mraz.
Nič hudega.
Le samorasla misel se je vpletla v laž.
Ne morem več ostati sam.

V.

Prezgodaj izrečena misel,
ki je predolgo ležala v rokah nadjudi,
da bi bila še boleča,
me je udarila v obraz.
Priatelj, beseda zla,
resnica bogov, ki jim ne verjameva.
Vera v neizbežno sovraštvo resnic
me je udarila.

Ko sem s krvjo v ustih
še vedno stal pred kamnito blaznostjo
sem vzljubil ljudi.

Zgodba o kipu

Lepi marmornati kip vojaka
stoji na podstavku
dež je izpral letnico in ime
večer je drevesa dvigujejo otrple
jesenske veje
s praznimi gnezdi v veter
mimo gre starec z rdečimi očmi
mimo gre cipa

mimo pride otrok in se ustavi
in si začudeno ogleduje
podstavek
zazre se v oči mrzlega kipa
zenice in zrklo oživijo
vojak potegne meč in zabode malega
ostani prosim tu do jutra mu reče
posadi otroka na svoje mesto
izdere meč in mu ga da v roke
potem si prižge cigareto in odide

na otrokov dom
vaš sin stoji na mojem podstavku pove
z nizkim obžalujočim tonom materi
dulce est pro patria mori
vpraša ona in se zjoče v kotu kuhinje
in oče se je vrnil zgaran od dela
molče večerja
oprostite da sem vas zmotil
odvrne kip in zdrvi na cesto
hodi po svetlih in mračnih ulicah pri sebi

mrmra vojna vojna vojna
potem gre v bar
spozna se s cipo ki je šla mimo
do jutra se poljubljata
zjutraj odhiti
k podstavku — v šolo moraš reče otroku
postavi ga na tla
vzame meč in se vzravna
na usta pričara sladki smehljaj
no zdaj pa v šolo zašepče
otrok zbeži po ulici

V razredu govori učiteljica
o lepoti domovine
o dragocenosti svobode
o velikem junaštvu
kako lepo je biti kip si misli mali

kako lepo je biti mrtev in nespoznaven
gledati prižigajoče luči
in ljudje te občudujejo in se fotografirajo ob tebi
morda se je kri strdila v rdeče
žile marmorja
in niti kričati ni treba
dolgočasiš se posmehuješ se večnosti
čakaš na dež da te opere

Lep dan je učenci gredo na ekskurzijo
gredo si ogledat lepi marmornati kip vojaka
z veliko čelado na glavi

učiteljica zopet govori otrokom
velike besede o slavni smrti
in takonaprej
kip pomežikne otroku tako
da tega nihče ne opazi
vsí odidejo on ostane osamljen
pod milim nebom z letnimi časi
in prav gotovo sanja

Roženkranc

1

Poglejte nagačene ptice
nekatero še nosijo sol v svojih svežih ranah
spomnite se na svoje otroštvo —
klicali smo svetnike z neba in jih ni bilo
klicali smo v mračne hodnike za vojaki in jih tudi ni bilo —
zdaj vemo da bodo naša telesa nagačena s suhim žaganjem
ali s pepelom
viseli bomo v toplem vetru poletja
zasipaval nas bo veličastni sinji sneg
amen
samo čisti curek vode bo izviral v materinem telesu
v beli večni skali bodo vklesana naša imena

2

Dragi moji zlati bogovi Jeseni in zrelega sadja
in vseh letnih časov
in v ljubezni posušenih rožah
v norem vetru
smo zaspali kot tujci v lastnih domovih

reka vedno ponavljaajočega rumenega
in nekaj prestrašenih ljudi na ulici
na pločniku gnijejo trije golobi
amen

3

V moji sobi diši po starem lesu in po mrtvašnicah
na mizi je steklenica žganja in moje zlizane roke
Kaj sem hotel reči — sedeti in nič misliti
veter spusti na cesto pse v črnih kapah

Ali slišite ali slišite

*Kričanje volovskih obrazov ki niso več živi
potem jih lastne podobe odpeljejo neznano kam
samo nagačene ptice gledajo s steklenimi očmi
in nekje zunaj diši trava*

amen

4

Mati

*tvoje prsi so čudovito lepo dišale
moje velike oči moje izgubljene oči
ljudje so se pričeli imenovati človeštvo in so pozabili*

*Cez nekaj let ali stoletij brez duše
izgubil sem občutek za lastno življenje in za čas
navadno v večerih sem prespal na nežni travi med zelenim šumenjem
ti si molila k večnemu bogu
in ko so bile cerkvene svečanosti si nesla žegnat kruh
beli kruh beli kruh beli kruh in mene
vsak tvoj poljub je bil kot rdečkast cvet*

amen

MIROSLAV KOŠUTA: ŠTIRI PESMI ZA UROŠA

Otroku moraš veliko ponavljati,
če hočeš, da si kaj zapomni.

Moja mama

I.

Dokler ne boš ničesar razumel,
molči, sedi in poslušaj,
dokler ne boš ničesar razumel
in boš imel tega oslička za osla
in boš jahal osla in mačko,
to tvojo muco mijav mijav,
in boš jahal žogo in škatle
in to račko, ki je račka
in kahlica obenem (zdej ko sva sama,
ji lahko rečeva kar bukalin),
dokler ne boš ničesar razumel
in boš jahal vse, kar bo prišlo podte
in kar boš podse spravil —
dotlej boš lahko rekel, da si na konju.
To je razumel še tvoj tata, tok tok po buči,
ki sicer ničesar ne razume.

II.

Vidiš, kako lepo je biti majhen:
vržeš ropotuljico po sobi kot ročno bombo
in ropotuljica ni ročna bomba
in ročna bomba ne počí
in tako bi na stenah slike še naprej visele,
če bi jih imeli,
in šipe ostanejo cele in rože v vazi.
Vidiš, kako lepo je biti majhen:

ti si gospodar medvedov in mačk,
psov in račk,
pisanih žog brez tačk
in še mnogočesa, kar se rima ali pa tudi ne
Mački in rački natakneš očala,
opici obuješ nove galoše,
pisani žogi cik cik bele pike,
psu tako dolgo grizeš glavo,
da mu odgrizneš pasjo pamet,
in medveda suneš tja,
kjer bi moral imeti tisto, česar nima.
Tvoj tata bi rad marsikoga cop za vrat,
pa si grizlja brke.

III.

Hi, osliček, hi, Urošu se mudi!
Vleci ga, fant, za uhlje,
suvaj ga med rebra,
odgrizni mu oslovski rep!
O, le brez skrbi —
oslov je zmerom dosti,
oslov nikoli ne zmanjka.
Bo že tata kupil drugega,
kar vleci ga za uhlje,
suvaj ga med rebra,
pobezaj mu v to melono z grivo —
slama, sama slama.
Bo že tata drugega kupil
ali našel na cesti,
ali bo povabil prijatelja
na prijateljski obisk —
oslov je zmerom dosti,
oslov nikoli ne zmanjka,
In če bi zmanjkalo drugih,
tu imaš še mene,
hi, osliček, hi, Urošu se mudi,
uhlji sama slama,
glava sama slama,

rep — res, repa nimam
 (naredim ga iz prvovrstne slame),
 noge sama slama,
 trebuh — tu ni slame, trebuh
 ni iz slame, kaj za to?
 Saj tudi vamp od oslov ni:
 razparaj ga, pa boš videl,
 razparaj ga, pa boš vedel,
 razparaj ga, pa boš sedel,
 ker te bo vrglo na nekaj,
 kar tako rad poljubljam
 in kar cenim in boš cenil nad vse.

IV.

Nikar se ne oziraj okoli, glej me, tako
 tako, priden, saj si velik, fant moj,
 treba je zgodaj začeti, zgodaj,
 ti pa boš kmalu že leto star, pomisli: celih
 dvanajst mesecev, dvanajst, pomisli, še eden,
 pa bi bilo prepozno.

Nikar se ne oziraj okoli, glej me, ponavljaljaj
 za mano, ponavljaljaj ma-ma, ma-ma,
 tako, ja, mama, lepo, priden,
 ta-ta, seveda, to sem jaz, ne smej se,
 ponavljaljaj za mano, ponavljaljaj,
 nič ne pomaga, je že treba,
 ponavljaljaj lepo, no, ponavljaljaj!
 Kmalu boš že hlačal v šolo, in šola
 ni kar tako: tam učijo za življenje —
 a e i o u, a e i o u
 in ti ponavljaljaj, ponavljaljaj,
 in potem a be ce de vso abecedo
 in ti ponavljaljaj, ponavljaljaj,
 in potem ena in ena je dve, ena in ena je dve
 in ti ponavljaljaj, ponavljaljaj,
 fant moj, ponavljaljaj, da boš zrasel pameten
 kot smo vsi, ki ponavljamo, ponavljamo,
 kar ponavljajo drugi.

Oglas

Dane Debič

Iz preteklosti se je usipalo ženskih podob, golih, oblikovanih po želji spolnega čuta, vmišljenih v resničnost iz neresničnega sveta podob, nastalih iz resničnega, oblikovnega, materialnega, fotografiranega... Za polpriprtimi vekami so se zbirale, take pohlevne, take dopadljive, drseče mimo časa. Reži med vekama mu je prekrival pajčolan solzne, pisane, barvite lenobe... Le vsakdanjega sveta, ki spet posname to vmišljeno zadovoljstvo, to spolno poigravanje z mogočim, skoraj resničnim, o zmedeno resničnim...

Potlej se je prebudil, spet je videl svet, podobo vsakdanjo, je videl obrise barv na nedokončani podobi, pa je videl Florijana na stekleni podobi, kako izliva dve sivkasti črti in desetine črtic na čas iz ognjenih rdečih črtic, usipa in usipa; podoba se praši, čas orosi kdaj pa kdaj steklo in ikona je kdaj pa kdaj oprášena, toda vselej se ponavlja ta hudodelska podoba v očeh, pa ta dobrodejna: ta boj med črtami in boj med ognjem in vodo; gori nad razdejanjem pa čeme črte Florijanovega obraza in elipsi njegovih oči: svet pa je še vedno svet, ki vrača obstojnost, netrajnost, občutke, čustva in zamrlo praznino... Zdi se ti, da bi moral kar kaj pometati, po čem šariti, kaj spet poiskati, o še poiskati: o, ko bi našel, še našel, in našel...

Morda ne boš nikoli več našel, ker nisi sposoben, da bi našel, še našel in našel spokojnost seveda umirjajočo, neoskrunjeno spokojnost, zavest izpolnitve, počivajočo v stolu mehke modre podloge v rosnem, sončnem dnevu morda... O, boj življenja minljivi (premesil je telo umetnika slikarja, težko šestdeset kilogramov in dolgo meter oseminšestdeset centimetrov, oštevilčeno v osebni legitimaciji 22, 464...), torej še boj minljivi, vedno množica sovražnikov na turnirju in »ON«, oprezujoč, kako bi mimo njih zdrknil k ženskim podobam, glej, golim, seveda, da bi tam počil na kamniti klopci časa, še gledal to zvrst človeške upodobitve v njeni erotični sli, kar ščegetajoči živčna vlakna, kar uresničujejočasno spokojnost... Mogel bi tudi o uspehu kaj snovati, se gibati med očarljivimi podobami in ohrabrujočimi članki; razveseljivih kritik bi mogel snovati nešteto, toda kot da to ni več smiselno, kar je oklan pobegnil, kar zastal morda za telesom nekega bitja, ki ga je srečalo, povleklo za seboj v skorajda blazno dejavnost, pa ga zavrglo, češ ni nama skupaj živeti: Ne znava vleči skupaj vezi časa, kar trkava s telesi in se odbijava z načini najinega mišljenja; ni zvena pravšnega, kar nič melodij...

Videl je svoje roke, napelo se je mišičevje, se oblikovalo v silne vozle, napelo se je srce v moči še možni, skoraj tako kot nekoč, ko je mladeniško vskočil v boj partizanski, da bi preganjal sovražno svojat; drzno se je lotil svoje notranjosti, nesposobnih ljudi svoje duše, njenih prepirljivcev, očitljivcev, preostrih kritikov in cenilcev, o vseh, ki skujejo misel negodno, tako da med njiju vzvalovi čas in vzvalovi razmerja... Pošaril je v svoje tvorne vsebine, se poglobljajl v tolmune s črnimi dni, kar hrabro, da očistil bi dna pretemna, omejil vdor takih vsebin iz podzavesti, ki obzorja razmišljanj s sivimi občutji nagrmdajijo: morda se bo svetil potlej, ko sčisti svoj lik, se oblikuje s silo vso mogočo, njej le tak stopa pred oči, njej s telesom erotične sle, ki mu nikoli ni dovolj igre pohotljive, ker kjer se giblje, ga vodi za seboj na nitkah nevidnih, ga vodi, ukazuje, se posmehuje, narekuje in se krade proč in še proč, hoče izpuhteti, kar zgasniti iz njegove bližine in tako, temu čustvu nikoli kos, je pričel omahovati, se rogati »pojmu njune bližine«, ker je to povsem vseeno, če sta si v času blizu in če sta si prostorninsko blizu, ker je povsem vseeno, ker on tako zasnovan že davno poprej v praliku, ni pač nikoli, če verjame v pravila človeških resnic, bil zadolžen zato, da z njo prebije svoje življenje v stikih le-teh, ki se meseno ogrejejo, o ogrejejo, se spentljajo v čustveno, slikovno podobo odvisnosti: midva sva eno bitje, kar še eno bitje, kar tvorca sva seveda...

Spermiji lenobni, miškulini srebrni, njej niso mogli oploditi telesa; niso mogli, in boj njegovih misli, z njeno bolj in bolj očitajočo, izmikajočo, porogljivo, ocenjujočo mislijo je utrujal, še utrujal... Kar tujca sva si skoraj, bi morda poudarjala, bi to počenjala z gibi telesa, po tej neuspeli hotnosti: on pa je želel, je koprnel, še koprnel, četudi zjutraj, četudi ob rosi jutranji, ko se trava pregiblje v miru osvežujočem, četudi dopoldne, ko je zahajal v šolo, da bi si ob nekakšni, gotovo zelo pohlevni vsebini, masi človeškega nerazvitega uma, delovanja morda, prisluzil svoje denarje, te, ki jih je bilo vedno premalo za njeno zahtevnost...

O tem, kako oblikuje človeški um, to maso uma, kako ga usmerja z besedo hotno, kako razkrinkuje njegovo nevednost, ga mora speljati »na pot kulturnega razvoja«, se z njo ni mogel pogovoriti, ni mogel nikdar; ničevno delo morda, če ni zagona človeškega čez mejo razuma, čez mejo časa in mejo minljivosti: o premostiti mejo minljivosti z mesečnim lokom rahlih barv, s spevom sladkega prihajanja se odkrije morda, sestopi k očem človeškim, se vdinja tej globini človeških oči in sname te ploščate kroge posamezniku, ta sij zamri, ko let se nabere bero, pa ni več kaj početi, se pehati za kaj, ker je vse sito: človek je sito, ki skozenj zdrsi čas, o čas minljivi; ta čas pa takrat, ko je pričel živeti z njo, se ni prenehal lesketati, kar ni se prenehal lesketati: glej tisto pobčje, na planini ostrizeni, z rušjem in travico nizko, s sviščem in soncem radodarnim, z vetričem, čistoto prozorno... a vse le utripu bodočega namenjeno, ker sta grešila to noč, počenjala stik telesni gori v koči leseni; ker takrat se je njej še ljubilo v goro po ljubezen in po bodočnost, po sito morda človeško... Takrat se nista niti pobotala niti sprla... Njej se je smejalo, tako sta sestopala; žičnico sta gledala od daleč, gondolo posrebreno; še

sestopala mimo rušja, pa niže mimo borovcev, pa niže mimo smrek, pa niže mimo kravice rjave na paši, mimo hišice, krite s skodlo, pa niže do ceste asfaltne, kjer sta stopila na avtobus, plačala karto, se peljala v hrumečem vozilu, še peljala v mesto kamnito, med ljudi neštete, se zgubila v ulici reklamnega blišča, postala kar precej podobna spermijem, o spermijem, ki drse po sluzasti snovi, srebrni kot miške, da bi našli nova sita, da bi skozi ta sita nekoč čas ne uhajal več, bi se nekoč na zlato tkanem situ ustavil čas, bil ujet, bil orazumljen, spet s človeškimi krili tako, da se jadranje v modrih svetlobah nikoli ne ustavi, da se čustvenost nikoli ne uleti, meso nikoli ne utruji; skoraj kakor večnost življenja, toda k tej sledi sleherni človek, jo išče sleherni, kot zgubljeno gobico v prelepem zelenem gozdu...

Ker vem, da mine vse, ker čutim to, ker držim za minljivostjo s koprnenjem, ker ne maram, da tudi ti mineš, ker tebe ljubim, ker ta izraz smiselno razčlenjujem ob tvojem telesu, ob tvoji duševnosti, ker te hočem obvarovati minevanja, se uprem in hočem dognati zlo svojega izvira in hočem dognati resnico najinega zatona; nekje pred to neorazumljeno vsebino gibanja, na pesku suhe puščave, se mi stopinje vdirajo; v valovita tla zemlje upiram v nerazložljivem iskanju svoje moči, da z njo zaustavim čas v sebi in ga zaustavim v ljudeh morda, pa v cvetju, pa v predmetnosti, v spreminjanju predmetnosti; toda moj smrtni duh, last smrtnega telesa, ki je zmožen oploditi sito v tvojem brhkem hotenju, je nemočen: nekoč pa doženem, nekoč, zavaljen ležim poleg tvojega osvetljenega rjavega telesa na produ ob toku Save, v domišljiji seveda, zdaj, ko sem sam, ko Sava drči mimo mojega telesa, še vedno snujem oblike tvojega telesa, se zaradi tega snovanja zaprtih oči predajam blišču podzavesti, moledujem za ta blišč, da te poraja, to pot torej doženem, da je večnost obstoječa, da večnost ne mineva, da se ne gane, da jo minevanje obkroža, torej obkroža, da so ljudje utripi čudovite svetlobe, ki nemirno krešejo bleščanje, to noč, ki ni noč, razsvetljujejo, da noči ni in ni dneva: revica, bitje spolno, ko bi to razumela... Pa sva se ločila potlej; sta se ločila potlej, kar tako sta jo mahnila v dve različni smeri z nameni svojih početij, sta se še srečevala na cesti, sta zgnetla obraza v dvoje brezizraznih, spotakljivih laži...

Zdaj pa je ležal, se je vzdignil, je gledal omejeni prostor svojega ateljeja, v prepričanju morda, da se takoj povrne v podzavest, izmakne svoj krog bivanja svetlobi, prodiranju te svetlobe v notranje podobe: o notranje podobe, ki so sprostitljive, ki jim nisi odgovoren, ki jim ukazuješ lahko...

Zdaj je najteže vzdržati v upanju, skoraj ni mogoče, skoraj si izginil iz snovnosti, si le nalepljen kot etiketa, na neko izpraznjeno vsebino, torej ne moreš nič, se ne moreš z ničem upreti ob snovnost... zdaj je tisti trenutek dnevnega početja, ko je vsako početje povsem hotljivo ugotavljanje, da je tako in tako dovolj neresnic, dovolj životarjenja, dovolj počenjanja, ker počenjanja ni, ker se počenjanje že izgublja, ko ni smotno, ni privedeno k ničemur... za vzgibljivo početje samopokončanja ni smotne osnove, za burno spravo z bivanjem ni smotne osnove; njena

spolna hoja je zapustila sledove na podu njegove notranjosti, zdaj po teh tratah utrujeno vohlja, se ustavlja v galeriji nagih teles, spolzko z njimi vidi početja za spočetja, se umakne, pride do skladovnice drv, takih rjavosivih, nastavi obraz soncu, zre v sonce za hip, potlej povesi glavo, ker mu pogled ne prenese gledanja v sonce, če zapre veke, je prav tako, torej ne more živeti, če sonca ne more gledati, si ga ne more ogledati... vsekakor pa je vsako početje prazno to minuto, potlej to uro...

Ze oblečen, je spet sedel v gugalni stolec, si je vtaknil pipico v usta, pa je ni natlačil s tobakom, pa je ni našgal, da bi se zadimila, da bi dim sukljal ob stenah, ovešenih s starinskimi podobami in kipci; tu muzejček, tu on; te starine, ki so mu nadomeščale duševnost bližnjega človeka morda, so bile tu sposobne govorne besede, pa smehljaja prijaznega tudi, so klečale z njim v bridkosti, so se kot mostiček med stvarnost in sanjarijo vpletle, so se otoplile, in sedanost, to omrtničeno seveda, dovoljevale, da preide, da premine, da mu ne poškoduje povsem utrujenega tkiva, ker bo še potrebno živeti, se bo moralo nabirati, tkati, si lastiti božansko, se gnati za božanskim, da se bo bivalo, še bivalo, o bivalo morda...

Toda smiselno se mora bivati, tudi med hojo v hrib sproščen, med zelenje in naravo, med gnilo listje in pomladne brsti, kar vselej, tudi tu na tej mestni cesti in tu med zidovi starinskimi... in podobe njegove, toliko njegove, kot so iz njegovega čustva drhteče, vzgibne, pritrjujoče, barvno njegove, toplo njegove oblikovale nerešljiv predmet, zagrnjen predmet, ki ga je on dočutil: svoje božanstvo morda... ne bi mogel srkati čas, pomanjkljivi čas, če ne bi času nadel zlate avreole, modro bleščeče pravične oči, ko bi mu dovoljeval večnost, a hkrati se čutil tako prikrajšanega zaradi nečednosti minevanja; vedno minevanje in minevanje in v vsem minevanje: zato da bi čimmanj, da, skoraj nič, ne vedel o minevanju, kar čimmanj opazil od njega in kar čimmanj dočutil človeško minevanje, druguješ s starinami in samoto; tako ni sleherni dan neposrednih vesti in videnj minevanja; ko jo je ljubil na ustnice obilne, mehke, napete, voljne, je bila v obzorju njegovega razmišljanja vzdignjeno stopnišče in potlej: morda ni prepad, morda ni večno temno, večno pogreznjeno v nemogoče, kjer ni steza za sproščene sprehode, za stiske rok človeških tople, kjer ni megla ovešenih z bakrenozlatimi presevi... morda je tam le pretrgano, le ustavljeno v enem posameznem dihu, v enem posameznem početju, in se s človeštvom ne ustavi, ne dokonča, spolzi skozi razporek v samem izviru v novo reko k novemu izviru, kar v vrsti, kar naprej, še vedno smiselno, dokler se po odkritju tujih in daljnih svetov, pa po odkritju veljavnih globlin v duševnosti človeštva smiselnost sama ne predstavi v spodobnih oblačilih; o stopi smiselnost pred množično minljivost človeštva, se prikloni z odkritosrčnim smehljajem in dahne v prsi tolažilno pričevanje o resnični pomembnosti bivanja... Toda tudi taka razmišljanja, poglobljanja, bolj ali manj podzavestno stkana v barve, v te rahle, v te ukanljive, v te z obstretom čustvene zardelosti, zardelosti zaradi odkritja morda, še niso šelest rešitve...

Ničesar ni mogel do kraja razrešiti, mogel bi se zdaj bojevati s puško, in rad bi se peljal z letalom, da bi morda, na tej polpoti skrajšano obstalo bivanje, se ne bi dokončalo s starostnim kinkanjem minljivosti morda...

Bilo bi morda smotrno še znova poskusiti, pa bivanje svoje v nadaljšku očlovečiti, iskati spet zблиžanje z bitjem spolnim, takim ženskim, takim voljnim, žrtvovati grenke pomisleke, pa vedro vstopiti med plodilce moške; mogel bi prebrati oglase v časopisu, prositi za snidenje, tako na slepo izbrati srečanje...

Oglas št.: 33383, iščem prijatelja, 30/168, pod »sprehodi«,... tudi prav, si je rekel, zganil časopis, se nasmehnil, spoznal v duhu svoj nasmeh, se videl oblikovanega v svojem mračnem obrazu, deškem obrazu, se videl srebrnih las, kako prav trepetaje čaka ob bregu Ljubljanice, da se pokaže dekle, da pride na »srečanje«, da vzdihne od skrite togote, ko ga ugleda, takega srebrnolasega, takega pešca, pa se pomakne za korak nazaj, pa se v njeni roki čuti uvenelost posega, dejanja njenega nesumljivo neuspeh, akcije konec...

Tistega tihega, morda pomladnega, morda poletnega dne, je srečal tam ob reki, na preperelo trajnost zidu naslanjeno (zid, mah, zid, črte), k reki obrnjeno, zroč v vodo, je srečal tam ženo postavno, oblečeno vabljivo v kostim, s črno torbico pod pazduho, in je spoznal v njej svojo nekdanjo ženo: pogledala ga je, se začudila, se nasmehnila, dejala: »A ti si to, že četrti, ki ni z njim nič...«

»Jaz sem prvič,« je dejal, »a ti, ti že četrtič?«

»Nimam sreče! Sami mi je dolgčas. Pojdi z menoj?!« je povabila.

Vzela je ključek iz torbice, se nasmehnila, da ga je zbadlo, pretreslo, se je obnovilo, se zaškalo...

Ni upal, da bo trajalo, a se je bleščalo, je spreminjalo svetlobo mesta, svetlobo cest, svetlobo obrazov, se je z njo spreminjalo, še razbohotilo, se je obodril; kar nič ji ni bilo končati njuno snidenje; med časom, ko sta živela ločeno, je kupila avtomobil, zdaj je prihajala ponj, je vozarila na bližnje zanimive točke zunaj mesta, se je pogovarjala o starinah, starih podobah, pa novih podobah, kar vse je nekako radovedno sprejemala, se zanimala, ga ošinjala s pogledom, ki je med njiju postavljaj čudno pregrajo, tako da ji ni rekel nič o svojih čustvih, pa snovanjih, pa goloti, ki je zanj prihajal od njenih minulih podob... Zadnje, kar bi mu dopuščala, bi bila golota, te mu zdaj ne bi dopuščala, te zdaj nikakor ne; spomin, kako sta se ločila, pa je bil zanj dokaj mučen, zdaj še bolj mučen, ko je kar ugotavljal, da jima ne bo šlo nikoli skupaj, čeprav se pogovarjata, pa ne vzkipita kakor nekoč za sleherno malenkostno sporno stvar, ne vzkipita zdaj, se spogledata, se začudita neki preteklosti, ki jo kar za hip vzameta v um, se potlej sporazumno odrečeta samovolji, da spet na novo izluščita predmet v misli, ga ugotovita, ga ozaljšata, ga prepustita razsodni sodbi tovariša... V bistvu gre za neko spretnost, je premišljal, za neko povsem logično prilagajanje, za obdobje,

ko je zaradi neke pretekle šolske izkušnje človek podzavestno povsem spremenil svoje stališče, svoje hotenje, svoje ravnanje, pa čeprav gre za povsem enako besedovanje, razčlenjanje, odločanje, se je znenada dokopal do povsem logičnega sklepa, da človek ni zmožen niti za sam zdihljaj, za smehljaj, za ton glasu, za svetlobo oči spremeniti nečesa, kar počenja, da je to vse prizadevnost podzavesti, ki nekaj hoče ali nečesar noče, ki nekaj snuje tako ali snuje nasprotno, da je človek povsem, o povsem odvisen, do poslednje dejavnosti, pa trenutnosti od dejavnosti podzavestnega, da je povsem neodgovoren...

In je ugotavljal, da se spreminja po tem ponovnem snidenju, da mu daje neko zanesljivost, kar nič navrženo, kar nič uklenjeno v prisiljenost, da kar svobodno prihaja z vsemi spočetji: tako pogled, tako dotik kože, tako igra obraza, tako premestitev roke, hoja noge ob slovesu, črka v pismu, besedovanje o sleherni stvari... Ničesar ni treba zahtevati, posiljevati, iskati, ker se samo znajde, samo pravilno zastavi, samo pravilno izpelje: moreva bivati skupaj; zahajala sta na prireditve vseh vrst, obiskovala sta opero, gledališče, muzeje, galerije, bližnje kraje, postopala po hribih, kar vsekdar je voljno prišla, in on še vedno v pričakovanju, da bo zanikala, odkimala, še našobila, se oddaljila v pogledu, se prevladujoče nasmejala... in vsega tega ni počenjala, kot da bi se bil v njenem bivanju pokazal drug človek, v njeno obleko vstopilo drugo bitje, z njenimi očmi zrlo novo bitje: zdaj je strmela vanj s čudnim pogledom; nekoč ji je podoben pogled zavrnil s pripombo, polno zlobnega ugotavljanja o njeni odtujenosti; kjer je hotela odvihrati, gotovo odvihrati... zdaj pa je z enakim pogledom zrla vanj, toda njena roka je legla na njegovo koleno, kot da prosi nekega odpuščanja, o ne zameri, kar pride, pa bo prešlo, bo zagotovo prešlo, to, kar včasih vskoči v mir, morda iz izginule preteklosti povrnjeno, morda z nekimi moškimi okuženo, pa ji je še sam položil svojo roko, svojo drobno umetniško roko na hrbet njene roke, tako mehko, tako tolažilno, češ, kar prešlo bo, kar minilo bo, ti revica, nekoč, še nekoč... in je pomislil, da je njegova drobna umetniška roka nekoč, seveda nekoč, vzbudila njeno hladno čustvo, da je odmaknila morda vroč spolni pogled s te roke, se ohlajeno nasmehnila, ali se zastrmela v neko točko, in potlej nista za kar bodi počenjala toplih reči, gotovo nista... zdaj mu je roko vzela v naročje, jo ogledovala, vse po vrsti: sklepe, prste, blazinice, črte na dlani, raze, nohte, in potlej je prekrila to roko s svojo, skrčila svojo in njegovo in se nasmehnila in pričela čebljati o umetnosti, pa seveda o podobah njegovih, ki jih je že spočel, ki jih bo morda še spočel...

Zato je nekega dne, v jutru, ko je vedel, da tisti dan ne bo prišla, da bo odšla v neko podjetje, da napiše članek, da napiše kaj o tisti silno preseženi proizvodnji in o kolektivu, pa o zanosu, pa o samoupravljanju, pa o načrtih proizvodnje, o izvozu morda, otroškem varstvu, pričel slikati

s skoraj pozabljenim zanosom, očrtavati, barvati... na gramofonu je menjaval plošče opernih arij; slikal je, še slikal, in iz srčnih dlani je sprejemal zanos, iz podzavesti je vzniknilo svobodno ustvarjalno čustvo; kot da je izprežen iz težkega, obremenjenega voza svojega jaza, se je s podobami svojega bitja srečeval sproščeno, se posmihal vprašajem, ki so mimobežno ponavljali staro storiijo, a on o odškodnini, ki mu pripada, ki pripada organizmu, zdaj voljnemu za delo, zdaj sprejemajočemu in oddajajočemu kot dobro namazan stroj; tako kot stroj in voljnemu oddajanja; in kakor da je dolžan odtise svojih doživetij pa svoje preteklosti umetniško upodobiti, čustveno napojiti, se je med barvami oblikovala številka oglasa, se je precejala iz njegove duševnosti v materialnost in se povračala z odsevi barv; toda to osrečenje se je, nihajoče seveda, spreminjalo, se odtujevalo...

Nekega dne, nad ateljejem je polzel čuden zimski večer, večer nemira, večer nespokojnih oblakov, večer hitrega premikanja senc in svetlob, in večer čustvene hotnosti po brezmejni osvobojenosti, se je čutil spet povsem bolnega, še bolnega, še potrtega, o potrtega zelo... je moral venkaj, na cesto kamnito, pa dalje med večernim vrvežem, med drhtenjem barvitih reklam, med ljudi, zakrite z oblačili, še dalje; je begal, je drhteč blodil tja v gozd, med grmičje... Zdaj se mu je zdelo, da mu tudi ona ni povrnila spokojnosti, je le blažila, le lajšala; v glavi mu je kovalo, še kovalo ze koščenim čelom, da se je prestrašil te bolečine, ki mu je nakazovala otrplost udov, odmrlost, ga je utesnjevala, in s to blazno tesnobo je bolčal v mesto pod seboj, pod vršiči dreves, tam morda za starimi bukvami... Vrnil se je v mesto; potrtost. Šel je počasi na njen dom, počasi je stopal po stopnišču, ki je držalo k njenim dverem. Potem je pozvonil; odprla je vrata; na obešalniku za njenim hrbtom je visel moški plašč: gledal je plašč, potem je gledal njene oči, te izmikajoče se, ki zdaj niso bile oči, take ploščate, niso bile zdaj nič; obrnil se je, odšel je dol v praznino, še v praznino, pa morda je stopal ves čas skozi praznino, morda je le sam izpolnjeval to praznino s početjem in nehanjem, in vedno le sam...

FRANCI ZAGORIČNIK: PRVI KVARTAL: SPLAVI

Moto

*Dahni s svojim žametnim utripom
imena rek, da bodo živahneje prenašale
tovore tvojih neoplojenih mrtvecev.*

(Inkantacija Odre)

a) prvi splav

*Prišel boš v mojo cerkev
in bova skupaj delila v istem goltu časa
med zavrženimi zvezdami velikega smetišča
tu-bit-kosti (vseeno ali to tu
ali tū-tū tu poleg)
da bo za spoznanje bolj dogorevalo
(sploh pa kaj pa se greva vprašaj vprašáj)
toliko sem tukaj kakor ti ata in mama
bolj mama kakor ata ustrezno po ustreznem spolu
in ne nasedaj nasedlim
in naj ti bojo jasne
in tako dalje stvari
katere zadevajo to zadevo*

*e. e. cummings ki si me zvabil do tod
kjer je še čisto
dalje pa ne bom razpredal
ali sem zaman izgubil spodnjo čeljust od so
bote do doma ne bom iskal svojega glasu
v tej problematični luči
domišljam si da je dan
in nosim na dlani čas sedanji
in čas naslednji*

pridite ptički pridite drobni dobri
ptički tukaj je še nekaj mene nekaj v tem
časar še nisem izgubil to je prah
na katerega seda teža nekega drugega prahu
torej se odvrni in sedaj drugam
ali kamorkoli
lahko tudi tukaj
ali nikjer

b) *invencija*

List kadar pade prerasejo trave
mesto kadar pade in čas
Izmena zore ne zgreši ne mraka:
ljubezni sem postavil tempelj:
mrtva je:

Tako trajam ne da bi bil vprašan:
trajanje ne da bi me kdo priklenil

Misel izdaja slabost
bodisi frfotavost ali pa se zabubi
kadar ti presede nepremakljivost minevanja
Slabost izdaja krik zapleten

do nekih kazavcev neke budivke
ko si preživeli zapomnijo njih trenutno lego
in jih morda celo ustavijo
a nič ne obstane
Na samem dnu še tone dalje bilo je
ali ta varljivi vtis sedanjosti
preobložen s pepelom

Jutri je predpepel
Pokosil sem sonce
kar ga je bilo na mojih ramenih
povečerjal večer Ne ni bila praznina
temveč je ali pa ni hkrati

Gola miza je na primer sled preobložene izpraznjenosti
VSEMU JE TEŽA ENAKA
ali trpiš ali trpiš manj
ali pa te ubijam dokončno

c) drugi splav

To je bila in
(v kolikor je še) je še tvoja
roka trobili smo vanjo do naveličanosti
(dokler ni dala od sebe pravega glasu)
potem pa smo jo spet zagnali.
Lucy je jasno povedala da noče da bi
pisali o njej. veš to so verzi
pozabljene besede že nekoliko zaudarjajo
tvoja roka pa je votla in prazna.

vidiš to je planina Venere
kadar je lepo razvita in brez posebnih de
formacij označuje velik uspeh v umetnosti in
ljubezni Lucy je bila njena harfa
zdaj pa poišči njene oblike
kje pa je linija srca
pa linija usode moj bog.

išči v blatu

išči v blatu

išči v blatu svoje kosti
morda jih boš rabil za kakšno piščal
ali za odpiranje konzerv.
ampak prosim nobenih perverzitet
hočemo lepe konvencionalne oblike
s posluhom za pretekli čas v sedanjem
in skozi sedanjega v prihodnjem.
pes ti jih prinese v gobcu.
luč tvoja visoka zavest
je moja radost.

č) volk

Zaključen dasi kljubuješ
ujet v zimo stvari.

Brez smisla je krik
ali karkoli, kar bi te izdvajalo
od tebe na tebe in tebe,
da bi se tako umaknil,
ali ostal zakrit.

Ta zima ni prezimovanje,
ni prebijanje skozi metež;
ampak konec, konec...

To je bitka do iztrebljenja:
že slišim lovce,
kako se pobijajo v gneči zime.

To je tista stvar,
po kateri te bo dosti manj,
po kateri te bo komaj kaj,
ali pa boš sploh izginil v lavi mraza,
preprosto boš izparel
v nevzdržni gonji
in se boš potem vračal k bivši zemlji
v cvetenju kristalov.

Kako zgrozljivi so madeži
na neizpisanih straneh zime,
ki jih puščajo za sabo žametne šapice
tvoje svobode!

d) tretji splav

hotel sem vzdržati na tvoji dlani
ampak marsikaj se je izgubilo
medtem neprekinjenim prehodnim obdobjem
in kar naprej moram prenašati kakšne kosti

kar naprej kakšne najdem ali izgubljam.
 to seveda ni kaj prida početje
 ampak tako strastno se ponuja
 uvod v nenapisano poglavje izpetosti
 to pa je težje zaobiti
 kakor zaorati v kaj kar je spoznano
 ne-kaj hoče več v povračilo
 in ne zadošča hotenje za bito bivanja
 ali pripravljenost svetla bodočnost
 stavek ali karkoli drugega
 prt lepo stkan ne odtehta ničesar

bi ali ne-bi bit

ali to ali ono

nič

zdaj zdaj je treba razbiti
 to polirano neoporečno strugo potekanja
 s klicami kuge
 z rafali oporekanja

ZDROBITI

na ne-ne-ne-ne-ne-ne

misel v njenem kokonu razgrebsti

videz ali pota dlani ali umor

ubiti

pajek

postal si sredstvo

za mreže ki niso tvoje

zapletel si se v to početje

in se ti je zbledlo

UMETNOST

je sredstvo

vendar ima pes tudi svoje življenje

tudi svinje so deležne ljubezni

da ne omenjamo kanarčkov

in širjenja drugih eksotičnih ribic

toda kaj je tisto kar prepuščamo konjedercu

ali svojemu žrelu

ali zaboju za odpadke

z obredom ali brez obreda

pri poslednji delitvi na nekaj in nič
ne muči bogorodice
zraven tega da je majhna razlika
med tem da si
in tem da so te kdaj prej
ali kdaj pozneje
z nekoliko večjim zaupanjem vase
postrgali
v štetju pred tvojimi dnevi

e) **ahasver**

Do koder prideš moraš dalje
za hip obstaneš prepoten in klecav
obvisiš v zametu
in že spet siliš v brezcilje
hočeš vstati
ampak nisi dorasel zimi
čeprav ti je segla samo do ramena
treplja te s hladno roko
hoče ti biti enaka
a ti bolj ljubiš to kar si
in moraš dalje
vse je že presmešno
ne tu povoda ni za poezijo
a čakajo te
in poslušajo
katero metaforo boš izbral
namesto psovke
ker vse je že dognano
in kaj je poezija
in sploh umetnost
ti pa že nisi več človek
plaziš se po štirih
in kmalu si že z udi ne pomagaš več
a moraš dalje
ne da bi še vedel čemu
in bi zdaj o tem obiral pesem

f) četrty splav

Utrudili so se od gledanja proti cilju,
ki je vedno bolj naraščal,
in se zavlekli pod palubo.
Le stari, koščati krmar je čutil sunke vetra,
ki se je lovil v njegove odslužene cape.
In bonito je trgal školjke z gredlja barke,
in je nihajoče lupine požirala modra gladina.
Lažja je postajala barka,
mlaj jo je dvigal na svoja ramena,
a njena prazna jadra so se odvracala
od požara na obzorju.

Potem so se med rebra njenih kril razpeli zvoki
z nedostopnega obrežja starčevih prividov,
vabili milo in nenehno
in preizkušali njegovo zanesljivost,
da bo z neodgovorno močjo dvignil rezilo
in ga zalučal kralju v korenine.
Sam ni upal zvokom verjeti,
toda ni se jim mogel upirati,
saj se je sam izbral,
da premaga demona
pa je zajahal strune
in izginil v votli temini jame

in Polifem ga je gostoljubno sprejel med svoje ovce
in bitka bi ga skoraj zvalila za sabo,
ampak podlegel je nenadni ihti,
dopustil je,
da se mu je zastudil cedeči glas,
in zasadil je ost v razbeljeno oko.

Skrčil je prsi in stopil na svojo barko
in tedaj je rekel: ti boš moj dom.
In takrat je prvič umrl,
ker je spoznal, da je cilj vedno pred njim,
čist in svetel, toda nedosegljiv

njegovim neobgljenim rokam,
ker je obrnil boju hrbet.

Uspavalo ga je enolično pljuskanje ob bok,
zibanje barke mu je odvzemalo vsako misel,
da mu je bila glava prazna,
kot so bile prazne očesne votline,
ki so mu ves čas stale nasproti.
Miže se je prepuščal nedvomnemu vabilu,
včasih z odprtimi očmi;
kar naprej ga je uspavala hladna sapa
lastnega pojemanja
in zadnje luske časa so padale z njegove kože,
nihaje so se kakor snežinke spuščale
v modro brezno.
In, ko se je tega zavedel,
je bil že odplaknjen.

g) proces

Turist ali bolje tujec na rodnem polju
za zidovi Karavank,
nenehni obhajavec istosti
tu tega in tam onega,
nekoč izbruhneš kaj iz sebe
na čelu ali repu karavane,
izrečeš kakšne besede v zameno
za dolgoletni požirek molčanja

in to je to mesto,
to je ta tvoj kraj, ali konec,
kjer si branil s trdoživimi klicami tubitnosti
vedno poslednje poglavje svojega nadaljevanja
in kmalu bo spet zacvetela češnja,
ki si jo zasadil nekje v otroštvu,
ki je veliko bitko prestala, a ni več tvoja:
kmalu bo zacvetela pesem in drugo popje
sposobno luč pretvarjati v svetlobo,
kakor se velike ribe hranijo z majhnimi

in je človek krona stvarstva,
dasi je sam spet gnojilo
človeku, ki pride za njim.
Ali si dovolj navdušen,
dovolj napitan,
dovolj pripravljen na to pojedino,
ki bogati planet z ugaslimi očmi premaganih
in seza po vesolju!

Cas kruši zid:
drobec za drobcem ga odnaša:
in osiplja na ramena školjk:
ne reci da je premalo:
ne reci da je preneopazno:
vse to je zadosti razločno:
lahko pogledaš in dojameš:

ZID RAZPADA

IN IZGINE TAKO POPOLNOMA

DA NI SLEDU O NJEM

TAM KJER JE BILA ŠE MALO PREJ GORA

ZAZEVA PRAZEN PROSTOR

NA NJEGOVM DNU PA PLAPOLAJO TRAVE

POTOPLJENE V SONCU

VALENTIN CUNDRIČ: RJA

...
ne žene še ne hodijo s škafi
po luč in z jerbasi po lepoto
obljubljenega trga ni na skali
kakor gnezdo orlov
ko se vrnejo k ognjišču
z gomolji z zelenjavo
obstojijo v belem risu
in s kretnjami veslajo
z večjo zavistjo slišijo kitaro
ko popačeni predolgi murni
bolj željno pivkajo v širjavo
ko nemočni jogi k luči
zvezde gledajo nanje
s streh in z rogovil
zde se jim lepe kot so one same
ko zjutraj odmaknejo oči
kadar se vršički dreves vzravnavajo
pod vročim vetrovim jezikom
se žene med seboj ne poznajo
hrepene v pogubno planino
ob vodi pomerjajo papirnate krone
se uče korakov najbolj hitrih
v lase in oči skrijejo orožje
s katerim umore njega ki jim hoče pobegniti
včasih gredo v gozd tedaj so ptice
ki ne poznajo žen
osuple in jih iz skomine
vrže noč šele
včasih se dajo dežju
ki jih v slastnih curkih vzame

potem pa pusti na semenu buč
iz katerih so ženine rezljale
kadar so celice za drevo
so tenkočutno nežne
z uspavanko na dlani zro v nebo
z vsem svetom objete

...

okna

so za beg in vrata za beg
drevored da se luna preobleče
karte za prihodnost žene so os sveta
odgovornost je velika odvisnost še večja
hinavščina je od mlaja odvisna
odkritost od sonca od zenita
pripadnost od ure ne sme biti pozna
lepota od las ki jih mora biti za preprogo
gneča na zemlji od ostrih pekočih trav
ljubezen od duha v ustih od znoja
grški pesnik od prevoda žito gre za soncem
sirote za dobrotnikom samo nehvaležneži izdajo
krušne starše in uidejo skoz okna skoz vrata
v svet kjer so drevoredi posekani luna slečena
karte brez sedanjosti brez stropa žene
pesnik brez slave
ceste so zato da peljemo slavne v glavno mesto
glavno mesto izdaja časnike v maternem jeziku
da vzbujajo vzdušje kreposti
kreposti so potrebne da sproti odbiramo med
rimami in psovkami ki nas slede do spalnice
odgovornost je velika odvisnost še večja
največja pa je hvaležnost kdor je hvaležen
spoštuje okna vrata za odhod spoštujem vas
drevoredi spoštujem vas še ko vas zapuščam blaten
lunine mene spoštujem vas čeprav porazno vplivate
na ženske boke preroške karte spoštujem vas
ker ste divje in nevarne
žena os sveta spoštujem te nisem vreden tvoje milosti
odvisnosti spoštujem vas naj bom vreden miloščine
hinavščina odkritost in lepota spoštujem vas

posebno kadar jo vernikom zagodete
da nanje s prstom pokažete ostre pekoče trave
rastite ljubezni čiste z madežem človeške
in živalske spoštujem vas ker ste sopare polne
grški pesniki spoštujem vas ker ste do dedičev poštene
žita vas ker greste po vetru po vetru učite me
pameti mi dajte žita
sirote vas ker vedno sanjate o dobrih
krušni starši hvala vam ker le sebe obdajate
z živimi svečami fotografije slavnih mož
zraven vas sem čisto varen čebela ki mi plešeš
med rokama kakor glasen tank
uteži in metri vse spoštujem
tebe galeb ki letiš iz srca moje deklice
zvezda repatica ker si preroška in zastonj za vse zemljane
lešniki vas spoštujem ker se ponujate tudi izobčencem
ženske dojke vas spoštujem ker se ko novorojeni psički
slepo in pohlepno dvigate kvišku
ženska vsa spoštujem te hvaležen sem ti za tvoj profil
pričaraš kar želim vse od ognja do ubežnika
spoštujem kar je krog mene omenjam spoštljivo
v kramljanjih in vse kar je v meni
najbolj pa pogin ki me čaka po žeji in lakoti

...

ptice ki bi s skrivnostnim letom vznemirjale razlagalce
usod so izumrle po zraku letajo čisto navadne ptice
nevedne in mogočne kakor voda take so kar pomnim
a zgodilo se je nekaj drugega zdaj proti prerokbam
ljudje so manjši rože večje zgodilo se je nekaj drugega
proti prerokbam ljudje ne morejo več spati
samo posedajo po trgih okrepčevalnicah in spalnicah
šepečejo da so metulji nevarni in da tudi dež ni tako
nedolžen
ljudje ne morejo več spati ptica ujeda je vsak dan
nad posteljo s široko razprostrtimi perutmi
ljudje ne morejo več spati tudi pravljic več ne pravijo
sodnike ki betlehemske narečje govore medse kličejo
NE z odprtimi usi z odveznenimi očmi se motajo
okoli oken gladki ko umite steklenice ne morejo več

spati NE NE berejo prozorne časopise da še predčasno
vsako spremembo ugotove nobenih sprememb ne sme biti
rumeni glasovi naj kličejo sonce sonce je dolžno da
pripeka zeleni glasovi naj kličejo travo trava raste
za turiste in za živino dež naj bo razumen in ga bodo imele
ceste rade zaljubile se bodo vanj
stol naj ve da je človek obziren nič več
z zrakom in talenti je isto skratka
biti morajo da človeštvo more dihati
zrak je dolžan da ni pretežak
talenti da se dajo kupiti
norci so potrebni za razvedrilo in za oklic novega božiča
samo lepo morajo biti v svoji hiši
filistri so tisti ki niso ne talenti ne norci
še dalje naj hvalijo tuj denar
vse naslednje nam življenje samo lepša
češe nas in mrši pomlajuje prostor naredi
ščit ter šlem obesi v spalnico
zarja je dolžna da razburi brezdelne
dekleta da bredejo noč s priprtimi očmi
noč ki goram zamegli leče
mrlič ki vdano trohni zid ki ne sme biti brez lestve
postava ki nevarne pomori
vse mora biti v redu
vse se mora obrestovati

odvisnost
odgovornost
spoštovanje

NE NE

stokrat ne

proste zoriijo gozdne trave svobodne se rodijo hude ure
in tudi drevesa niso obsojena na tlako
samo sramujejo se svobode in so venomer na istem kraju
ne ne ne ne bom sešteval in delil
nobena jablan tega ne počenja ne prepovedujte mi
kujem koso ki ne bo kosila pašnikov
temveč zagovedne kosce in grabljice
jaz ne berem prozornih časopisov
zaradi mene naj sonce menja spol

verige ostanejo in žulijo dalje
trava naj vali vse od peska do zvezd
žalost bo še bolj nepodkupljiva
stoli naj vzljubijo mrčes

zaradi mene

zaradi mene

zrak naj se obarva marelično
naj noč zamuja stalno
pokončan bom taval za bronastimi
sencami v puščavi
naj deklice kasne z odhajanja domov
nikogar ne bom našel v deblu
pod lubjem

med letnicami med ivermi

zaradi mene

zaradi mene

naj se zgodovinarji posmehnejo
preteklosti

zaradi mene

zaradi mene

zaradi mene

jaz se svobode ne sramujem

iskal jo bom zahteval

svoboden naj pripadem

kraju in času

času in kraju

svoboden

h o č e m

p r i p a d a t i

Ko je bog pličke barval

Saša Vuga

(Iz zarjavelih medalj, CZ 1965)

Menihelj

Lahko govorite o vrvi.

Saj hiša, ki v njej visim, ni moja.

Izpod lope vidim Sv. Maver. V mrtvašnici straši razbita šipa. Srednjeveški Mariji je zmrzal zlomila Jezuščka iz naročja, božji fantek se je zdrobil na cerkvenem pragu. Na smetišču, za pokopališčem, leži železen pergament z vrezom ŽALOSTNA MAMICA.

Iz tramu se mi kot iz pokvarjene klepsidre siplje na lobanjo črvojedina.

Lahko, sem rekel, govorite o vrvi.

Nikogar ne boste prizadeli.

Ni mame, kap jo je zlomila čez šivalni stroj. Ni tata: še pred vojno sta ga med zamrznjenimi tirnicami, ko je vzdigoval laterno, preščipnila odbijača. V mrtvašnici ga je upokojen zdravnik odprl s kuhinjskim nožem in mu brez rokavic potegnil pljuča izza koša. Betežnik je domneval, da je oče jetičen.

Niti polbrata ni. Danes je sobota, kodrasti kurjač Hilarij je z lokomotive zdirjal v krčmo, da bi zapil, kar je prigaral čez teden. Zapuščen kot zlodej v nebesih, si prižge oči šele, ko mu jajčni konjak napihne skrčeni želodec.

Včasih sva ponoči pijana kolovratila ob Soči, brat je kričal kletve, sam sem šepetal litanije. Nekajkrat me je pretepel. Ker sem molčal in zavoljo litanij. Z gumijastim podplatom me je suval v glavo. Ležal sem v vresju in se mu smehljaj. Brat je mislil, da pretepa silnega vojščaka. Misliti se spet enkrat pravi nič vedeti, saj je Hilarij bil po prestreljenem bobnu. Potlej se je zmočil v hlače. Stal je razkoračen in odprtih ust. Ko se je izmočil, je zahlipal in omahnil. Zaprl sem oči, zaspala sva. Zjutraj naju je Matevž pobral iz vresja in z vozice stresel pred napajališče. Tam sva si umila kri izpod nosu in prah s čevljev in odšla v vas. Hilarij se je opotekal, jaz sem kakor zmeraj šantal, šoje so vreščale in vse je bilo videti umazano: celo strehe, ko da so s kravjaki krite.

Pri Repolusku je tiho tiktakala ura. Po trgu je gor in dol, noč in dan in gor in dol, hodil Policaj — tako so krstili Fortunata, bebca z leseno nogo. Sonce se je kot iz jajca zlilo s hriba.

S Hilarijem sva govorila vsak o svojem očetu. Ko sva se spomnila matere, so nama v kozarce s pivom padle debele solze. Potlej je brat položil pod steklenico bankovec in pohitel na lokomotivo. Gledal sem denar: Hilarij, reven kot oklešček, brat, ki hlače kot v sanjah moči, podpira s tisočaki, packastimi od potu in saj, borca. Strelca s Kobilje glave.

Glava mi je omahnila, prsti so zaorali po mokrem prtu, zgubana točajka Julka pa me je obšla. Vedela je, da nisem niti pijanec niti pijan, več pa ni spraševala.

Lahko govorite o vrvi.

Brat ni občutljiv za stara rekla.

Zvedel bo in se napil, razkričal. Izposodil si bo srajco, si s pljunki skrtačil čevlje in v krčmi poprosil Julko, naj mu spentlja kravato. Ljudje mu bodo stiskali roko, po hribovsko slovesni, prstenih lic. Hilarij bo kimal, kimal in zahlipal. Ne iz prevelike žalosti zavoljo brata. Zajokal bo od ganjenosti, iz veselja, saj ga je vas dvajset let slepo gledala, pa ga zdaj vendarle uzrla.

Tako bo, če kaj vem.

Prav je, da bo tako.

Zato le govorite o vrvi.

Hrastova vrata v svojo »villo Glori« sem pustila odprta. Ta moja imenitna rezidenca, bunker, pogreznjen v koprive, stoji ob progi, nad vasjo. Stene so iz kamna, streha pa iz brun in zemlje. Iz strelnih lin je po vojni bolščala Matevževa koza. Pa so koze obsodili kot državni blaginji škodljive, pa sem se vselil.

Noga mi je vsak večer otekala.

Iz ilovnatih tal je prežala vlaga, po stenah se je gričkal soliter, s stropa sem v soju sveče trgal gobe štorovke. V bunker, tri korake širok, tri visok, sem znosil: posteljo, plešast kožuh za odejo, vrč za vodo, vrečko črvihih testenin, moljast telovnik, pokvarjeno žepno svetilko, železničarsko kapo, usnjene rokavice, plašč in skrinjico, sèm sem shranil mamino podobo, njen molek, bratov cucelj, tri krogle, ki so mi jih potegnili iz hrbta, in očetov prstan.

Nogo mi je oščipal ranocelnik Valentinus.

Bunker je moj, nihče me ne bi mogel izseliti.

Vojni plen tako rekoč.

Pomnim, ko da bi gledal film: najprej sem z vlekel pod vrbo Jelčija, podrl ga je strel iz bunkerja. Potlej sem stisnil v dlan dve granati, počepnil za ograjo in vrgel prvo in vrgel drugo. Nemec je streljal. V dimu sem se vrnil pod vrbo. Ni se mu mudilo. Jelčiju sem s pasu snel tri amerikanke, jih z vrvco povezal, jih na raklo obesil in čez tirnice zalučal kamen. Nmec je zaprašil v nasip dolg rafal. Hitro sem porinil raklo skoz lino in se skotalil v koprive.

Četrť ure se je kadilo.

Preobul sem si nogavice, zvedel od kurirja, ki ga je iznad vasi poslal Marostar, da je vojne konec in da pri pošti delijo vino in tobak, se počesal in odprl vrata. Vzbuħ jih je posilil, imela so trebuh. Nemec je ležal na Nemcu. V kakšno brozgo se lahko zmaliči lice... Sedel sem na zaboj s strelivom, potegnil vrhnjemu Nemcu iz žepa safalado, si jo ogledal, jo s palcem očedil krvi, uzrl opeko kruha pri škornju spodnjega Nemca in med praznimi, še toplimi tulci konservo s sardinami: tudi ribe so bile brez glave.

Sonce je vstajalo, hrano sem stresel mravljam v koprive, vojne je bilo konec.

Od Nemcev sem počasi šel v vas.

Dišalo je po mišjih gnezdiħ.

Iz želodca se mi je pehalo in Marostar se je čudil, ker nisem maral močnika.

Zagrmel je:

»Tri titovke soli smo stresli v kotel!«

Postlal sem si na kmečkem vozu, se ogrnil s plahto in zaspal.

Od vseh sanj mi je ostal le bunker.

Na strop sem pribil veliko Zadnjo večerjo, da mi ne bi v mokriħ nočeh teklo po licu. Včasih, ko so se mi zmrznjene noge trgale v gležnjih, sem vzdignil oči v Jezusa: rahlo utrujen, zaškrbljen je, starodavni general v svetložolti halji, sedel med svojimi štabnimi častniki, kraj kelihov in kruhkov.

Mati mi je, otroku, dopovedala, kako spodi molitev pajka iz želodca, bolečino iz zoba: začel sem moliti. Okoli sveče so plahutale večče. Molitev je sahnila na ustnicah. Misлил sem na samokres Usnjenega Matevža, na dež, na Pirhov vrh in na poročnika. Sotesko je takrat prekrivalo oblakovje in vse je bilo takrat in zakaj me beseda takrat spomni na mrtvega grobarja? Ne vem. Poskusil sem moliti Krista z bradico. Moliti kakor mati, ko sva po laterni in po zdravnikovem nožu ostala sama. In preden je prišel nezakonski Hilarij — v naši izbi je namreč kdaj pa kdaj prespal bivši postiljon, imel je brke in debelo, kot kozavo kožo. Hočem reči: zakaj ga ne bi molil, Krista? Kaj pa mi je slabega, kaj klavrnega prizadel?

Poročnik je bil moj začetek, Nemca, spremenjena v polpete, pa moj konec. Vmes tiči poldrugo leto dni, ki bi jih rad abortiral iz sebe. Ampak le kako splaviti že poldrugo leto težek plod?

Od poročnika do Nemcev; en sam pohod iz hriba v hrib.

Pohod v poteftáni proletarski kapi in v črnem suknjiču, ki sem ga ukradel iz župniške veže in ga opasal z vrvjo. Tam, kjer je duhovna trebuh tiščal, se je meni mrz nabiral. Pa sem privezal, z vrvjo, odrezano od navčka. Dobra, mastna vrv: v fari je najbrž odrešenik pogosto klical deteta nazaj med angele.

Potlej se je sonce zasmajalo, sneg se je razjokal, vrečevina na nogah se je napila in ponoči, ko sem stražil pod zeleno luno, zmrznila. Stopála so mi omrtvela. Prsti so postali rdeči kot korenčki, mehurjasti in grdi —

pohod se je nadaljeval, VSE ZA FRONTO je pisalo po zidovih domačij, in kaj je prst, mezinec, ki kot kostanj iz lupine odleti na kamnat prag?

Hiša je imela nad vrati sklepnik z grbom: prekrižani sekiri in vklesek JZ 1869.

Ležal sem v kopalni kadi. Bela in na lèvjih nogah je stala v sadovnjaku. Potegnili so jo iz stražarnice in je rabila kot kad za vse: vaščani so s kado vozili gnojnico na njive, tovorili zelje, s kropom in z verigami golili prašičke v njej, pred kuho tropine gomilili, obleke rajnkih prali — le sebe nikdar, škoda časa.

Ležal sem, Nemec onkraj ceste, na balkonu, mi ni dal vstati. Ko toča po skodlah je svinec tu in tam zaropotal ob kad.

Naši so kričali zad za cerkvijo, privlekli top, skozi cev požmerili, pa slovesno kot v turških časih izstrelili edino granato: zvonik je bil ob uro, iz lin pa so še zmeraj streljali.

Skozi pritočno luknjo sem se zagledal proti pragu. Tam je pod sekirama z JZ 1869 ležal moj mezinec. Moj mezinec, nebogljen in črn — nosila in rodila in dojila ga je mati, ki je vendar meni dala ime!... Prevzelo me je. Kot mezinec iz mojega življenja sem se izluščil iz bitke in se prilepil na odprtino v kadi: najprej se je prizibala kokoš. Šla je naravnost proti mezincu, obstala in kakor iz zadrege s krempeljcem popraskala v tla. Nemara zavoljo podgane: pridržala je, ritasta, breja, pogrizla z gobcem v zrak, zdirjala v kolobar in spet potuhnila trebuh v prah.

Vse tri so zdaj prežale: kokoš, podgana, mačka.

Prek streh so padle mrzle sence.

Mačka je čumela v oknu, pod rjastimi križi. Z enim očesom je pazila na kokoš, z drugim na podgano, z obema pa na moj mezinec.

Streljanje je ponehalo.

Pred zakristijo sta na kamne priletela Nemca, ki so ju naši zbricali od strojnic v zvoniku.

Pa je podgana uprla trebuh v bedra in zdirjala proti mezincu. Rep se ji je valjal ko debela vodna glista. Mačka se je bliskasto vzpela. Nasršila je dlako, porisano z marogami. Brki so ji kot siv sij brizgali iznad nozdrvi. Kokoš se je zagugala, štrnila s perutnico in splahnela z mračnega dvorišča.

Podgana je obstala pred mezincem in vrgla mački rokavico.

Dvoboj z očmi je trajal hipec.

Podganine oči so se kot bučice zarile mački v zenice. Mačka je potresla z glavo, se obrnila in z okna zdrsnila v somrak. Tolsta zmagovalka je zgrabila moj mezinec in odritala.

»Ne,« sem kriknil.

V roki sem stiskal granato.

Z njo sem bil čakal na Nemca.

Granata je v visokem loku priletela pred podgano in se kot balinec skotrljala v koprive. Zverina je dirjala. Ko je vzbuhnilo, jo je zaneslo. Trebuh se ji je v črnem pišu zibal kakor golša. Bežala je v splašenih cikcakah. Obakraj nje so deževale zmrvljene krtine.

Vstal sem in sem stal v kadi. Čez suknjič mi je veter nosil saje s pogorišč. Groza me je obhajala s črnimi hostijami. Stal do teme v beli kadi, sam kot bom in kakor sem, stal.

Potlej so se mi usta raztrgala.

Kričal sem kot volk v mesečini.

Iz noči se je stegnila roka, me sklofotala. Marostar me je kot otroka vzdignil iz kadi. Brcal sem, ga grizel v rokav. Pred Marostarjem so šli z laterno: vračali so se s pokopališča, tam so ujetnike postreljali. V izbi so me zleknili na peč.

Ob zoru je rosilo čez cerkljanske hribe.

Sedeli smo pred pošto, na obcestnih kamnih, in čakali, ne vem več kaj. Sem je jutro z lilastimi barvami pačkalo dan. Spet enega v pater-noštru dni. Potlej je prišla starica, sključena nad palico in z lovskim psom. Šla je menda k maši.

Zad za starko s psičkom pa je kot iz pravljice prijezdila princeska.

Konj je bil spočit in sit in bel. S čela se mu je kot feredža spuščala črna lisa. Vzdignil sem oči v stremena, v rdeče škorenjce in v jahalne hlače. Do kolen je segala razkošna dólama.* Roka je bila v damskem usnju. Skodrani lasje so padali do brzostrelke in na titovki sem prvič videl zvezdo iz rubinovega stekla: v zvezdi sta se kakor dvojčka v materi stiskala srebrna srp in kladivo.

Sonce je pristajalo na udrtih strehah.

Bradavica si je zmeščal čeljust:

»Škornji, Marostar, in hlače!«

Pokrpan in raztrgan, je bil včasih kakor Adam z Evo vrh oltarja: z roko na sramoti.

»Psst,« je rekel Marostar.

Sedel je na kamnu in z obrazom v dlaneh.

Tihi Ciril je na životu nosil srajco in strelivo. Bil je zabuhel, pod srajco si je proti mrazu kakor v slamnjačo tlačil suho listje.

»Psst,« je rekel Marostar.

Tihi Ciril je kot zavoljo silnega napora zamižal.

»Ampak brzostrelka — smrtni greh!«

»Psst,« je ponovil Marostar.

Bilo nam je tako lepo na soncu.

Ko pa bi nam moralo biti še lepše, je toplota zdramila uši.

»Slabost me obhaja in rad bi te slišal, Marostar!«

Besedo sem hotel, zakaj resnice že dolgo nisem več ne terjal ne pričakoval.

Marostar se je s komolcem naslonil na pisemski nabiralnik. Kazal nam je pleča in težki samokres na križu. Starka s psičkom je prišla od maše, ki je ni bilo. Trdovratna starka, ni si dala dopovedati. Marostar je imel oči kot polh v pasti: debele in krvave.

Bradavica se je nasmehnil:

* Konjeniški suknjič.

»Prste sejemo po zemlji domači, pa še verjamemo, da štorolja deco nosi!«

Nabral sem za pol merice strasti:

»Za to brzostrelko se je neki Matevž z Nemcem nekje pol ure in ne za parado rval — bi se bil, ko bi mu bil zlodej zašepnil, kam bodo orožje obesili? Naiven sem, naiven hočem biti, ker sem ničev sluga revolucije, treh pravic pa ne priznam!«

Spet smo lezli v strmino.

Obakraj kolovoza sta se kakor zelena vampa vzpenjala iz megle holma z jablanami. Drevesa so se grbila v tla s črnimi vejami. Marostar je korakal sam in tih. Kakor konju se mu je izpod nosnic jemala sapa v belih brkih.

In spet je dež rosil in lužil duše v kašo.

Zakrakale so vrane.

Spomnil sem se Srbov, tistih plaščev brez imena, pahnjenih v metež in v umazane albanske gore. Oče je skrival knjigo, vrh omare, pod kipom Diane. Boginja lova je, prsata, vsa v pentljah in rokavcih, stala sredi tropa dolgodlakcev. Žena geometra Buttafuoca jo je poiskala na podstrešju, ko se je možila njena kuharica, moja mama. V zimskih večerih je oče bral o stražah v kapucah in o konjih, ki so padali v prepad. O rokah je bral, teh strašnih kašipotih, štrlečih iz snega. Bral o krokarjih, volkovih. Bral o starem kralju, kako med kamni tre koruzo in jo sreblje iz dlani, otrobi se mu lovijo v mogočne brke kot na limanice. Bral pod petrolejko, iz nevarne knjige. Izpod majčkenih naočnikov so se mu lizale solze. Ko je končal, je svojo črno železničarsko dlan položil čez platnice, žrec in vrač, zamaknjen in vzvišen.

Burja je grizla vogal, iz kotlička za polento je dišalo po mizeriji.

Potlej je mama zapela, kakor na pogrebu nedonošenčka. Poprijel je oče, jaz sem mu pomagal — pravil je, da imam srebrn glas. Slovenec sem in buči, morje, tam za turškim gričem. Ko je nocoj pa, oh, nocoj prišlo iz kota, je oče vstal, stisnil prste k hlačam, se zazrl v mizo, tam so pod žlicami prežali na drobtine ščurki — ah, kako je pel. Pa je pesem izzvenela, oče je zavzdihnil, se vzpel na prste, potuhnil knjigo pod boginjo lova in odšel. Do noči, ko mu je kipec zdrsnil; se mu razklal na glavi — boginja sém, psi tja — in se na tleh razsul v porcelansko sodro. Oče se je kot z limonovo rezino na jeziku skremžil in kot po navadi brez besed izginil spat.

Zjutraj je vzdignil laterno in — zbogom, moj dobri oče, ki si mi zapustil le železničarski plašč in vero. Z njo in s pol nahrbtnika patron sem se za rod in zemljo — kako se to dandanes sliši! — odpravil v gozd. Zvon je zaklenkal, se mi je videlo. Slovesno je zazvonil, kot opolnoči.

Moral sem se, hotel sem se žrtvovati.

Tako so me učili oče proletarec, yaški vikar z domačo besedo in narodna pesem. Zase nisem nič terjal — o, pač! Kotiček v jutrišnjem dnevu, ki bo pošten in kakor se jutrišnjim dnevom spodobi, sicer zakaj bi zanje mrli.

In ženo ali žensko, ki bi ne smrdela po tovarni kleja. Ženo z belimi hlačkami. Na dojkah črne bradavice, trde kakor palci pri zamorskih angelcih. Ženo, ki bi ne bila lovača. Prosil bi jo za otroka, na prečko počesanega junaka v sandalah. Spokojno bi se včasih sprehodila pokraj Soče, v večerih, ko se na bregu vrbe in topoli ženijo. Ženo, ki bi ji lahko bil dober.

Hotel sem dobro.

Zdaj nočem nič več.

V cerkljanskih hribih je takrat grenko pripeketalo čez pravljico.

Bil si, Menihelj, preluknjan vozni listek.

Premog v premogu, da ne bi parni kotel kihnil.

Do kosti ohujša, kdor se s sanjami redi.

Ah, bele dojke in mojemu otroku mati — celo točajke, povaljanih oči in udrte v koračo, so se umikale, ko sem, skrivljen pod kožuhom, črn in pokvekast, prišel v okrepečevalnico. Na podu so se blesketali pljunki, brlele so sajaste žarnice, zaudarjalo je po stranišču. Gostje so imeli otekle nosove in ploske obraze. Zadirčno so drug drugemu dokazovali nekakšne resnice, potlej pa bruhali. Na kupe resnic je migljalo v sopari postajne okrepečevalnice. Po gnjati se je nitkala plesen, kurjači so goltali žemlje in jih zalivali z vodenim žganjem. Ko sem se odkril, mi je natakarica vrgla v kapo štruco kruha, postavila na mizo enast krožnik z vampi in zaterjala, naj se odmaknem k zidu, ker bo pometala — ah, moj junakec, ki naj bi te srečnemu očetu podarila srečna mama, kako svinjaško je bilo vse to!

In kam naj bi pripeljal tvojo mamo?

Nemara v bunker, kjer sem z granato Nemcu sapo vzel? Niti mrha, ki sope za denar, ko jo pokrijejo ramena potrebuježa, se ne bi zleknila na kožuh, pod žalostnega Kristusa v svetložolti halji.

Pa če bi ti prišel, moj sen, le kam bi tebe v zibko dal? V skrinjico, kjer so podobe, molek, cucelj, tri kroglice iz hrbita tvojega nikdar očeta in v papir zamotana odlikovanja? Premajhna reč, dojenčku kvečjemu za krsto.

In sem v plundrastih nočeh suval v lokomotivo premog. Stisnjenih ust, razžarjenega čela, v požrešni trebuh. Drveti, izginiti, bilo je veličastno, hrumenje, poškripavanje koles, kot ognjena vrba so iskre bruhale v temo. Pa sem vzdignil zobe od ur in ročic, pa je divjanja bilo konec, pa sem zmeraj spet uzrl all prašna okna okrepečevalnice ali pa ograjo, tepko, bunker.

Kakor psiček, ki se grize v rep, ko dirja v kolobarju.

Ko se je sneg razcedil mimo zvončkov in v cestne luže, sem se vračal v debelih čevljih. Kakor putikast sem koracal, po petah. Prvo sonce je cukralo mlakuže. Nisem videl ne mačic kraj poti ne klenov v tolmunih, niti lastovk, ki jih je kot rezine dimnikarjevega polcilindra premetavalo po nebu. V noge sem gledal: bolezen mi jih je napihovala. Zjutraj sem jih ko testene hlebce potiskal v nogavice in silil v čevlje.

Moj dan se je začel z bolečino, jenjal pa je s strahom za naslednji dan.

Obiskal sem ranocelnika.

Ta me je potipal in ukazal, da me morajo zamenjati.

Vrnil sem se v bunker in, na posteljo pogrtnjen, poslušal šklopotanje, drget tirnic in sopihanje starinskih dimnikov. V nočeh sem štel kaplje, ki so kot iz nosa moje prehlajene usode padale na ilovnata tla. Kristusa pod stropom se je polotila plesen.

Deževne noči sem zgrabil za svinčnik in na koledar napisal pismo:
»Tovariši!

Kraj razmajane proge, ob Soči, gnije v gnilem bunkerju nekakšen bivši borec. Tako rekoč zmagalec v drugi vojni. Ni ga prinesel lipicanec, na škrbastih nogah je prikorakal, dostojanstveno in kakor se spodobi, čeprav se mu je kot otroku spahovalo od poslednje bitke, krvave safalade in sardin.«

Pritisnl sem piko in s svečo zvrtal luknjo v papir.

Komu pisati — cesar je daleč, boga ni, dežuje.

Podložil sem si čevelj in zaspal.

Zjutraj sem odprl v meglo, privihal ovratnik, si potlačil kapo in odpetal iskat Hilarija.

V krčmo so gledala štiri okna s prosojnimi zavesami. Ura je, z vložki iz biserne matice, rezko kakor v župnišču, bila čas. Na dvorišču so se ustavljali vozniki, prekladali ponjave s konj, jim česali mokre grive in žmerili v nebo. Pripeljal se je Italijan s srnjakom na avtomobilu, pokukal je v krčmo, zavihal nos in zaprl. Popoldne je prištorkljal Policaaj. Lasje so mu štrleli z lobanje kakor črna avreola. Hodil je gor in dol v pelerini iz povoščenega platna. Potlej je odmaknil stol, stegnil leseno nogo in okamenel.

O mraku je čez prag prineslo Francka. Kot srobotje suh, oprezav, s čopkom žoltih dlak pod usti, v scefраниh hlačah in s klobučkom: zmeraj z rdečim ženskim klobučkom. Doma je imel dve izbi klobukov, zdaj je podstrešje praznil za nove. Živel je za klobuke, se s klobuki pogovarjal in jih pred tujimi očmi skrbno zaklepal. Vas ga je izkoriščala. Vse dopoldne je veselo grče klal za zamaščen klobuk, potlej pa še rekel hvala. Na streljaj lovske puške mu je hiša po moljasti klobučevini zaudarjala.

Tako smo torej ždeli, trije vaški kreteni.

Prišla je točajka, nosila je tri krožnike in v predpasniku tri žlice. Ustavila se je pri Francku, pa pri Policaaju. Ko je prédme položila krožnik, sem zagolčal:

»Kdo te je po čem vprašal?«

Policaaj je že zasadił žlico.

Franček se je vneto križal, klobuka pa ni snel z glave.

»Ni psa pri hiši? Krčmar je, preden so ga podržavili, redil dva psa in pet prašičev!«

Ženski so se ustnice zasukale.

V nosnice me je zaskelalo od pomij.

Na mizi sem uzrl kurji vrat, govejo kost, kos kruha, ki ga je krop nabrekli, parmezanske skorje, zvite v polmesec, in za pol palca mastne juhe.

Najbrž me je imela za Hilarija, zakaj čez hip je priložila žlico in pokroviteljsko zagodrnjala:

»Le jej, lakota nezakonska!«

Zamahnil sem s pestjo.

Kročnik je poskočil, se zavrtinčil, se v zraku spraznil in priletel na sosednjo mizo. Črna juha se je zlila po točajki, obraz so ji ofrcale drobne, v dlan pa je kot ljudožersko žezlo stisnila govejo kost.

Ah, bratje, tovariši z marša od skrilnatih streh Benečije do blagih očetov iz Pleterij, stopite izpod mesečine. Čik smo si pod smrekami delili, zdaj si bomo psovke, ki prek mene na vse nas leté. Strelec s Kobilje glave, Menihelj, je v zasedo padel, pa iz nje zaradi gnilih nog ne more, bratje!

V somraku sem zagledal sence pri točilni mizi. Točajka si je s steklenico sifona spirala pomije s srajce. Na dveh sodčkih pod steno je pisalo BELO in ČRNO. Iz sprejemnika je hlapec Jernej nekolikanj hripavo deklamiral: Spočitim jajce, trudnim škorpijona!...

Bruhnil sem v smeh.

Na sencah v polmraku so bile šoferske kape, stari ključavničar Laharnar pa je šepetal:

»Zveza borcev mu je dala spodnje hlače iz flanele, steklenico mošta in novico, da mu bodo ranocelniki na jesen nogo v gležnju odrezali!«

Od senc je prišlo bitje, pšenasto v obraz in suho kakor vrv, Milan Merkač: ko da bi čebelo križal s črno svinjo.

»V vojni si se prehudo zaganjal, pa so ti noge v snegu obtičale. Ti imaš zasluge, jaz denar. Tu, na dlani, daj prst, šop tisočakov, potipaj, čeprav sem kot ponižen marketendar kurbam kavo nosil ob dopoldnevh k vzglavju in jim posteljne posode praznil v kanal. V tvoji listnici vedri le dokument pohabljenca in pajčevina. Ta ni za proč, padarji jo še danes s pljunkom lepijo na rane... Zaradi mene, recimo, lahko jočeš. Znoj bolezen kida iz telesa, govorijo, žalost pa solze. Le joči.«

Spravil je bankovce v žep, in takrat sem poslednjič zarjul. Planil sem s stola, ga zgrabil in vrgel na mizo:

»Kdo joče, regimentsko stranišče, kdo?«

Milan Merkač je razgalil zobe ko dihur, ko ga kmet z vilami pribije v jasli. Nos mu je čez brčice uplahnil do ust. Točajka je zacvilila. Palec in kazalec sta se mi počasi krčila. Potlej me je gnusno spreletelo: ko da v cestnem prahu davim topel kravjak.

Vrata so se hrupno odprla na stežaj:

»Sakrament, parklje proč od partizana!«

V izbo se je, bled, razmršen, kolobarjast pod očmi in moker, primajal Hilarij. S črnim vinom popackan, se je lovil za stole, za mize. Na drobno je klofutnil Merkača in zavreščal:

»Brat mi je in vojna pohaba! Mene se loti, kdor si upa! Predvsem pa: če si upa!«

Merkač ga je s kolenom sunil v koračo.

Hilarij je priletel v Policaja, ta je zatulil kot oklan, zaropotal z leseno nogo in pobegnil.

Več nisem videl.

Več nisem maral videti.

Pred krčmo, v luči, ki je padala na prag, mi je Francek ponudil svojo krono, svoje vse: na glavo mi je posadil rdeči klobuček. Vrnil sem mu ga, zvil čez most in pomislil: so v naši deželi res samo še norci dobri?

Luna je srebrila rob oblaka nad vasjo. Po cesti, mozoljasti od jam in mlak, se je s kroticami kobacala krota. Pred mojim čevljem je vzdignila glavo. Smrt ji je zatlela iz oči. Rad bi ji povedal, da sem ji prijatelj. Pa kako naj bi se človek s krotko pogovarjal, ko se s človekom več ne more?

V bunkerju sem prižgal svečo, zapičeno v steklenico, in si oblekel kožuh. Kam, nisem vedel. Vrata sem pustil odprta. Od daleč je bil bunker z linami kot strah, ki ga paglavci izrežejo iz buče in ponoči s svečo polože kraj ceste, ko se device vračajo iz cerkve od pobožnosti. Odlikovanja na kožuhu so cingljala.

Sivkasti oblak se je raztegnil čez vas kakor jadro brodolomca. V noge me je žgalo: ko da bi v čevljev žerjavice nasul.

Obrnil sem se s ceste.

Sel sem proti lesenjači, ki se je opirala na hišo z latnikom. Razmajana hiša je visela nad čermi ob Soči. Dišalo je po kolomazu in po preperelih gumah tovornjaka.

Sedel sem na tvalo in se zmislil na očeta.

Skrivaj sem si ga šel, otrok, ogledat skozi šipo. Ležal je spokojno, v mrtvašnici, na tleh in do vratu pokrit s krvavo rjuho. Po pogrebu mi je mama govorila, da bo oče pel v nebeškem zboru.

Kaj naj jaz o mami rečem, ko se bova srečala z očetom?...

O mrtvih samo dobro.

Zdaj jima obema sije luna v mir naše soteske.

Mami bom pa rekel, da Hilarij, pokončen kakor vojskovodja, hrumi z lokomotivo po deželi. Čeprav je materam težko lagati. Kot mali bogci so: če že vsega ne vidijo, vse slutijo.

Steze pri Sv. Mavru bodo blatne.

Na odmetani prsti bodo koščki krst in pa kosti: dvakrat, trikrat ded od mrtvih vstane pod grobarjevo lopato, potlej ko da se naveliča in sprhni v prah. Na Cungovem griču bodo krakale vrane. Cerkveni zbor — ta zbor za vse, za partijce v rakvah in za novomašnike v ornatu — bo kašljal pred mrtvašnico. Zastava se bo spet enkrat obrnila po vetru in tovariš Pepč bo, pijan in ganjen kakor zmeraj, kadar mora govoriti, stopil proti grobu.

Pa se bo kremžil in bo rekel:

»Hudiča, v grlu me striska!«

In bo dal papir učitelju: je že tako, človek najlaže bere svojo pisavo. Plešasti narodnjak bo položil roko Pepčku na ramena, stegnil daleč predse list, in besedna pozlata se bo stresla na pokrov in mimo medeninastih vijakov.

Tako preprosto bi bilo, če bi lepo po rovtarsko povedal:

»Tovariši, tu bo spal Menihelj, strelec s Kobilje glave, nekaj časa tudi borec XIV. divizije. Ni se bal ne snega ne lakote, še manj pa Nemcev, Lahov, Spancev, Mongolov, črnih, belih, četnikov, ustašev. Zdaj se je življenja ustrašil in pred njegovimi kurbami prvokrat pobegnil. Do sodnega dne ga bodo iskale patrolje. Ampak o tem dezerterstvu naj razsodi Pravičnik. Ta se menda zlepa ne zmoti. Naj gre torej slava, če že mora iti, tovariši, strelcu s Kobilje glave!«

Stopil sem na tnalo, se odkril, stisnil prste k hlačam in zaprl oči: kot moj dobri oče, ko je pel nocoj pa, oh, nocoj.

Hiša, ki v njej visim, ni moja.

Lahko govorite o vrvi,

Praznik

Otmar Knap

Rojstvo upa: boš — ne boš?
Čas sodnik čez zemljo gre
in določa: boš — ne boš...
enim DA in drugim NE.

J. Menart

»Le pojdimo, le pojdimo, saj gremo Nacka obiskat!«

Lezli smo po stezi, ki se je po ostrem pobočju kačasto vlekla iz vasi. Jerca, ki je ob vsakem obratu s travo poraščene poti povedala namen našega romanja in hkrati izrazila nezadovoljstvo nad našo počasnostjo, je vlekla procesijo k Nacku. Nekaj metrov za njo sta se vlekla kot dve senci Matevž — njen ta stari, in stric Anže — stric za vse otroke naše vasi. Za njima sta šli Kovačeva Silva in Platnarica ter čisto na koncu Platnaričina Maja, Smehov Francek in jaz.

Nedeljsko jutranje sonce je žejalo počitek v preznojenih telesih. Nezaupanje do obljubljene postaje v Kladarjevi oštariji je z vsakim korakom opominjajoče raslo v meni. Žeja, brezizhodna strmina in Jerca, ki je morala biti vedno za celo serpentino pred drugimi, so mi vzbujali grešne blodnje. Če sem zamižal, sem zagledal pred seboj črnega zmaja, ki neusmiljeno vleče verigo žrtev svojim mladičem. Nič ni počakala, če se je z drobnimi hitrimi koraki odlepila od skupine — vedno smo jo morali dohiteti, pa je nam takoj spet ušla. Dolgo črno krilo ji je opletalo med nogami, in na glavi je nosila preveliko črno ruto. Pa smo jo dohiteli, pa je spet preganjajoče zamomljala:

»Le pojdimo, le pojdimo, saj gremo Nacka obiskat!«

Vas je ostajala globoko pod nami, zgubljali smo se med rdečimi in rumenimi krošnjami jesenskih barv ter si v kratkih stavkih šepetali drobne želje svojega trenutnega upanja in razpoloženja. Le Jerca je skopo molčala, grabila je naša občutja in jih metala v svoj kalup, ki je imel edino zveličavno željo: »Naprej«. Skoraj zasovražil sem njeno odmaknjenost.

»Orka čik baba, kako gre...« sem samo v mislih stkal.

Kovačeva Silva in Platnarica sta si nekaj prišepetavali, potem pa sta se zasmejali. Anže se je tako in tako samo režal, če mu je Matevž kaj rekel ali ne.

Jerca se je ustavila, kot bi hotela reči:

»No, saj bomo kmalu,« pa ni rekla. Ko smo se ji približali, je spet ponovila:

»Le pojdimo, le pojdimo, saj gremo Nacka obiskat!«

Prav tako sem dojel, kot da bi rekla:

»Prav vam je, zakaj ste šli, zdaj pa imate, ko vam je vroče in ste trudni.«

»Nikoli več,« sem samo pomislil in podzavestno potegnil korak.

Šli smo mimo Kolarja, mimo Šmihove bajte, in se slednjič privlekli do Kladarja, pod vrhom griča.

»Nekaj bom šli v hišo pojest,« je skoraj sebi zašepetala Jerca.

»In pa nekaj popit,« je dodal Matevž.

Ustavil sem se in odleglo mi je. V glavi mi je zrasla sreča, objel bi Majo, ki se je v temnomodrem prekratku krilcu znojila pred menoj.

»Joj, Nacek,« sem zahrepenel, »pa smo tu.«

V temni veži nas je pozdravil debeli krčmar in nam odprl duri v izbo.

»Ali greste na odkritje?« Debeli krčmar je držal roke na obilni domovini.

»Tudi Nacka bodo napisali na spomenik,« je z neprizadeto hladnostjo odgovarjala Jerca, ne da bi ga pogledala.

»Koliko bi bil zdaj star?« Debeli krčmar je drezal v nerazpoloženje.

»Trideset v maju, mej duš kakšen fant, a ne,« je prizadeto, a neumestno odgovoril Matevž.

V glavi se je razraščala sladkost, hkrati pa sem zahrepenel po Nackovi skrivnosti; pričakovanje je bilo tako silno, da bi bil brž skočil za Jerco proti Lutnemu, čeprav sem zamrzil suho sonce in brezizhodnost strmega pobočja. Jerca je iz rdečega cekarja z kovinskimi obročki, ki so bili za držalo, vzela tenak hleb in z Matevževo nožičko odrezala vsakemu prozoren kos.

»Anže, si se že oženil?« je vprašal krčmar strica.

Stric se je zarežal, pokazal je grde rjave zobe in potem na dušek izpil poln kozarec.

Vsi smo se smejali, le Jerca je zrla skozi okno, in otroci nismo nič razumeli.

»Le pojejte in spijte, do Lutnega je še ura,« je priganjala Jerca. Nihče ji ni odgovoril, le Platnarica, ki smo ji otroci pravili »ta sitna«, se je vzdignila in se približevala vratom. Vseskozi me je dražila Platnaričina prisotnost, sovražil sem njen hinavski smeh, še bolj pa ogabno pridobitniško vnemo. Tudi Kovačeva Silva je vstala in si popravljala prekratko modro bluzo, ki ji je že vso pot uhajala izza ozkega krila. Obilne prsi so se ji še bolj izbočile; ujel sem Anžetov sladki smeh.

Vrh griča se je našemu počutju razdala sladka preproga jeseni. Naši pogledi so se poigravali z vihravimi zastavami, z vasico, ki je ždela pod gričem, po katerem je bilo posejano jesensko hrepenenje barv. Jerca se je ustavila, in ko smo jo dohiteli, nas je opomnila:

»Se četrť ure, glejte vse je v zastavah, slovesno bo. Le pojdimo!« Slasti pričakovanja so krepile moč in prilivale upanje. Naenkrat sem v

vsem videl praznik, v pisanih krošnjah dreves, tudi Jerca, ki je bila že spet deset metrov pred drugimi, je postala praznik, in Maja, ki je v modrem krilcu poskakovala po kolniku. Od Kovačeve Silve je vel očarljiv duh po znoju in dišečih mazilih. Vedel sem, da ta duh prihaja iz polnih prsi, in hkrati dojel, da je tudi ta vonj sestavni del praznika. Porodila se je grešna skrivnost, začutil sem napetost, znašel sem se čisto blizu nje, skoraj bi se bil z rokami dotaknil njenega ozkega zelenega krila. Koraki obeh mož so postali slovesni in umirjeni. Prikupni veter je prinašal iz vasi osamljene klice, mogoče se je začula vmes celo melodija svetlih trobent in udarci po velikem bobnu in rumenih činelah. Sonce je drselo nad planoto in izvabljal praznik iz pisane jeseni in našega pričakovanja, ki je mejilo na hrepenenje. Jerca ni o Nacku nič več rekla; v strjnjeni skupini smo se bližali vasi.

Med hišami, ki so se zgostile okrog privzdignjene cerkve, je hodilo mnogo ljudi, tudi vojake smo srečavali. Jerca nas je vodila med okrašenimi hišami in obloženimi stojnicami. Maja in Francek sta se pogovarjala o godbi, Anže se je nasmihal zastavam, Kovačevi Silvi pa so mežikali vojaki in domači fantje ter se ogledovali za njo. Vedno sem se ujel s pogledom s tistim, ki se je ozrl za Silvo — stopal sem tik ob njej.

Ko sta Matevž in Anže spila v Lovčevi oštariji vsak en štuc, smo se pričeli vzpenjati na pokopališče. Po dolgih, belih stopnicah smo šli v črni procesiji, ki se je iztekala v gmoto, valovečo okoli rumene cerkve. V ozadju se je nad množico vzdigovala visoka rdeča masa, ob njej pa je stal v zastave odet oder.

«Tisto je spomenik,» je rekla Maja.

«Mmm, lep rdeč,» je dodal Francek.

«Saj v resnici ni rdeč, tisto je zastava, odkrili ga bodo.»

Molče sem jo poslušal in ji verjel, po glavi so se sprehajale blodnje o Nacku; slovesne, temne in žalostne.

Stlačili smo se okoli rdeče gmote, ki je bila spomenik.

«Le stopimo še bliže, da bomo slišali!» je Jerca priganjala našo počasnost in neiznajdljivost. Zgnetli smo se okoli nje in napeto pričakovali.

Na oder so se povzpeli lepo oblečeni možje in vojaki, ob njega pa so se ustopili črni godbeniki z zlatimi trobentami. Slovesnost je plavala nad nami, gneča pa je postala zoprna, dokler ni praznik naenkrat zdrknil s svojo veličino v povprečno nevšečnost človeškega prerivanja, ki je temeljilo na samoljubnem iskanju najboljšega prostora. Stric Anže in Silva sta si nekaj prišepetavala in se nasmihala, Platnarica pa se je že pred slovesnostjo poslovila od nas, češ da bo pogledala pri kmetih, ali imajo kaj masla in jajc. Medtem ko sem premišljeval in ugotavljal Platnaričine lumparije, je množica hipoma utihnila in prisluhnila možu, ki je slovesno pozdravil predsednike na odru in nas. Ploskali smo. Potem je nekdo drug bral dolg govor. Množica je v začetku slovesno obstala, a samo za hip, napete vzmeti gneče niso dopuščale umerjenega poslušanja. Mož na odru se je razvnel, govoril je najprej o žrtvah in klanju in čez čas pomirjujoče vodil naša čustva v sladko razglabljanje o človeški

svobodi in sreči. Pred očmi sta mi vstajali veličina in dragocenost človeške krvi, v borbah sem naenkrat gledal bitja, ki jih ni mogoče uvrstiti med ljudi.

»Borci so nesmrtni in večni!«

Iz blodenj o bojih in krvi so me hipno odtegnile solze na Jerčinem licu. Obšla me je nerazumljiva groza, ki je hlatala po občutkih slovesne dojemljivosti praznika. Kovačeva Silva je brezizrazno, skoraj zapspano zrla v rdeči spomenik. Dregnil sem Majo in ji z očmi povedal, da Jerca joka. Maja je pogledala najprej v tla in spet mene. Jok odraslih me je vtapljal v nerazumljiva razglabljanja o nesreči in sramoti. Jok in občutek sramote sem vedno enačil kot nujno združljivi obliki človeškega čustvovanja. Nikdar nisem jokal, ne da bi čutil v sebi meč sramotilnih nasmeškov Maje, Francka ali koga drugega. Malokrat sem jokal.

Med množico je zabobnel gromeč aplavz. Jerca je obrisala solzne oči in pogledala Matevža, ki je stal poleg. Ob Jerčini drobni postavitci se je zdel Matevž orjaški, skoraj bi bil videl v njegovi veličini slo, ki vztrajno ponižuje njeno bit in jo znova vtaplja v jok, ki izžema iz nje še zadnje sokove upanja.

Gromeči aplavz in visoki mož, ki je krilil z rokami, sta mi vsiljevala sladke misli o zmagi v podobi zeleno oblečenih vojakov, ki se spuščajo z vseh pobočij v vas. Nič se jim ne ustavlja, vse je enostavno, smrti ni, vsi so se vrnil, sovražnika ni, joj, vsi so se vrnil!

Mož se je razvnel, glas je povzdigoval tudi ob nepomembnih besedah kot na primer naša vas, osnovna šola ali naši hribi. Čustvovanje množice se je z govornikovim povzdigovanjem glasu stopnjevalo do slovesne tišine, dokler se ni sprostilo ob strmem padcu njegove napetosti.

»Slava padlim borcem!«

»Slava...« je s temnim basom zavalovila množica.

K mikrofonu je potem stopila drobna punčka, za njo je stala lepa učiteljica in ji prišepetavala. Deklica se je priklonila in pričela s pretiranim spakovanjem:

»Sini mōji,

moji trije fantje zlati...«

Bila je zoprna, ko je ne bi bilo, bi bil slovesnost še dolgo ohranil kot neskajeno lepoto, nad katero se boči lik rdečega spomenika.

Mož, ki je poprej govoril, je potem slovesno, spoštljivo potegnil s spomenika rdečo zastavo. Med množico je zašustelo in spet utihnilo. Bel, v čudne oblike izsekan kamen je naenkrat porušil v meni vse predstave o spomeniku. Bil je čuden in nerazumljiv, po njem pa je bilo kot nasajenih 38 napisov o padlih borbah. Če sem ga dolgo gledal, je postal v svojem okamenelem miru grozeč in podoben smrti, ki sem si jo zarisoval v glavi kot majhen ministrant na pogrebih, med obupanim jokom nesrečnih sorodnikov, nad črno jamo.

»Že vidim napis vašega Nacka, tretji z vrha.«

Vsi smo pogledali Silvo, Jerci so v hipu solze zalile oči, sklonila je glavo in bila še manjša.

CESNIK IGNACIJ, je bilo vklesano.

Nikoli mi mama ni pravila, da bi bila Jerca imela sina partizana. Črna godba je igrala žalostno pesem. Ko sem opazil, da so se tudi Matevžu orosile oči, mi je postalo nerodno, pogledal sem na grič; pisane in zelene krošnje dreves so me vzdigovale v čudni nemoči, ki bi jo lahko imenoval žalost.

Množica se je razlezla po dolgem pokopališču.

Jerca nas je vlekla bliže k spomeniku, hotela se je prepričati, da je Nackovo ime res vklesano v beli kamen. Matevž je stegnil vžigalice, Jerca pa je na sivem podstavku prižgala štiri svečke. Med nami se je spletla čudna pregrada molka in tisočernih vprašanj, o katerih smo se bali govoriti. Jerca je stala okamenela, s sklonjeno glavo in sklenjenimi rokami ob mogočnem spomeniku. Z Majo sva štela vklesana imena, in ko sva nehala, sva drug drugemu šepnila:

»38«

Potem je prek misli počasi drsela zgodba o postreljenih mladeničih, ki so nam jo pripovedovali v šoli, navdal me je občutek sreče, da živim, in temna sla maščevanja se je razraščala v meni.

Prerivali smo se med množico proti vasi in molčali. Molčali smo tudi potem, ko je Jerca kupila vsakemu pol klobase in žemljo. Platnarice še vedno ni bilo, Silva pa se je pri stojnici, kjer so prodajali vetrnice in lectova srca, pogovarjala s črnim fantom. V noge je bolj in bolj lezla utrujenost, želja sestí — samo sestí je odpravila vse druge. Od brade nam je kapljala toišča, ki jo je na papirnatem krožniku dal prodajalec s klobaso vred.

Med nami se je mahoma znašla Silva in rekla, da se ob šestih dobimo na klopi pod Blažonovim hrastom. Brž je spet skočila k črnemu fantu pri stojnici, ga pogledala s črnimi velikimi očmi in se mu sladko nasmehnila. Po zvočniku so peli Božo in Miško ter Rezika in Sonja. Lepo bi bilo, ko ne bi bili utrujeni od dolge hoje in stanja. Matevž je držal v rokah papirnat kozarec in zalival tolsto klobaso.

»Otroci, varvajte gvante, toišča se ne da izprati!« nas je Jerca opominjala.

Anže se je nasmihal procesiji, ki se je vlačila med hišami, posebno lepim dekletom je rad kazal rjave zobe. Stali smo ob kostanju, ki se je nad nami razraščal v orjaško rjavo krošnjo, jedli in bili zadovoljni, da imamo prostor, čeprav smo občutili, da smo tu nepotrebni, da bi bilo boljše, če bi se umaknili, da bi lahko tudi drugi ob klobasah ali grozdju gledali množico, ki se je brezkončno vlačila med hišami.

»Popoldne bo veselica,« se je zasmel Anže.

»Bomo videli...« mu je odsotno odvrnil Matevž.

»Ko bomo pojedli, bomo stopili k Blažonu, njihov Jane in naš Nack sta padla skupaj!« je vsem ukazala Jerca.

Stopali smo po prašnem kolovozu med nizkimi hišami, mimo gasilskega doma in osnovne šole, ter se znašli pred Blažonovo domačijo.

»Jerca, pa cel kup si jih prignala,« je v vratih pozdravljaj brkati gospodar, »no, Matevž, kako je kaj?«

«O ja, saj bo šlo...» sta utrujeno momljala in mu ponujala roko. Brkati Blaž nas je peljal v izbo.

Otroci smo posedli po klopi ob mrzli peči, Jerca, Matevž in Anže pa so se usedli okoli velike bele mize. Blaž je prinesel steklenico žganja in bučko mošta, ki smo ga otroci pili kar iz steklenice. Bolj kot česa drugega smo bili veseli klopi. Zamaknjeno smo zrli skozi okno v pisani grič in molčali od utrujenosti in od praznika.

Blaž se je vzdignil na stolu, pogledal po gostih, kot da pripravlja dolg govor. Vse se je zdelo prisiljeno.

«Kakšni fantje bi bili lahko danes.»

«Kaj fantje, možje,» mu je segel v besedo Matevž.

«Človeku je le slabo namenjeno,» je pomirjajoče pripomnila Jerca. MOLK.

«Vojna je hudič...» Blaž je momljal, ne da bi koga pogledal.

«In bog ve kako so jih mučili, te fante, preden so jih...» Jerci so pripolzele solze po licih. Molk nas je vodil v trpko osamljenost. Celo Anže se je zresnil.

«Edinega sina,» je Jerca ponovno zajokala.

V izbo je prilezla težka žalost, razumeli smo smrt, ki se je sprehajala med nami, razumeli, kako se nasmiha brezizhodnemu molku, ki se je razrastle med štirimi stenami.

«Človek ne pozabi lahko...» Blaž je hotel umiriti Jerčino ihtenje.

«Naj gre k vragu vse skupaj,» je zamahnil z roko Matevž, «ti imaš vsaj hčer,» je pogledal Blaža.

Blaž je neodločno zamahnil z roko, prijel steklenico in natočil.

«Hči je hči, saj veš, na sina sem stavil.»

«Človek pozabi med delom, a dolgi zimski popoldnevi...»

Solze, spet težke solze... In molk.

«Usojeno je bilo, kaj hočemo,» je zatarnal Blaž.

Praznik je v svoji slovesnosti strmo zdrknil v vsakdanjo povprečnost. Otroci smo nekaj časa z odprtimi usti poslušali brkatega Blaža, počasi pa smo se naveličali. Skoraj smo dojeli Nackovo usodo, kako so ga Nemci skupaj z Blažonovim Janetom ustrelili v Zali. V uspavajoči odmaknjenosti od praznika smo se dolgočasili, pa čeprav je beseda za mizo stekla tudi o slabi letini in industriji, ki uničuje kmeta.

«Ali lahko gremo po vasi?» se je skorajžil Francek. Jerca ga ni slišala.

«Poiskali bomo Kovačevo Silvo in jo pripeljali sem,» Maja je s hnavsko preračunljivostjo popravljala Francka.

«Pojdite, pojdite!» je nejevoljno zamahnil z roko Matevž.

V kozolcu pod pokopališčem se je ljudstvo zbiralo za ples. Sonce se je že skoraj dotikalo obzorja, med hiše v Lutnem je legala senca. Stali smo na zidu ob železni ograji in opazovali plesalce, godce in gasilce, ki so prodajali vino in klobase ter listke za srečolov.

«Glej Silvo!» je s prstom pokazal Francek k mizi v kotu. Črni fant, ki smo ga že dopoldne gledali s Silvo, jo je držal okrog pasu, jo božal po licih ter ji sladko šepetal.

»Tisti je njen fant,« je rekla Maja.

Obšlo me je temno občutje prezira do zoprnega fanta. Zazdelo se mi je, da podira mogočno stavbo praznika in krađe sladke duhove po dišečem mazilu in znoju, ki žare iz Silvinega telesa. V teh duhovih in v vihrovih zastavah sem najprej dojemal slovesnost in ji verjel.

»Pojdi jo poklicat!«

»Pa jo pojdi ti!« me je zavrnila. Ničesar več nisem rekel, oči so brez misli sledile pisanim parom, ki so skladno drseli po belem podu. Pogledal sem na pokopališče in se naenkrat zazdel sam sebi osamljen in beden. Mrak je grozil z vzhodne strani. Po pokopališču se je sprehajalo nekaj ljudi, med hiše je legla osamljenost nedeljskega popoldneva, ki je bila čisto blizu žalosti. Množica pa se je razdajala mazurki Avgusta Stanka. Dekleta so v peharjih nosile rdeče rože in jih pripenjale na prsi vročim plesalcem. Smejale so se in se spogledovale s fanti, ki so postajali med vrati. Ko so se pari razšli, so starejši možje za vrati zapeli:

»Zagorski zvonovi premilo pojo ...

.....

pa če jo nesejo, pa naj jo neso ...»

Strmeli smo v pisano valovanje in molčali, tudi potem ko je nekdo zavriskal, se nismo zganili. Občutki so bili razcepljeni kot ritem množice, ki se je zbrala v dolgem kozolcu. Nekateri so nosili na prsih medalje in na glavi titovke.

»Tisti so partizani.« Maja je vedno razlagala znane stvari.

S Francekom sva molčala, kot da bi vedela, da je to že samo po sebi umevno.

Slednjič je Maja zaslutila naš bližnji odhod. Stekli smo ob ograji do dvorišča in se zgnatli med belimi mizami do Silve in brkatega fanta.

»Maja, povej Jerci, da sem srečala prijatelja, ki je z avtom, pripeljal me bo!« Nasmehnila se je zoprnemu prijatelju, ta pa se je še tesneje stisnil k njej.

Maja je pridno pokimala, potem pa smo zagrenjeno odšli mimo šole in gasilskega doma proti Blažonovi hiši. Sonce je slednjič zdrsnilo za obronek planote, sveta se je oprijela ostrina, praznik se je pogreznil do nerazumljivega konca.

Pred Blažonovo domačijo je široko stala Platnarica in držala v obeh rokah nabasana cekarja. Ko sem jo zagledal, sem se razjezil, ona pravzaprav ni prišla na odkritje spomenika, temveč po jajca in maslo. Režala se je in režala; podbradka sta ji med smehom ogabno nihala, nič lepega ni bilo na njej. Maji tega nisem nikdar povedal. Ponosno je ukazovala, da se bom sedaj vrnili domov, ter še hinavsko prosila, da bi ji Francek in jaz nesla vsak en cekar. Navdala me je mržnja, ki ji skoraj nisem vedel vzroka. Pokimal sem, Francek pa je celo dejal:

»Bova, bova!«

Stopili smo v izbo. Na klopi ob peči je spal stric, Blaž in Matevž pa sta s kletvicami lepšala pogovor ob spraznjeni steklenici žganja. Jerca je molče sedela na klopi ob Anžetovi glavi, na katero je bil poveznjen siv klobuk.

»Kako jih bomo spravili domov?« Jerca je boječe šepetala vprašanje in prošnjo Platnarici, ki se je nasmihala med durmi, Matevž jo je slišal.

»Kako, hudiča, saj smo vendar dedci.«

»Pa tega norčka!« Jerca se je usmiljeno sklonila nad strica.

»A, pusti norca, naj spi, bo že prišel, če danes ne, pa jutri,« je vzdigoval Matevž desnico.

»Je rekla Silva, da ne bo šla z nami, ker je srečala prijatelja, ki jo bo peljal z avtomobilom,« je kot naučeno zrecitirala Maja.

»Ha, ha, ha prijatelja, take dobijo hitro prijatelja, ni res, stara?«

»Bodi že tiho in pripravi se, da gremo!«

Blaž se je samo smejal in nerazumljivo krilil z rokami.

Otroci smo čakali v temni veži. S Francekom sva držala v rokah vsak svoj cekar. Matevž si je oblačil površnik in se zibal sredi poda.

»A, hudiča odkritje, kajne Blaž?!«

Jerca se je zahvaljevala Blažu, ta pa se je široko zleknil na stolu in se pijano krohotal. Domenili so se za strica Anžeta, ki bo jutri prišel za nami.

»Naj spi čez noč na klopi.«

Jerca in Platnarica sta vodili pod roko Matevža, spotaknil se je ob vsaki večji izboklini na kolovozu, ki se je potegnil iz vasi. S Francekom sva grulila vsak en cekar jajc, ki jih bo Platnarica jutri pol dražje prodala v mestu, Maja pa se je držala mame za roko.

Iz kozolca pod pokopališčem je od časa do časa prišel glas vaških godcev, osamljen vrisk, ali temna melodija »zagorskih zvonov«. Molčali smo, Matevž je tu pa tam zamomljal kletvico, ki pa se je takoj razblinila v molku komaj rojenega večera. Na misel mi niso več prihajali sladki prividi praznika kot zjutraj, ko smo se po isti poti približevali vasi, zgubljal sem se v nerazumljivi razdvojenosti. Premišljeval sem, kako fant z brčicami boža Silvo po licih in ji z roko sega okoli obilnih prsi, iz katerih prihaja duh praznika. Spomnil sem se Anžeta, ki se morda reži na klopi ob peči pri Blažonu:

»Cemu se reži?«

Množica se je razšla na vse strani.

»Kje bo jutri množica?«

Molk je sillil, da je pred menoj spet vstal orjaški spomenik. Večji in živ je postajal. Beli kamen je grozeče plaval nad množico, iz njega je lila rdeča svetloba. Obračal in obračal sem podobo, dajal sem ji skladnost in barvo. Spomenik je stal zdaj nad to, zdaj nad ono skupino množice. Na očeh ni bilo solz, Jerca in Matevž sta z velikim upanjem zrla v osemintrideset vklesanih imen. Na njunih licih sta bili sreča ponosa in sladkost upanja. Maja in Francek sta vsem pripenjala rdeče šopke, Anže in Silva pa sta vzdigovala na visok drog pisano zastavo.

Matevž se je opotekajoče, s težavo, ob pomoči Jerce in Platnarice spuščal po kolniku. Jerca ni več omenila Nacka.

»Zakaj nič več ne reče o Nacku?«

»Saj bomo kmalu doma,« je rekla čez čas. Nobeden ji ni odgovoril.

»Joj, praznik,« sem skoraj glasno kriknil.

Prijatelj

Mate Dolenc

Pred nekaj dnevi sem srečal prijatelja. Imel mi je nekaj povedati, a se mu je mudilo; zato sva se zmenila za sestanek v neki predmestni ulici.

Ko sem jaz na enem koncu zavil v ulico, se je istočasno na drugem koncu pokazal prijatelj. Ulica je bila samotna in midva edina človeka v njej.

Prihajala sva si nasproti in on se je prijazno smehljal. Nato sva si podala roki.

Potem je začel pripovedovati. Po svoji navadi je besede spremljal z velikimi zamahi rok. Napeto sem ga poslušal.

Med pripovedovanjem me je nenadoma sunil z roko v ramo, da me je zbolelo v sklepu. Očitajoče sem ga pogledal, on pa je pripovedoval naprej.

Potem me je udaril. Ne posebno močno, vendar me je zbolelo. Nisem si mogel predstavljati zakaj, a sem molče poslušal naprej.

Naslednjič me je brcnil v piščal. Poskočil sem od bolečine. Užaljeno sem vprašal zakaj. On pa je pripovedoval naprej. Pripovedoval je vedno bolj ognjevit. Zelo se je razvnel.

Se vedel nisem, kdaj me je s pestjo sunil v trebuh. Zastala mi je sapa, komaj sem jo spet ulovil, da sem zaklical:

»Prijatelj!«

Ni odgovoril na vprašanje, pripovedoval pa je naprej.

Izprožil mi je prst v oko. Razlilo se mi je. Čutil sem, kako se mi je nekaj zdrizastega splazilo čez lica. Na eni strani telesa sem se znašel v temi.

Pripovedoval je naprej, v rokah pa se mu je nenadoma zasvetil nož. Zamahnil je z njim mimo moje glave in mi odrezal uho. Začutil sem kri, ki se mi je ulila v glavo. Bolečina je bila komaj še znosna.

Dobil je sekiro. Vzdignil jo je visoko nad glavo in mi odsekal roko.

»Prijatelj!« sem zatulil. On pa je pripovedoval naprej. Govoril je in govoril in mi zadajal bolečine.

Začutil sem bolečino v trebuhu. Z levico sem se potipal po njem. Iz črevesja sem potegnil pol metra dolg kol.

»Prijatelj,« sem zavreščal.

Imel je žago. Še preden sem se zavedel, sem bil ob nogo. Vrgel je kost čez ramo kot nepomembno porabljeno vžigalico.

»Prijatelj!«

Zarinil mi je rezilo v možgane.

Z iglo mi je prebodel srce.

»Prijatelj!«

Potem je mesec za mesecem hodil k meni v bolnico. Nosil mi je cvetje in slaščice in spraševal zdravnike, kako mi je. Bil mi je res kot pravi prijatelj ves čas ob strani.

Ne vem, kako bi bil ozdravel, ko bi ne bilo njega.

Fičfirič

Mate Dolenc

Včeraj je naša družina kot po navadi sedela pred televizorjem in se ob gledanju predajala prijetni družinski idili. Na sporedu so bile reklame in vsi smo bolščali tja samo zato, ker smo upali, da bo naslednja točka bolj zanimiva.

Izjema je bil oče. Ta ni zijal v zaslon, bral je časnik. Pravzaprav je bilo to nekaj čudnega; prvič, bila je zelo slaba svetloba, drugič pa je imel navado pred televizorjem spati in ne brati časnik. Nekaj ga je moralo prav posebno pritegniti. Prav v trenutku, ko sem hotel pogledati, kaj bi to bilo, se je oglasil:

»Ali si prebral rubriko o nesrečah?« Rekel sem, da sploh nimam navade brati to rubriko, on pa meni: »Kaj pa potem sploh bereš?«

Po tem kratkem dvogovoru je v prostoru spet zavladovala tišina, če seveda izvzamem hrup televizije. Jaz pa sem se ob očetovem vprašanju nečesa spomnil. Zelo me je prevzelo in nič več nisem vedel, kaj se godi na zaslonu, ker sem mislil samo še na tisto. Bila je res čudna zgodba.

Spomnil sem se neke matere, neke hčere in nekega fičfiriča. Kar se je zgodilo z njim, je resnično zaslužilo, da se imenuje tragično. Pri tej besedi se tudi začanja zveza med to zgodbo in rubriko nesreč.

Poznal sem torej neko mater, ki je stanovala v predmestni hiši z zanemarjenim vrtom (takrat ko sem jaz zahajal tja, so imeli na podstrešju nosečo podnajemnico). Okolica tiste hiše se mi je vedno zdela čudna. V bližini je bil dom za bodoče nepreskrbljene matere, zato sem tam vedno srečeval ženske z velikimi trebuhmi in tankimi nogami. Le zakaj se mi je zdelo, da imajo vse tako tanke noge? Hči tiste matere, ki sem jo poznal, je imela precej močnejše noge, ki so mi bile veliko bolj všeč. Sploh je bila njena hči zelo lepa, majhna kot mati (v mladih letih ji je bila mati verjetno zelo podobna), prijetne postavitve, kot omenjeno, z nekoliko močnimi nogami, pa to ni nikogar motilo — skratka, bila je dekle, da jo je bilo veselje pogledati. Zakaj ko bi dekle ne bilo tako lepo, bi najbrž tudi ne bilo imelo svojega fanta — in ta fant je bil fičfirič, ki tudi spada v zgodbo. Na to trojico me je torej spomnil oče s svojim vprašanjem, ali berem rubriko o nesrečah. Ne berem je, bil sem pa priča nesreči, ki so jo doživeli ti trije ljudje,

Tista mati je bila stara nekaj čez petdeset let, njen mož je bil obrtnik, ona pa gospodinja. Avtomobila niso imeli, čeprav je bil mož obrtnik —

to se pravi, imeli so ga, pa so ga prodali, bil pa je tudi samo fičko. Miselnost te matere mi je bila dobro znana; bila je skoraj povprečje miselnosti vseh mater, ena tistih, ki pravijo: »Moja hči mora dobiti dobro partijo.« Tu se pričinja zveza z rubriko nesreč.

Takrat hčerinega očeta — se pravi materinega moža — ni bilo v mestu in se je vse godilo brez njega. V tej družini se je sploh često dogajalo, da očeta ni bilo doma, zakaj bila je ena od številnih razmajanih družin, ki vztrajajo skupaj le zaradi sosedov. Hči se je boljše razumela z očetom kot z materjo, nekoč ji je celo zabrusila takle stavek: »Če si pa taka, sploh ne verjamem, da je Nace moj pravi oče.« Vendar je v tem že drugo vprašanje, ki z rubriko nesreč nima zveze.

Tisti fičfirič je pogosto prihajal v dvonadstropno hišo z zanemarjenim vrtom in nosečo podnajemnico. In ker ga nista zanimali ne podnajemnica ne mati, je torej gotovo, da je prihajal zavoljo hčerke. To pa je razburjalo mater, zakaj mladenič je bil fičfirič od nog do glave. Njegovo zanimanje za hčer se ni ujemalo z idejo o dobri partiji. Prihajal je namreč oblečen v prekratke kavbojke z luknjo na kolenu in v mornarsko majico, za katero je bilo videti, da je nikdar ne sleče. Poleg tega fant ni imel navade prihajati v hišo, vedno je pod oknom pobalinsko zažvižgal na prste. Torej je bil fičfirič od nog do glave, in nenadoma se ji je začela vsiljevati misel, da morajo biti njegovi starši gotovo pijanci.

Fičfirič je torej pogosto prihajal po dekle in potem ju je mama gledala skozi okno, kako sta, veselo in brezskrbno držeč se za roke, odhajala po poti proti bližnjemu gozdu. Pri tem pa je že videla svojo hčer, kako leži na postelji v umazani delavski baraki, pokrita z vrečevino, zraven nje pa fičfiriča, ki dosega svoj umazani namen.

Nekega dne, ko se je hčerkica kot po navadi vrnila domov s sprehoda s fantom, kot po navadi tudi vsa vesela in poskočna — tega pa mati že dolgo ni hotela videti — je materinska vizija dosegla svoj vrhunec in rodila dejanje.

Ihtavo je vprašala hčer: »Kje si bila?«

»Z njim v gozdu, kot vedno,« je veselo odgovorila hči.

»Kaj sta delala?«

»Oh mamica, ne sprašuj me vendar tega!«

»Prepovedujem ti hoditi z njim!«

To je bilo bistvo in konec prizora. Sledil je samo še jok.

Tu se je zgodba močno približala končni tragiki. Uboga, v vzgoji svoje hčere osamljena mati in hlipajoča hči, že skoraj odrasla ženska, ki ji hoče mati po svoje kovati srečo. V tem tragičnem trenutku pa fičfirič živi veselo naprej in nič ne ve, da mu je bilo pravkar odvzeto deklo.

V času, ko se je to dogajalo, sem se jaz pogosto vozil s kolesom tam mimo — bil je to res močno čuden kraj. Poleg žensk iz doma za nepre-skrbljene matere je bil tam še neki starec z dolgo sivo brado, ki se je med hojo tepel po glavi, in trgovina, v katero je zahajala noseča podnajemnica in prihajala ven s tako olajšanim obrazom, da sem se nehote spominjal dojenčkov, ki se rodijo brez rok in nog. In ko sem nekoč stal pri vratih tiste dvonadstropne hiše, sem se ozrl na desno in videl neke oči,

ki so me opazovale iz žive meje; na levi je neka ženska stala na mizi sredi kuhinje in me opazovala, ko pa je videla, da sem jo odkril, je skočila na tla in bi bila pri tem skoraj padla. Rdečelasi sosed, ki je v soseščini zidal hišo, je prišel po cesti in me gledal, ne da bi skušal to prikriti, verjetno zaradi svoje očitne fizične premoči. Zazdelo se mi je, da me morda sosedje spravljajo v zvezo z nosečo podnajemnico, zato sem jo za tisti dan odkuril. Vrnil sem se naslednjo noč in se postavil k ograji ob cesti. Tam sem stal pet minut, medtem ko je sijal mesec in so se oblaki plazili mimo njega. Opazoval sem luč v dvonadstropni hiši in poslušal lajanje oddaljenega psa. Potem je prišla po cesti mimo mene neka ženska, ki me prav do zadnjega ni opazila, zato pa toliko bolj, ko sva bila vštirc in sem nehote z nogo podrsal po tleh. Zbežala je, kot da je zasmrdelo po žveplu.

Naslednji dan popoldne nihče ni slutil tragedije. Nasprotno, stvari so se zasukale prav idealno. Fičfirič se je namreč pripeljal z velikim odprtim avtomobilom. To pot ni zažvižgal, temveč je zatrobil. Prva je priletela k oknu mama, potem še hči, samo ne k istemu oknu. Potem sta obe izginili v notranjosti in dolgo ni bilo nobene ven.

»Fičfirič torej ni fičfirič, avto ima,« je preblisnilo mamino miselnost. »In kako velik in lep avto.« Mati je takoj povedala hčeri, da je spremenila mnenje o fantu, hči pa jo je dobro poznala in je rekla: »Jaz ne maram avtomobila, rada imam njega!« Mati se je zbala, da bi se avto naveličal čakati, in je porinila hčer k vratom, češ naj vendar že pohiti.

Odpeljala sta se. Njun odhod je naredil na naju — mamo in mene — močan vtis, zakaj avto je bil eden od boljših, kar zaoral je v cesto, ko je speljal. V oblaku prahu sta izginila, rdečelasi sosed, noseča podnajemnica, oko iz žive meje, ženska, ki je skočila z mize, in majhno krdelo nepreskrbljenih mater pa so tako kot mati in jaz debelo gledali za njima.

Po tem veličastnem odhodu sem sedel na kolo, in čeprav so mi pobalini spustili zrak iz koles, sem se počasi odpeljal po cesti za avtomobilom.

Cesta je bila precej dolga, sonce je močno pripekalo in neki motorist me je zavil v oblak prahu, jaz pa sem se peljal mirno naprej in mislil, kako srečno se je končal zaplet iz dvonadstropne hiše.

Potem pa sem ugledal ob samotni hiši sredi polja nekaj ljudi, zbranih okoli nečesa, kar se je kadilo.

Tista hiša je bila edina nekaj kilometrov okrog; niti ni stala tik ob cesti, temveč dobrih deset metrov proč. In prav tisto hišo si je izbral fičfirič.

Povedal sem vam to kratko banalno zgodbo, ki sem se je spomnil ob očetovem vprašanju, ali berem rubriko o nesrečah; nič posebnega ni, mene pa je ganila.

Pes

Mate Dolenc

Počasi je začelo gristi. Navadno se je v najhujši obliki oglasilo pozno zvečer, ko sem sedel na postelji ob oknu in gledal ljudi na cesti. Soba je bila v zadnjem nadstropju zelo visoke hiše v središču mesta in ljudje spodaj prav majhni in oddaljeni. Imel sem samo majhno nočno lučko in svetlobo s ceste, zato je bilo v sobi mračno in tesno. Od tam, kjer sem živel prej, sem vzel le posteljo, knjižno omaro in psa. To so bile vse moje premičnine.

Grizlo je. Sprva sem mislil, da je prehodnega pomena in da sem rojen samotar. Toda grizlo je, in sicer iz dneva v dan huje. Naj sem se prerival po pločnikih med prenagnetenimi ljudmi ali po hrupnih lokalih in vežah kinodvoran, po velikih trgovinah — povsod sem občutil isto. Zvečer, ko sem si kuhal večerjo, medtem ko me je mali pes pričakujoče opazoval, ker je vedel, da jo kuham tudi njemu, je kljuvalo. Potem je bolelo v mračni sobi, kjer sem sedel na postelji in gledal na cesto. Če je padal dež, sem bil bolan. Tolklo je po pločevini pod oknom in polzelo po šipah. Razjedalo je čelo in vrtalo v lica; oddaljenost.

Ko ne bi bil vedno lačen in ko ne bi doma imel psa, bi postal človek množice. Nikoli ne bi šel domov. Hodil bi po cestah, kjer bi bilo kaj ljudi, in spal na postaji med čakajočimi potniki. Toda doma sem si moral kuhati in hraniti psa. Bil je majhen črn terier. Svoj prostor je imel v kuhinji, v kotu ob štedilniku. Dvakrat na dan sem ga spustil ven, da je opravil svoje potrebe. Nikoli ni dolgo ostal zunaj in ni se družil s tujimi psi. Čeprav sem ga imel rad, se nisem dosti ukvarjal z njim, bil je le živ del mojega bivališča, in sicer najljubši del. Dan je prebil v kuhinji, skupaj sva bila le zvečer, ko sem pripravljala hrano. Kadar sem šel v sobo, sem ga pustil v kuhinji z njegovimi kostmi in s cunjjo, na kateri je ležal. Saljivo sem ga klical Filozof in Pesnik, imel pa je čisto plebejsko pasje ime Bobi.

Da bi si ustvaril lažni občutek, da nisem sam, sem živel na način, ki bi bil v čast Allanu Poeju. Včasih nas je dvanajst ali še več sedelo v kaki predmestni gostilni, kjer so imeli poceni vino. Pili smo do blaznosti, in potem, ko so nas vrgli ven, divjali po ulicah, razbijali izložbena okna in snemali prometne znake. Kot sestradana drhal smo podili ženske po oddaljenih delih mesta in opozarjali pubertetnice na to, kaj jih čaka pozneje, ko bodo zrele. Postavljali smo avtomobile čez cesto in metali kamne v okna, za katerimi so spali mirni meščani.

Toda kmalu sem opazil, da ob takem početu še bolj čutim vse, kar sem vedno čutil. Bilo je nesmiselno. Nisem bil rojen za huligana in niti nisem znal to postati. Preden bi bil postal kazensko preganjan kriminallec, sem pustil njihovo družbo. Zaprl sem se za svoje čelo, za katero sem si domišljal, da je visoko. Obrnil sem se na psa. Začel sem govoriti z njim in se igrati. Ker je bil star sedem let, in to je za psa veliko, za igro ni imel dosti smisla, pač pa je toliko raje poslušal pravljice. Pa tudi za pravljice je bil že prezrel. Zato sem mu povedal kaj je oddaljenost in to ga je zelo zanimalo. Opisal sem mu položaj, ki se nam vsem pojavlja vsak dan; fant in dekle — pa tudi starejši moški in ženska — ki se ne poznata, sta si le nekaj korakov narazen in se privlačita. Oba premišljujeta; le kako bi prišel drug do drugega? Ni lepo ogovarjati neznanega človeka kar na ulici ali v lokalu brez vzroka. To delajo samo manijaki, pijanci in podobni pokvarjenci. Kaj torej? Nič. Razen golega naključja ni nobene možnosti. Loti se dejavnosti, po se bodo ljudje okoli tebe začeli pomenljivo nasmihati. Vstani in pojdi k njej; ona, ki si jo prej privlačil, bo pomislila; glej ga, ta je pa tak. Vstala bo, če je sedela, in brez besed odšla. Še huje je za žensko. Naj se približa moškemu in mu reče, recimo: »Imate morda ogenj? Lahko sedem k vam?« In on bo takoj pomislil: Tako si je nisem predstavljal. Cipe pa ne maram. Tudi če bo šel potem z njo spat, ne bo več tistega, kar je čutil do nje, preden ga je ogovorila. »Tako smo si ljudje postlali in tako moramo ležati. Tudi tisti, ki tega ne marajo,« sem povedal psu. Pazljivo me je poslušal, od časa do časa pogledal v steno ali strop, brž pa, ko sem kako besedo poudaril, se je spet obrnil k meni in me gledal v oči.

Nekoč sem se po takem pogovoru dolgo trudil, da bi zaspal. Premetaval sem se po postelji, odganjajoč hude misli in čudne vizije, ki so me pred spanjem često obletavale pozno v noč in so imele po navadi pomen v smislu: kaj bi, če bi. Morda bo jutri. Pod oknom so se drli pijanci. Prav do mojega zadnjega nadstropja so prihajali njihovi zmedeni glasovi. Mislim sem, da med njimi slišim Cankarja, in sem hotel k oknu, da bi videl, kakšen je, vendar sem takoj pozabil na to in se spraševal, kje moji nekdanji prijatelji v tem trenutku pijejo. Med prizore potikanja po predmestjih s pijano drhaljo v iskanju eksplozije se je mešala slika lepe deklice, ki sama leži na brisači ob vodi na kopališču in bere knjigo. Imela je dolge svetle lase in majhno ljubko postavo z okroglimi prsmi, obraz pa skoraj lep, ko bi ne bilo na njem nekaj nepravilnosti, ki so ga delale manj lepega, a bolj privlačnega. Nekoč je nekomu dajala svoje prijateljstvo, toda ko je bilo na višku, je bila najbolj oddaljena. Najdalj od vsega; še kamenje na ulici ob kopališču mu je bilo takrat bliže.

Potem sem se spomnil, da bi poklical psa v sobo. Mogoče bom laže zaspal, če bom slišal ob postelji njegovo dihanje in pretegovanje; če ga bodo ponoči mučile hude sanje, kar se psom često dogaja, ga bom zbudil, da bo lahko vnovič mirno zaspal.

Vstal sem in stopil proti kuhinji. Že po poti sem ga poklical, ko pa sem prišel v kuhinjo, ga ni bilo tam. Sploh ga ni bilo v stanovanju. Ugotovil sem, da sem pozabil in pustil vhodna vrata priprta; zdaj so bila rahlo

odrinjena. Bobi je šel torej ven. Stopil sem na hodnik, se sklonil čez ograjo in zaklical: »Bobi!« Glas se je zvalil s četrtega nadstropja v klet, a na Bobija ni zadel. Stopnišče je bilo prazno od vrha do kleti. Vrnil sem se v sobo in se oblekel. Lahko bi ga bil čakal, zakaj vedno kadar je šel ven, se je kmalu vrnil. Toda to pot sem bil nestrpen.

Stopil sem na pločnik in pogledal na obe strani. Prav takrat so spraznili sosednji lokal in mimo hiše so hodili ljudje, med njimi tudi nekaj zelo pijanih. Med njihovimi glasovi sem zaslišal od daleč pasje lajanje. Samo nekaj korakov sem naredil pa sem ga zagledal. Z njim pa je bil še en pes, ki sem ga dobro poznal, a sem bil presenečen, da ga vidim v središču mesta. Bil je NJEN volčjak. Odkar ga je imela, je bil priklenjen na verigo, daleč v predmestju na vrtu njene hiše. Večkrat sem jo pregovarjal, da bi ga pripeljala v mesto, pa ni hotela, ker je bil pač čuvaj in ne promenadni pes. Zdaj je bil tu. Bil je eden največjih psov, ki sem jih kdaj videl. Vedno me je jezilo, da sem se z njim bolje razumel kot z njo. Kadar sem prišel k njej, me je lizal, se valjal pred menoj in se mi podrgnil ob noge kot mačka. Tudi pozneje me ni pozabil, ko sem včasih pozno ponoči okajen zakolovratil na njen vrt in ga gladil.

Zdaj sem zagledal oba psa na koncu ulice. In očitno je bilo, da se sovražita. Renčal sta in hlastala drug po drugem. Zelo sem se zbal za Bobija, ker je bil muha v primeri z volčjakom. Nekajkrat ga je že oni s taco prevalil na hrbet in skušal ugrizniti v vrat, Bobi pa je njega grizel v noge. Medtem ko sem hitel k njemu, sem ga slišal cviliti. Tekel sem in klical oba psa: »Bobi, Zepar!« Ko me je veliki pes zagledal, jo je ubral proč, mali pa je stekel za njim cvileč od bolečine in togote. Zginila sta v drevoredu parka, jaz pa sem tekel za njima. Obup me je zgrabil ob misli, da mi volčjak pokonča Bobija. Iz teme sem slišal sopenje in cviljenje in tekel v smeri glasu. Nikjer več ni bilo ljudi, le drevesa, žabe za smeti in dva psa. »Zepar, pusti ga!« sem vpil. Ob drugi priložnosti bi me morda ubogal, zdaj pa je bil gluhi in Bobi tudi.

Praskanje, renčanje, kriki — da, to so bili kriki. Zadnji krik je bilo največ, kar lahko da majhen pes od sebe. Ko sem ga našel, je bil še topel in eno uho mu je trzalo; toda bil je mrtev.

Nesel sem ga domov. Položil sem ga na njegovo cunjo in celo noč gledal, kako mu izteka kri. Zjutraj je potoček usahnil. Zaprl sem truplo v majhen kovček, ga skrbno zavil v papir, prevezal, zapečatil in nalepil znamke.

»Presenečenje,« sem pojasnil na pošti. Bilo je poslano.

Ves dan sem sedel na postelji, gledal na cesto ali bral stare časnike. Proti večeru sem šel ven in nekaj časa brez cilja hodil po mestu tam, kjer je bilo največ ljudi. Čez čas sem se vrnil domov in vzel v kuhinji velik kuhinjski nož in Bobijevo cunjo, ki je bila zelo dolga, če sem jo razgrnil. Spravil sem oboje pod plašč, sedel na troležbus in se odpeljal v njeno predmestje. Sedel sem v grmu poleg njene hiše, dokler niso vsi zanesljivo pospali. Potem sem se potihoma približal njenim vrtnim vratom. Tam sem se ustavil in si ovil Bobijevo cunjo okoli leve roke. Medtem sem poslušal psa, ki je rožljaj z verigo. Že dolgo je moral vedeti, da sem

tu, vendar me je poznal in se ni oglasil. Z vso previdnostjo sem odprl vrata, ki so rahlo škripala. Izpod medle luči cestne svetilke sem stopil v temo njenega vrta, kjer sva nekoč sedela v travi pod jablano v največjem prijateljstvu. Veriga je rožljala. Brž sem stopil k psu in ga potrepljal po glavi. Z debelo ovito roko sem ga krenil po smrčku. Zavohal je Bobijevo cunjo in narahlo odprl gobec, takrat pa sem mu porinil ovito roko vanj. Začel se je otepati in je spuščal čudne grgrajoče glasove. Skušal je čimbolj odpreti gobec, da bi se znebil tujega telesa, ki je prodiralo vanj, toda s tem je omogočal, da sem porival roko vedno globlje. Grgral je in piskal, bil pa je popolnoma brez moči. Rekel sem: »Zal mi je, prijatelj,« in potegnil z dolgim ostrim rezilom noža pod njegovim vratom. Uporabil sem vso svojo moč, da sem prerezal dolgo dlako, kožo in goltanec. Preden sem izvlekel rezilo, se mi je njegova topla kri razlila po dlani. Ko sem levico potegnil iz gobca, je padel in poginil.

Spravil sem nož in cunjo in zapustil vrt. Skril sem se na drugi strani ceste v grm in zalajal. Iz laježa sem prešel v tuljenje. Nisem še slišal nobenega psa tako tuliti, niti Bobija ne. Bilo je kakor veter, kot vlak, kot klic Sive.

V njeni sobi je zagorela luč. Se enkrat sem zatulil, potem pa zbežal. Bežal iz predmestja. Ona bo našla svojega psa zaklanega, in jutri bo po pošti dobila mojega zadavljenega. Za zdaj je bilo to vse, kar sem ji lahko povedal. Naslednje dni pa bom govoril naprej. Vse za zmanjšanje oddaljenosti. Da se približam in si približam. Včasih tudi neumno.

Kupil si bom novega psa.

Beg

Marija Gorše

Vaščani so se ga navadili. Ali kamen na poti in grm na senožeti koga presenečata, vas prosim? Res da je bil živ človek, ampak tudi temu se privadiš. Njegovo besedičenje sploh ni več zbuvalo pozornosti. Dan na dan so ga hočeš nočeš morali poslušati: na Margečkini njivi; ob vaški stezi, ko so proti poldnevu gonili živino, tiste mršave kravice, h koritu; pri studencu pod vasjo, kjer je bolščal nekam predse; na skopem pašniku, ko je brez cilja pohajkoval in brundal, — torej ga sploh niso več slišali. Ko bi ga nekega dne ne bilo, bi se nemara kdo za hip ustavil in pogledal okrog sebe: kje je Mile?

Zdaj je bil še tu: bos, malce zaprašениh nog, med prsti, drugače ne bi mogli reči, da so umazane; v sivih platnenih hlačah, obledelih, ob roboh scefranih, prekratkih, da so se mu videla bela meča. (Imel je nenavadno belo polt.) V pasu so mu bile preozke: začel mu je rasti trebušček, in to je bilo prav čudno. Srajca mu je segala do bokov, po barvi se je komaj kaj ločila od spranih hlač. Nosil jo je odpeto, ker so se kdove kdaj odtrgali gumbi, in je kazal bele neporaščene prsi. Rokavi so bili odrezani nad komolcem, nezarobljeni. Imel je majhne, lepo oblikovane roke. Nihče ni nikoli videl, da bi bile umazane. Na kratkem močnem vratu je nosil plešasto glavo z mehkim obrazom brez gub, z velikimi, vodeno sivimi očmi, z majhnim nosom, ki se je izgubljal med širokimi, zmerom obritimi lici (redno britje in umivanje je bilo po nekem čudnem naključju edino, kar mu je ostalo od prejšnjih navad), z majhnimi lepimi usti in okroglo bradico.

Stal je torej tisto opoldne korak stran od vaške poti, (nikoli ni stal sredi steze, da bi ne bil napoti ljudem, da so lahko hodili mimo) v gosti senci vzpetinice na južni strani in krošenj sadnih dreves, ki so se nad stezo stikale v streho in jo delale temno zeleno. Stal je kod kdove kolikokrat v teh letih, z mlahavo povešenima rokama, gledal nekam v veje in brbrljaj. Kapljice sline so pršele okrog usten. Govoril je nenavadno hitro; nihče ni mogel z zdravim ušesom slediti njegovemu nepretrganemu, zaletavemu toku besed in besedice, kaj še da bi ga utegnil obnoviti v vsej pristnosti. Mogoče bi ga bilo kvečjemu posneti na magnetofonski trak, res, ampak v tej revni vasi je takrat komaj kdo vedel za kaj takega. Tudi bi nikomur ne bilo prišlo na misel, da bi posnel bebljanje, čeprav bi bilo po drugi strani zanimivo prisluhniti tej zaletavosti, nenadnim po-

udarkom in prehodom. Samo tako bi ga bili mogli razumeti mimo njega samega. Govoril je z močnim, jeznim glasom, da ga je lahko slišalo pol vasi, če se je še komu ljubilo poslušati.

»Ljubčki nekaj se je zataknilo nekaj vam pravim čisto gotovo petnajst let petnajst let razumete izgubil izgubil sem pomislite pri štiri-desetih ženo sedem otrok moral bi razumete na vsak način to je bistvo moral bi imeti jasno tu se je... Zataknilo vi se smejete petnajst let...«

Moral je tako hiteti, imel je tako malo časa. Zmeraj se je bal, da ga bo zmanjkalo, da ne bo utegnil povedati do konca. To je bilo res. Nikoli ni prišel do konca, do takšnega, kot bi si ga bil želel. Vsakič ga je ohromila misel, da prihaja... ali občutek, da je že tu... Presledek med trenutkom, ko se je krogla odbila od njegovega temena, in trenutkom, ko je začutil, da se mu spet bliža, je bil slej ko prej nedoločljiv; zdaj krajši, zdaj daljši, ni ga bilo moč predvideti ali izračunati. Ta negotovost ga je begala in plašila. Razen tega je bila tudi narava te vražje krogle neverjetno muhasta. Včasih je bila lahka, lahka kot balon. Takrat se je malošte razveselil, napetost v njem, pravzaprav v čelu, je popustila. Krogla se je odbila od temena, brez teže, ne da bi bila sprožila tisti boleči sunek, če izvzamemo neprijetni srh, ki ga je spreletel vsakokrat, ko se ga je dotaknila, kakršna je že bila. Drugič spet je bila težka kot iz svinca; zdel se mu je pravi čudež, da ga ne zdrobi pod sabo, da potem spet splava nekam v zrak. To spreminjanje je bilo muhasto, pravim. Nikdar ni vedel, kakšna se bo prihodnjic spustila na njegovo glavo. Včasih je bila večkrat zapored ista: balon ali svinec. Tudi ta spakljivost mu je šla na živce in ga iztirjala. Nobenkrat je ni videl z očmi, samo čutil jo je; kljub temu je bil prepričan, da je črna. Kakršnakoli je sedla na teme, zmerom se je v tistem hipu pomračil svet okoli njega. Ste že kdaj videli belo senco?... Tako je šlo deset, petnajst let, ni vedel natanko. Včasih je slišal Margečko, ko je računala: To se je zgodilo takrat in takrat... Ko je prišla prvič krogla namreč... Bilo je po tistem dogodku, edinem, ki je ostal kolikor toliko jasen v njegovih možganih.

Vračal se je iz urada domov. Skromen, vljuden uradniček. To ni bilo čisto zanesljivo: lahko bi bil tudi kak rokodelec, na primer mizar ali čevljar. Zdaj je vedel natanko toliko o čevljarskem ali mizarskem opravilu kot o kakem knjigovodstvu, se pravi — nič. Če pa je prav premislil, se mu je vseeno zdelo, da je bil uradnik. Samo če je pogledal svoje roke kot nalašč ustvarjene za pero.

Vračal se je torej. Popoldne. Spominja se: sonce, bleščeče sonce in prašna cesta. Nič posebno hudega ni slutil, če izvzamemo, da si ni nikoli obetal kaj posebno prijetnega. To je imel že v sebi. Hodil je po desni strani ceste, po skrajnem robu — pravzaprav, toliko da ni padel v jarek, plah in čudaški, kakršen je bil.

Ko je tako stopal, ne prehitro, pa tudi ne prepočasi, rahlo priklanjajoč se, če je srečal znanca, je nenadoma zagledal streljaj pred sabo dva moža v uniformi. In med njima njo. Da, njo. Roke je držala čudno predse, prav nenaravno. Zdelo se mu je tudi, kot da bi se rahlo opotekala. Zmeraj je bolj slabo videl, zato je šele potem, ko so prišli bliže,

opazil, da ima lisice na rokah. To gaje zmedlo. Obstal je za hipec, potem se je odtrgal z mesta. Ni vedel, kaj naj stori. Seveda bi moral kaj storiti. Trojica pa je prihajala bliže in bliže. Pomaknil se je še bolj na rob ceste, če je bilo to sploh še mogoče, in se silil, da bi ostal vsaj na zunaj kolikor toliko miren, v resnici pa je ves drgetal. Ko so bili skoraj že vstric, je vzkliknila z nekakšnim čudnim zoprnim glasom (prvič se je zavedel, da ima neprijeten glas):

»Primate ga! Primate ga; ta me je prisilil...«

Pri tem je sunila vklenjeni zapestji proti njemu.

Pomislil je, da se ji je zmešalo. Zgodi se pač, si je rekel. Tu ni kaj storiti. Ampak zakaj jo vodita prav ta možakarja? In v lisicah?!

Potem je spet rekla, bolj pritišano:

»Kaj zijata?! Primate ga; ta je vsega kriv.«

In sta ga prijela. Ni se upiral, zakaj neki. Najmanjšega pojma ni imel o tem, česa naj bi bil kriv. Vse skupaj je bilo podobno neumnim sanjam ali bedasti pomoti, ki se mora vsak hip razvozlati.

Spet se ga je dotaknila krogla. Lahek balon. Oddahnil se je.

»Ljubčki nekaj se je zataknilo vam pravim čisto gotovo petnajst let...«

Sosed je gnal mimo dve kravici. Edini, ki mu je kdaj privoščil dve tri besede, če odštejemo Margečko, seveda... Majčkeno se je nasmehnil v brke. Ne da bi ga pogledal, je rekel:

»Mile, ej, Mile!«

In je gnal naprej.

Mile se ni pustil motiti.

»...sedem otrok moral bi razumete na vsak način to je bistvo, moral bi imeti...«

Pomislil je, da bo krogla zdaj zdaj tu, in je vztrepetal. Še vedno je stal na istem mestu.

Krogla. Balon. Že tretjič, je pomislil. Nemara nikoli več ne pride svinčena. Zaželel si je, da bi bilo tako. Potem bi vse postalo lažje. Nasmehnil se je.

Po stezi od vodnjaka je prihajala ženska. Na glavi je nosila škap vode. Na sebi je imela svetlo modro obleko, malce obledelo, in vzorčast predpasnik. Vitka mlada ženska. Svetli plavi lasje so ji mehko padali na ramena. Stopala je lahkotno in se komaj opazno zibala v bokih. Zdaj je že od blizu videl ozki beli obraz. Nekakšna mirna zbranost, hlad sivih oči in tenke ustnice so vsiljevali njeni nežnosti strog, skoraj trd izraz. Sicer je bila ljubka. Levica se je z neutajljivo milino oklepala ročke, desnica je prosto nihala ob telesu. Bele roke. Sonce ji ni moglo do živega. Bose noge z majhnimi stopali, vse telo je imela skladno oblikovano.

Poiglasno je govoril predse:

»Nič ne maraj lepota nekoč se opogumim in te odpeljem mož te pretcpa vem ne smeješ se lepotička hodi k tisti stari grdobi slišal sem pastirji pripovedujejo na... Paši opogumim se verjemi slep je najbrž

ne vidi te odpeljem te ... štirideset let mogoče bi se dalo popraviti sedem otrok to je bistvo ljubčki ..."

Ženska je stopila v nizko hišo in zaprla vrata.

Spustil se je navzdol v travnato globel. Bilke so mu prijetno ščegetale gleznje. Vedel je, da nima več dosti časa, zato se je ustavil. Kroglo je zmeraj pričakal mirno, stoje. Tokrat se je malce manj bal. Upal je ... Prišla je ... svinčena. Uštel se je torej v svojem upanju. Potem si je spet lahko za nekaj časa oddahnil.

Tokrat je mislil, da je neumna pomota. Ženska je potem vso pot molčala. Od čas do časa jo je pogledal, da bi mu s kako kretnjo ali vzgibom obraza pojasnila stvar. Ne. Kljubovalno je gledala stran. Bila je bleda, prosojna. Če je po naključju ujel njen pogled, je videl v njem ne samo vročično napetost, temveč tudi sovražnost. Tudi možaka sta bila tiho. Naposled mu ni preostalo nič drugega kot to, da molči in čaka. Tako je bilo ves čas, tudi na vlaku. Tolažil se je, da se bo vse razjasnilo, kakor hitro ...

Da, potem se je res marsikaj razjasnilo ..., pri vseh tistih zasliševanjih. Bilo je neumno, če prav premisli. Kako se vam zdi: novorojenčku stisniti vratek, da pomodri, stlačiti trupelce v škatlo za čevlje in ga sredi noči vreči v reko?! Bebasto, ali ne? Neka soseda je ponoči šla oprezat za svojim pijanim možem, pa jo je srečala. Blizu hiše, praznih rok — škatlo je že odvrгла, ampak vseeno: ko so čez dva dni našli trupelce, je vse steklo z neverjetno naglico.

Zijal je kot neumna žival. Sprva sploh ni mogel razumeti. Ni mu šlo v glavo. Poprej še slutil ni. Tudi drugi niso nič slutili, vsaj zdelo se je tako. Kako se je morala povijati, da je ni nihče spregledal?! In z njim se je vedla kot kakšna devica.

Saj je bilo vaše dekle, hočem reči: zaročenka?

Da.

Bila sta tik pred poroko, ali ne?

Ja. (Naročil je pohištvo. Na vsak način bo moral nekoč pogledati, kdo leži na njegovih posteljah. Samo, domisliti se mora, kje je že to bilo. Imela ga je za norca, seveda.)

Torej!?

Potem so ga spet vtaknili v tisto luknjo. Kričal je, otepal z rokami. Bil je ujet, razumete. Cutil je, da mu zmanjkuje zraka, da se bo zdaj zdaj zadušil. Ni vedel, kdo mu je poleg nje pripravil to godljo, ampak to navsezadnje niti ni bilo tako pomembno. Bil je v luknji in se je dušil. Torej je kričal in grizel zid.

Tokrat se ga je prvič dotaknila. Krogla. Osupnil je. Bolščal je v strop, v štiri tesne stene. Ni je videl. Vendar je bila: prihajala je in odhajala, v neenakih presledkih. Na stropu, naj je še tako gledal, ni bilo nobene odprtine, skoz katero bi mogla uhajati. Bila je potemtakem ves čas z njim. To je bilo strašno. Ni se upal ganiti. Nepremično je stal v kotu; tam se je čutil kolikor toliko varen, vendar ga tudi kot ni mogel obvarovati pred njo, navihanko. Prihajala je ... prihajala je. Kričal je, vsakič.

Potem so ga nekega dne odpeljali proč, v veliko sivo stavbo. Nje, kače, ni bilo tam. To je bilo dobro. Bili so prijazni z njim, vsaj v začetku... Moški v belih oblekah. Tudi ženske... Stopite k oknu. Tri korake nazaj. Ne tako. Zaprite desno oko. Sedite. Sprostite se. Tako... Majhna kladivca. Kako smešno, z njimi te udarjajo po kolenih... Ulezite se. Boli...

Ni bilo tistih temnih lukenj. Vse je bilo prostornejše in svetlejšo. Nič več ga niso spraševali o ženski in otročičku. Spraševali so druge reči, ne spominja se natanko kaj. Vendar se z njim ni obrnilo kdove koliko na bolje: krogla je šla z njim. Bila je tu. To je bilo slabo. Strop je bil višji, stene bolj razmaknjene, precej razmaknjene; imela sta torej več prostora. Ampak ta prostornost je imela vsemu nakljub tudi svoje slabe strani. Nič več ni bil sam. Z njim so bili še drugi moški, vsi v črtastih oblekah. Bilo jih je več. Ni vedel koliko. Nikdar jih ni štel. Vsekakor jih je bilo več, kot bi si človek želel. V začetku jih je opazoval. Zdelo se mu je, ne samo zdelo, bil je celo prepričan, da jo iščejo z očmi, kroglo namreč. Drugi so jo morali videti, vsi razen njega. Drugače se mu ne bi tako režali. Gotovo: strop ni imel nobene luknje, tako so vsi lahko videli, kako plava pod njim; kje drugje naj bi sicer bila. Potem se jih sploh ni upal pogledati. Ždel je pod oknom, kadar ni spal, stisnjen v dve gube, in si z dlanmi zatiskal obraz. Krogla pa je prihajala kot od samega začetka: balon in svinec. In še nekaj. Tu se ni upal kričati. Kadar je kdo kričal, so ga s silo nekam odvedli. Bal se je. Pa bi bil vendar tako rad kriknil. Torej mu sploh ni bilo lahko, če premisli.

Nekoč so ga odpeljali v pisarno. Tam je bila Margečka v praznji obleki. Rekli so, da bo šel z njo. Sploh ga niso vprašali, ali gre rad. Prinesla je tudi njegovo obleko, tako da mu ni bilo treba v tisti črtasti na pot. Pri vsem tem je bilo to še najbolj vzpodbudno.

Margečka je bila njegova sorodnica: svakinja, sestra ali sestrična, na vsak način nekaj na -s-, če se je prav spominjal. Poprej jo je bolj poredkoma videval. Poznal jo je kot Margareto. Tu, v njeni vasi so ime obrnili po svoje: Margečka; tako je postalo bolj pristno.

Bila je črnikasto preklasto ženšče z gladkimi črnimi lasmi, počesanimi v majhen svitek pod črno rutico. Imela je velike rjave oči, ki so vse videle in jim zlepa ni bilo kaj po volji, podolgast obraz s prišiljenim nosom in ozko bradico. Nosila je temno obleko s črnim predpasnikom, kot se spodobi starejšim ženskam. Na njenem suhem telesu je zbujal pozornost štrleč koničast trebušček; človek bi bil utegnil pomisliti, da je kar naprej v pričakovanju, v resnici pa je treba povedati, da je bila prestara za kaj takega. Margečka je bila tudi: Mile, prinesi drv, pometi kuhinjo. Mile, pojdi po vode, ženi kravo na pašo. Poribaj kuhinjo. Pojdi po kvas. Ne zijaj tam, budalo! Vso hišo mi boš zasmradil s tem vražjim orehovim listjem. (Margečkin mož je njuhal tobak, seveda.) In še in še.

Ni vedel, zakaj ga je vzela s seboj. Včasih se mu je posvetilo: zaradi tistih malo tisoč pokojnine. Potem je spet pozabil, denarja tako ni videl. Tudi jedel ni redno. Nihče ga ni klical k jedi. Če se je opoldne znašel v kuhinji, je bilo prav, če ne, prav tako. Slej ko prej ga je na ohlajenem

štedilniku čakal mrzel krompir, največkrat nezabeljen, včasih krompirjeva juha, kos polente ali koruznega kruha. To je bilo vse. Resnici na ljubo: prav nič ga ni mikalo, da bi se dvizal h kosilu. In vendar se je redil, najbrž od čistega zraka, studenčnice in kislic, ki jih je žvečil. Včasih si je spekel gobe ali v grmu nabral pest robidnic, tako, mimogrede, ne da bi jih iskal.

Drugače je bilo bolje kot v tisti sivi hiši. Ko je opravil: Mile, stori to, stori ono, je lahko pohajkoval. S kroglo sta imela tukaj neprimerno več prostora. Ni mu bilo treba iskati odprtine v stropu. Nebo je bilo visoko, imela je kje plavati, tako rekoč. Tako ga je krogolino uhajanje precej manj vznemirjalo. Če bi se recimo spremenila in bi prihajala zmeraj kot balon, bi se nemara navadil na to nadlego. Ampak na to ni bilo misliti. Zaradi vseh teh prednosti, ki mu jih je dajala Margečkina vas z vrtovi in pašniki, se je v nekem pogledu sprijaznil s tem življenjem, če je to prava beseda za njegovo občutje. V hiši se ni mogel videti, zato je rad ostajal zunaj, tudi v dežju.

To življenje v novem okolju in spremenjene navade pa so imele svoje senčne strani. Nikoli ni smel daleč od hiše. Taval je v nekakšnih krogih, da je bil Margečki vedno na očeh. Njen glas so bile vajeti, s katerih se ni smel strgati. Še pomisliti ni smel na kaj takega. Kadar koli je zaslišal Margečkin malce hreščeči glas, je moral brez obotavljanja odkoračiti proti hišici. Seveda je pri tem redno godrnjal.

-Mile, Mile!-

Začul je Margečkin glas, nestrpen in ukazovalen. Bil je ravno toliko blizu, da jo je slišal, in toliko daleč, da ga ni mogla videti.

-Mile, Mile!-

Se zmerom je stal na mestu, negiben, rahlo začuden, kot bi ne bil slišal tega glasu že tisočkrat. Potem ga je nekaj spodbodlo, da je začel teči. Sam ni vedel, kako se je zgodilo. Prej ni nikdar tekel, počasi je stopal proti Margečkinemu glasu. Zdaj je na vso moč bežal proč od tega glasu. Le kaj ga je pičilo?!

Zavedel se je, da je prekoračil krog, ki so ga poznale njegove noge. Se zmeraj je hitel, čedalje niže v globel. Margečkin glas je utihnil. Najbrž je še zmeraj klicala, samo da ga ni več mogla doseči. Tudi krogle ni bilo. Presledek je bil očitno daljši. To ga je spodbujalo, da se je gnal naprej in naprej.

Pritekel je na rob jase. Takrat mu je spodrsnilo, da je padel vznak. Z glavo je z vso silo udaril ob štor. Zaradi ostre, nevzdržne bolečine se mu je stemnilo in zaprl je oči. V tistem trenutku se ga je dotaknila krogla. Tokrat je bila večja, voljna in lahka. Velikanski balon. Prvič se mu je zazdelo, da ni črna; prej bi bil dejal, da je rdeča ali rumena, nemara celo spreminjasta. Prilepila se mu je na teme (tudi to se je zgodilo prvič in popolnoma nepričakovano) in ga začela vleči s sabo, medtem ko je jela uhajati kvišku. Čeprav bolečina v glavi nikakor ni popustila, se je nankrat čutil čudno lahek. Krogla pa ga je nosila s sabo z neznansko hitrostjo, da ga je obhajala rahla slabost. Se vedno si ni upal odpreti oči, zaradi hitrosti in globine, ki jo je slutil pod sabo. Bal se je, da se ne bi

na kak način odlepil in začel padati. Sicer to čudno letenje niti ni bilo kdove kako neprijetno.

Ni vedel, koliko časa je vse to trajalo. Bržkone precej dolgo. Kroglina hitrost je počasi pojenjavala. Potem se je nalahko, ne da bi ga posebno zbolelo, odlepila. Spet je začutil trdna tla pod sabo. Počasi je odprl oči. Ležal je vznak na nekakšni strmini. Bolečina v glavi je začela popuščati.

Zastrmel se je v sinjo globino. Čutil se je, kam ga je zaneslo in kaj pomeni tista jasnina. Potem je rekel: Morje. Sredi morja je oko čez čas odkrilo siv otok. Otoček. Uganil je, da mora biti tam nekje vas z Margečkino hišico. Res da ni na svojih pohajkovanjih nobenkrat prišel do morja, ampak to nič ne pomeni. Ni šel zadosti daleč. Seveda bi bil moral. Zdaj je prepozno. In vendar je imel rad morje. Zmerom.

Zbal se je, da bi kako ne zdrsnil v globino: ta hip ga morje in otok nista prav nič mikala. V strahu je stegnil roke stran od telesa, da bi se česa oprijel. Potem je nekaj otipal. Prsti so stisnili veliko mesnato zelišče. Z eno roko se je še zmeraj držal zelišča, z drugo pa je odtrgal nekaj vršičkov in si jih nesel pred nos in oči. Zadišalo je po prsti in zelenju.

Bleknil je: »Trava glej tukaj raste trava to je dobro to je brez trave bi težko živel...«

Nasmehnil se je.

»Zdaj pridi Margečka stopi iz hišice pridi pokličí me nimaš toliko glasu ne moreš me priklicati ne ne moreš me videti jaz lahko najbrž če stopiš iz hišice majhno črno piko štrleč trebušček pridi ne moreš ha ha!«

Stegnil je obe roki predse. Naenkrat se je čutil čisto varen.

Samo oblaki jadrajo

Tone Partljič

1.

Vlak je drvel kakor besna žival, velika in črna. Njegovo ropotanje je za hip vznemirilo dolino, a komaj je izginil za ovinki, je dolina zopet prav mirno trepetala v jesenskem vetru. Drava je bila spet tiho in je prisluškovala, ko se je Pohorje menilo s Kobanskimi griči tam na oni strani. Bila je jesen, tista lepa, topla in blaga jesen, ki stori, da je človeku lepo pri srcu. Pohorje ni bilo zeleno, temveč rdeče. Listje je spremenilo barvo in tudi Drava je bila zardela kot deklica po prvem poljubu. Vsa dolina je žarela in se kopala v razkošnih barvah. Kaj bi ne bilo lepo Juretu, ki se je znova vračal v življenje. Gledal je zardelo Dravo, rdečelično Pohorje in zamišljene Kobanske griče. Ves čas je premišljal, kako bi naslikal to himno jeseni, ta rdeči finale poletja. Čelo platno bi bilo rdeče pa medeninasto, kovinsko, bakreno rdeče. Le Drava je imela odtenek sinjine, saj se je nebo spogledovalo z rdečimi listi v njej. Res, to je bila najlepša dolina, kar jih je poznal, in jesen njegov najljubši letni čas.

Mislil pa je tudi na Marjanco. Ali ga bo le čakala na postaji? Gotovo bo, saj je pisala. Ta čudna Marjanca! Pred odhodom k vojakom jo je komaj dobro poznal. Srečeval jo je le v pisarni na občini, kadar so imeli učitelji skupne konference. Gledala sta se z dolgimi pogledi, nekoč je predsedel ves popoldne pri njej v pisarni, ko je čakal občinskega tajnika; pred odhodom k vojakom jo je nekajkrat poljubil in dogovorila sta se, da ga bo obiskala s prijateljico in mu pisala. Zelo malo sta bila skupaj in ni mu niti zamerila, ko je čula, da ima na Pohorju v Jelovju svojo pužo. Ko je bil pri vojaki, mu je redno pisala, tako kot drugih pet deklic, ki so mu bile enako blizu. Pisale so mu še: Marinka, Jožica, Marija iz Jelovja, Angela in celo Milena mu je še pisala. Marinka je nenadoma obmolknila, Angela, njegova dijaška ljubezen, se je možila z nekim miličnikom nekje v prekmurskem blatu, kjer je poučevala, Mariji je sam prenehal pisati, ko ga je obiskala Marjanca. Ja, tudi Milena mu je takrat še pisala. Le šestkrat. Toda Mileno je večidel že prebolel. Prav začudil se je, ko mu je Marjanca pisala, da ga bo zares obiskala, saj prej ni mogel verjeti, da misli zares. Pisala mu je, da ga obiše, če ne bo jezen. Kako bi bil jezen, celo srečen je bil, da ga bo nekdo obiskal tam daleč od doma v kameniti Heregovini, če pa je ta nekdo še deklica, ki pomeni vojaku celo več kot prijateljstvo s kuharji, je lahko človek nadvse srečen. Eno noč je celo

spal z njo. Dolgo v noč sta se pogovarjala. Ona mu je pripovedovala o jelovških učiteljicah, med katerimi je bila tudi Veronika, ki mu je bila več kot kolegica; povedala mu je, da se ne znajo oblačiti, da se jim ob vsakem koraku pozna, da so s Pohorja, da se Veronika vlačí s fanti in naj mu nikar ne bo žal zanjo; da se Majda in Beti zmeraj bolj redita, da je Železnikova žena ljubosumna, in še veliko drugih novic je vedela. Vojaku je bilo to lepo poslušati. Tako dobro je znala obrekovati, da je Jure pomislil, da bi lahko bila dobra učiteljica. Potem sta se poljubljala, in povedala mu je, da ve, da je v Mariboru hodil z neko poročeno. To ga je prizadelo, saj ni želel, da bi kdo vedel za Mileno. Prelepo je bilo, da bi dovolil to drugim umazati. No, minilo je. On ji je zatrdil, da je Mileno že pozabil, da ne piše nobeni drugi več; privil se je k njej in šepetal. Imela je nežno gladko polt. Prsi mu ni pustila božati, ker je trdila, da bo slabo mislil o njej. Rekla pa je, da bo vsa njegova, ko se vrne. Govorila je o mami, ki da bolj čaka njegovih pisem kot ona sama. Menila sta se, kako bo, ko se bo vrnil. To bodo gledale one, ki mislijo, da nima zares fanta. Saj ima dovolj prilik tudi sedaj, toda ona vsakemu pove, da ima fanta pri vojaki in da komaj čaka, da se bo vrnil. Takrat, ko se bo vrnil, bo lepo. Prosila ga je, naj počaka do takrat. Takrat bo prišla k njemu, se slekla, mu pokazala telo in ves svet bo njun. Jure je vedel, da bi se Marjanca poročila z njim.

Sedaj se je vendar že vračal. Gledal je skozi okno. Drava je trepetala v vetru, le v jezovih elektrarn je bila velika, mirna in zamišljena solza. Na Marjančino željo je zamenjal službeno mesto. Prej je bil učitelj v Jelovju na Pohorju, kjer se vso jesen vlačijo megle in zapade prvi sneg že konec oktobra. Velikokrat se je napil, ljubimkal s pužami, jokal za Mileno, za svojimi mladostnimi sanjami, za svojim slikarskim talentom.

Na novi šoli v Dobrenju bo poučeval likovni pouk, prihodnje leto pa pojde na akademijo in postal bo slikar-umetnik. To besedo je spoštoval in bila mu je sveta. Nekaj ga je gnalo. Nekaj denarja bo prihranil in prihodnje leto pojde v Ljubljano. Saj res — življenje je pred njim in ga pričakuje polno skrivnosti, kot pričakuje Drava prve pohorske sape. Kaj bo z Marjanco? Čakala ga bo, gotovo, saj ga ima rada in se želi poročiti z njim. Če pa ga ne bo čakala? Nič hudega, lahko jo bo pozabil. Če je lahko pozabil Mileno, bo pozabil vsako, vsako drugo brez večjih težav. Če je lahko pozabil tiste plave oči... Ne, zaljubiti pa se ne sme več. Takrat je človek slep. Samo da bi že minilo to eno leto!

Pred njim se je odprlo dobrenjsko polje: ribiči so ob Dravi, tam nalagajo otavo na voz, otava diši. Drava je tiho pričakovala večera. Kmalu se bo prikazalo Dobrenje, njegova naslednja življenjska postojanka.

Vlak je zaškripal, se stresel in se ustavil. Postaja je bila velika rumena hiša. Na peronu je stalo veliko ljudi. Jure se je spomnil na Jelovje na Pohorju, kamor je le enkrat na dan prihajal avtobus. Vaški otroci, šolarji, stare babe, vsi, ki so bili po naključju na vasi, so se zbrali okoli avtobusa. Opazovali so, kdo bo izstopil. Kazalo je, da je bila ta navada tudi tu v Brezovici; čudno, tudi v pristanišču se zberejo ljudje, ko pristajajo bele ladje.

Toda ni imel časa, da bi premišljeval o tem. Med množico je iskal Marjančino visoko postavo. Popoldne je bilo in sonce se je poslavljalo od doline, da mu je jemalo vid. Zaletel se je v debelo žensko, preklel kamenček, ki mu je padel v čevlje, in se prerival k izhodu. Ja, tam stoji, tam, v tisti sivi obleki... »Zdravo deklica!« je klical že od daleč. Komaj se je prerinil skozi množico pri izhodu, stopil k njej, ki je stala ob strani in mu nastavila lice. Toda poljubil jo je na ustnice, da je cmoknilo.

— Samo, da si prišel, ljubi, je rekla, sedaj bo vse boljše.

— Kaj bo boljše?

— Vse in prišla je za desni ročaj potovalne torbe.

Šla sta v gručo ljudi. S tem vlakom popoldne se pripelje veliko ljudi. Nekateri se pripeljejo celo iz Maribora, tja so se zjutraj ob petih odpeljali na delo ali v šolo. Med prvimi hitijo z vlaka delavci v mastnih plavih delovnih oblekah, hitijo, ker so lačni in ker morajo doma še opraviti to in ono. Za njimi so šli razni tehniki, uradniki, pa še tipkarice in drugi s kravatami in najlonkami. Jure ni nikoli prav razumel, odkod te razlike, čeprav si je dopovedoval, da so eni izobraženi, da imajo odgovornejše delo, da se danes plačuje po učinku. Mislil je, da bi morali biti v socializmu vsi popolnoma enaki, tako enaki, kot so prišli iz materinega telesa. Prav zadnji so šli dijaki, se šalili, zaljubljeno pogledovali in se hihitali.

Cesta se vije do šole med Dravo in železnico. Pri novi šoli zavije čez betonski most nad Dravo, prečka glavno asfaltirano cesto in se nadaljuje tja proti Glažuti, kjer stanuje Marjanca. Na nasipu ob Dravi je veliko hiš. To je elektrarniško naselje.

Ljudje so ju prehitevali in začudeno gledali. Njo so poznali, Jure je bil nov. On pa ni več mislil na slabo oblečene delavce, niti ne na one s kravatami, marveč je ogledoval lepe hiše, poslušal potok, ki je s Pohorja hitel v Dravo. Sence so že grabile po dolini.

— Najprej bom šel k upravitelju, je rekel. Ali boš šla z menoj?

— Ne.

— Potem se moram zmeniti za stanovanje.

— Jaz bom šla domov in bom povedala, da si prišel. Čez eno uro ti bom prišla naproti, če boš ta čas uredil.

— Bom, deklica, bom. Pa pridi kmalu, ne bi rad šel sam k vašim. Rad bi te še poljubil.

— Ne zdaj, dragi, potem ko bo mrak.

In šla je čez most. Za hip je pogledal za njo. Delala je kratke korake in se zibala v bokih. Imela je lepo visoko postavo in lepe noge. Vsi so trdili, da ima lepe noge. No, njemu se je zdelo, da so malo predebele. Pa nič za to, saj tudi on ni lep, njegove noge so še manj lepe in navsezadnje je čisto v redu deklica.

Zavil je proti šoli. To je bila lepa, nova nadstropna zgradba, imela je velika okna in televizijsko anteno. Velika steklena vrata so bila odprta. Snažilka je pometala hodnik. Objel ga je prijeten hlad, šola pa je bila tudi znotraj čedna.

— Kje je tovariš upravitelj? je vprašal. Peljala ga je do pisarne na koncu hodnika in rekla, tu.

Potrkal je.

— Naprej!

Upravitelj je bil videti mlad, čeprav je imel brke.

— No, da ste le prišli, je rekel in mu ponudil stol.

Ali sem dolgo hodil? je vprašal Marjanca, ki je sedela v travi na oni strani mosta in ga čakala.

— Ja, bala sem se že, da te ne bo, skoraj tri ure so minile.

— Kaj hočeš. Upravitelj pa mi je všeč.

— Ja, saj res ni slab.

Začela sta se vzpenjati po griču, na vrhu katerega je čepela Glažuta, majhna vas. Stisnila se je k njemu, začutil je njeno telo, objel jo je okoli pasu in šla sta navkreber.

— Kaj misliš? mu je rekla.

— Nič.

— Čuj!

— Prosim?, zazdelo se mu je, da ima nekaj na srcu, da bi mu rada nekaj rekla, a da se ne more odločiti. Ustavil se je, jo rahlo prižek k sebi in zašepetal, no, kaj je.

— Jure, čuj, naj ti ne bo nerodno pri nas. Mi nismo bogati, je rekla tiho in tuje.

— Seveda, mi smo pa bogati, se je nasmehnil. Kaj pa so moji doma, če ne preprosti delavci.

— Ne, to ni vseeno. Pri nas ni samo to. Pri nas oče pije in danes ga še ni bilo domov.

— Ljubica, kaj si vendar misliš o meni. Še rajši te imam.

— Prav, je rekla in ga hvaležno poljubila.

Sprejem v kuhinji ga je spominjal prizorov iz neorealističnih filmov. Zarnica na stropu je bila slaba, tako da je bil v sobi lahen mrak. Poslali so po pol litra črnega vina, mati pa je skuhala kranjsko klobaso. Jure je bil dobre volje in njeni domači so mu bili všeč. Mama je bila preprosta dobrosrčna ženska in mu je bila najbližja. Juretu se je zdelo, da ga ima tudi ona rada. Dva fanta sta bila v kuhinji, in Barica, najmlajša, ki je hodila v sedmi razred v Dobrenje. Ura je bila že deset, ko se je poslovil. Marjanca je šla z njim. Že na stopnicah sta srečala očeta, ki se je opotekal in govoril sam s seboj.

— Ali si ti, Marjanca? je zabrundal.

— Ja, je odsekala.

— A! Se greš spet vlačit, je zlobno rekel.

Izpustila je Juretovo roko in stekla naprej, Jure pa je stopil za njo.

— Sovražim ga. Niti danes ni ostal trezen. In čul si, kaj mi je rekel, pa že celo leto nisem govorila s fantom.

— Deklica, saj ne hodim z njim, temveč s teboj. Ne bodi žalostna nocej.

Ko sta prišla na rob griča, sta zagledala pod seboj Dravo in Dobrenje. Luči so gledale topo v noč. Drava se je lahko lesketala in skoraj potuh-

njeno in skrivnostno hitela proti Mariboru. Sedla sta malo v levo v breg na rosno travo. Od nekod je veter prinašal vonj otave.

— Kako lepo je, da si pri meni, je rekla.

Božal ji je kratke lase, bili so mokri, mokri od rose. Spomnil se je na večere z Mileno. Ležala sta prav tako ob Dravi, le da v Mariboru. Božal ji je lase, ki so ležali v travi. S prsti ni več razložil, ali so to lasje ali mokra trava. Takrat je bil srečen, Milena pa je molčala. Mogoče je mislila na moža in hčerkico in se žrla, toda njemu je bilo devetnajst let in je ljubil. Milena pa ga je potrebovala. Ja, tiste noči! Milenin lasje, polne ustnice in močne roke, ki so ga jemale.

— Zakaj molčiš? je začul.

— Nič, le tišino poslušam, je odvrnil, pregnal spomine, vzel v roko njeno dlan in gledal v mrak pred seboj.

— Zebe me, je rekla.

Sklonil se je k njej, jo položil v travo in jo objemal. Čutil je, da je utrujen od celodnevne hoje in opravkov. Začutil pa je tudi tanek vrat in utripanje žil. Tudi ramena so bila vsa koščena. Dotaknil se jih je z ustnicami.

Nenadoma je planila pokonci in rekla, pojdiva.

— Zakaj, je vprašal začuden.

— Ne, ne maram, je rekla in vstajala. Besede so bile trde.

— Marjanca, saj ti vendar nič nočem. Ali te ne smem božati?

— Ne, ne še zdaj, prišla bom k tebi.

— Pa saj ne gre za to, je rekel.

— Prav, lahko noč!

— Ali se jeziš?

— Ne! Adijo!

— Me boš čakal jutri pri avtobusu? Pa gotovo. Ne maram, da bi se mi posmehovali, da te zaman čakam.

Po ljubil jo je in odšel. Nekaj časa je gledala za njim. Zaželel si je čimprej v posteljo. Zlekniti se, sanjariti, kovati načrte in potem zaspati! Kako čudna je ta Marjanca. Zakaj se je tako prestrašila, saj ji nič ni hotel. Ali bi lahko živel z njo vse življenje? Ne! Ne bi mogel. Dobra, draga deklica je, a nikoli bi ne razumela nemira v njem. Menda sama čuti, da je ne ljubi do kraja. Tudi sam se je zavedal in se tolažil, da jo ščasoma vzljubi. Sedaj mu je bila samo všeč. Čudno, kako že nekaj časa ni mogel ljubiti. Po Mileni nobene, prav nobene. Tista igračkanja v Jelovju z bolničarko, z Veroniko, Marijo in Marinko, vse to je bil le poskus pričeti znova. Toda ali čuti do Marjance kaj več? Morda. To obdobje po prvem razočaranju je čudno. Človek misli, da je vsega konec. Potem pa išče in išče. Mogoče on išče, da bi nadomestil Mileno. Ta žena je odšla iz njegovih misli, vendar je zapustila bolečo praznino. Moral jo bo napolniti, zamenjati. Z Marjanco? Mogoče. Pijunil je v vodo, se ozrl po lučeh elektrarne na ovinku in odšel do trgovine, kjer je imel v nadstropju svojo sobo. To noč je prvič spal v Dobrenju.

Nekje je hripavo zapel fazan.

Jure se je v Dobrenju počutil osamljen. Od jutra do večera je bil v šoli, zvečer pa se je moral pripravljati za naslednji dan. Vsak dan se je tudi jezil, zaradi neurejene prehrane, saj si je to prekleto večerjo moral kuhati sam. Z Marjanco se je sestajal samo po večerih in še takrat se mu je mudilo. Prijateljev ni mogel najti; na šoli so bili le trije moški. Trije moški in petnajst učiteljic, nervoznih omejenih učiteljic. Upravitelj in učitelj Bergant sta bila sprta; nista se pogovarjala, če odštejemo prepire na konferencah. Bergant se je sukal največ v svojem kabinetu za fiziko in ni prihajal v zbornico. Jure ga ni niti enkrat videl veselega. Sicer pa se Bergant tudi zanj ni menil. Čeprav mu je bil mladi in ambiciozni upravitelj všeč že zaradi brkov, z njim ni hotel iskati prijateljskih stikov. Druge so bile učiteljice. Skoraj vse so bile poročene. Zmeraj se jim je mudilo iz šole domov, da skuhajo kosilo za svojega Stefana, Franja, Maksija ... Le tri so bile neporočene. Ena od njih je bila Julijana, stara že nad trideset let. Njen oče je bil pred vojno zdravnik, bila je iz ugledne družine v mestu, a se je morala ustaviti v tem provincialnem Dobrenju. Ona bi nikoli ne vzela kakšnega Francija, Maksija in Stefana, jim kuhala juhe in pekla palačinke ali prala spodnje hlače. Lepo vas prosim, kako je mogoče, da bi učiteljica s pedagoško šolo in iz ugledne družine, da bi ona pekla palačinke in prala spodnje hlače mehanikom in nameščencem v takem provincialnem gnezdu. Raje ostane vse življenje sama. Bila je čudna in Jure se ni menil za njo.

Sicer pa so vse vedele za Marjanco in ga spraševale o poroki. Njemu ni bila misel na poroko nič pri srcu, a Marjančina mati se na to ni kaj prida ozirala in se je rada pohvalila, da »ima naša Marjanca dobro partijo«. Res, Jure se nikdar ni mogel vživeti v okolje. Ni mogel zaživeti z ljudmi v zbornici.

Zadeva zaradi plače po učinku jih je do kraja ločila in zdelo se mu je, da se samo prepirajo in ogovarjajo. Hudič jih vzemi! On je nosil v sebi svoje sanje o umetniku, koval je načrte. Narisal je celo nekaj skic: pohorske bajte, kot nalašč za grafiko. Toda ni imel časa. Mislil je celo na Marjančin portret — tisti drobni obraz, polodprte ustnice, vse je že videl pred seboj v hladnih plavih tonih. Toda saj ni časa — priprave, celodnevni pouk, konference, sestanki, ravno dovolj, da človeka okupira in zamori. Zavedal se je, da to leto ne bo napravil ničesar, kvečjemu kak slab akvarel, ki ne jemlje preveč časa. Čeprav se je porajal prvi dvom o talentu, je sanjaril o velikih platnih.

Jesen je bila čudovita, gledal jo je le skozi okna risalnice. Okna je odprl, da mu je vonj dražil nosnice. V drugi klopi je sedela Danica, imela je prifrknjen nosek. Velikokrat se mu je v mislih prikazala ta mala srnica. Kakor se kmetje po dolgi suši razveselijo dežja, ki ga ne-strpno čakajo cele mesece, tako se je Jure razveselil Pavleta. Ta dobri, dragi Pavle. Prišel je sredi popoldneva, ko je imel Jure predzadnjo uro pouka. Učenci so risali in barvali ornamente z motivi jesenskih sadežev, onadva pa sta se menila. Pogovor ni mogel steči. Oba sta se

zavedala, da morata biti sama, da morata sestri h kozarcu kot včasih, pred tremi leti v Mariboru.

— V eni sami gostilni se ne smeva ustaviti in napiti, v vsaki malo, sicer bi me čudno gledali, je rekel Jure.

— Hudičev filister si postal, mu je odvrnil Pavle. Bil je nekoliko manjši, a širokopleč, bil je neobrit, z dolgimi lasmi. Delal je dolge korake in se majal pri hoji kot mornarji. Ze drugo leto je študiral na likovni akademiji v Ljubljani. Skupaj pa sta hodila na učiteljsiše; Jure je moral zaradi štipendije v službo, Pavle pa je odšel v Ljubljano. Toda Jure je veliko mislil nanj, ki ga je imel rad kot brata. Skupaj sta se začela razločevati od drugih učiteljsčnikov, skupaj sta slikala Maribor, odkrivala naše impresioniste, skupaj sta se zaljubljala, se prvič napila in pobruhana obležala na Kalvariji, ko se je na vzhodu zarisala prva zarja. Vse tisto zlato obdobje popubertete sta prebila skupaj.

Prišla sta v gostilno Pri kolodvoru.

— Dva velika konjaka, je naročil Pavle. Saj boš plačal, se je obrnil k Juretu.

— Bom, le pijva!

— Kako je na akademiji? je vprašal Jure.

— Obrt, zgolj obrt, da veš.

— Ali si kaj naredil v teh dveh letih?

— Malo. Imam dve olji, pokazal ti bom, ko prideš k meni. Pri samem vragu se ne morem najti. Še zmeraj me najbolj vleče gvaš. Sicer pa pijva!

Na dušek sta izpila prvi konjak.

— Kaj pa ženske? Ali jih imaš kaj tu?

Jure je pomolčal, se ozrl, ali ga kdo ne čuje, in povedal:

— V hudičevo stvar sem zašel. Tu je neka lutka, ki me je obiskala pri vojakih, pa računala, da bom pred matičarjem kar na lepem dejal Da. (Juretu se je zazdelo, da je to celo res.) Mene pa znoj oblije pri tem. Sam veš, da za nas niso poštene ženske, za nas so cipe, ki na nič ne računajo.

— Kaj pa nisi mogel ostati brez babe pri vojakih, se je režal Pavle.

— Saj ni to. Dva tisočaka mi je poslala, k njej domov zahajam in tu že vsi govorijo o poroki.

— Saj to je tebi podobno. Ti si rojen, da dobivaš pakete od bab, da hodiš na dom na ogleda, da se oženiš in držiš noge v umivalni skledi in pomivaš posodo. Upam, da je že noseča.

— Vraga noseča! Ona je mojster svojega posla, preračunljiva. Saj poznaš to vrsto ljubezni. To je ljubezen strojepiske. Kakemu predsedniku sveta, ali odbora ali kakega hudiča že, temu se mora ustreči. Skuha se kava, servirati jo mora; streči moraš tako ali drugače. Toda misliti mora tudi na prihodnost, najti se mora kdo, ki se ga potem naveže s paketi in obiski pri vojakih. Da pa rezerva ne zasumi, da strojepiska ni poštena, se mu izmika, zatrjuje, da je bil do sedaj le eden.

Saj poznaš to pesmico! Ne, ne, ne, mi žvrgoli na uho. Kaj si boš misli o meni? Do sedaj je bil samo eden. Pa je tudi tako prav, sem vsaj

manj vezan, če ostane pri gledanju. Verjel pa boš, da fantu po enem letu vojaščine ni ravno prijetno le gledati svojo deklino. Poleg tega pa jo jutri peljem na svoj dom v Pesnico, da jo pokažem domačim. Seveda moram predstaviti nevesto. Vrag vzemi babe. Še dva konjaka, prosim!

— Prva pametna beseda, kar si jih danes povedal. Vrag jih vzemi! Veš, jaz živim sedaj na koruzi z neko ločenko v Ljubljani. Enega otroka ima z nekom tretjim, mož se je zaradi tega ločil, sedaj pa sem jaz na vrsti.

In tako je prav, se vsaj nobeden ne slepi. Je pa res, da za nas niso poštene deklice s solznimi očmi in vdanimi rokami, marveč cipice. Sicer pa imaš prav; vrag jih vzemi!

Lotevala se ju je pijanost. Takrat nista več rada govorila o ženskah. Oba bi se spominjala mladostnih ljubezni v Mariboru, pa bi postala sentimentalna in cmerava. Menila sta se o slikah in pila vsak že svoj tretji konjak. Juretu je bilo prijetno v tem prvem stadiju pijanosti, ko je bila misel še bistra, beseda ognjena in odkritosrčna bolj kot po navadi. Pavle je izpil in vrtel v rokah prazni kozarec. Molčala in gledala sta se za hip. Oba sta menda začutila, kako sta se odtujila drug drugemu, da ne najdeta besed, da se ne ujemata kot včasih v Mariboru, ko sta sedela na vrtu restavracije in pila kipeči most in ko je kipelo v njima samima. Sedaj pa sedita tu v tej bedasti dobrenjski gostilni, žulita vsak svoj konjak in mislita eden mimo drugega. Jure je z žalostjo opažal, kako daleč je za Pavletom. Pavle gleda na vse stvari z neke višje perspektive, iz zornega kota študenta, Juretova perspektiva pa je učiteljska, pohorska, žabja. Sele sedaj, ko je bil s Pavletom, se je zavedel teže teh praznih treh let.

— Ko te poslušam, se mi zdi, da si mnogo pridobil. Glej, jaz pa sem obstal tam, kjer sem bil pred tremi leti. Dve leti pohorske pedagogike in eno leto vojaščine, bratec, to ni šala. Moje znanje, moje dožemanje iikovnih reči se nehuje pri naših impresionistih. Vem, kdo je Jakopič, pa ne vem, kdo je Dali, razumem Rodina, a kapituliram pri Mooru. Isto je z literaturo. Ne razumem nove poezije. Stagniral sem, stagniral kot Pohorje.

— Pusti te reči, stari! Vse to je obrt, ne, niti obrt ne. To je dekor, to znanje. Pomembno je to, kar si. Če si, potem si, če nisi, lahko pogineš, pa ti nič ne pomaga. Vse to je neumnost. Daj še za konjak!

— Dva konjaka!

— Velika?

— Dva velika!

Natakarica v umazanem belem predpasniku je postregla. Gledala je začudeno.

Bila sta čudna gosta. Mnogo sta govorila in pila vsak že svoj četrti veliki konjak. Jureta je poznala le na videz, saj ni imela otrok v šoli.

V restavracijo pri postaji je zahajalo predvsem troje vrst ljudi. Prvi so bili abonenti, ki so delali v elektrarni ali livarni. Ti so popili svoj brizganec ter odšli. Več niso pili, ker jim je že sama hrana požrla pol plače. Nikoli niso bili pijani. Drugi so bili Pohorci, ki so bili najbolj zani-

mivi. Ti so se vedno ustavljali v gostilni, ko so bili po poravkih v Dobrenju. Pili so, če so prodali les dobro ali slabo, če so kupovali kose, sekire, sladkor ali olje, ali pa če so odkod prihajali z vlakom. Ker so bili taki prihodi za njih v Dobrenje prava redkost, so jih obvezno zalili z belim vinom, ki je bilo po njihovem mnenju vsako leto slabše, bolj žveplano in drago. Možje so se ga napili, ženske, če so bile poleg, so jih nekaj časa zadrževale pri pijači; a moški jih niso poslušali, ampak so še nje silili piti. Čeprav se to ni zgodilo pogosto, si vendar lahko večkrat videl kakšnega pohorskega gospodarja, ki se je opotekal po prašni cesti gor proti Pohorju po grabnu in potem izginil med smrekami. Saj ga ne bo nazaj cel mesec ali še več, včasih pa se ga vendar lahko napijemo, saj živimo samo enkrat.

V tretjo skupino je spadala sicer majhna, a najbolj vztrajna družina rednih pijancev. Ti so se vsak večer napili in velikokrat jih je mogla natakarica spraviti iz gostilne šele ob dvanajstih. Včasih so bili samo trije. Ti trije so bili za čudo najbolj izobraženi v Dobrenju. Dva sta že pred vojno diplomirala na univerzi, tretji pa je bil tehnik v elektrarni. Eden od njih je bil med vojno v Dachauu, in kadar se napije, pravi o tistih časih. Take ljudi lahko srečaš v vsakem kraju.

Zato se je natakarica čudila Juretu in Pavletu, v nobeno skupino ju ni mogla vtakniti. Dolgo sta že sedela, govorila na glas o nekih čudnih zadevah, abstrakciji ali kaj. Sedaj sta zahtevala vsak že svoj peti konjak. Ali sploh imata denar? ju je sumljivo ogledovala. Pavle je spil tudi ta peti konjak na dušek. Gledal je megleno in govoril resno, pijano resno, ko se zdi vsak stavek pomemben in usoden.

— Sicer pa vidiš, da danes umetnost ni najpomembnejša. Ljudem prav nič ni mar. Sam povej, ali bi ne imel v sobi rajši radia kot mojo sliko, pa čeprav bi bilo v tej sliki vse moje bistvo!

— Vrag nosi ljudi in vse skupaj! Življenje je vredno pasje fige, če ni v človeku nobene ljubezni. Izpijva še en konjak in pojdiva. Tobi je lahko govoriti, ti si študent, živiš v Ljubljani, delaš in dihaš, jaz pa sem dobrenjski učitelj, jaz želim naslikati en sam portret. Ti gledaš namo s svojimi študentskimi očmi, ti ne veš, kaj je to poslušati dan na dan polinteligentne učiteljice, poslušati histerične babe, ko govorijo o svojih Maksijih. Ti ne veš, kaj so učiteljske konference. Jaz, pohorski razsvetljitelj, pa vem. Včasih, ko izpijem, sem dovolj hraber, da grem z rokami v žepu mimo matičarke ali mesarjeve žene in ju ne pozdravim z vljudnim »dober dan«. Če sem trezen, pa sem siten ko hudič. Zahajam k neki afektirani strojepiski, ženim se, naredil pa ne bom nič.

Jure je postajal siten. Ko je bil pijan, je iskal opravičila, ker ne bi nikoli nič napravil. Rad bi se še komu smilil, razen sam sebi. Plačala sta in šla.

Zunaj je čisto nizko ležala megla in pritiskala na Dobrenje. Bil je mraz in iz megle je zoprno pršilo.

Jure — Nikoli ne bo nič iz mene.

Pavle — Eno samo sliko! Potem lahko crknem!

Jure — Pobegnil bom od tod v Ljubljano in se lačen sprehajal po ulicah med ljudmi.

Pavle — Človek ni nikdar svoboden. Tisoč stvari ga uklepa. Svobodne so živali in Gaugain je bil svoboden. Zakaj hodim s tisto ločeno babnico? Ker ima take lase ko Majda, moja črnolasa Majda.

Jure — Ja Majda! Ali jo imaš še rad? Srečen si, jaz pa nimam nikogar rad, vse je ugasnilo v meni. Ja, jaz sem pogorišče. Pogorišče. Ničesar ni več v meni, niti Milene ne. Samo tebe, Pavle, imam, tebe in konjak. Pavle, ti boš slikal, ti boš nekaj naredil, jaz pa bom prej poginil. Vse življenje bom učil otroke slikati ornamente z jabolki in grozdem. Ti boš uresničil naše sanje.

Padla sta. Prijetno je bilo ležati. Jure je čutil vlago, ki je prodirala skozi hlače in prijetno hladila. Ni ga zeblo, celo toplo mu je bilo. Vse se je vrtelo: Pavle, megla, cestne svetilke, ornamenti. Pavle pa je bljuval.

— Prekleti konjak! In sline so se cedile Pavletu po bradi. Potem je legel k Juretu na rob ceste in hropel. Jure pa ga je objel in onemoglo in pijano jokal. Bilo je že pozno in megla je bila zmeraj bolj gosta.

3.

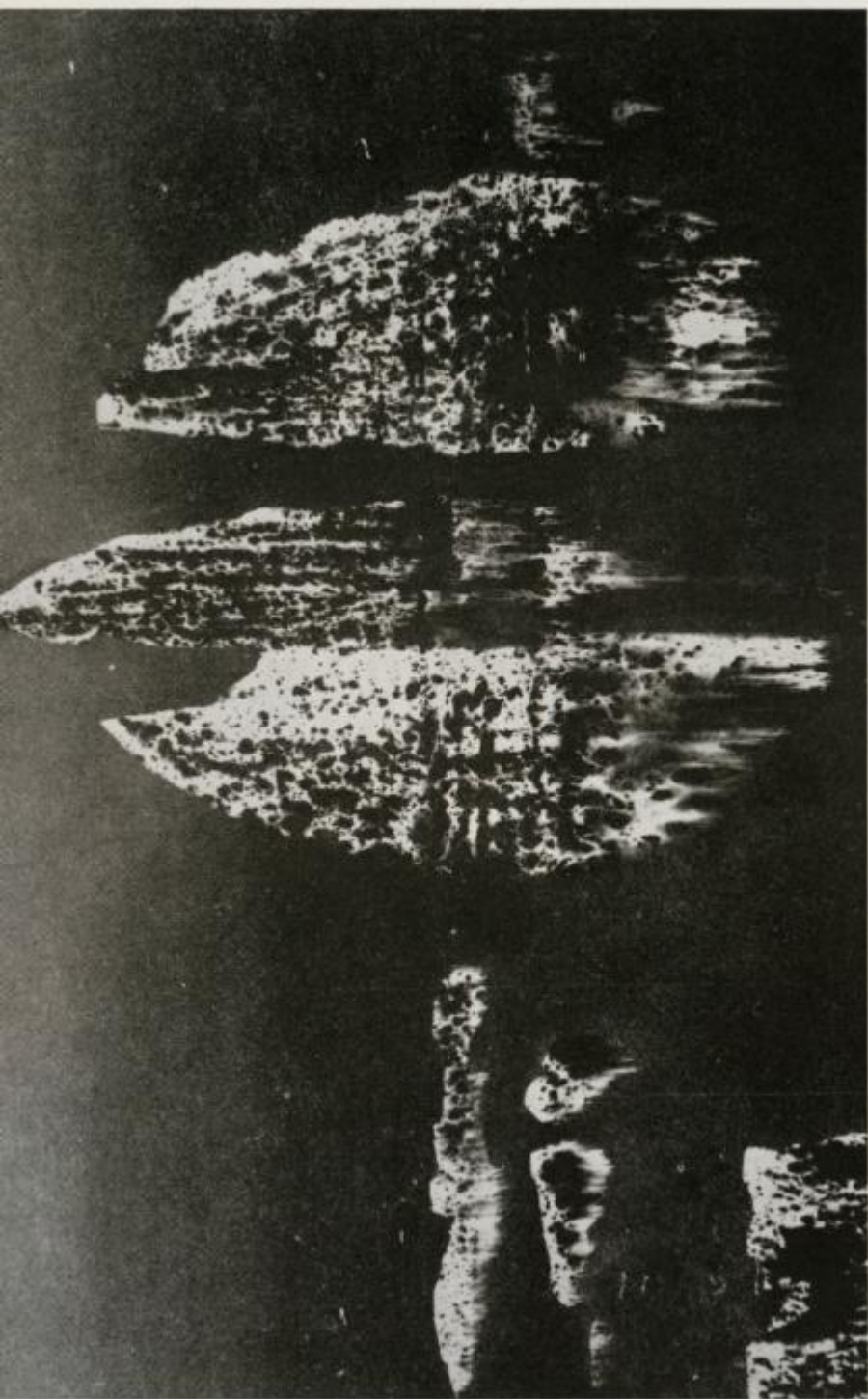
Maribor je ostal za njima. Avtobus je bil poln. Jure je sedel pri oknu, Marjanca pa poleg njega.

Sedela sta molče. Vračala sta se z njegovega doma v Pesnici. Vsak se je predajal svojim mislim in ni jima bilo do pogovora. Sploh pa se ljudje v avtobusu manj pogovarjajo kot na ladji ali vlaku. Mogoče so v avtobusu preblizu drug drugemu in se vsaka beseda čuje. Včasih spregovori kdo glasno besedo, a tedaj ga vsi začudeno in radovedno pogledajo, da obmolkne, še sam presenečen, in ne ve več, zakaj se je oglasil. Le včasih se kdo tiho pogovarja z onim poleg sebe — če mu je sosed znanec. Jure je gledal skozi šipo avtobusa. Od Maribora tja do Kamnice je ob tlakovani cesti drevesnica — vitki jagnedi v vrstah kot vojaki v zboru, ko čakajo, da jih desetnik odpelje v kuhinjo. Jure je pritisnil glavo ob hladno šipo in gledal jagnede. Bili so že brez listja, veje so jim kakor gole črne roke štrlele proti nebu in se rahlo zibale v lahnem, a že mrzlem jesenskem vetru. Tjakaj sta zahajala z Mileno, ko je bil še v Mariboru. Tja sta zahajalo vso pomlad, dokler je bil Milenin mož še doma, potem pa, ko je njen mož odšel v Srbijo — bil je inženir pri gradnji mostov — je prihajal k njej na dom. Preden je odšel v službo v Jelovje na Pohorju, sta še enkrat odšla med te mlade jagnede.

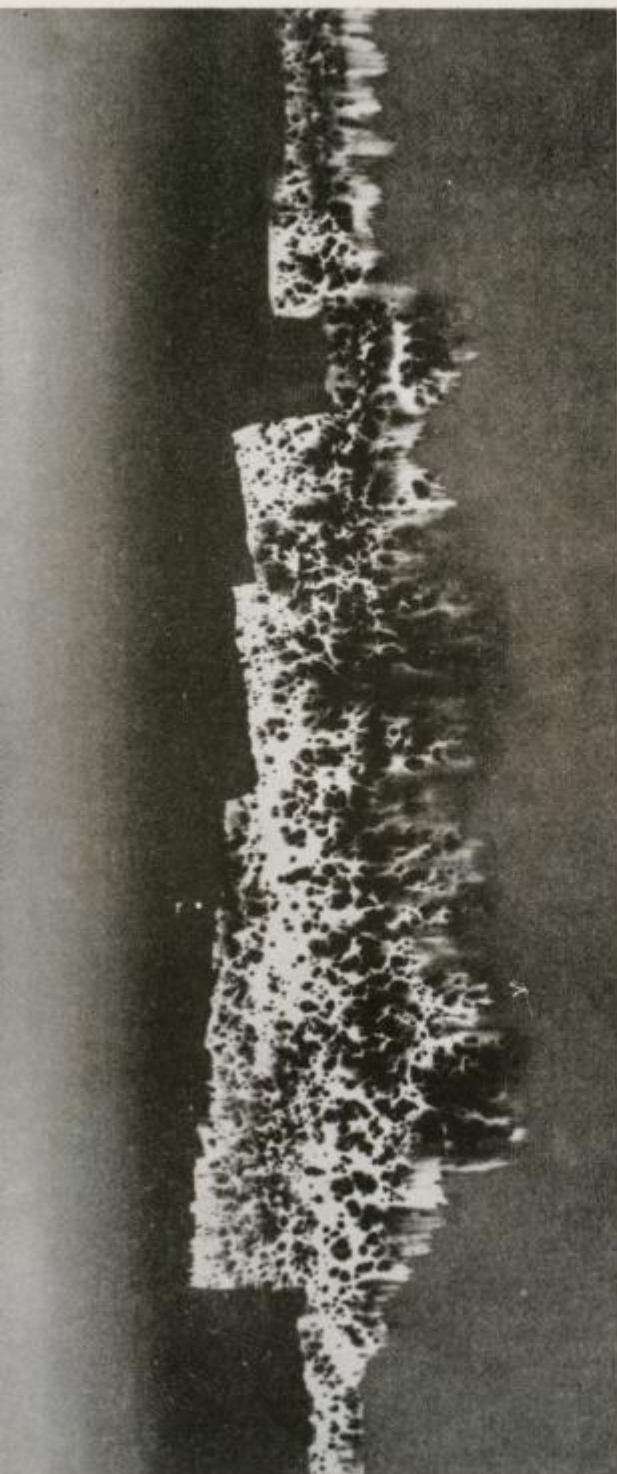
— Obljubi, da sem ne boš šel z nobeno drugo! je rekla Milena. Stisnilo ga je v grlu, ko je odkimal in rekel, ne bom.

Kako daleč je zdaj vse to! Kako zelo daleč je že! Zmeraj je mislil, da to, kar je nosil takrat kot mlad fant v sebi, ne bo nikoli ugasnilo. Pa vendar je. Le kadar se pelje z avtobusom tod mimo, se spomni tistih časov. To je preteklost. Danes se vozi z Marjanco iz Pesnice, s svojo nevestico. Vse je steklo v poseben tir, že kar brez njegove volje in odločanja. Mama je vse sprejela kot samo po sebi umevno. Pripravila je izvrstno kosilo, oče je kupil črno vino in po kosilu so se pogovarjali. Oče

AVGUST LAVRENCIČ:

Colni, 1965;

Ceri, 1964;

Siva pregrada, 1965;

Bariera, 1964

in mati sta spraševala Marjanco o njenih domačih, on pa je poslušal. No, in tako jo ima sedaj tu ob sebi, to Marjanco — svojo nevestico. Rad bi ji kaj rekel — kaj zlobnega, da bi ne sedela tu poleg njega v tem svojem miru in zadovoljstvu.

Ali si slabe volje? je vprašala.

Ne.

Ti je žal, ker sem bila pri vas?

Ne.

Tako tremo sem imela!

Spet sta obmolknila. Bilo ji je hudo. Tako lep je bil ta dan. Srečna je bila vse do avtobusa; le zakaj je sedaj slabe volje? Ali jo sploh ima rad? Včasih kar podvomi o tem. Neumnost, saj bo pozabil in bo spet dobre volje. Pa vendar ni več tako srečna, kot je bila do avtobusa. Kako čudovite starše ima.

O, ko bi ona imela take.

Opazovala je njegovo suho lice, kolikor ga je lahko videla v profilu, zakaj še zmerom je strmel nekam skozi okno.

Nocoj bom ostala pri njem, je mislila. Nocoj se bo vse odločilo. Nocoj si želim, da bi bila njegova. Ali bom lahko? Mora biti. Le zakaj sedaj molči? Ali je jezen? Ne, le zakaj bi bil? Mogoče pa kaj misli. Tolikokrat je zamišljen. Prav ljubosumna bom postala na njegove misli. Nocoj bom ostala. In stisnila se bom k njemu. Tako kot pravi Rezika, da se stisne k svojemu možu. Lepo je Reziki, dobrega moža ima. Nekaterim družinam je lepo. Tudi Juretovim domačim je lepo. Kako se je njegov oče popoldne zleknil v travi in položil mami glavo na kolena! Ali sem kdaj videla svojega očeta, da bi bil položil glavo na mamino koleno? Pri vseh je lepo, le pri nas je tako grdo, jo je stisnilo.

Le zakaj mora ravno naš ata piti? Zakaj moramo biti ravno mi revni? Ali se bom kdaj izkopala iz tega življenja? Prej že ne, dokler ne bosta vsaj brata pri kruhu, do takrat pa moram delati zanju. Ko bi vsaj ata kaj delal! Pa samo pije. Mama je dobra. Zgodaj zjutraj odpelje mleko z Glažute v Brezovico. Vse bi bilo v redu pri nas, ko bi le oče bil drugačen. Zakaj se nisem rodila drugim staršem. Moj zakon mora biti drugačen, bolj srečen kot mamin. Lepo bo pri nama. (Pogledala ga je). Sedaj se še ne bom mogla poročiti, ker moram skrbeti za brata in malo Barico, za očetovo žganje. Moram imeti drugačen dom, kot je naš, potem bom vzela mamo k sebi. Ja, pa otroka ne smem prekmalu dobiti. Joj, le kako bo nocoj? Nocoj se mu bom prvič dala.

Kolikokrat se je že odločala, pa nikakor ni mogla. Bilo jo je sram in strah; najbolj strah. Pred čim? Da ne bo tako kot prvič. Samo eden jo je do takrat imel. Samo Tomaž. Saj ga je imela rada, a bolelo jo je in čutila se je ponižana, ko je vedela, da se ji vsa dekleta na občini posmehujejo, ker je lazil še za drugimi. Hotela mu je zmeraj očitati, pa ni mogla. Ko je prišel k njej v pisarno po delu s svojim zahtevajočim obrazom, je bila kot uročena. Nič mu ni mogla reči, le glavo je naslonila na njegova široka ramena in mu rekla: — Ah Tomaž! Hotel jo je imeti.

Bala se je. Toda on je zahteval in ji ni verjel, da je nedolžna. Vse je bilo tako plehko, in bolelo jo je. Tomaž pa nič, bil je surov.

Nisem verjel, da si taka začetnica, je potem godrnjal. Ni bil zadovoljen, a tudi ona ni bila. Njej je bilo to pregrdo, prehitro, preumazano, plehko. Joj, kako vse drugače si je to predstavljala. Ko jo je pustil, se je zaklela, da se ne bo dala nobenemu več. Ali pa vsaj kmalu še ne.

Trdno je upala, da je Jure povsem drugačen. Pa saj resnično je. Že več kot eno leto hodim z njim, ima me rad, čeprav še nisem bila njegova. Saj bi se mu dala, pa se bojim, da bo tako, kot je bilo s Tomažem. Toda nocoj se ne bom mogla izogniti, poskusila bom. Joj, kar mraz me strese ob tej misli, pa saj vendar mora biti nekaj lepega tudi v tem. Mora biti, če vsi ljudje to počenjajo, če si vsi želijo. Danes bom poskusila, da bi bil le on zadovoljen, da bi me ne zapustil kot Tomaž, si je želela.

Avtobus je drvel po tlakovani cesti skozi Radlje. Tu v Raljah je občinska zgradba, tja se je vozila Marjanca v službo, iz Glažute. Ves dan je sedela za mizo in tipkala. Dobrenje je blizu Radelj in je celo nekoliko večji kraj. Jure se je začel pripravljati, da bosta izstopila.

Ali mi bo rekel, naj grem z njim? je mislila Marjanca. Avtobus se je ustavil. Marjanca je vzela svoj torbico, Jure pa veliko potovalno torbo, v kateri je imel krompir, fižol, kisle kumarice, svinjsko mast in jabolka pa nekaj opranega perila. Vse to mu je dala mama, da si bo laže kuhal večerjo in da ne bo hodil z zamazanimi srajcami. Izstopila sta. Avtobus je odpeljal in za hip sta ostala sama na vlažni temni asfaltni cesti. — Toda že se je obrnil k Marjanci in jo vprašal: — Ali greš domov v Glažuto, ali greš še malo z mano?

Saj ti moram vendar pomagati, ko imaš tako težko torbo, in prišla je za en ročaj torbe. — In nocoj bi ostala pri tebi, če nimaš nič proti.

Izpustil je potovalko, stopil k njej, jo prijel za brado in jo poljubil na mrzle ustnice. — Pridi, ti moja nevesta.

Šla sta počasi čez most. Drava se je vsa zaspana pretakala proti Mariboru. Le gori za ovinkom se je čul šum padajoče vode z jezu elektrarne. Vse je bilo tiho, zaspano, niti psi niso lajali. Če bi govoril na glas, bi glas udaril ob meglo in utihnil, kot da je okamenel v zraku.

Jure je odklenil sobo, prižgal luč in odložil torbo. Potem je vzel iz nje čiste srajce in jih položil na mizo. Marjanco je zeblo.

— Ali si lačna? je vprašal.

— Nisem, ljubi.

Potem se je slekel, sedel na rob postelje in rekel: Pridi!

— Le lezi in obrni se k steni, takoj pridem!

Zlezel je pod odejo, se obrnil k steni in zamižal. Čutil je utrujenost in zaspanost. Saj ni čudno, ko sta pa prejšnjo noč s Pavletom prekrokala. Skozi napol zaprte oči je zaznal, da je ugasila luč. Obrnil se je. V temi je njeno postavo bolj slutil kot videl. Slačila se je. Včasih si je želel, da bi jo narisal. Imela je lepo telo. To bi bil lep akt — sredi teme odsviti belega telesa. Pa saj je vedel, da mu ne bi nikdar pozirala — presramežljiva je bila.

Kako dolgo že nisem prijel za čopič. Ženim se, naslikal pa nisem niti gvaša, kaj šele več, ga je preblisnila misel. V mraku je blede zasevala belina. Bila je gola.

Ko se je stinila k njemu, je najprej začutil, kako je mrzla. Obrnila se k njemu in iskala njegove ustnice. Ni mu bilo do poljubov. Sploh se ni mogel poljubovati z njo, pa ni krivil nje — se pač nista ujela. Potem je šlo vse po starem, že tolikokrat preizkušenem tiru. Čutil je, kako se mu ne predaja, kako ostaja hladna, kot na preži. Ni si mogel misliti, kaj ima ona v sebi. Preglasno je zakričala: Ne! Ne, ne!

— Zakaj ne? je jezo zašepetal. Tudi ona je začutila jezo v njegovem glasu. A hotela je več časa. Kam se mu tako mudi? Čutil je, da je prav divje potreben ženske. Saj je bila za njim enoletna vojaščina in še več. Koliko so pri vojaki govornili o ženskem telesu! Ona si želi šepetanja, poljubov; toda on si jo želi zdaj, prav ta hip, želi si jo surovo, kot hoče moški žensko po enem letu. Ona pa:

— Ne, ne še!

— Zdaj! Govorila sta si kot sovražnika; na preži drug pred drugim. Grabil jo je, v njej je kipelo, dokler se ni sunkoma obrnil.

Čutila je, da se je nekaj zgodilo, čeprav ni vedela kaj. Bila je resnično brez izkušenj. On pa se je vdajal svoji oseki, ji dokončno obrnil hrbet in dal roko spancu. Edino, kar ga je še spominjalo na njeno prisotnost, je bil občutek pomanjkanja prostora. In sram ga je bilo, ker je bil spet poražen. In le kako je to, da ti pride gola v posteljo, pa ostane nedotaknjena. Ja! To je posebna ženska taktika, da pokaže svoje poštenje, svojo čast. Vrag jo vzemi! Čutil je, da se je pred njo ponižal, da se zdi kot navadna nagonska žival, in začutil je odpor do nje in bes. Obrnjen k zidu je zaspal.

Dolgo je bedela in solze so ji tekale po licih.

Le kaj je narobe pri meni? se je vpraševala.

Ni se čutila kriva, a vendar je vedela, da jo sovraži. Zakaj ni malo počakal? Ali zakaj je ni vzel s silo, ne pa da se je obrnil od nje in zaspal? Zakaj ji ne da priložnosti, da bi mu povedala tisto o Tomažu. Morala bi mu povedati. On pa govori le o impresionizmu in svojih slikah. Njemu je Grohar več kot ona. Ali bo jutri jezen? Kako da ravno njej ne more biti lepo? Vsi drugi so srečni, vsi ljubijo in so ljubljeni. Upala je, da bo Jure drugačen, pa ni. Ni mogla zaspati in loteval se je je obup.

Nikoli ne bom srečna. Zmeraj bom ujeta v ta večni krog — občinska pisarna, domača revščina. Katerokoli pogledam, vsaka je lepše oblečena. Seveda, ko skrbijo le zase. Mene pa čakajo doma vsi — mama za nakup, oče za žganje, Janko, Oskar in Katica za zvezke in malico v šoli. Pa saj jim rada dajem. Ti so edini, ki so zares moji.

In mislila je na mamo, ki vsako jutro vozi mleko iz Glažute v Brezovico; na očeta (ta ubogi revček, ki bi za žganje storil vse), na brata in drobno Barico. Ti so edini, ki so zares njeni. Včasih so zlobni do nje, posebno oče in včasih celo mama. Toda le zaradi tega, ker jih žre, da jih mora ona vzdrževati, in se čutijo krivi. S hudo besedo ji hočejo reči, naj nikar ne misli, da ne morejo brez nje, da nimajo ponosa. Ona to ve, potочи solze in jih ima spet rada kot prej, z vso bedo vred. In Jure jo je

prav zaradi tega cenil in zato ga je vzljubila. Rad jo je imel. Toda tudi med njiju je nocoj stopila senca. Ne zaradi domačih, ali zaradi druge ženske, temveč zaradi nje. Zaradi nje in vsega v njej. Ali bo jutri jezen? Najraje bi ga sedaj zbudila in mu rekla: Na, vzemi me. Toda on je smrčal. Zaspal je jezen in užaljen. Mogoče jo bo hotel zjutraj. Solze so se ji posušile, glava je bila vroča, ko se je počasi pogrezala v spanje.

Na oknu pa je začelo tiho rositi.

Jure se je prvi prebudil, zazchal je, vstal in se oblekel. V sobo je prihajala siva svetloba. Zunaj je deževalo. V sobi je bilo zatohlo. Odprl je okno, in hladno, mokro jesensko jutro je pozdravilo sobo. Jure je ljubil dež, všeč mu je bila tudi ta jesenska megla.

Marjanco je zbudila hladna sapa in kaplje, ki so padle na posteljo. Prebudila se je in se začudila, ker je Jure že vstal.

— Dobro jutro, ljubi!

— Dobro jutro! je odgovoril, medtem ko je postavljajl neko platno na stojalo. Iz glasu ni mogla razbrati, ali se še jezi, zato je rekla — Pridi še malo k meni.

— Kaj ne vidiš, da sem že oblečen, jo je odbil. Sel je ven in nalašč ostal tako dolgo, da se je oblekla. Odpravljala se je na avtobus. Bala se je, da ne bi srečala mamo, ko bo peljal mleko v Brezovico. Zato je hitela. Jure je bil tiho.

— Ti naj posodim dežnik? je vprašal, ko je bila že pri vratih.

— Prosim.

Dal ji ga je, bil je velik črn moški dežnik.

— Ali boš prišel še kdaj k nam? je vprašala boječe.

— Mogoče. Ne vem.

— Pridi, Jure!

— Saj veš, da moram priti po dežnik. Ali pa mi ga pošlji po Barici v šolo!

Hotela je vprašati, ali jo še ljubi; nalašč je počasi odpirala vrata v upanju, da jo bo poljubil, on pa je rekel le adijo. Stopila je v megleno jesensko jutro. Kar naprej je rosilo. Nebo je bilo čisto nizko, kot svinčena kupola, siva in težka. Kaplje so se ji nabirale na dežniku in v curku padale na blatno cesto. Solze so se ji nabirale v očeh in polzele čez bledo lice.

Jure je hitel z zavihanim ovratnikom na suknjiču v šolo. Mrzle kaplje so mu tolkle v obraz in so mu dobro dele. Lasje so se mu sprijeli. Pa vendar je bil jezen na ves svet in nase. Ko je od daleč zagledal sključeno postavo v moškem dežnem plašču, ki je tiščala gare in aluminijaste posode na njih, je spoznal Marjančino mamo. Da bi je ne srečal, je zavil v gostilno in spil konjak. To ga je segrelo. Vedel je, da se je to noč dokončno razšel z Marjanco. Občutki so bili čudni. Namesto da bi se veselil svobode, se je zdel sam sebi umazan in odveč. Kot je odveč ta blatna, siva jesen.

Krokarji svojega poguma

Bogdan Novak

3 poglavja iz daljšega teksta

Veronika

Veronika sedi poleg Marka in Maje, ki se pogovarjata o svoji prihodnosti. Kupila si bosta stanovanje in se kak mesec pozneje poročila. Tudi Marko je doktor in je končal pred letom dni. Maja je medicinska sestra, dela v laboratoriju. Debelušna je in prijetna. Takoj poleg njiju sedi Simon. Zaradi njega je to pijančevanje. Pred tednom se je vrnil od vojakov. Zdaj nima nobene obveznosti več in je svoboden. Lahko si začne ustvarjati lastno življenje. Med Simonom in predavateljem kirurgije je precej prostih mest. Kirurg je na zunaj trd mož, a vino ga hitro omehča in potem začne pripovedovati dvoumne šale, ki spravljajo marsikoga v zadrego, razen študentk, ki bi rade pozitivno oceno. Pri njih si lahko dovoli tudi kaj več kot neslano šalo.

Veronika opazuje Marka in Majo z nemalo zavisti. Imata se rada in se ne menita za nikogar. Veronika je pred leti imela fanta, ki je ravno začel hoditi na fakulteto, medtem ko je bila ona že v drugem letniku. Navadno je bil divje ljubosumen. Ne nanjo, na njeno telo. Veronika je hitro spregledala, da je čustveno nezrel in zakaj hodi z njo, vendar je na tihem upala, da se bo ščasoma vse obrnilo na boljše. Potem je odšel k vojakom in vse skupaj se je končalo z nekaj praznimi pismi, ki so jo bolj prizadela, kot je mislila.

Glasbeniki se vračajo s svojih barskih stolčkov in posedajo za instrumente. Zaigrajo »Nikoli ne boš vedela«. Veronika gleda preko polite mize v Simona. Všeč ji je, morda ga ima rada. Simon se otožno smehlja in se pravzaprav ne meni za nikogar. Tako odtujen je, odkar se je vrnil domov. Zelo plašen človek je, z otožnim nasmehom in svetlimi očmi. Svoje plahosti noče odkrito pokazati. Rad bi po vsej sili veljal za somozaveznega, zato se trudi, da bi njegovi gibi dajali videz premišljenosti in odločnosti. Večkrat preveč popije, to navado je imel že pred vojaki. Ni zoprni, kadar se napije, le še bolj tih, vase pogreznjen je. Vedno nekaj premišlja. Veronika pomisli, kako so se mu tresle roke, ko so prvič secirali. Ko je prišel na vrsto, je bil blede, pot mu je tekel po obrazu, mislili so, da bo vsak čas bruhal. Nekaj trenutkov je nemočno stal s skalpelom v rokah in se ni upal zarezati v modrikasto kožo mrliča. Potem je s sunkovitim rezom po-

kazal, da je premagal svoj strah. Rez je bil strašansko slab. Sčasoma so se mu roke umirile in je postal celo dober anatom.

Ko mu je nekoč rekla, da je dober anatom, je zagodrnjal, da ga medicina ne veseli, zato jo bo pustil in rajši študiral na slikarski akademiji. Do takrat si ni nikoli mislila, da bi ga slikarstvo zanimalo. Vseeno pa je vedela, da ima premalo poguma za tak korak in bo ostal na medicini. Gleda ga, kako sedi na nasprotni strani mize in pije. Vedno bolj se pogreza vase. Veronika se zave, da mora kaj storiti, da ga pridobi zase. Tako nemočen je in mogoče jo ima celo rad. Samo ne zaveda se tega. Ali pa je preplašen, da bi ji to pokazal. Opazila je, da še kar rad govori z njo.

Veronika vstane, sede k Simonu in prične pogovor s profesorjem kirurgije, da ne bi kdo opazil njenih namenov. S kirurgom govori o novem zdravilu, ki so ga začeli uporabljati za pomirjevanje motenj v nevrovegetativnem sistemu na osnovi phenobarbitona. Vsi ti izrazi okoli simpaticusa in parasimpaticusa so ji zoprni in v pogovoru vzdrži le, da ima izgovor, ker se je presedla. Prepričana je, da so vsi opazili, da je prišla k Simonu, in zdaj čakajo, kdaj se bo obrnila k njemu. V pogovor se vmeša še Marko, ki je tu malo bolj doma, saj je na specializaciji za nevropsihiatra. Obljubi tisočak tistemu, ki lahko brez pomote in gladko pove spojino diaethyl-aminoethyl-hexahydrodiphenylacetat hydrochloridum.

Veronika se zasmee in obrne k Simonu, ker je kirurg že okajen in bolj opazuje dekleta pri stopničasti ograji kot poslušša Veroniko. Njej je to vseeno, samo da je lahko poleg Simona. Ravno tako vseeno ji je, kaj govori. Uživa ob zvokih, uživa, ko misel oblikuje, ji daje zvok in življenje, uživa ob barvi svojega prijetnega glasu. Na vsak način skuša vzbuditi Simonovo pozornost, toda Simon vedno več pije. Veronika se boji, da se bo čisto opil in ne bo nič več z njim. Mora ga pridobiti samo zase, ker ga ima rada, resnično rada. Spomni se, da ga je prvič srečala na medicinskem plesu. Čisto po naključju je zašla v njegovo bližino. Takrat ga še ni poznala. Simon jo je hitro opazil in se obrnil k svojemu prijatelju s pripombo, da je lepa, ne da bi se bil potrudil in svoj glas stišal. Veroniki je šnila vsa kri v glavo, umaknila se je v kot. Ko so drugi plesali, je gledala Simona, ki je bil vedno tam, kjer je bilo najveselejše. Imel je cigareto v desnici in se je smejal; pri tem so se mu velike, sinjemodre oči zožile. Kadir je veliko in si ga brez prižgane cigarete skoraj ni mogla zamisliti. Kasneje ga je srečevala vedno resnejšega. Zdaj se samo še v pijanosti odsotno nasmiha, kadar' je s čim zadovoljen.

Simonu ni veliko do pogovora, in da bi se je znebil, jo zaprosi za ples. Veronika ni pričakovala tega. Zadnje čase ni rad plesal. Lahko da se je s tem samo izognil pogovoru. Še vedno sovraži medicino. Veronika zardi. Vedno mora začeti vse narobe. Jezna je nase.

Vzdigneta se in odideta na plesišče. Vesela je, da pleše s Simonom. Kljub slabi svetlobi se ji zdi svet velik. Gleda ljudi, ki plešejo in se ji prijazno smehlajo. Gotovo so polni brezupnih sanj, ki so sezidane iz kristalnih, barvastih misli in se lahko vsak hip zdrobe. Veronika začuti, da ji Simon stiska dlan. Narahlo in nežno. Pri tem utrujeno gleda prek nje. Otožen je, bogve na kaj misli. Nehote mu vrača stisk roke. Rada ga ima.

Ko bi vsaj imel tudi on njo. S svojimi temnimi očmi ga gleda. Misli na tistega veselega fanta z medicinskega plesa, ki je rekel, da je lepa. Takrat je začutila, da ni več dekletce, ki čaka svojega princa iz sanj, ki ima milijone in Jaguarja in je podoben njenemu najljubšemu filmskemu igralcu. Potem je imela fanta. Mislila je, da jo ima rad kot ona njega, a je kmalu spoznala, da ima rad samo njeno telo, da se skuša pri njej samo zadovoljiti. Ko se je vse sesulo, je bila obupana in ponižana. Vsa kri ji šine v glavo, če pomisli nanj. Besede o ljubezni so bile spet enkrat laž in ljubezni sploh ni bilo. Veronika se vzpne na prste, da laže poljubi Simona. Za hip si zaželi, da bi bil tudi Simon tako grob kot njen fant.

Janez je bil pri vsej svoji grobosti še ljubosumen. Ko sta bila na plesu, se ji je nasmehnil starejši gospod, ki je plesal z ženo, pa ga to ni motilo in je izzival svoje sosede. Janez jo je pri priči izpustil iz rok in pobegnil s plesišča. Niti besede ji ni rekel, a dobro je vedela, kaj si misli v svoji preobčutljivosti. Počasi je šla za njim in odšla na cesto, kjer je ravno še videla Janezov avto, kako izginja za ovinkom. Imela je občutek, da je nor, ko se vznemirja zaradi take traparije, in se je peš odpravila domov. Stanovala je čisto blizu. Janezov pobeg ji ni šel do živega, ker je vedela, da se bo že naslednji večer vrnil, še bolj obseden in pohlepen za njenim telesom. Žal mu bo za neumno vedenje, ljubkoval jo bo, da se bo umirila, in potem se bo vse skupaj neumno končalo v postelji. Na tihem si je želela, da se ne bi vrnil nikoli več!

S strahom je odprla vežna vrata, veliko, kostanjevo maso, za katero se je skrival dolg hodnik, poln senc in šuštenja, ki se je potem nadaljeval v visoko stopnišče. Ko je vstopila, je kot vedno z isto grozljivo naslado čutila strah in grozo. Tipala je v temi do konca hodnika in prisluškovala namišljenim klicem, ki so se od časa do časa spreminjali v krohot, vse prej kot človeški. Klici so jo zmerjali, vabili k sebi, klicali z nežnimi imeni, nevidne roke so se stegovale po njenem telesu, skoraj čutila jih je, potem se je pognala po stopnicah navzgor, in bolj ko je tekla in se spotikala po stopnicah, ki jih ni videla, temveč samo čutila, bolj so se glasovi spreminjali v šepetajoč, pridušen krohot, kot da zbor senilnih starcev uživa ob njenem telesu. Ko je pritekla na vrh stopnišča, se je vsa zasopla naslonila na vrata in prisluškovala v temo. Klici so bili vse tišji, mili, kot da ji neznaní ljubimci šepčejo sladke neumnosti v ušesa, in pomirila se je. Klici so utihnili in mogla je razločiti le še nejasne šume na dnu stopnišča, ki je molčalo, a je vseeno imela občutek, da za vsakimi vrati čepi kaka maska in jo opazuje. Tam, čisto spodaj, gotovo rezko mrmra staro ženšče s tropo mačk okoli sebe. Preklinja jo, ker je mlada in zaljubljena. Malo bolj levo je tisti bančni uradnik srednjih let, ki nosi očala in se sploh ne meni zanjo, kadar gre mimo. Zdaj jo opazuje skozi režo zaprtih vrat z žarečimi očmi, ki brezupno prebadajo temo. Potem se bo usedel v svoj naslonjač, si prižgal cigareto, strmel nekam daleč in z mlahavimi ustnicami mislil nanjo.

Potem Veronika prižge luč. Ko prihaja v stanovanje, občuti zmago-slavje nad vsemi temi sencami za vrati.

Orkester neha igrati, Veronika in Simon se vrneta na svoj prostor. Simon je še vedno zamišljen, ker je mnogo pil, in ne govori dosti. Veronika premišljuje, kaj je Simon že doživel hudega. Nasloni se nanj, kar ji je prijetno, ko čuti njegovo toploto in enakomerno dihanje. Njegovo močno telo ji uliva zaupanje, le sebi ga ne zna dati. Rada ga ima. Ne ve, ali zaradi njegove neprizadetosti, ki vzbuja vznemirjenje, ali zato ker se ji zdi slab in potreben pomoči. Vseeno mu tega ne more povedati, ker njegovih misli ne pozna. Jo sploh ima rad? Kaj toliko pije? Kaj skuša pozabiti? Ne sme več, da ne bo čisto pijan.

Veronika ni nikoli marala pijanih moških. Ko je bila še majhna, jo je na cesti ustavil pijan delavec. Stala je pred njim in ni hotela poslušati, kaj ji govori. Zoprne so ji bile njegove velike, mesnate roke, ki so se stegovale proti njej. Zoprni obraz je imel, spačen od pohote in zabuhel od pijače. Puhnil ji je v obraz oblak dima, ki je izviral od najslabšega tobaka. Smrdel je po žganju. Obrnila se je in zbežala. Strah jo je bilo. Sree ji je divje razbijalo še potem, ko se je skrila za hišo in od daleč opazovala pijanca, ki se je majal naprej, krilec z rokami.

Od takrat jo je bilo strah pijanih moških. Ne bi rada, da bi se Simon napil. Noče pijanega Simona. Ugrizne se v ustnico in ga plaho vpraša, ali ima rad to vino. Rada bi, da bi Simon ostal v mestu. Poiskal bi si službo. Verjetno ne bo hotel. Vedno ji je pripovedoval, kako si želi nazaj na jug. Kadar ji je pripovedoval o jugu, so se mu čarobno lesketale oči, nosnice so se mu širile, kot da mu diše cvetovi zgodnjih breskev. Z očmi je blodil nekje daleč, da se je zdelo, kot da bo vsak čas pozabil na ta svet.

Nehote ji uide vprašanje, zakaj je tako zamišljen. Simon nekaj časa molči, potem pa ji v odgovor zamrmra nekaj nerazumljivega. Noče ji povedati, kaj vidi v svojih sanjah, ki jih vzpodbuja alkohol. Obrne pogovor v drugo smer. Kot da ji je povedal nekaj, česar sploh ne bi smelo biti. Sprašuje jo, kaj igrajo na odru. Igrajo »Nikoli ne boš vedela«. Nasmehne se. Nikoli ne bo vedela, kaj Simon misli. Poboža jo po laseh. Veronika pomisli, da je dober z njo in da ga ima rada.

Simon vstane. Opravičuje se, da bo takoj prišel. Veronika se ozre okoli sebe. Ljudje so vsi razpoloženi, prazno, megleno vzdušje je, orkester igra brez odmora, pari plešejo, natakark teka od mize do mize, prostitutke so zbrane okoli stopniščne ograje. Veronika pomisli, kako bi jo zabile, če bi Simon odšel s takim dekletom. Janez bi gotovo šel. On bi šel s katerokoli. Vedela je, da je hodil z neko vlačugo. Ko se je vrnil k njej, se je zavedala, da mu ne pomeni ničesar, da je samo ena izmed njih, ki jih je srečal na svoji poti. Vso noč je bila hladna do njega, jokala je in skušala to prikriti. Ko je bilo Janezu dovolj, jo je nekajkrat udaril in pričel vpiti, da je neznosna. Vseeno mu ni povedala, zakaj je vso noč prejkotala. Bila je samo njena stvar, podrla so se samo njene iluzije. Kmalu se je spoprijateljila z Ano, ki je bila lesbijka.

Simon se kmalu vrne. Malce je razburjen, vendar nič ne reče. Usede se poleg nje in molči. Zunaj se je osvežil z vodo, to vidi po njegovih vlažnih laseh. Zdaj je manj blede. Ne pije več toliko, več kadi in gleda program.

Veronika opazi, da ima napovedovalec prijeten glas. Tudi Simon ima tak glas: mehak in prijeten. Pove mu. Simon se ji nasmehne in kima. Morala bi mu reči, da je napovedovalčev glas lep zato, ker mu je podoben. In on ji je ves všeč. Zopet se potaplja v svoje naivne misli, ki grade njeno naivno življenje. Simonu se zahoče konjaka. Razdražljiv je. Nekam nervozen. Odide, da popije kar za točilno mizo. Veronika ve, da bo gotovo popil dva. Konjak je imel vedno zelo rad. Želi si, da bi odšla skupaj domov. Ko se vrne, mu bo rekla, naj jo spremi. Nasmeje se. Srečna je. Simon se bo kmalu vrnil. Kako malo si želi. Samo košček lepega življenja. Ljubezen naj bi naredila življenje lepše. Ne tista, Anina. Sanje, izgubljene na peščeni obali, kjer ni življenja.

Katja

Katja je opazila Simona, ki se preriva od točilne mize mimo njiju. Vpraša Aleša, ali naj ga pokliče k mizi. Njemu je prekleto vseeno. Simona pozna samo iz njenega pripovedovanja. Ima nejasno predstavo o romantiku in pijancu. Sprva je bila Katja jezna nanj. Simon jo je zasnubil. Pozneje se ji je zdel vedno mikavnejši. Toliko bolj, ko se odnosi z Alešem drobijo. Katja pokliče Simona, ki je že tik ob mizi, a ju ni opazil. Povabi ga, naj prisede, jima bo kaj povedal.

Premišljuje, kaj naj ji pove. Gotovo ji nima kaj povedati. Kar ji je imel, ji je že povedal pred leti. Katja šele sedaj vidi, da jo ima rad. Oziroma jo je imel. Žerjavica se da vedno razpihati v plamen. Zdaj to ni več pomembno. Z Alešem je. Pomembno je obdržati Aleša. Dobila bo otroka.

Natakar prinese konjak z vodo. Prav tak natakar je, kot so vsi drugi. Simon in Katja skoraj istočasno ugotovita, da se že dolgo nista videla. Jo je prizadelo, da ga že dolgo ni videla? Ali pa pravi to kot običajno frazo? Katja išče po sebi, kaj je hotela povedati. Lahko je samo ugotovitev. Ali pa olajšanje. Obžalovanje? Torej je hotela reči, da ji je žal, ker ga že dolgo ni videla. Da si je torej želela njegove bližine. Torej ni čisto neprižadeta do njega. Ji je sploh bil kdaj všeč? Visoki fant, ki se je samo smehljaj in z večno cigareto v rokah. Tudi sedaj kadi. Roke se mu tresejo, malo bled je. Katja se nasmehne. Kaditi ne bo nehal nikoli. Malce zloben je včasih. Kaj hoče povedati s tem? Zloben? Da ji je rad ponagajal? Da je bil vedno poln šal? Aleš se ne zna nikoli pošaliti z njo. Vase zaljubljen človek je, največkrat čisto prazen. Mislila je, da je drugačen. In da je ljubezen dovolj za srečo. V začetku se ni hotela poročiti z Alešem, ker je imela poroko za pogreb ljubezni. Končno je ljubezni zmanjkalo, z Alešem se vedno teže prenašata. Zvečer je le redko z njo, navadno igra ob tem času go. Prestrahopetna sta, da bi pogledala resnici v obraz. Odlasata z njo, ker je skriti ne bosta mogla. Čakata, da bo čas vse pojasnil, ker bo tako manj bolelo. V življenju pač pazimo na to, da nas čimmanj rani. Časa nam je treba, veliko časa. Eno življenje je premalo. Več nam je potrebno.

Katja zvedavo gleda Simona. Tudi njemu je potrebno veliko časa, da jo pozabi. Gotovo še rad pomisli nanjo. Rada bi bila srečna, in to je malokdaj. Samo misli, da je, pa se navadno zmoti.

Morda bi bilo lepše, ko bi šla s Simonom. Toda takrat je bil tako plah.

Simon vstane, poslavlja se. Z družbo je. Katja ga povabi, naj jo kdaj obiše. Čimprej. Resnično si zaželi, da bi jo obiskal.

Ko Simon odide, reče Alešu, kako je postal fant raztresen. Gotovo je že precej popil. Pozabil bo, kar mu je rekla. Verjetno je ne bo obiskal. Saj mu ni do tega. Prikriti skuša razočaranje, ki ji zveni v glasu. Aleš skomigne z rameni, pravi, da mu je vseeno, če je nikoli ne obiše. Katja je jezna. Vse mora do kraja pokvariti. Vedno. Le kdaj bo zbrala dovolj poguma, da mu pove, koliko je vreden? Mora že enkrat končati to stvar.

Aleš skoraj ugane njene misli. Osorno jo vpraša, ali bo še kaj pila. Katja odkima. Ne bo več. Dobila bi preveč poguma. Sprla bi se z njim. Večer je prelep za kaj takega. Kdaj drugič. Zdaj ne more. Prav tako je strahopetna kot Simon. Tudi Aleš. Zakaj jo je Simon prosil za ljubezen takrat? Vzeti bi si jo bil moral. Ljubezen se jemlje, ne prosi. Zakaj so vsi taki prekleti strahopetneži? Vsi. Čas je obseden od strahopetnosti. Nihče se ne upre temu. Nihče ne živi, kot bi rad, drug drugega zaslužujejo.

Naenkrat Katja meni, da bi lahko pila. Aleš naj naroči maraskino, ker je konjak premočan zanjo. Vse supaj je sila klavrno. Nikjer nobenih upov za prihodnost. Vse je samo zamegljena prihodnost. Nikjer ne vidiš konca, razen v smrti. Katji pripolzi solza po licih. Z Alešem sta tako brez poguma. To mu tudi na glas pove. Aleš hoče, da gresta, ker je preveč pila.

Katja pokima. Aleš pogleda na uro. Malo bolj bled je kot navadno. Katja še med potjo mrmra, da sta strahopetna. Drugače bi morala živeti. Vsak zase. In bosta. Mora dobiti dovolj poguma.

Po cesti gresta. Roke potisneta globoko v žep. Zgubljena tavata po cesti, kot da se ne poznata. In majhna sta. Za njima zatrobi avto in ju previdno obide.

Simon

Zjutraj se Simon pozno prebudi. Ura v bližnjem stolpu dvakrat udari. Pol je. Verjetno pol devetih. Vstane in si poišče cigareto. V ustih ima okus od sinoči. Spije nekaj hladnega mleka, da ga prežene. Da se raztrese, poišče v radiu nekaj lahke glasbe. Malo ga boli glava. Od vina, ki ga je popil. Ko se malo osveži, kar oblečen leži na postelji. Dan je miren, prijeten.

V glavi mu šume spomini na noč. Nekje se nejasno zaveda, da se je moralo zgoditi nekaj pomembnega. Vstati bi moral prerujen od ljubezni in poln upanja v prihodnost, pa se to ni zgodilo. Vstal je prazen in pobit. Zdaj verjame že sam sebi, da bi Veroniko moral ljubiti. Samo včasih skrivaj pomisli, da si laže. Samo za hip. Medlo se prepričuje, da to ni res.

Poiskal si bo službo na jugu. Veronika bo gotovo želela z njim. Vedno ga zavzeto poslušala, kadar ji pripoveduje o svoji ljubezni do juga in morja. Čez kake pol leta se bosta lahko poročila. Dobil bo dom, kamor se bo lahko skrtil pred tegobami v življenju. Vse najlepše ga še čaka. Koliko je sploh vredno tako življenje? Če si ustvari dom, se odtuji svetu. Živeti mora le za svoj mali svet. Odgovoren je zanj. Ni več svoboden.

Med premišljevanjem se oznoji. Pomisli, da so to strahovito neumne misli, brez podlage. Naivnost! Samo njegova strahopetnost je tega kriva. Za kaj pomembnejšega se ne more nikoli odločiti. Vedno se toliko obotavlja. Ni samo on tak, skoraj vsi so enaki. Počakal bi še. Morda mu bo ona kaj namignila o poroki. Pomagati mu mora do odločitve.

Vstane in se prične oblačiti. Svoj obraz vidi v zrcalu. Sprašuje se, zakaj je tako neodločen. Moral bo pokazati svojo moč. Bo vzdržal? Ali pa bo ostal strahopetnež. Vedno se je držal gesla — ne vzbujaj pozornosti, čimmanj odpora. Če je po naključju postal središče pozornosti, mu je bilo skoraj slabo. Po vsem telesu mu je pričelo gomazeti. Potil se je takoj. Jezik se mu je pričel zapletati in nobene pametne ni vedel povedati. Vsaj zdelo se mu je tako. Zato se je nalezel občutka manjvrednosti. Drugi ne trepečejo, če so v središču pozornosti. Spomni se napovedovalca v baru. Njemu je lahko. Gotovo je vedno tako samozavesten. Ali pa je to priigrana zavest. Lahko da je brez občinstva strahopeten. Priigrana samozavest kot njegova. Včasih je še imel toliko poguma, da je namenoma izzival pozornost, da bi šel prek manjvrednostnega občutka in strahu pred ljudmi, ki ga je občutil. Potem je obupal. Ure in ure je stal pred ogledalom in pretehtaval svoje gibe, poteze na obrazu, ki niso izdajale njegovega strahu. Primerjal se je z drugimi, a ni bil nikoli zadovoljen sam s seboj. Preveč se ukvarja s svojo notranjostjo.

Oblečen je. Lahki spomladanski plašč bo vzel. Sel bo h Katji, saj ga je povabila. Vprašal jo bo, kaj naj stori. Ženska je, vedela mu bo svetovati zaradi Veronike. Toda kako naj zbere dovolj poguma, da ji bo to razložil? Prav njej, ki jo je nekoč prepričeval, da jo ima rad. Že hoče ostati doma. Potem si reče, da nekam mora iti, da ne bo poginil od dolgočasja.

Spusti se po sivem stopnišču. Zunaj sije toplo sonce. Pod razcvetelimi kostanji gre. Všeč so mu kostanji. Ko se razcvetejo, se začne prava pomlad. Znanilci so novega življenja. Simon preskoči nekaj stopnic. Skloniti se mora, če hoče priti na drugo stran oboka, čez katerega teče železnica. Takoj za progo, v velikem bloku, stanuje Katja.

Malo si še pomišlja, potem gre brez premišljanja naprej.

Katja je že pokonci. Bleda je. Oči so ji še bolj udrte kot navadno. Velike, črne kolobarje ima pod njimi. Zato je videti starejša. Simona ni pričakovala. Vseeno je vesela, da je prišel. Pelje ga v sobo. Simonu je žal, da je prišel. Ne ve, kako bi se otresel svoje napetosti. Prižge si cigareto. V ušesih mu še nejasno zveni odmev njenega glasu. Povedala mu je, da večkrat misli nanj. Rada prebira pisma, ki ji jih je pisal. Simon se nasmehne. Bolj iz zadrege. Prav nič ne ve, zakaj je prišel. Ljubezen, ki mu je narekovala tista pisma, je že zdavnaj mrtva. Ostali so spomini. Spomini, ki večkrat pečejo. Morda so krivi, da je izgubil samozavest. Spomini, ki

ga vedno znova porazijo. Nerač jih obuja, a se mu vedno znova sami obujajo. Kadar pije, da bi se jih znebil, potešil, so še bolj jasni, moreči. Se bolj mu zbijajo pogum, ki si ga je mislil nabrati s pijačo.

Vpraša Katjo, zakaj neki prebira ta pisma. Le zaletete misli so v njih. Običajno vsak doživi kako mladostno ljubezen. Preboli. Kaj drugega mu tako ne preostane.

Katja meni, da mu preostane tudi kaj drugega. Šele sedaj vidi, koliko resnice je bilo zapisane v teh pismih. Žal ji je, lahko bi bilo vse drugače. Srečna bi bila.

Da, mogla bi biti srečna. Nista hotela. Prosil jo je ljubezni. Vzeti bi si jo bil moral. Katja je mislila, da bo srečnejša s študentom arhitekture. Na koncu se je izkazalo, da ni bil srečen nihče. Ne bi smeli iskati sreče. To je početje za norce. Rajši bi iskali udobje. Kdor išče srečo, propade. Svet ne išče sreče. Samo denar, ker ta pomeni udobje. Udobje je lahko sreča. Potem so ljudje razočarani, ko sredi vsega tega udobja ostanejo sami, odtujeni in prazni. Njihov gmotni svet je mrtev. Nečesa manjka. V boju za gmotna sredstva, ki naj bi pomenila srečo, se odtujijo svetu, resničnosti. Postanejo nepomembni predmet, zaslužjen v svoji materialni okolici, z izgubljeno notranjo svobodo. Prestrahopetni so, da bi se osvobodili, niti poskušajo ne. Svet zanje komaj še obstaja, kaj šele, da bi v družbenem svetu iskali objektivnih vrednot. Nadomeščajo jih psihološki spori. Stvarnost postane brez smisla, brez vrednot, in to se imenuje sreča.

Simon se prestraši svoje prepričanosti o izgubljenosti v svetu in izgubljenosti sveta v njem. Tega so krive negativne osebne izkušnje, ki so podrle njegovo vero. Nima več pomena početi karkoli, ker to zahteva od-poved. Zdaj se lahko prepusti samo še življenju, da ga zanaša sem ter tja.

Katja mu pripoveduje, da najrajši prebira pismo, v katerem je rekel, da bi se rad poročil z njo. Da bi imel veliko otrok z njo. Bila je besna, ko ji je to napisal. Zdaj vidi, da jo je imel resnično rad. Žal ji je, da se tega ni zavedela že prej.

Simon se zdrzne. Zdaj ji ne sme nič reči o poroki z Veroniko. Nesmiselno bi bilo. Še vedno ne ve, kaj Katja hoče. Zakaj obuja neprijetne spomine? Jo peče vest? Imeti mora neki vzrok. Samo okoli teh spominov se vrti. Reče ji, da je že prepozno in vseeno.

Kaj je prepozno? Zakaj je to rekel? V hipu se mu posveti. Ponevedoma je odkril, zakaj mu pripoveduje vse to. Obuja spomine, ki naj bi znova postali ljubezen. Žerjavico razpihati v plamen. Njega bi rada. Morda bi hotela, da bi se poročil z njo. Kaj naj ji reče? Pred očmi se mu je od razburjenja meglilo. V mislih je pobegnil nazaj.

Na kasarniških vratih mu je planil svež zrak v lice. Malce se je opotekel in stekel za kasarno. Tam je zmrzoval z drugimi, dokler se ni začela jutranja telovadba. Za zidom so vozili tramvaji, v mraku so se lesketala razsvetljena okna. Za okni so zaspani obrazi ljudi, ki so se peljali v službo, zrli v polgola telesa mladih fantov, ki so nihala v ostrem, jutranjem zraku. Potem so zdivjali po stopnicah, se umivali, prerivali, oblačili, grabili pasove, hodili drug po drugem, preklinjali, desetarji so vpili na vse grlo,

zrak je bil zatohel in vroč, vrvel je od vseh teh šumov, ki so prehajali v zamolklo grmenje.

Mrak je bil vse redkejši, zvezde so ugašale, mraz je bilo. Takoj, ko je pritekkel iz kasarne, je upočasnil korak. Leno je šel proti zborišču, tja pred kasarno s stolpom nad vhodom, kjer je bila vzdana zarjavela ura. Ni se menil za oficirje, ki so hodili mimo njega, roke je potisnil globoko v žep. Vojska naj bi bila preskusni kamen v njegovem življenju, a se je obenj spotaknil. Strmel je v vojake, ki so zgubljeno hodili po dvorišču in se greti ob cigaretnih ogorkih. Po sedem jih je stalo v gruči, da so kadili eno cigareto, ki je krožila od ust do ust prek dolgih, koščenih prstov.

Nenadoma se je Simonu zazdelo, da je v tej množici strahovito sam. Nekaj težkega kot mora je leglo nanj. V zvočniku nad njim je zaškripalo, oglasila se je jutranja plesna glasba. Glasbe si ta trenutek ni želel. Klarnet je s svojimi toni vzbujal vse preveč spominov, ki so v njem ustvarjali še hujši duševni pritisk. Zaželel si je le en dan, ko ga ne bi nihče vznemirjal.

Stal je pod kostanjem in mislil o tem, da bi se pravzaprav moral obesiti nanj. Pogledal je navzgor v gole veje, ki so se stegovale kot polipove lovke, vlažne od megle, bleščeče od mraza. Ob misli, da bi visel na teh na videz spolzkih lovkah, je občutil nemoč. Vedno je bil tak — brez moči, da bi storil karkoli.

Simon si je obrisal potno čelo. Vedno se je gnal za tem, da bi svet prilagodil sebi, nikoli sebe svetu. Nasmehnil se je. Vse preveč premišlja o drobnih rečeh. Nekaj ga je tlačilo k tlom in njegov duševni pritisk še večalo. Prijel je za kostanj, ki je bil vlažen, hladen in hrapav. Kot da se poti pod njegovimi prsti. Vedno več ljudi je bilo na zborišču. Postajali so v gručah, Simon ni nikogar poznal.

Trobenta je zaigrala pozor. Obrnili so se proti vhodu glavne kasarne. Pod zarjavelo uro je komandant pregledoval stražo. V zraku je svareče visela tišina. Ničesar ni bilo slišati razen lahke klavirske glasbe iz zvočnika na kostanju. Nekaj sto ljudi je stalo kot nekaj sto kipov.

Simon je vedno teže dihal. Nepremično in topo je strmel v podpolkovnika, ki je pregledoval stražo. Lahka klavirska glasba se je vse bolj zlivala z zrakom, ki je postajal meglen in težak. Simonu se je stemnilo pred očmi. V polzavesti je še zaslutil, kako so se množice pognale proti njemu.

Zdrami se iz premišljevanja. Katja mu šepete, da ni vseeno. Ni prepozno. Odnosi med njima se lahko popravijo.

Kaj naj ji reče? Vprašanje se mu zapiči v možgane. Skoraj bi lahko prisegel, da čuti v njih topo bolečino. Utrujen je. Zdaj zahteva od njega nekaj nemogočega. Dobro ve, kako je to nesmiselno. Cirkus!

Misli se mu pode po glavi. Kot zmedene ptice. Zaletavajo se v mreže. Otepajo s krili. Osvobode se. Spet padajo v mreže, ki jih prestrezajo vsepovsod.

Malo pobledi. Roka s cigareto se mu strese. Kaj naj ji pove? Da je to že zdavnaj mimo. Ne more lagati ljubezni. To ga lahko stane prostost.

A kaj naj ji reče? Nekaj mora. Mora. Včeraj je že za hip pomislil, da se je osvobodil svoje strahopetnosti, ko je začel ljubezen z Veroniko. Za ta hip mora še iskati rešitev. Če privoli v poroko s Katjo, je propadel. Nikoli več se ne bo vzdignil. Toda saj mu Katja ni še ničesar rekla. Samo na ljubezen namiguje. Morda se le igra z njim.

Utrujeno reče, da se da morda res popraviti. Nekaj se utruga v njem. Odšel bi rad, a ne more. Tu je, spoprijeti se mora s svojo usodo. Dobro ve, kako se bo vse skupaj klavrno končalo. Z njegovim propadom. Nima moči, da bi se upiral svoji usojenosti. Ne sme postati strahopeten, mora se spoprijeti z usodo. Ima edino priložnost, da si vrne samozavest. Nikoli več je ne bo imel. Preprosto bi ji moral reči, da je vse skupaj nesmiselno. Vse! Ona in njene sanje, on in njegova strahopetnost. Hoče Veroniko. Zdaj, ko ve, da je Katji žal, dobiva svoj mir in zadoščenje. Ne bodo več pekli spomini. Zgodilo se je ravno nasprotno — ugasnila je zadnja iskra ljubezni. Zakaj se tega ne upa povedati? Samo nekaj besed, zanj nekaj nepomembnih besed. Jih je res tako težko povedati? Namesto tega ji je malo prej dajal upanje. Rekel ji je, da se da popraviti, kar sta zagrešila.

Močno se poti. V levico ga speče cigareta. Dogorela je, nervozno jo spusti v pepelnik. Za opekline na palcu se ne zmeni, to je sedaj vseeno. Katja se mu smehlja in ga gleda v oči. Sprašuje ga, ali res tako misli.

Ne, ne misli tako, čisto drugače misli. Tega ji sedaj ne more povedati. Zakaj mu tako sugestivno polaga odgovore na jezik? Od kod ima to moč? Vodi ga kot petletno otroče po labirintu misli. In Veronika? Kaj bo z Veroniko. Čuti, da jo ima rad in ona njega. Zakaj naj bi jo prizadel? Katjo mora prizadeti, saj je ona nekoč njega.

Nemočno pokima. Vse misli mu mahoma pobegnejo iz glave. Topo gleda pajka v kotu sobe, ki plete mrežo. Muha se mu ujame med niti. S krili brenči. Vsak hip se bo osvobodila. Nasprotno! Ko maha s krilci, se še bolj zapleta v mrežo. Pajku, ki se počasi spušča, se sploh ne mudi.

Simon odvrne pogled. V sobi je tišina. Katja molči. Pričakujoče ga gleda. Naj mu pusti malo časa, želi Simon, Katja prikima. Simon se odahne. V udih začuti sproščenost. Skozi okno opazuje lep sončni dan.

Ko pride na ulico, se mu z vrvenjem povrne na tisoče misli. Na koncu cvetočega drevoreda bi skoraj prišel pod tovornjak. Preveč se je zaveroval vase. Pomisli, da bi bila smrt najpreprostejša rešitev. A ve, da je prestrahopeten za kaj takega. Za vse je treba veliko poguma. Tudi za umik in poraz.

Na koncu ulice zavije Simon na gostilniški vrt. Usede se za mizo, izprano od dežja. Nekako se mora upreti Katji. Z Veroniko bi lahko preprosto pobegnil iz mesta. To ne bi bila rešitev. Pregarjala bi ga misel, da ni bil do kraja pošten. Kaj bi si mislila Katja o njem? Prepozno je, da bi karkoli ukrenil. Dal ji je upanje. Ve, kako boli, če se upanja spremenijo v nič. Bolelo ga je, ko ga je Katja pred leti odbila. Takrat ni upal ničesar. Vedel je, da se bo zgodilo tako. Katja mu ni ničesar obljubila. Njo bi huje prizadelo, ker ji je dal upanje. Ker je nekoč napisal v pismu, da se želi poročiti z njo. Potem ji je stalno lagal ljubezen. Naklonjen ji je

bil vedno. Morda se niti ni zavedel, da je to mrtva ljubezen. Zato je igral še naprej.

Natakarica mu je prinesla vino. Ko izpije kozarec, začuti trpek okus. Igral je tudi dosti pozneje. Po nekem praznovanju sta s Katjo zavila še v bližnjo gostilno. Že prej je mnogo spil. Tam se je napil še pelinkovca. Glava mu je bila težka. Katja je mislila na Aleša. Rekla mu je, da je nesmiselno verjeti v ljubezen. Bil je čisto pijan. Igral se je s kozarci. Na vsak prst si je dal enega. Potem je z njimi pozvanjal. Zdelo se mu je, da je spet otrok in da se poigrava z zvonovi v domačem zvoniku. Toda cerkveni stolp je bil spremenjen v gostilniško sobo. Ljudje so bili glasni in soba je bila čez mero zakajena.

Pritrdil je Katji, da res nima smisla verovati v ljubezen. Počutil se je strahovito polomljen in osamljen. Katja je bila čisto blizu njega. Zaželel si je košček človeške ljubezni. Samo droben košček. Kot košček kruha, ki pade presitim ljudem iz rok. Ker niso lačni in jim je vseeno za tisto, kar se porazgubi. Izgubi se najslajše.

Potem je navezal svojo misel in zinil, da je zato najboljše vse pozabiti. Poigraval se je s kozarci. Zvonjenje kozarcev, glasno govorjenje, slab zrak, občutek strahotne osamljenosti sredi te množice — vse to je naredilo, da mu je prek lica spolzela solza. Gledal je v mizo in vedno hitreje in živčno pozvanjal s kozarci. Rezko je zvenelo in solze so mu vedno hitreje kapale na mizo. Pomislil je, da bi morale zveneti.

Katja ga je vprašala, zakaj joče. Odkimal je, da ne joče. Ni hotel priznati, ker ga je bilo sram solz. Rad bi bil odšel. Kljub pijanosti se je zavedel, da je v Katji vzbudil sočutje. Potem je izbruhnilo iz njega, da je ne more pozabiti in ne more zatajiti svoje ljubezni. Lahko bi bil izkoristil njeno sočutje, a ni hotel biti umazan. Nehal je jokati. Že dolgo ni bil tako pijan. Zakaj je lagal? Če bi mu zdaj rekla, da ga ima rada, se ne bi zmenil za to. Ne samo zaradi pijanosti. Ve, da je ljubezen v njem mrtva. Nima več mrež za svoje sanje. O ničemer več nima sanjariti. Ostal je prazen, z žigom poraza na licih. Tudi brez upanj je težko živeti. Žal mu je tudi bilo, da si je hotel prerezati žile, ker ni imel poguma za novo življenje. Zdaj se je jokal, ker z besedami ni hotel priznati poraza. Govoril ji je, da jo še vedno ljubi.

Prek miz je zapihal veter in ga prebudil iz misli. Čisto sam je na vrtu, drugi gostje so v lokalu.

Zato, ker je takrat igral, mu Katja še danes verjame, da jo ljubi. Upanje ima. Obljubil ji je, da se bo poročil z njo. Enkrat mora biti pošten, čeprav Katja nima nobene moralne pravice nanj. Ne sme pobegniti. Tudi lagati ne. Konec je igranja, pokazati se mora tak, kot je. Če bi se poročil, ne bi prevaral samo nje, temveč tudi Veroniko in sebe.

Pogum, samo poguma mu je treba. Čeprav bi bil še enkrat poražen. S poroko bi samo zanikal prejšnji poraz. Samo na zunaj, to pa nima pomena. Zave se, da ne more ničesar rešiti. Preslab je za to. Gleda preko praznih miz in pije. Skozi okno se sliši turobna glasba. Moti ga, polašča se njegovih čustev. Znana se mu zdi, pa se ne more spomniti ničesar.

Ce bi zdaj spet delal v bolnišnici, bi si pomagal z morfijem. Ni se še navadil nanj, a nekajkrat ga je že jemal. Ko je bil v vojski. Po šestih mesecih roka je začel delati v ambulanti. Tam je imel lahko svojo posteljo in je imel vso noč mir. Prvič ga je vzel le iz radovednosti. Bil je živčen in razdražen, zato si je vbrizgnil v veno kubični centimeter morphyni atropinum. Vrtelo se mu je v glavi, kot bi bil pijan, zato je legel na posteljo in ugasil luč. Vrtoglavica je bila vse hujša, zaradi atropina so se mu sušila usta, slina je bila gosta, lepljiva, da jo je komaj požiral, in zenice so se mu razširile. Natanko je čutil, kako so mu nabrekli žile in kako mu kri kroži po njih. Nenadoma je nekdo potrkal. Ko je vstal, da bi odklenil vrata ambulante, mu je šinila vsa kri v glavo, postalo mu je slabo, toliko da se ni onesvestil. Na pragu je stal vojak, ki se je uredil v prst. Nahrulil ga je, da zaradi take malenkosti hodi v ambulanto, potem ga je le obvezal, čeprav se mu je strahovito meglilo pred očmi, komaj je dihal, in mislil je, da mu bo srce razneslo. Ko je vojak odšel in je spet legel, se je počutil malo bolje, le želodec je imel nekje v grlu. Potem je zaspal in spal svo noč kot ubit. Nihče ga ne bi bil prebudil.

Pozneje si je še večkrat pomagal z injekcijami, a ni imel več tako strahotne vrtoglavice, kot bi bil pijan. Le umiril se je in je po ves dan topo gledal predse. Tako mu je bilo laže. Poleg tega je bil le redke dneve trezen, da bi bil lahko premišljeval o svojem početju.

Glasba iz gostilne še vedno igra. Glavo nasloni na mizo. Misliti ne more več. Misli se mu izgublajo kot voda v pesku. Preutrujen je od prečute noči. Gnusi se sam sebi. Samo še pil bi.

Vsa v zelenem je odjezdila moja ljubezen

*Vsa v zelenem je odjezdila moja ljubezen
na velikem konju iz zlata
v srebrni svit.*

*štirje vitki psi se smehljaje prilizujejo
vesela divjad je zbežala pred njimi.*

*Urnejša od pisanih sanj
hitra draga divjad
rdeča redka divjad.*

*Štirje rdeči srnjaki ob beli vodi
kruti rog je pel pred njimi.*

*Z rogom ob boku je odjezdila moja ljubezen
jahajoč vzdolž odmeva
v srebrni svit.*

*Štirje vitki psi se smehljaje prilizujejo
ravni travniki so zbežali pred njimi.*

*Nežnejša je od grajanega spanca
vitka gibka divjad
urna izginula divjad.*

*štiri urne košute v zlati dolini
zlakotnena puščica je pela pred njimi.*

*Z lokom ob pasu je odjezdila moja ljubezen
jahajoč s planine
v srebrni svit.*

štirje vitki psi se smehljaje prilizujejo
tenke konice so zbežale pred njimi.

Bolj bleda je od plašljive smrti
gladka drobna divjad
visoka strumna divjad.

štirje visoki jeleni na zeleni planini
srečni lovec je pel pred njimi.

Vsa v zelenem je odjezdila moja ljubezen
na velikem konju iz zlata
v srebrni svit.

štirje vitki psi se smehljaje prilizujejo
moje srce je padlo mrtvo pred njimi.

Moja draga stara itd

moja draga stara itd
teta lucy med zadnja

vojno je znala in kar
je še več je razložila natanko
zakaj se sleherni

bojuje,
moja sestra
isabel je ustvarila stotine
(in
stotine) nogavic da ne
omenimo srajc bolhodržnih naušnikov

itd palčnikov itd, moja
mati je upala da

bom umrl itd
junaško seveda je moj oče imel navado
postati hripav ko je govoril kako je to

privilegij in ko bi on le
mogel medtem ko sem se

sam itd mirno valjal
v globokem blatu i

td

(sanjaril,

i

td, o

Tvojem smehu
očeh kolenih in tvojem itd)

Tule je drobna miška) in

tule je drobna miška) in
o čem razmišlja, sem
radoveden ko prek teh
tal (mirno z

živimi očmi) hiti (nihče
ne zna povedati kajti
Nihče ne ve, ali zakaj
šviga Sem & tja,
in brazda sobni Molk) tako podobna
najmanjši
pesmici
(z drobnimi ušesi in vidiš?

rep skače)

(odhajA)

»miš«,

Midva nisva isto ti in
jaz, odkar je tu majhni on
ali je
to Ono
? (ali je bilo nekaj kar sva videla v ogledalu)?

zatorej se bova poljubila; zakaj mogoče
tisto kar je bilo Zginilo je
v naju sama
ki (gledava), , zgrožena

Vzdolž krhkih izdajavskih jasnih ulic

vzdolž krhkih izdajavskih jasnih ulic
spomina prihaja moje srce, kot idiot
prepeva kakor pijanec šepeta

ko mu (na nekem vogalu, nenadoma) prekriža pot
visoki policaj mojega duha.

ni jih premagal spanec
pa so budne, nekje drugje začele so se naše sanje
ki so zdaj zvite: vendar leto končuje
svoje življenje kot pozabljeni jetnik

— »Ici?« — »Ah non, mon chéri: il fait trop froid« —
odšla sta: vzdolž teh vrtov piha veter in nosi vanje
dež in listje, ozračje s strahom napolnjuje
in sladkobo... preneha. (pol pojoč pol šepetaje

meša zmeraj nasmejane chevaux de bois)

ko si bila v Parizu sva se srečala tule

Ptice

ptice(

tukaj, izum

ljajo zrak

U

)porabljajoč

ne

iZ(

me

r

rno

rnos(

rnost

mraka. Bodi) poglej

zdaj

(pridi

duša;

& : in

čiga

v) i

gla

s

ovi

(

žive

živ

ži

Nekje kamor nisem nikoli potoval

*nekje kamor nisem nikoli potoval, radostno onkraj
sleherne izkušnje, imajo tvoje oči svojo tišino
v tvoji najbolj krhki kretnji so stvari ki me obdajajo
ali tiste ki se jih ne morem dotakniti ker so preblizu*

*tvoj najbolj bežni pogled me bo zlahka odprl
čeprav sem se zaprl kot prsti,
ti me zmeraj list za listom odpiraš kot Pomlad odpre
(z izkušenim skrivnostnim dotikom) svoj prvi cvet*

*če pa bo tvoja želja pretesno ob meni, se bova jaz
in moje življenje zaprla zelo lepo, nenadoma,
kot če si srce tega cveta predstavlja
da sneg skrbno vsepovsod naletava;
karkoli morava opaziti na tem svetu ni kos
móči tvoje tanke krhkosti: katere tkivo
me obvladuje z barvo svojih pokrajin
ko ponuja smrt in večnost s slehernim dihom*

*(ne vem kaj je to s tabo kar zapira
in odpira; le nekaj v meni razume
glas tvojih oči je globlji od vseh cvetov)
nihče, niti dež, nima tako drobnih rok*

Če je svoboda zajtrk

*če je svoboda zajtrk
in resnica lahko živi s pravico ali krivico
in so krtine narejene iz gora
— dovolj dolgo in tako dolgo
bo življenje plačevalo davek videza
in genij vlekel povprečja jarem
in voda nadvse hrabrila plamen*

če obešalniki za klobuke rasejo v breskve
in upanja najlepše plešejo na laseh plešcev
in je sleherni prst podkev
in vsak pogum je strah
— dovolj dolgo in tako dolgo
se bodo čiste zdele vse stvari nečistim
in zaradi pika otrok se sršeni žalostili

ali če je gledanje slepota
in taščice nikoli ne pozdravijo pomladi
niti butci ne preizkusijo če je njih svet okrogel
niti bahači ne umrejo ob udarcu zvona
in običajno je redkost in plavajo mlinski kamni
— dovolj dolgo in tako dolgo
jutri ne bo prepozno
črvi so besede a radost je glas
dol bo šel kdo in prišel gor kaj je
prsi bodo prsi in stegna bodo stegna
dejanja ne morejo sanjati kaj sanje store lahko
— čas je drevo (to življenje en list)
a ljubezen je nebo in jaz sem zaradi tebe
tako dolgo in dolgo dovolj

Ne pomilujte te marljive pošasti, narobe

ne pomilujte te marljive pošasti, narobe
človeštva. Napredek je udobna bolezen:
tvoja žrtev (smrt in življenje varno onkraj)
se igra z ogromnostjo svoje majhnosti
— elektroni pobogovijo eno britev
v planinsko pogorje; leče raztegnejo

neželjo s pomočjo krivljenja prostora in časa
dokler se neželja ne vrne v svojo samoosvoboditev.

Svet narejenega

ni svet rojenega — pomiluj ubogo meso

in drevje, uboge zvezde in kamne, a nikoli tega
imenitnega primerka hipermagične

ultraomnipotence. Zdravniki ugotovimo

kdaj je primer brezupen če — poslušaj: vražje
odlično vesolje je za naslednjimi vrati; pojdimo

Vsa nevednost se v vednost sanko

vsu nevednost se v vednost sanko
in v nevednost se vzpenja spet:
a zima ni zmeraj, čeprav pada
sneg; pa če bi pomlad pokvarila igro, kaj potem?

vsu zgodovina je zimsko veselje ali igranje:
pa če bi bila kaj več, še zmeraj bom vztrajal
da je vsa zgodovina premajhna celo zame;
zame in zate, pretirano premajhna.

V lastni grob (vreščéči skupni mit) se prekucni
samo do presunljivosti boš tone razvlekel
naj vedo micka in janez pavel in peter
— najin stalni naslov je jutri

in tam naju bodo težko našli (če pa bodo kdaj,
bova šla še bolj daleč proč: v zdaj

Prevedel Veno Taufer

e. e. cummings (1894—1962) sodi v generacijo, ki sta ji pripadala Hemingway in Scott Fitzgerald in drugi ameriški pisatelji in pesniki, za katere je bilo usodno doživetje prve svetovne vojne ter po njej (pariške) Evrope v nasprotju z ameriškim provincializmom. e. e. cummings se je s svojimi najbolj znanimi pesniškimi zbirkami *Eimi*, *95 Poems*, *no thanks*, *The Enormous Room* povzpел med najboljše in (zlasti v Evropi) popularne ameriške pesnike našega časa; pod ekstravagantne stilne in tehnične (grafične) eksperimente, s katerimi je hotel ujeti hipe elementarnosti sredi tehnicistične odtujenosti sodobnega človeka, je znal često prefinjeno skriti klasične forme in vsebine; pri tem ga je kritika včasih zalotila pri sentimentalnosti, kadar je skušal preko meja ljubezenske lirike zidati obsežnejše filozofsko izpovedne pesniške svetove. V svojih najboljših pesmih pa presega okvir le avtentičnega pesniškega upodabljavca ameriškega življenja dvajsetih let in zgolj pomembnega eksperimentatorja in nam njegova čustvena, zadirčno intonirana pesem ne prizanaša v našem svetu.

Hvalnica blagodatim civilizacije

Tibor Déry

G. A. se je nagnil naprej v gugalnem stolu in se pozorno razgledal naokoli po prostorni podzemeljski dvorani, ki je bila tudi tokrat do kraja napolnjena. Za hip se mu je zazdelo, ko da sliši brenčanje muhe. Vlada je tišina; brenčanje se je razpršilo v gostem polmraku, pa se je kmalu ponovno oglasilo, krožeč za njegovim tilnikom; nato je spet zamrlo v tišini.

— Kateri je razlog, da je življenje pri nas, v zamejstvu, tolikanj privlačno? — je začel G. A., sklonjen v gugalnem stolu. — Kaj povzroča, da je ne le znosno, marveč celó zaželeno in tako neustavljivo kratkočasno, da ljudje pri nas, v zamejstvu, vsemu zdravemu razumu navkljub radi žive? Kako razložiti tako grobo pomoto okusa in razsodnosti? Zakaj so ljudje pri nas brez izjeme veseli in zadovoljni? Preprosto zato, ker smo se naučili lagati. To je, gospe in gospodje, najsijajnejša zmožnost človeškega duha! Pridobljena zmožnost vsekakor, toda ta dandanašnji usmerja naše govorjenje z gotovostjo kompasa, tako da nam zadošča odpreti usta, in že brez najmanjšega npora izrečemo drugo kot mislimo, ali mislimo drugo kot to, kar bi lahko povedali. Potrebni sta nam izredna disciplina in nepopisna vzdržljivost, da od časa do časa glede na določen cilj iztrgamo resnico iz sebe. Ponoči, če nas prebude sredi spanja, lažemo enako spretno kakor podnevi, ko nas k temu brezprizivno žene zavest. Lagati se naučimo istočasno kot hoditi, že izza najbolj zgodnje mladosti, dan in noč vadimo to spretnost in dosežamo neverjetne uspehe, zakaj zanesljivi znanstveni viri pričajo o izjemno nadarjenih posameznikih, ki svoj živi dan niso izgovorili resnične besede. Zgodovina ohranja spomin na prenekaterega moža, ki si je v službi vzvišene nebeške ali tostranske ideje izbral mučeniško smrt in je končal življenje z navdušujočo lažjo na ustnicah, ko da je s tem tako rekoč položil krono na svoje življenjsko delovanje. Otroke pripravljamo za življenjske užitke s skrbno in razumevaljočo vzgojo. Ljubeča mati laže otroku, želeč ga naučiti pravega vedenja, in hvaležni otrok laže materi v dokaz, da se je lekcijo naučil. Odveč je omenjati, da se oba noro kratkočasita v tej prelepi dobi skupnega življenja. Čemu laže učitelj v šoli, in še z jasnim čelom človeka, ki izpolnjuje svojo dolžnost, in kaj izravnava gube, ki jih je začrtala učenjakom na vseučiliščih žalost, če ne razveseljujoča zavest, da so storili vse, kar je bilo mogoče, da bi z blagimi lažmi razvedrili našo cvetočo mladino? Državniki lažejo ljudstvu iz čiste dobrotljivosti, da se lahko to, grobo

in preprosto, kot je, na njihov račun nakrohota, in ljudstvo spet hvaležno laže, da je srečno, pa se temu samo potuhnjeno na vse pretege smeje. Bridko bi se motili, če bi mislili, da pri nas trgovci lažejo zaradi koristi, nasprotno, razvijajo vse duševne in moralne sile, da bi kupca razvedrili z lažnim duhovičenjem, ta pa v prekipevajoči razpoloženi komaj čaka, da jim hvaležno in stvari primerno povrne naklonjenost. Pri nas, v zamejstvu, mnogi, brž ko zaslišijo posebno dognano, iskrivo laž, globoko snamejo klobuk, iz ginjenosti morebiti še upognejo koleno, in ko da se — z očarljivim nasmeškom na ustih — ne morejo dovolj zahvaliti za dobro dejanje, ki jim bo poslej — kot pravijo — osvetljevalo vse življenje. In res, mar si je mogoče predstavljati, kako bi bolj veselo in plodnejše izpolnjevali čas, ko da opremo glavo na roke in tuhtamo, čemu neki nas je nekdo nalagal, kaj nam je želel prikriti, in ali bi lahko svojemu umu dajali bolj vzvišeno zadoščenje, kot je to, če v potu obraza naposled uganemo odgovor? Ali v nasprotnem primeru, kaj bi moglo biti na svetu kratkočasnejšega ko doživeti, kako se v redkih trenutkih navdiha utrne z naših usten pretkana, večno veljavna laž, ki je še najzmožnejše glave človeštva ne morejo zanikati, in to navzlic vsemu napetemu prizadevanju njihovega globokega uma, da ne govorimo o klepetavi neomikani množici, ki se veseli lastne neumnosti! Gospe in gospodje, pri nas, v zamejstvu, se ljudem res spleča živeti! Življenje je milina, čisto kratkočasje! Kamor koli obrnemo pogled, na vasi in po mestih, na pristavah, v gozdovih in v naseljih, v samotni koči poljskega čuvaja, na morskih svetilnikih in v ječah, povsod polje veselo življenje, povsod vidimo smeh, ljudi, zamaknjene v sanjarjenje, vse od dojenčka, ki se dobrodušno spakuje, do zadovoljnega starca na smrtni postelji, da ne pozabimo prebrisanih fantov in deklet, zrelih mož in žena, ki se vsi z razbijajočimi sencmi in z boljšečimi očmi sprašujejo, kaj so jih drugi nalagali in zakaj, in s kakšnimi lažmi naj to povrnejo svojemu bližnjemu v znamenje zahvale in človeške solidarnosti. Sleherni laže slehernemu, Ustanovitelji verstev lažejo svojim učencem, duhovni vernikom, verniki spovednikom, poglavarji držav ministrom, ministri poglavarjem držav, celó lastnim uradnikom. Sodniki obtožencem, obtoženci sodnikom, advokati obojim. Zdravniki bolnikom, bolniki zdravnikom, tovarnarji kupcem, pisatelji bralcem, dobrodelne ustanove svojim hvaležnim oskrbovancem, umobolnice zmešanim, uslužbenci ljubeznivim nadrejenim in mrkim podrejenim. Lažejo kolarji, krznarji, ribiči, kurjači, strugarji, šoferji, nosači, poljedelci, lažejo ključavničarji, gozdarji, čuvaji vinogradov, lažejo trgovski potniki, izdelovalci orodij in elektricarji, potapljači, polarni raziskovalci, lažejo babice novorojenčkom, pogrebni nameščenci mrtvecem, nevesta ženinu. Laže vajenec pomočniku, pomočnik mojstru, mojster podjetniku. Laže brivec gostu, ki pod milnato peno preži in z blaženo napetostjo prisluškuje, laže kirurg bolniku, ki leži stegnjen na operacijski mizi in se doktorju hudomušno nasmiha, lažejo si zaljubljeni v postelji, z velikim samozatajevanjem izbirajoč nežni trenutek, ko človek po splošnem verovanju ni zmožen laži. Lažejo tudi živalim. Tako na primer vrla gospodinja z nedvoumnim, simpatijo izžarevajočim smehljajem privablja perutnino, namenjeno za zakol,

klicaje »pi-pi-pi-«, in ko ji odrobi glavo, se krilata žival, zahvaljujoč se za bistro laž, v spoštljivem krogu brez glave zavrti na dvorišču, pač v počastitev vrle kmetice. Lažejo sodniki pri nogometni tekmi, lovci na leve, konjski dirkači in jahači, lažejo tiskarji, čreslarji, oglarji, umetniki mizarji, čevljarji in peki. Nenavadno iznajdljivo lažejo bančniki in cerkveni knezi, nadvse prijetno lažejo trgovci modnih oblačil in zgodovinarji, s tenkočutno predirnostjo, čeprav malce lahkomišelnostjo in z vse presegajočo prepričljivostjo, tako da človek skorajda težko verjame ušesu, lažejo policijski preiskovalci, lažejo vrhovodci in filozofi. Lažejo sodne priče, zakaj za vsako stvar se lahko najdejo priče. Laže oškodovanec tátu, žrtev morilcu, obsojeni rablju, preroki in politiki lažejo vsakomur.

Kakor je razvidno že iz povedanega, gospe in gospodje, vsa zemeljska obla odmeva od homerskega krohota človeštva, ki se zgrinja nad lastnimi lažmi. Zakaj naš družbeni red je smiselno zložen in še s svojim najmanjšim sestavnim delom pomaga, če že naravnost ne pogaja, da ljudje lahko po svoji volji, po svojem najboljšem znanju in okusu razvijajo lažnivost, se pravi, da se — z izjemo slaboumnih — lahko brez prediha predajajo priljubljenemu razvedrilu. Pravica in svoboda laganja sta praktično neomejeni. Življenjska filozofija, na kateri sloni naš družbeni red ko na neomajni skali, resnično zagotavlja slehernemu vso osebno svobodo, da pač kratkočasi sebe in druge. Stvar navdiha in osebnega nagnjenja je, kako zmore kdo, uporabljajoč posebne zmožnosti, najbolje kratkočasiti svoje soljudi. Tako na primer poljedelec, čigar omejena domišljija se izraža v smotrni predmetnosti in v drobni delovni vnemi, prizadevneje laže prihajajočemu davčnemu izterjevalcu ko pa cirkuškem oprodi, ki je po naključju zašel na njegovo dvorišče, čeprav ga tudi v tem primeru z nič na svetu ne bo pripravilo do tega, da ne bi postregel drugemu z nekaj okornimi prebliski svoje težaške dovtipnosti, kar mu nato gost navadno hvaležno povrne z enim, dvema mestno uglajenima prevaloma svojega duha. Trgovski potnik laže z večjo spretnostjo svojim strankam kakor obcestnemu beraču, kateremu zgolj iz človečanske ljubezni vsuje v klobuk lepo zvenečo frazo, recimo, da nima drobiža, in malhar to sprejme s hvaležnim hihotom, vrednim dobljenega darila; najdejo pa se med njimi tudi pohlevne narave, ki jih od ginjenosti oblijejo solze. Tako kot rožni popek cvetne liste, odpirajo temperamentno zgovornost senatorji in skupščinski poslanci najrajši v ministrskih sprejemnicah, opajaje se z vonjem vzvišenih prostorov, medtem ko se jim to očitno ne posreči z isto očarujočo neposrednostjo, kadar v službenih urah sami sprejemajo, čeprav store vse, kar je v njihovih močeh, da bi primerno razvedrili strgane in slabo dišeče stranke, ki prihajajo k njim s prošnjami.

Da bi se ognili morebitnim nespোরazumom, naj ponovim, da pri nas, v zamejstvu, vsakdo zmerom laže, vendar ne v vsakem primeru z isto silo in z enako zmožnostjo. Zakaj je to tako, gospe in gospodje, tega naši dušeslovci še niso zmogli razrešiti, vendar je vprašanje samo po sebi kratkočasno in omogoča nešteto šaljivih ugibanj. Pozornosti je vredno na primer, da državni in okrožni uradniki lažejo navzgor in navzdol z isto gotovostjo, vendar navzgor z večjim zanosom in navzdol bolj vajeno; tako

se jim na primer, če spravljajo v razpoloženje nižjega uslužbenca, beseda nikoli ne zatakne v grlu. Zasebni uradniki čudovito osvetlijo svoje najboljše zmožnosti in jih v taki podobi predočijo pred očala svojim šefom in direktorjem, čeprav jih z njimi sicer ne veže nikaka bližnja duševna sorodnost. Zavarovalni zastopnik blešči med svojimi strankami z izbrano retoriko vidca, da le-te malone popokajo od smeha, medtem ko na smrtni postelji komaj spravi iz sebe piškavo laž. Častniki delajo čuda v navzočnosti svojih generalov, časnikarji ne cenijo nič bolj ko laž v sobi bančnega direktorja, dedičem je najljubša laž pri bolniški postelji oporočnika. Dolžniki lažejo upnikom, iznajditelji kapitalistom, industrijci odjemalcem, dijak profesorju, dnevničar nadzorniku, posredovalec za služinčad hišnim gospodinjam, poslanec volivcem. Arhitekti in inženirji nikoli niso bolj zabavni, ko v trenutkih, ko predlagajo proračun naročniku, pisatelji in učenjaki pa resnično presežejo sami sebe, ko si prizadevajo za izvolitev v akademijo. Politiki, naj se še tako trudijo, nikoli ne lažejo bolj očarljivo kot takrat, ko žele pridobiti politike druge države za podpis nenapadalne pogodbe. Vendar dosežejo ljudje v splošnem najveličastnejše, presijajne vrhunce tedaj, kadar žele dobiti pri premožnejšem sočloveku naposodo vsoto denarja; ta nepredstavljeni dosežek pa celo presežejo, kadar zavračajo prošnjo za poravnavo dolga.

Za zdaj še ni raziskano, kaj povzroča to svojeglavo valovanje nadarjenosti, dalje, kateri dejavniki določajo láži zagon ali stopnjo učinkovanja; prikazal sem dejstva iz izkušnje, najbrž so tolikanj slastna prav zato, ker jih ne znamo pojasniti. Posamezne osebe izkazujejo pri laganju nedoumljive različnosti, in vse to pomaga stopnjevati splošno dobro počutje družbe. Nekateri so na primer po naravi zmožni samo krepkih laži, vendar se jim pripeti kakšenkrat, recimo ob smrtni uri, da se znebe kake slabotne laži, da pričujoči osupnejo, upro nosnice v zrak in radovedno vohljajo, ko da bi iskali kako nadnaravno razlago. In so spet drugi, kot na primer tisti, ki je ves svoj živi dan lagal enolično rahločutno in svetovljansko lahkotno, nekega dne pa se mu nenadoma ustavi dihanje, kri mu plane v glavo, oči mu stekleno zastrmijo, in tjavdan zine tako surovo, poulično laž, da si ob njej vsi zamaše nos, ko pred vetrom. In to ravno v kritičnem trenutku, v navzočnosti načelnika ali pokrovitelja, ko bi z umestno, pametno lažjo — kakršnih je sicer stresal dnevno na ducate — lahko zabetoniral svojo srečo. Zanimivo je opazovati, da je kršivec prvi, ki naredi začuden, presenečen obraz, ko da bi ne verjel sam svojim ušesom. Ne bom se ustavljal pri nenormalnih, resnično presenetljivih — in na vso srečo skrajnje redkih! — primerih, ko je nekdo, po vsem videzu v času kroničnih mentalnih motenj, zaničujoč najosnovnejša pravila dostojnosti in družbene navade, spregovoril resnico; znanost zapisuje in ohranja v vidu te primere, družba pa jih obsipava z zaničevanjem.

Največje odkritje človeškega uma, tisto, ki nedvomno izpričuje, da pri nas, v zamejstvu, ljudje ne lažejo zaradi koristi, marveč zategadelj, da razvedre sebe in druge, torej najbolj presenetljivo odkritje duha je, da je človek zmožen lagati sam sebi.

Pravkar omenjeno bleščeče odkritje človeškega duha je kaj kmalu postalo skupna dobrina civiliziranega človeštva. Spričo razumne strukture našega družbenega reda vse možnosti zabave, ki so jih iznašli izobraženi ljudje, nemudoma prehajajo na neuglajene, preproste množice, tako na primer: branje časnikov, duhovne vaje, slušna spoved, vegetarijanska prehrana, kino in množični umori. V znamenje hvaležnosti nižje plasti, potem ko so se izživele v zabavah, pošiljajo tistim na vrhu kruh, meso, svilo, žamet, vojni material, prirastek vrednosti in kazenske prestopnike. Na temelju zamenjave dobrin je laž-samemu-sebi dosegla nižje plasti in se v njih bolj ali manj razširila, in četudi ponekod zadeva na odpor — ker, kot je znano, preprosti človek le s težavo spoznava svoj prid — obstaja polno upanje, da se bo tudi tam vpeljala enako kot laž na splošno, o kateri si upam trditi, da bi brez nje ne mogli ne živeti ne umreti.

Gospa in gospodje, vi, ki ste prežeti s čudovito žejo po znanju, občutite nemara skušnjavo, da bi povprašali, kaj je povzročilo, da se je laž-samemu-sebi tako bujno razbohotila. Čeprav moj odgovor, kakor je razumljivo samo po sebi, v ničemer ne bo vplival na vašo sodbo, bi odgovoril — seveda popolnoma brezobvezno — da tega ne vem. Morebiti je ta oblika razvedrila splošno priljubljena zato, ker je nadvse udobna. Tako izpolnjevanje časa, kakor je izbrano in diskretno, ne nadleguje nikogar niti ne moti nas. Umaknemo se v sobo, stran od hrupa sveta, in zberemo svoje zmožnosti ob izbranem predmetu, vrednem našega premišljanja. Začnemo si lagati, najprej povsem neprisiljeno, nato vse bolj goreče, v raztresenosti si kuštramo lase, buljimo oči, in na senecih se nam nabirajo potne kaplje, ki se svetlikajo ko v sanjah. Mnogi med nami so si pridobili že tolikšno virtuoznost, da so zmožni brez vnaprejšnje izbire predmeta in brez vsakršne priprave enako tekoče lagati sebi kot sicer drugim. Prednost laži-samemu-sebi v primeri z lažjo, namenjeno dvema ali več osebam, je, da se z njo lahko kratkočasimo na samem, to je neodvisno od časa in kraja, na primer, če se iz kakršnega že bodi razloga naša okolica utruji, začne zehati ali se je loteva dremež — dasi moram zaradi natančnosti ponovno omeniti, da mnogi, zlasti iz nižjih plasti prebivalstva, primerjajo to vzvišeno, tako rekoč eterično izživljanje onaniji in se zategadelj zazdaj odvrtačajo od tega. Toda kakšne neomejene možnosti se ponujajo na tem torišču, take, ki jih nikaka tuja domišljija ne prebujenost nista zmožni ne zožiti ne štandardizirati! Iznajdljivost duha se nikoder drugje ne razodeva s tako obilno potratnostjo, in če bi se nekateri izmed vas odločili, da bi potovali z mano v mojo domovino, bi se srečali s takimi čudeži poštenosti, kakršne pogosto ustvarja sama genialnost. Znanost je zapisala številne primere, ko so nekateri naši sodržavljani povsem brez priprave sprejeli laž-samemu-sebi kot resnico, v kratkem času naslednjih štiriindvajset ur pa so z isto bliskovito naglico prepričali sami sebe o nasprotnem; res je, da so se ti poskusi povsem neoporečno posrečili večidel pri državnikih. Vendar nam te bleščeče primere ne smejo zamgliti dejstva, da more tudi povprečen človek še kako neprekosljivo lagati sam sebi. Če si po naključju posamezniki ponavljajo iste laži — razumljivo, da nesebično, iz gole želje po zabavi — denimo, da je neki njihov

bližnji po posebni božji milosti bolj odličnega obličja, prikupnejše postave in bolj vzvišenega duha, torej v več pogledih bolj vreden ljubezni kot drugi, in ga je potemtakem treba izvoliti za vodjo, ali pa popolnoma nasprotno — enako iz prave nesebičnosti — da ima sleherni človek enake pravice in je zategadelj nujno vodjo vreči s prestola, to pomeni, da se po preteku nekega časa uveljavlja vodilni miselni tok dobe, ki ga lahko kulturni zgodovinarji brez zamude odkrijejo in opredelijo. Take splošno prevzete laži-samemu-sebi krepko pomagajo ustvarjati medsebojno razumevanje med ljudmi, spodbujajo in budno vzdržujejo občutek skupnosti in zagotavljajo toku zgodovine mirno uravnovešeno, opalasto sijočo kontinuiteto. Menim, da je odveč ponavljati, kako pri nas, v zamejstvu, v tem strogo zasebnem sproščanju dobre volje ni in ne more biti sebičnih koristi. Mar si lahko predstavljamo privlačnejši prizor, kot videti bančnika, kako v nočni tišini svoje spalnice kleči pred posteljo in v svetem zamaknjenju želi žrtvovati življenje in kri za kralja, ali če kje v dvoriščnem stanovanju predmestne hiše natakarak, trgovski sluga ali uradniški pomočnik goreče hrepene po istem in vsi skupaj bede do zore, ker se v otroški nedolžnosti ne morejo prenasititi te čarobne zabave.

Sicer pa sodi češčenje veljakov, gospe in gospodje, prav tako med najbolj priljubljene in najbolj razširjene oblike laži-samemu-sebi. Izredno lahko si ga prisvojimo, tako da že po krajšem času zmoremo strastno častiti, morebiti celo pozdravljati z navdušenim govorom nekoga, o katerem uro poprej nismo slišali niti glasu — in vse to pri odličnem zdravju in v popolnem soglasju sami s seboj. V tem stanju vznesenosti, ki kakšenkoli traja nekaj dni, človek verjame sam sebi sleherni besedo, čeprav se mu pozneje od časa do časa ob tem spominu zbujejo le otožna premissljanja. Že otrok spoštuje starše, kaj bi pač moglo biti bolj naravno? Spoštuje starše, profesorje, na splošno odrasle, in niti ni treba omenjati, z žarečim obrazom, ne da bi bila temu primešana le najmedlejša senca dvoma ali sumničenja. Vajenec spoštuje pomočnika, pomočnik mojstra, mojster kupca. Delavec z iskrenim srcem spoštuje delovodjo, delovodja inženirja, inženir direktorja, direktor delničarje. Pri vojaščini prostak zavzeto občuduje desetarja, desetar obožuje vodnika, ta je navdušen za narednika, častniki pa, z generali in maršali vred, so pripravljeni povsem brez obotavljanja žrtvovati življenje na oltarju domovine. Uradnik spoštuje nadrejene, ne da bi ga to stalo najmanjši napor. Poslanec spoštuje ministre, celo državne tajnike. Trgovec spoštuje vsakogar, kdor vstopa k njemu v trgovino, in v nesebičnem zanosu še dober čas potem, ko je kupec odšel iz prodajalne, spremlja tega v mislih na njegovi življenjski poti. Mali kmet časti velikega, veliki kmet veleposestnika. Kmetje večidel spoštujejo gospodo in v dokaz naklonjenosti navadno pljunejo za njenim hrbtom. Dolžnik spoštuje upnika. Verniki časte svoje duhovnike svetniškega življenja, čeprav taka avtosugestija terja nadpovprečen čas. Obtoženec, ki je postavljen pred sodišče, preseže po temljiti duhovni vaji sam sebe s tem, da še pred razglasitvijo obsodbe izkaže spoštovanje sodnikom; temu se kajpada niti v jetnišnici ne bo odpovedal. V praksi se je lepo izkazala psihološka poteza, da se človek pred čaščenjem drugega seznanj

z njegovimi premoženjskimi razmerami, z njegovimi zvezami in sredstvi za izvajanje oblasti, in tistemu potem, ko je zbral povoljne informacije, navzlic vsemu poklanja goło in nesebično spoštovanje. Vsakdo spoštuje oblasti. Okoliščina, da pri nas, v zamejstvu, zmerom najdemo koga, ki ga lahko s čistim srcem in popolno vdanostjo častimo, povsem zagotavlja imenitno ravnotežje našega družbenega reda. Kaj drži skupaj vojne trume, podobne discipliniranim rojem kobilic, ko zagrinjajo zemljo od peščenih puščav Afrike vse do bobneče obale Ledenega morja, trume, ki si tarejo noge, krila in glave, ne da bi poskusile kapljo poživljajočega alkohola? In narobe, kako je mogoče, da človek stopi v grobnico in zakliče: Lazar, rečem ti, vstani! — in mrtvi prisluhne besedi in vstane. Gospe in gospodje, če se z mislijo poglobimo v prihodnost človeštva, nas ne more vznemirjati okolnost, da se naš družbeni red lahko spremeni, zakaj dokler se sonce ne bo ohladilo in se zemlja ne bo nehala vrteti, bodo zmerom veljaki, o katerih si bo človek lagal, da jih časti.

Da se je čaščenje veljakov pri nas, v zamejstvu, hitro in lahko razširilo, je v nemali meri pripisati razviti ljubezni do bližnjega. Seznanjeni z opisanimi metodami avtosugestije že od mladih nog privajamo zavest, tako dolgo, da nekega dne kar na lepem odkrijemo, kako se veselimo svojih bližnjih. V medsebojni navezanosti so postali ljudje tolikanj nenasitni, da so v muki obupa odkrili Boga. Ta je za njihove potrebe ustvaril greh in kazen, ker se ni našel živ človek, ki bi bil hotel vzeti nase obtožbo, da je rabelj svojih soljudi. Karajočemu grmenju neba je sledil končno še drugi padec v greh, in žrtev so med potoki solza razpeli na križ. Resda so se ljudje poslej že vsega navadili, da so na lastno odgovornost svoje bližnje lomili s kolesom, jih razčetrverjali, sežigali na grmadi, jim sekali roke in noge, iztikali oči, prebadali drobovje, jih linčali ali posajali na električni stol, toda kar zadeva obešanje, ga na žalost nekateri dežele še danes odklanjajo, zato ker obešenec moli jezik iz ust.

Potrebno nam je, gospe in gospodje, silno samoobvladovanje, da tako ukoreninjeni ljubezni do bližnjega storimo silo in se odločimo soditi nam enake; vest nam olajšuje samo to, da so si med našimi sodniki in tožilci nekateri zaradi občutljivega srca že vzeli življenje. Zadoščal vam bo en sam primer, kako se je pri nas, v zamejstvu, ukoreninila ljubezen do bližnjega: kot kaže statistika, so vprašali več milijonov državljanov, kaj je pravica, in našel se je eden edini, ki je odvrnil: »Če obsodijo drugega,« in ta je bil varovanec umobolnice. Predstavljajte si sedaj duhovno stanje teh več milijonov oseb, katerih duševne zmožnosti so neprizadete, sodržavljanov tistega iztirjenca, in kateri slišijo od časa do časa obupen krik iz umobolnice, z električnega stola ali izza zidov jetnišnice — krik, ki pa ni nič bolj obremenjen s krivdo ali z nedolžnostjo, kot je novorojenčkov prvi jok, samo da je toliko bridkejši, ker je bolj hripav. Nemogoče je, da ga ne bi slišali, še po stoletjih bo odmeval od zvezd. Kdo bi si upal, zavračati pred sodiščem obtoženčeve olajševalne okoliščine, zanikati njegovo prvobitno dobro voljo, pravico do zmote, vlogo nesrečnega naključja, sovražno usodo, dednostne pojave, in pri celem prisotno delno neprištevnost obtoženega, ki je izpolnil že dvajset ali petdeset let? Pri nas, v za-

mejštvu, v imenu zakoreninjene ljubezni do bližnjega zavračajo vsako obsodbo, čeprav hkrati sleherno izvrše. Ne verjamejo v krivdo, dasi nedolžnosti ni mogoče dokazati. Ne verjamejo, da je mogoče opravičiti usmrnitev človeka spričo samega nespornega dejstva, da je ta živ. Enako kot se senca veča s telesom, kateremu dolguje svoj nastanek, se s hudodelstvom povečuje usmiljenje, ki obletava, spremlja na morišče ali do jetniške celice očetomorilca, krvoskrunske brate, razbojnika, ponarejevalce denarja, melanholično pošastne sodomite, kontrabanterje, morilce, vojne hudodelce in nič manj tiste, ki rušijo ustaljeni red, se pravi, prevratne duhove. Naj vas ne moti, da vsakega od teh sleherno sodišče vsakič obsodi. Če bi obtoženi povzel znameniti klic, ki ga je prvemu križanemu izvabila žalost: »Gospod, zakaj si me zapustil?« — bi lahko odgovorili z mirno vestjo: naše usmiljenje te je podpiralo in spremilo v težkih urah preizkušnje. In nikar ne iščite niti ščepca ironije v tem odgovoru. Kadar gre za ljubezen do bližnjega, ne poznamo šale.

Po vsem tem, gospe in gospodje, boste razumeli, zakaj ljudje pri nas, v zamejštvu, ljubijo življenje. Namesto sodnega dne, proti kateremu nas žene dvajset stoletij, in ki se še zmerom skriva onkraj prašno prosojnega časa nekje v nedogledni megleni dalji, imamo pri nas vsak dan sodni dan. Pri nas vsakogar oprostimo krivde in vsakogar obsodimo. Pri nas sleherni ljubi slehernega. In v tej brezkončni veselosti, ki šviga od minute do minute, od praška do praška, ki razgibava v poplesavanje like senc in vzgibava pod zemljo šklepetanje nežnih vretenc okostnjakov, sredi nenehno naraščajočega, oglušujočega hrupa veselice, ki se ji človeštvo predaja, spodbujajoč samo sebe na poti k neznanim, a nedvomno brezpomembnim ciljem; v tem vsesplošnem, razpoloženja polnem hrupu in hrušču, ki odmeva od votlin trogloditov do palač, se vzdiguje noč in dan glas, rezek in mil hkrati, krik, nerazločen, melodičen, a kljub temu znosen in brez pomena — bržkone poziv lažnega preroka, ki se je zatekel v puščavo, pa je ne mara več zapustiti in se zadovoljuje s tem, da toži sam sebi. Vendar ni nikogar, ki bi ne slišal njegovega tarnanja. O čem govori ta brezimni glas? Gospe in gospodje, tega vam ne bi mogel povedati. Ne vem niti, ali so pri nas, v zamejštvu, puščave.

Prevedel in Beležko o pisatelju napisal **Štefan Barbarič**

Beležka o pisatelju

DERY TIBOR je revolucionarna osebnost, »mojster književnosti našega stoletja, ki je napisal epos velike krize in preobrazbe madžarske družbe.«

Rojen je bil 1894 v Budimpešti kot sin patricijske družine, ki mu je omogočila gmotno zadovoljiv vstop v življenje, vendar so mladega fanta kaj kmalu prizadele resne preizkušnje. Še pred šolo je preležal več let zaradi kostne jettike; to je razvilo v njem izredno občutljiv odnos do življenjskih pojavov. Po trgovskem šolanju je nastopil kot uslužbenec pri nekem lesnoindustrijskem podjetju; v ta čas sodijo njegovi književni in revolucionarni začetki. V vodilnem književnem listu Nyugat je objavil prvo novelo (1917) ter si z njo nakopal ostre nasprotnike in sodno obravnavo. V podjetju ga je njegov stric, ki je bil ravnatelj, želel vpeljati v vodstvene posle, fant pa je organiziral mezдно stavko.

Pridružil se je komunistom in Béla Kunovi proletarski komuni; ko jim je ta poddržavila zadnji preostanek imetja, stanovanjsko hišo, si je oče pri šestinsedemdesetih letih vzel življenje (vrgel se je iz petega nadstropja hiše).

Po padcu komune se je mladi pisatelj zatekel v emigracijo. S tem se je začelo njegovo križarjenje po evropskih deželah, začenši s Čehoslovaško, prek Dunaja, Bavarske in Pariza do Italije; 1926 se je vrnil domov. Po krajšem bivanju v domovini je nadaljeval hoteno ali nehoteno klatenje po evropskih državah. Nekaj časa je živel v Berlinu, pa se je moral umakniti pred Hitlerjem, nato na Dunaju. Tam je začel pisati veliki roman s tematiko iz delavskega gibanja *Nedokončani stavki* (v treh knjigah). Nekaj poglavij dela je napisal v našem Dubrovniku, ta je vtisnil delu mediteranski pečat. Roman je v celoti lahko izšel šele po vojni.

Po 1945 je doseglo Déryjevo literarno delo tako doma kot v tujini splošno priznanje. Vendar je bilo kaj kmalu videti, da se Déry razhaja z oblastniki Rákosijevega stalinističnega sistema in z njegovimi uradnimi ideologi. V javnosti se je to nasprotje pokazalo v zvezi s kritiko naslednjega večjega Déryjevega dela, *Odgovor* (napovedano kot tetralogija, izšla dva dela v začetku 50-ih let). Roman se začneja z delavskimi boji 1930, opazna pa je v njem drugačna zgodovinska perspektiva, ker pisatelj vključuje v dogajanje spoznanja iz časa, ko je to delo nastajalo. 1956 se je Déry kot eden vodij književne skupine priključil vstaji, bil je obsojen na devet let zapora in 1962 pomiloščen. V zadnjih letih je Déry živo udeležen v madžarski književnosti, izdal je knjigo novel, katerih vsebina je humanistični protest proti nečlovečanskim postopkom Rákosijevega obdobja (Ljubezen, Niki), in lani satirčno parodijo *Gospod G. A. v mestu X*, ki je zbudila veliko pozornost doma in v svetu. (Francoski prevod je izšel po nekaj mesecih pri založbi du Seuil, nemški in italijanski sta napovedana, odlomek, ki ga dajemo v slovenskem prevodu, je bil že objavljen v *Lettres Nouvelles*, sept.—okt. 1964, v številki, posvečeni sodobni madžarski književnosti).

Roman *Gospod G. A. v mestu X* je pisatelj napisal v ječi. Od tam po vsem videzu temačno groteskno razpoloženje, ki — po sodbi ocenjevalcev — spominja na Kafkov *Proces*. »Težko knjigo je poklonil Tibor Déry madžarski književnosti,« trdi o romanu kritik Pál Pándi. Ključ za razlago je dal pisatelj sam v uvodu: »Kot vsaka utopija je delo polemičnega značaja, torej enostransko, zato sem opustil svobodnejši igri fantazije in eksperimentiranja na ljubo dejansko zgodovinsko nasprotje reakcija: socializem, in sicer v želji, da bi tem prepričljiveje očrtal svoje bojazni. Nisem opisoval tega, kar bo — nisem prerok ne razumsko ne nadrazumsko — hotel sem pokazati, kaj bi lahko nastalo, če bi človeštvo v trenutku možganskega defekta sprožilo roko samo proti sebi.« Ideja dela je polarizirana okoli dveh tečajev: *s v o b o d a - r e d*, celotna zamisel utopične konstrukcije pa vodi k spoznanju: svobode ni brez reda, in reda ne more biti brez svobode. Mesto X je v svoji nedelavnosti in anarhični nesmotrnosti obojeno na propad, enako mora propasti civilizirano »zamejstvo«, ki malikuje mehaniziran red in zatira svobodnega duha. Kot opaža Pándi, se antagonistično postavljena svetova v nečem ujemata, oba sta dehumanizirana, manjka jima človečanska perspektiva. Čeprav sta oba svetova izšla iz pisateljevega razočaranja nad določeno družbeno prakso, knjigi vendar ne gre očitati pesimizma, saj posamezni momenti dogajanja v mestu X nakazujejo premike (Elizabetina ljubezen, stari Larra in njegova volja do življenja ipd.).

Stil Déryjeve utopične satire se bistveno razločuje od stila njegovih novel in prejšnjih družbenih romanov, ki so izrazito realistični (v stilnem pomenu termina). Zato so sodbe, ki izhajajo iz pojmovanj o tipičnem odrazu stvarnosti, v tem ali onem zgrešile pravo karakteristiko ekspresionistično ubrane svojevrstne Déryjeve knjige.

Prevedeni odlomek je po vsebini in obliki prvo dveh osrednjih predavanj, ki jih je imel G. A. pred občinstvom mesta X. S tema predavanjema je hotel G. A. prikazati svoji anahrodni soseski značilnosti civilizacije (»zamejstva«), seveda parodistično priostreno.

Lojze Krakar, Med iskalci biserov

Boris Paternu

Po kratkem presledku dveh let je Lojze Krakar izdal novo knjigo pesmi, *Med iskalci biserov* (1964, CZ). Medtem ko je bila prejšnja zbirka *Cvet pelina* (1962) še zelo obremenjena z avtorjevo retrospektivo, saj je prinesla pesmi, ki so nastajale skozi skoraj poldrugo desetletje, vse tam od prve zbirke naprej (*V vzponu mladosti*, 1949), daje nova knjiga lirike mnogo bolj strnjeno, enotno in čisto podobo Krakarjevih sodobnih snovanj. To njegovo dejanje pomeni preizkušnjo, ki je zahtevnejša in resničnejša, saj ni več oprta na lastno zgodovinsko preteklost, temveč zgolj in samo na pesnikovo sedanjo zmogljivost. Spričo kopice pesniških izborov (izpod peres starejšega pa tudi že srednjega rodu), ki v zadnjih letih prihajajo med ljudi s pomirljivim obeležjem nekakšnih bilanc nad opravljenim delom, je Krakarjev nastop sveže in zanimivo početje.

Zbirka ima tri obsežnejše cikle. Med njimi je najbolj enoten in pregleden prvi cikel *Med iskalci biserov* (I—X), ki je dal knjigi naslov in s tem vodilno misel. Ta splet pesmi pomeni nadaljevanje in neko novo stopnjo tiste lirske refleksije, ki se je že v *Cvetu pelina* (*Poldan*) znatno poglobila in dala nekaj vidnejših dosežkov. Glavna tema, h kateri se je Krakarjevo pesništvo razvijalo že od znanega obrata po letu 1949 naprej, je tokrat dozorela do prečiščene, lahko bi rekli skristalizirane oblike. Strnila se je v nekakšno generalno izpoved avtorjeve notranje usode, celo v njen vrh in svojevrsten zaključek. Svoji ideji je Krakar zdaj poiskal pluralni, v nekem smislu dokončni, že kar fatalistični motiv — večnih iskalcev biserov.

Prva pesem cikla se glasi:

Gredo. Gredo s svinčenimi koraki
v prezgodnji dan. Gredo. Molče gredo.
Tako gredo v gotovo smrt vojaki,
tako jetniki v celice gredo.
In oceanu, ki potuhnjen čaka,
da se napije njihove krvi,
ježi se kot zeleni zverj dlaka
in kakor biser svetijo oči.

V podobno situacijo se izteče tudi zadnja, deseta pesem cikla:

Gredo. Gredo s svinčenimi koraki
v mehak in kakor mah zelen večer.
Tako gredo iz zgubljenih bitk vojaki,
potihoma hvaleč nebo za mir.

In ko razhajajo se čez peščino,
premnogi praznih rok in polni ran,
spi morje, nadojeno z mesečino,
kakor otrok, neskončno blag in vdan.

Taki sta torej uvodna in zaključna točka pričujoče lirske »epopeje«. Vmes pa je »drama« vzponov in padcev, ritmizirano zaporedje večno novih iskanj (biserov) in večno novih porazov, zmeraj novih zagonov in zmeraj nove onemoglosti brezkončnega početja.

Simbolne plasti izpovedi so toliko nedvoumne, da jih zlahka prevajamo v racionalne definicije. Krakarjeva slika sveta in lastnega obstoja v njem se je tokrat čisto razločno razklenila v dve polovici. Eno predstavlja anonimna in grozljiva objektiviteta, ki s svojo krvoločno premočjo ogroža ali uničuje človekov jaz. To je »ocean, ki potuhnjen čaka«, ocean, poln »gluhih prepadov«, »čeri«, »morskih psov«, »storokih polipov«, in pohlepni »zveri«, preprosto, ocean s svojim tisočobraznim »peklom«. Drugo stran predstavlja pesnikova iluzija lepote, dobrote in sreče. To je njegova biserna školjka, ki vedno znova »ponuja srce«, je njegov »kamenček sanj«, »kamenček z žarkom večnosti« in z »upanjem črnozelenim«, ki ga spet in spet vabi v dno grozljivih globin.

Spopad obeh polov razvija Krakar do skrajnih možnosti. Nadmoč slepih, uničujočih sil postaja na nekaterih mestih tolikšna, da je začela razjedati tudi poslednje celice subjektivnega iluzionizma, lomiti zadnje vzmeti vere v smisel upiranja.

Umrli bodo biseri in sanje,
ostal bo le trpljenja grenki vonj
in na čeri nataknjene lobanje
s pošastno glavo iz koralnih kron.
V lobanjah bodo tiho, tiho gnile
predrzne sanje, bele kakor smrt,
in ribe bodo zarod svoj svarile,
naj se ne hodi igrat v ta čudni vrt.

To so mesta, kjer Krakarjev deziluzionizem dosega svoje skrajne meje in se tesno srečuje z alienativno liriko mlajšega rodu.

Vendar ne ostaja pri tem, temveč se vedno znova zaganja iz resignirane utrujenosti proti svojemu drobnemu biseru sanj.

Utrujen sem, na smrt utrujen, draga.
Kot dolga pot na dno me noč duši.
In ko odhajam zjutraj preko praga,
srce še komaj čutim, da brli.
A vendar, ko na dlani se zasveti
spet tisti drobni kamenček iz sanj,
bi hotel vse še enkrat preživeti
in do pekla se potopiti zanj.

Skratka, obstajati pomeni Krakarju: biti razpet med kruto resničnostjo in lepo iluzijo, obupom in vero, onemoglostjo in voljo. Zraven pa še nekaj več: vzdržati v siffovskem boju za »tisti drobni kamenček iz

sanj«, ki mu kot pesniku pomeni poslednjo in najbolj pomembno možnost pokončne človečnosti. Točka preizkušnje, ki človekovemu bivanju daje smisel, moč in smer, je torej premaknjena nekam v notranje prostore jaza, v prostore subjektivne dobrote in lepote, ki zmagujeta ali podlegata. Idealiteta, ki drži svet na vajetih, da se ne razsuje v kaos groze in nič, je v Krakarjevi novejši poeziji onstran družbene, pa tudi onstran metafizične določenosti, je izrazito subjektivna idealiteta. V deveti pesmi beremo:

vsak v svoje morje in vsak v svoje sanje,
srečni zaslužnjenci krute lepote,
skregani z bogom in sprti s spoznanjem.

Vztrajanje v službi »krute lepote«, vztrajanje v subjektivistični idealiteti kot vseosmisljujočem principu bivanja v naši poeziji seveda ni novo, saj živi vse od Prešernove romantike naprej. Zato Krakarjeva notranja perspektiva ni nekaj izjemnega, temveč samo nadaljuje eno izmed utrjenih črt slovenske lirike. Mnogo bolj nove, enkratne in sodobno rezke postajajo njegove slike negativnih, grozljivih strani človekovega obstoja, čeprav se tudi te po svoji intenziteti ne razpenjajo v kake čisto nove, doslej neznane razsežnosti. Opazimo lahko, da meje obeh opisanih polov človekove eksistence kljub sizifovskemu fatalizmu ostajajo jasno začrtane in se nikoli ne zabrišejo v groteskni nered. Krakar namreč kljub deziluziji, ki sega zelo daleč, vse do meja absurda, ostaja naravnost zagrizen »iskalec biserov« ostaja programski izpovedovalec življenjske volje, ostaja bojevnik zoper človekovo dokončno odtujitev.

Prav tu tiči najbolj svojevrstna nota njegove sodobne lirike, ki hoče ohraniti in ohranja most v preteklost. Bolj točno, v preteklost tistega rodu, ki je svoj pesniški krst doživel še v obdobju radikalne, bojevitosti in jasno opredeljene družbene zavzetosti. Ta aktivizem je v Krakarjevi liriki ostal, le da se je pomaknil s področja družbene oziroma zgodovinske opredmetenosti navznoter, v čisto subjektiviteto.

Ustrezne premike kaže tudi slog. Prostor in čas sta v njegovi novi lirski sliki sveta osvobojena mehaničnih nujnosti ali realistične omejenosti. Besedne zveze se sproščajo premočrtne logike in silijo v dialektiko paradoksov.

Vsak dan se znova potapljamo v gluha
morja sveta, ki se zlivajo v eno,
večni kot bog, enodnevn kot muha
tonemo v upanje črnozeleno,
tonemo, polni vsevidne slepote...

Vendar je cikel kot celota podrejen enoviti, nazorni in v bistvu zelo dosledni simboliki. Iskaleci biserov in njihovo početje so v resnici docela enoumna, premočrtno izpeljana podoba avtorjeve ideje. S svojo epsko težo in dramatično montažo se bližajo celo mejam alegorije. Tudi jezikovno gradivo je kljub asociativni svobodnosti urejeno v pripovedno jasen red in v opisujočo sintakso. Krakarjevo izpovedovanje se sicer trudi, da bi ostalo znotraj metafore, vendar se je večkrat prevesilo tudi v gole

pojme, v intelektualizirane formule (npr. pesem IX). Verz sprošča v svobodnejše ritmične enote, ki se mestoma bližajo celo prozi (npr. pesem VI). Toda še raje ohranja lastnosti »klasičnega« reda, tako v ritmu kot v rimah. Po vsem tem ni daleč ugotovitev, da Krakarjeva pesem ohranja in želi ohraniti široke komunikativne možnosti. Sem sodijo naposled tudi nekatera mesta s privzdignjeno dikcijo in množinska oblika izpovedi (npr. I., VII. in X. pesm).

Drugi cikel, *Zrelost*, ki ima prav tako deset pesmi, že s svojim naslovom napoveduje neko novo stopnjo Krakarjevega razmerja do sveta. Kot je za njegove Iskalce biserov značilen programski spopad med uničujočim in ohranjajočim življenjskim principom (boj, ki ga Krakar beleži vse od taboriške lirike naprej), tako se mu je zdaj ta spopad prevesil iz zanosne dramatične interakcije v mnogo bolj trpno obliko. Prva pesem drugega cikla, ki jo po svoje pripravlja že zadnja pesem prejšnjega, se glasi:

Kosite me, vetrovi —
moje polje je že dolgo rjavo od žalosti,
trgajte me, roke —
moje veje se lomijo od zrele trpkosti,
o pridite, ptice —
srce visi v meni kot težek grozd črnine.

Seveda to še ni stanje resnične in dokončne resignacije. Je le iskanje neke nove možnosti vztrajanja, toda možnosti, ki je še onstran zagnanega boja in se je začela oklepati nekakšnega stoicizma, trpeče »zbranosti«, »miru« in »vdanosti«.

Samotni kamen, daj mi svojo zbranost,
drevo, poženi v moje veje mir,
nauči me, o zemlja, kaj je vdanost,
spremeni me, avgust, v ta svoj večer. (*Zrelost II*)

Svojo subjektivno idealiteto Krakar tu že trga iz romantične tradicije lepih sanj, ki so se same borile zoper nelepo resničnost. Prenša jo v primarne narave, v prvine, ki so onstran obremenjene in utrujene človekove zavesti. Želi se notranje izenačiti z njimi in se tako sprostiti lastne teže. Moderno rousseaujevstvo, ki je tako močno prodrlo v našo sodobno liriko, je torej zajelo tudi njegovo pesem.

Koliko samozancev sem moral preživeti,
kolikerim ničevostim noge poljubljati,
koliko zim sam s seboj prečemeti,
koliko čudnih jezikov se učiti,
preden sem se naučil govoriti z mravljami,
preden sem razumel pogovor s travami... (*Zrelost III*)

Celo naprej gre in skuša z daljnosežno kretnjo ukiniti tudi to zadnje zatočišče subjektivne idealitete.

Nikoli nisem vedel, da je sreča,
ležati mrtev sredi alg in rib. (*Zrelost VIII*)

Vendar se je prav na tem mestu nenadoma spet pojavila iluzija »sreče«, čeprav sreče, ujete v umiranje. Pojav seveda ni slučajen, saj spada med osnovne zakonitosti Krakarjevega odnosa do življenja. Njegova resignacija, s katero prihaja od sizifovskega iskanja biserov, ima zraven sebe vselej tudi še iluzionistično perspektivo. Perspektivo, ki se zdaj imenuje »sreča« ali »blagi mir« ali »blaga samota« ali »tišina«. Sama stanja, ki pomenijo včasih pozabo, včasih idilo, vsekakor pa umik pred polno resnico lastnega obstoja. Tu si avtor odpira vrata spet nekam nazaj, v že preživela stanja svoje pesniške poti. Objekt, na katerem najlaže uresničuje te možnosti svojih notranjih počivanj, je seveda erotika, je »zlati hleb ljubezni«, ki napolnjuje velik del drugega cikla.

Kot seno vise oblački
z lat nebeškega kozolca,
Na samotni skalni ladji
leno ploveva za njimi.

Morje, polno drobnih misli,
se pred nama žoga s soncem.
In valovi se z otroki
v pesku mirni spet igrajo. (*Zrelost V*)

Toda sredi najgloblje tišine sončnega dneva mu je postal zrak spet v hipu »vnetljiv kakor ekrazit« (šesta pesem), in skriti, »srečni ribi« se zavesta svojih »neresničnih dni« (deveta pesem).

Tako pomeni drugi cikel mejno točko, kjer se Krakarjevi poeziji odpirajo nove, še neizrabljene možnosti, hkrati pa možnosti upadov v že preživeti in dokaj neproblemski, »blagi« iluzionizem. Toda zavest o nezadostnosti in neresničnosti takih počitkov je v avtorju in v pesmih prisotna.

Tudi pesniški izraz drugega cikla ima podobne lastnosti. Včasih se požene v čisto nove, neponovljive in zelo subtilne zveze med predmetnostjo in avtorjevo notranjostjo (npr. druga pesem). Drugič ostaja v mejah manj zahtevne verzifikacije (sedma pesem) ali zaide celo v dvomljive domiselnosti (osma pesem). V splošnem pa lahko ugotovimo nekatere očitne premike k preprostejši, neposrednejši, včasih tudi že pogovorni pesniški besedi.

Ves dan je vame v mrzlih curkih lilo,
kot toča trto klestilo telo.
O, koliko tega je že minilo,
o, koliko tega morda še bo! (*Zrelost II*)

Zadnjih deset pesmi zbirke je avtor uvrstil pod skupni naslov *Vdanost*. Vendar to ni več cikel v pravem pomenu besede, temveč skupina samostojnih pesmi z dokaj različno vsebino in z različnim izrazom. Med njimi lahko najdemo še celo vrsto refleksivnih tém iz prvih dveh ciklov, le da so oblikovane v nekoliko drugačnem slogu. Med redkimi novimi témami je nekoliko vidnejši predvsem motiv smrti, s katerim se zbirka tudi končuje. Vendar ta motiv ni tak, da bi v Krakarjevi liriki odpiral resnično nove vsebinske razsežnosti.

Zdi se, da zadnja skupina pesmi odkriva predvsem tiste dosežke, ki so nastajali nekako na robu obeh večjih, pomembnejših in bolj prečiščenih izpovedi, kakršne predstavljata prva dva cikla. Zato so na njih zelo opazna mnoga znamenja eksperimentiranja in improvizacije, da niti ne naštevamo posebej skoraj preočitnih vplivov, ki so prihajali pod Krakarjevo pero od drugod (*Zajc, Strniša, Minatti, Menart, Kovič, Kramberger*). Stilna raznovrstnost pesmi je tolikšna, da zajema skoraj vse najbolj tipične izrazne možnosti mlajše lirike tam od leta 1958 naprej. Pojav je zanimiv zato, ker kaže veliko prizadevnost, ujeti novi slog sodobne slovenske lirike. Toda to eksperimentiranje je Krakar suvereno presegel v prvih dveh ciklih, ki pomenita izviren in izrazit prispevek k podobi naše moderne poezije; v le-tej pa pesnik ohranja tudi osrednjo črto slovenske pesniške tradicije.

Med novimi pesniškimi zbirkami, datiranimi z letnico 1964, pomeni Krakarjeva brez dvoma najbolj sveže in umetniško najbolj prepričljivo dejanje.

Lov na mušice, ne pa na kozle

Peter Levec

Jezikovne ocene prevodov so pri nas redkost, a vendar kdaj beremo tudi kaj takega. V 25. številki »Problemov« je Janez Gradišnik z jezikovnega vidika pretresel Zweigovega »Balzaca«, ki je v prevodu Gitice Jakopinove izšel pri Cankarjevi založbi. V slovenski izdaji te odlične Zweigove knjige je Gradišnik nalovil le malo resničnih napak in napakic. Toda če so napake resnične, pa čeprav neznatne, vendar zaslužijo kritiko, saj to lahko spodbudi prevajalce in urednike k večji oziroma še večji skrbnosti.

Žal pa se Gradišnik ni omejil na omembe vredne spodrsaljaje. Pod njegovo subjektivno in dlakocepsko lupo je neki razmeroma odlični prevod komaj še ostal »živ«. A zoper takšno kritiko je treba ugovarjati, toliko bolj, ker pri nas ne manjka resnično slabih prevodov, in bi zato bilo bolj koristno, če bi Gradišnik namesto pravih ali namišljenih mušic rajši lovil resnične prevajalske kozle in slone!

Gradišnik je primerjal deset strani slovenskega Zweiga z nemškim izvirnikom, piscu teh vrstic pa je takšno delo vsakdanji poklic in ker je primerjal že nešteto debelih knjig od začetka do konca, bi javnosti lahko postregel z vse drugačnimi prevajalskimi grehi kakor on. Založbe le poredkoma dobivajo prevode, ki bi bili kljub zahtevnemu izvirniku tako dodelani, kakor je npr. Zweigov »Balzac« v prevodu Gitice Jakopinove. Sploh pa ni veliko takšnih prevajalcev, ki založbam izročajo zares zrele rokopise. Prevajanje je pač silno zahtevno delo, zlasti prevajanje esejističnih, strokovnih in sploh težjih neliterarnih del. Dober prevajalec mora biti mojster svojega jezika, mojster jezika, iz katerega prevaja, hkrati mora biti strokovno podkovan v obravnavani snovi. Če samo eden izmed teh treh pogojev ni v celoti izpolnjen, prevod ne bo dober in potrebno bo dodatno delo, morda celo več ljudi.

Toda izdati moramo neko skrivnost: mnogi prevodi v slovenščino gredo v tisk, ne da bi bili prej temeljito pregledani. Včasih je takega tveganega in neresnega poslovanja kriva komodnost posameznih urednikov, včasih njihova resnična obremenjenost s preštevilnimi teksti oziroma »delo na tekočem traku«. In tako se izmuzne v javnost marsikaj. Ze marsikakega »prevajalca« je ustrezna primerjalna kontrola razkrin-

kala šele pri njegovem drugem ali tretjem »prevodu«, medtem ko je poprej mirno objavljala svoja prevajalska skrupalca, ne da bi mu jih kdo popravljala — kvečjemu kak lektor. Toda kaj sploh more storiti lektor, če prevoda ne primerja z izvornikom in če hkrati tudi v obravnavani snovi ni doma? Tu ali tam lahko postavi kakšno vejico, spremeni kak »razmak« v »razmik« ali kak »podvig« v »početje« in to je vse. S tem je Pravopisu zadoščeno, vse drugo pa tako ni važno: prevajalčevih stilnih trdot, nejasnosti ali smiselnih napak »neumni« bralci sploh ne opazijo ali pa jih pripišejo avtorju in zato se ni bati javnih škandalov...

Če bo torej Gradišnik nadaljeval svoj lov po revirjih našega prevajalstva, utegne kmalu tudi res ujeti kakšno zanimivo divjačino. Prvi lovski izlet pa mu ni prinesel pomembnih trofej, a mu jih tudi ni mogel! Gitica Jakopinova je glede Pravopisa sicer manj pedantna kakor Gradišnik, po živosti jezika pa kljub temu (in deloma prav zato!) Gradišnika celo poseka. A tudi sicer je »Balzaca« poslovenila tako solidno, kot bi to, celo po Gradišnikovem priznanju, zmogel le malokateri slovenski prevajalec. A vrhu tega je ta njen prevod izšel v znani zbirki »Bios«, v kateri ne izide noben tekst, ne da bi bil kar najbolj temeljito pregledan, tako temeljito, kot to drugod pri nas dandanes menda ni več pravilo.

Zal pa nobeno človeško delo ne more biti brezhibno in popolno! Nihče, niti Gradišnik, ni tolikšen mojster jezika, da ne bi mogli v njegovem izražanju izbrskati kakšnih »lepotnih napakic« in ga v čem poučiti. Nihče pa tudi ne more biti tako nadčloveško natančen, da se mu ne bi izmuznila prav nobena smiselna napaka. In tudi glede tega Gradišnik ni izjema, saj se mu je celo v njegov članek zoper Jakopinovo vrnila neka prevajalska napaka. »Erster Künstler« je prevedel s »pravi umetnik«, namesto »prvi umetnik«. To pa ni tiskovna pomota, saj se mu je ista napaka vrnila tudi v ustreznih slovenskih citat (glej »Problemi«, str. 85—86). Zares smola! Medtem ko Gradišnik poučuje druge, on sam že pri prvih nemških stavkih (že kar pri prvih!) zagreši takšno napako! Je to samo zlobna ironija usode ali pa morda znamenje česa drugega?

Gradišnik je Jakopinovi posvetil 12 strani dolg članek, a če bi se omejil na omembe vredne reči, bi mu zadoščale 4 strani. Celotno med očitanimi grehi zoper Pravopis je le malo nespornih grehov. Vsakovrstne zakone in predpise, vštevši pravopisne, je pač treba izvajati *cum grano salis*. Birokratska togost je neumestna celo tedaj, kadar so predpisi pravilni, a kaj šele, če so problematični in zmotni. Če npr. Pravopis veleva, naj pišemo »zvesta podoba« namesto »verna podoba« ali »življenje poteka« namesto »se odvija«, je to v redu in takšne napotke vsakdo, če jih le pozna, tudi rad upošteva. Če pa npr. Pravopis dovoljuje glagol »trošiti«, preganja pa zakonito izpeljanko »iztrošiti (se)«, pa se takšni muhavosti ne kaže podrediti, (kot se ne kaže pridružiti smešnemu avkarskemu puču zoper neki ustaljeni red). Toda Gradišnik preganja celo takšne besede, ki jih avtorji Pravopisa z rahlim pridržkom vendar dovoljujejo. Med temi je dolga vrsta udomačenih ali sploh domačih besed, od katerih so nekatere sploh nenadomestljive. »Podvig« se ne da zmeraj nadomestiti s »pustolovščino« ali »junaštvom« in prav tako ne »kleveta«

z »obrekovanjem«. Pregarjati takšne izraze in s tem zmanjševati preciznost izražanja je res že vrhunec purizma!

Gradišnika dalje moti, da Jakopinova zanemarja pretekli pogojnik. Toda ta njegov — sploh najvažnejši — očitek je v resnici kompliment oziroma dokaz, da Jakopinova piše živo sodobno slovenščino. Pretekli pogojnik je v naših centralnih narečjih že izumrl, enako kakor je izumrl predpretekli čas, ki ga po potrebi zlahka izrazimo kako drugače (npr. s pristavkom »prej-«). Javkanje za predpreteklim časom in preteklim pogojnikom torej ni upravičeno, saj jasnost izražanja nič ne trpi, če uporabljamo manj »bil-ov«. Sicer pa bi bil boj za ohranitev teh arhaizmov tudi popolnoma brezupen: če se celo moderna pritepenka »uporno« kljub vsemu preganjanju čedalje bolj vriva v naše pisanje, potem je toliko manj upanja, da bi mogli oživljati mrtvece.

V slehernem jeziku se z razvojem uveljavljajo razne poenostavitve: pozitivne, kdaj pa tudi negativne. Mnogi naši prevajalci npr. skoraj ne poznajo več kazalnega zaimka »tisti« in uporabljajo samo še »ta« in »oni«. In prav tako tudi ne ljubijo nedovršnih glagolov. Namesto »srečeval sem ga« raje zapišejo »srečal sem ga« — s pristavkom »večkrat«. Pogosto pa manjkajo tudi takšni pristavki in goli dovršniki stojijo tam, kjer bi bil nujno potreben nedovršnik. Vse to pa je jasnosti prav tako v škodo, kot ji je v škodo, če v knjižnem jeziku nekaterim besedam podtikamo drugačen pomen, kot pa ga imajo v ljudski govoric. Glagol »ukvarjati se« npr. ne pomeni nič slabega, a vendar tudi nič dobrega, saj je njegov koren »kvar«. Kljub temu pa zdaj že brez zadrege pišemo, da se je Prešeren ukvarjal s poezijo, a Pravopis takšno rabo celo priporoča. Podoben razvoj doživlja glagol »početi«, ki bo počasi menda postal sinonim za »delati«. Tednik »TT« je nedavno pisal, da je sovjetska javnost zdaj izvedela, kaj je sedanji sovjetski obrambni minister nekoč »počel v Španiji«. A kdor si ob tem misli, da je šlo za kakšno nečedno početje, se nemara moti!

Takšne ohlapnosti in nepreciznosti so hude smiselne napake, a prav smiselne napake so navsezadnje tudi edine važne. »Lepotne napake«, Gradišnikova poglobljena skrb, so večinoma stvar osebnega okusa in resnično spotakljive so le tiste, za katere lahko trdimo, da so funkcionalne napake. Jezik je sredstvo za izražanje misli in lep je torej le takšen jezik, ki jasno, jedrnato in sugestivno izraža misli. Če prevajalec s svojimi stilnimi okornostmi zamegljuje avtorjeve misli ali jih celo naravnost pači, je takšen prevod zanič. A vendar takšne napake v naših prevodih niso redke. Če se celo univerzitetnemu profesorju primeri, da besedo »der Wille« (volja) posloveni z »vilami«, je to jasen dokaz, kolikšna je človeška zmotljivost in s kolikšno natančnostjo mora urednik pregledovati predložene prevode, zlasti prevode zahtevnejših del.

Resnično kriminalni prevodi so na našem knjižnem trgu seveda redki, a po pravici jih sploh ne bi smelo biti! Če bi takšne zločine javno razkrinkovali, bi hitro tudi izginili. Zaostrena jezikovna kontrola oziroma samokontrola bi sicer rahlo zmanjšala obseg naše knjižne proizvod-

nje, a vendar to ne bi bila nobena škoda, saj dandanes (deloma z družbenim denarjem) tiskamo že skoraj več knjig, kot pa jih ljudje morejo pokupiti, vsekakor pa več, kakor jih ob naši prevajalski zmogljivosti zmoremo zares solidno prevesti.

Ker Janez Gradišnik ni zaposlen v kaki založbi, najbrž ne ve, kakšni »prevodi« vse prepogosto prihajajo na uredniške mize, ne ve pa tudi, kje so najbolj zapljeveljene parcele slovenskega prevajalstva in kje prepotrebne kontrole tako rekoč ni. A če vse to morda le ve, a se je vseeno rajši lotil G. Jakopinove, potem pa ga temu, le malo koristnemu dejanju najbrž ni spodbodla samo skrb za kvaliteto slovenskega prevajalstva.

Moderno gledališče in njegov izraz

Draga Ahačič

„Samo kritični duh je ustvarjalen“

Oscar Wilde

Če si hočemo ustvariti kolikor toliko točno podobo o sodobnem gledališču, njegovih stremljenjih in perspektivah, se ne smemo omejevati zgolj na režijsko in igravsko interpretacijo, ampak moramo upoštevati sklop pogojev, odnosov in silnic, ki opredeljujejo gledališko tvornost in ki obsegajo idejno estetska izhodišča, materialni in družbeni položaj gledališča, splošno kulturno raven gledališkega ambienta, gledališko etiko, formiranje gledališkega naraščaja, stik z občinstvom in njegovo vzgojo. Zato v pričujočem razmišljanju ni naš namen podajati zgolj opis in klasifikacijo posameznih umetniških smeri, ki se uveljavljajo v sodobnem gledališču, ampak bomo poskušali sestavljeni gledališki pojav obravnavati in opredeljevati v zvezi z njegovimi načelnimi in konkretnimi dispozicijami, z njegovo družbeno situacijo, estetsko in idejno funkcijo in v zvezi z njegovim vsebinskim in formalnim razvojem.

Vsebina in funkcija

Kar je človekovi naturi že od nekdaj lastno, da išče namena in smisla svojemu dejanju in nehanju, začnimo pri enem izmed osnovnih vprašanj, ki si jih tako gledališka kot vsaka druga umetnost zmerom znova zastavlja: v čem je namen in smisel gledališča? Na to vprašanje se nam ponuja vrsta odgovorov, ustreznih različnim zvrstem, ki so jih razne gledališke manifestacije izoblikovale v tisočletjih gledališkega razvoja, od religiozno obredne do lascivno zabavne, od ekstatično poveljujoče do sarkastično kljubujoče, od larpurlartistično esteticistične do politično propagandne, od kritično vzpodbudne do varljivo uspavajoče, od najbolj sublimno estetske do grobo vulgarne. Vendar pa je gledališče — pri tem mislimo na umetniške gledališke manifestacije — brž ko se je odreklo svoje prvotne obrednosti in se začelo ukvarjati s problemi človeka in človeške družbe, tej svoji novi vsebini izoblikovalo tudi novo umetniško formo, novo

funkcijo, novo umetniško in družbeno poslanstvo: »...da kaže čednosti njene poteze, pregrehi njeno podobo, svojemu času in družbi njeno obliko in odtis.« Gledališki izraz se je spreminjal, sledeč novim oblikam in idejnim tokovom, ki so se v skladu z družbenim razvojem in odgovarjajoč življenjskemu občutju posameznih dob porajali v literaturi in dramatiki, dramatski zakoni in gledališke teorije so se menjavale, etična funkcija gledališča, ki jo pogaja dramatika, pa je ostala nespremenjena in jo nahajamo v vseh umetniško pomembnih gledaliških formacijah:

Čeprav je pojem »angažirano gledališče« nastal šele pred nedavnim, bi lahko rekli, da je angažiranost bistvena lastnost gledališča že od nekdaj, ne angažiranost v smislu filozofskih dogem ali političnih doktrin, ampak angažiranost v smislu človečnosti: angažiranost zoper nasilje bogov in tiranov, zoper človekovo brezbriznost in topost, angažiranost za resnico in pravico, za prebujanje človekove zavesti, za razvijanje in uveljavljanje moralnih norm v človeških odnosih. S svojim razreševanjem etičnih konfliktov in s svojo kritiko posameznika in družbe predstavlja dramatika oziroma gledališče dejansko najbolj etično izmed vseh umetnosti in kot poseben katalizator sproža v gledavcih miselne in čustvene procese ter jih sili, da se opredeljujejo, da zavzemajo lastna stališča v spopadih, ki so jim priče. Prometej, Antigona, Edip, Hamlet, Alcest, Čacki so otroci enega in istega prizadetega, pravičnega duha, ki navaja človeka k razmišljanju, k razločevanju med dobrim in zlim, ter s tem razvija njegov čut za individualno in družbeno odgovornost. Otroci tistega neprilagodljivega duha so, ki skozi tisočletja drami človeštvo, da za zmeraj ne otrpne v udobju sebičnosti, neobčutljivosti, toposti in prilagodljivosti.

Poleg te dramatike, ki združuje idejo in izraz v skladno, uravnovešeno in celovito podobo, pa obstajata še dve, med seboj nasprotujoči si tendenci: prva, larpurlatistična, pripisuje gledališču predvsem estetsko, v plemenitem smislu te besede zabavno funkcijo ter se ukvarja v glavnem s formalno estetskimi problemi. V to vrst, ki načeloma zanikuje idejno vsebino gledališča, sodijo formalistična prizadevanja, izhajajoča s stališča, da je smisel umetnosti v razkazovanju artistske domiselnosti in spretnosti. Drugo smer pa zastopa tako imenovano težno gledališče, ki je njegov poglobitveni namen ilustrirati in eksplicirati določene filozofske ali politične ideje.

Ce larpurlatistična dramatika zanemarija miselno in vsebinsko stran in si s tem odvzema del svojega globljega bistva, pa gledališče, ki hoče biti glasnik določene filozofske ali družbeno politične ideje, le-to enostransko in shematično izpostavlja na račun življenjskih in umetniških dimenzij; zakaj sleherno gledališko delo, ki ima količkaj umetniške teže, daleč pre-rašča okvir kateregakoli filozofskega teorema ali politične doktrine; filozofska ali družbeno politična resnica je lahko samo del umetniške resnice.

Razen gledališča, ki niha med dvema skrajnostima, med estetsko in idejno vsebino, je treba omeniti še razne oblike gledaliških *circenses*, od pridobitniško zabavnih do politično propagandnih spektaklov, ki vlečejo človeka proč od njega samega, proč od človeške in življenjske resničnosti

in ga omamljajo z lažnimi predstavmi in iluzijami, strežejo samozadovoljnemu egoizmu in prilagodljivi omejenosti povprečja in podpovprečja in večkrat niso nič drugega kot poneumnjevalno orodje raznih političnih diktatur. Njihova prizadevanja ne sodijo v okvir gledališke umetnosti v pravem smislu besede.

Prav tako kot v dramatikah se omenjene smeri kažejo tudi v gledaliških uprizoritvah in njihovih zamislih, zlasti še, odkar se je koncem preteklega stoletja v gledališču pojavil režiser kot avtorjev soustvarjavec in se je z njim začelo eno izmed najbolj razgibanih in plodovitih razdobjev v gledališki zgodovini, obdobje modernega gledališča. Tisočletja obstoja gledališču niso prinesla toliko novega kot zadnjih osemdeset let od Craiga, Stanislavskega in Copeauja pa do Brechta, Vilara in Brooka. Nastop režiserja je tudi bistveno vplival na vsebino in funkcijo gledališča s tem, da so se nekateri režiserji proglasili za absolutne gledališke ustvarjavnice in začeli samovoljno razpolagati z avtorjevim delom in pretvarjati celo njegovo idejno vsebino. Ta režiserski odnos do dramskega teksta je izzval dolgotrajen boj za primat med avtorjem in režiserjem in povzročil konflikt med vsebino in formo.

Gledališko uprizorjanje dramskega dela, oživljanje njegovega zunanega dogajanja, situacij, zapletov in spopadov, podanih v tekstu, namreč ne vključuje že samo po sebi tudi osnovne ideje tega dela, ki je večkrat izražena posredno in jo je treba razbrati iz podteksta. Kakor je na primer mogoče eno in isto glasbeno partituro predvajati na različne načine, prav tako in še neprimerno več možnosti daje za to dramska predloga. Zakaj glasbena partitura je neprimerno natančneje opredeljena od gledališkega besedila; točno je določena njena intonacija, melodija, ritem, dinamika, barva, čustveno razpoloženje, pri gledališkem tekstu pa vsega tega ni ali pa je le v neznatni meri; in režiserjeva naloga je, da v sodelovanju z igravci izbira in določa vse odtenke izraznih elementov, ki vsak izmed njih lahko bistveno vpliva na vsebino in vzdušje uprizoritve¹, tudi če gre za preprosto in enostavno delo, kaj šele pri moderni dramatikah, ki svojo idejo zavija v poetično prisposodbo, alegorično fabulo, prefinjeno ironijo, grozljivo grotesko ali fantastično absurdne situacije.

Tudi če ima najboljšo voljo biti zvest avtorju, se režiser, ki nima zadostne literarne izobrazbe, splošne kulture in umetniške tenkočutnosti, da bi lahko dojel specifično vzdušje dramskega dela in razbral njegovo osnovno idejo, lahko bistveno odmakne od tega dela, tako da dobi njegova uprizoritev povsem drugačen smisel, kot pa je smisel dela, ki ga upodablja. Se neprimerno več možnosti za potvorbo dramskega teksta pa obstaja pri režiserjih, ki si lastijo pravico, da dramsko delo spreminjajo po svoji zamisli in vsечи. Pri takšnih uprizoritvah ponavadi umetelnost forme zakrije globljo človeško vsebino ali pa je ta vsebina nasilno prikrojena določeni,

¹ Uprizoritev istega dela, z istim ansamblom in z istim režiserjem se iz komedije lahko sprevrže v dramo že samo s tem, da ji dosledno zavlačujemo tempo.

delu povsem tuji ideji². V obeh primerih seveda gledališče omejuje svojo umetniško funkcijo, se odreka svojemu človeškemu poslanstvu ter ostaja na ravni bolj ali manj estetskega artizma ali pa bolj ali manj kulturne propagande.

Režija

Ceprav je gledališka umetnost stara nekaj tisočletij, se je poklic režiserja v današnjem smislu, režiserja, ki ni več samo organizator, usmerjevalec odrskega prometa in korepetitor, kot je bil dotlej, ampak umetniški oblikovalec in interpret dramskega dela, dokončno izoblikoval šele pred kakimi osemdesetimi leti.³ Bistvo moderne režije je v tem, da izhaja iz določene, jasno opredeljene gledališke in uprizoritvene zamisli, ki temelji na režiserjevem osebnem odnosu do dramskega teksta, na režiserjevih estetskih načelih, na splošnem in strokovnem znanju in ne nazadnje na umetniški intuiciji. Režiserjevo individualno predstavo o dramskem delu morata hkrati oblikovati oko spoštljivega in zavzetega ljubitelja in oko prefinjenega, strogega kritika, njegova odrska upodobitev pa mora razodevati neposrednost, enovitost in polnost prvega vtisa in hkrati minuciozno kritično razčlemba. Sodobna režija se oddaljuje od odrskega objektivizma in historicizma; njena prva dolžnost je razbrati, dojeti, posredovati in tolmačiti ne samo zunanjo akcijo dramskega dela, ampak tudi njegovo vsebinsko jedro, idejo, iz katere in zaradi katere je to delo sploh nastalo.

Režiser je stopil v gledališče v času, ko je bil zvezdniški kult na višku, ko so prvaki in primadone neomejeno vladali gledališču, v času, ko so avtorji prilagodljivo in preračunljivo pisali »na igralce« in »za občinstvo«. A prepustimo besedo o takratni gledališki situaciji režiserju in gledališkem zgodovinarju Sylvainu Dhommu: »Še nikoli niso pisali tako slabih iger, še nikoli niso toliko govorili o navodilih, načrtih, iznajdljivih konstrukcijah, o nezmotljivih receptih, o dobro narejenem gledališču... Meščanstvo je zasipavalo z denarjem pomirljivo literaturo, zato da ga je ujčkala in uspavala. Svojo kulturo je imelo za psihično terapijo, ki ni zdravila, ampak omamljala... Gledališki pisatelji so se spremenili v krošnjarje z univerzalnim balzomom. Pisanje ni imelo več nobene zveze z resnico... Stanju pisanja je odgovarjalo stanje na odru. Gledališče je bilo v celoti prepuščeno proizvajavcem odrskih efektov in najbolj dovršenemu glumaštvu. Igravci so bili kralji odra. Zanje se je pisalo, oni so vladali avtorjem, si izbirali kostume, stopali na oder kot na piedestal in s topotom pete dajali znamenje plōskačem. Zgodovina še

² Leta 1936 so pod značilnim naslovom »Naše adaptacije klasikov« leningrajski režiserji izdali zbornik člankov, ki je obsegal gledališke priredbe klasičnih dramskih del v smislu »vulgarnega sociologiziranja«.

³ Pri tem seveda izvemamo posamezne, redke univerzalne gledališke ustvarjalce, kot so bili Ajshil, Shakespeare, Molière, Lope de Vega in drugi, ki so svojo literarno umetniško zamisel uveljavljali tudi v svojih režijskih interpretacijah.

ni poznala tako zabavnega in bleščečega gledališča, vendar ne smemo pozbiti, s kakšnim povprečjem in razkrojem je bil plačan ta varljivi sijaj.«⁴

Razumljivo je, da je ta situacija gledališča, katerega odnose in nravi poznamo iz Balzacovih del, vzbujala ogorčenje in odpor resnih gledaliških delavcev in reformatorjev in da so le-ti v svoji vnemi po očiščenju in prenovitvi gledališča kdaj pa kdaj zašli tudi v skrajnost in absurd. Vsekakor je treba posamezna gledališka stremjenja vselej postaviti v njihovo lastno situacijo in razmere njihovega časa ter jih v tem okviru presojati, če hočemo pravilno oceniti njihovo vlogo in pomen.

Nemogoče bi bilo, četudi samo v skopem obrisu, v tem okviru obdelati vrsto znamenitih režiserskih osebnosti, ki so se uveljavljale v zadnjih osemdesetih letih in vsaka po svoje oblikovale izraz modernega gledališča, nemogoče bi bilo opredeliti vse najrazličnejše, često nasprotujoče si gledališke zamisli in režijske koncepte, od temeljitih, vsestranskih reform Stanislavskega, Craiga, Copeauja in Brechta, ki zajemajo vse sestavine gledališke tvornosti, pa do izključno oblikovnih iskanj in artističnih ekshibicij. Zato se bomo omejili predvsem na poglobitve, izrazito novatorske tokove in njihovo idejno estetsko vsebino.

Lahko rečemo, da je v pičlih petdesetih letih — od nastopa režiserja pa do tridesetih let — gledališče iznašlo nešteto izvirnih formalnih in tehničnih izraznih možnosti; in če pomislimo na Reinhardtovo sugestivno grandioznost in iznajdljivost njegove odrske tehnike in mašinerije, na vratolomno drznost in ekskluzivno gledališko fantazijo Meyerholda, na absurde efekte francoskega surrealističnega ali na bizarnost nemškega ekspresionističnega gledališča, na Batyjevo prefinjeni artizem, da omenimo samo najbolj značilne tovrstne pojave, nas obide misel, če ni danes morda jalovo početje, iskati samo izvirnih zunanjih učinkov. Kot kaže, se gledališče tega tudi zaveda in se vrača k avtorju in njegovi idejni vsebini. Boj za prvo mesto v gledališču, ki ga je režiser vsilil avtorju s svojo samovoljo in nasiljem, se končuje z zmago avtorja, kot nam potrjujejo besede enega izmed najbolj izvirnih sodobnih režiserjev, Jeana Vilara: »Čas bi že bil, da izgine tista umetnost, ki je sama sebi namen in cilj, in da se vnovič vrnemo k avtorju, ga poslušamo in mu sledimo, da se v skladu s tem ogibamo diktatorskih napak, ki je zanje režiser zmeraj dostopen. Vse, kar je ustvarjeno izven odrskih navodil, vsebovanih v tekstu, je »mizanscena«, ki jo je treba potemtakem prezirati in zavračati.«

Navedena izjava se tudi povsem sklada z načelno opredelitvijo gledališke režije, ki jo je podal režiser in teoretik modernega gledališča Jacques Rouché: »Cilj režiserja je, da osvetli gledališko delo v celoti, da poudari njegove glavne črte, da mu da obleko, če lahko tako rečemo ... Ne sme ga spačiti niti preobložiti, temveč zgolj uveljaviti njegove poteze in značilnosti njegove lepote.«⁵ Ta opredelitev režiserjeve naloge pa vsebuje hkrati tudi načelni odnos do gledališča in njegove idejne vsebine,

⁴ Sylvain Dhôme, *La mise en scène d'Antoine à Brecht*, Paris, 1959.

⁵ Jacques Rouché, *L'Art théâtral moderne*, Paris, 1924.

odnos, ki daje prednost dramskemu delu in ki je njegov poglavitni namen, to delo čimbolj adekvatno, z ustreznimi in sodobnimi izraznimi sredstvi upodobiti.

V vsestranskem in razgibanem vrenju, ki ga je povzročil pojav režiserja, izrazito izstopa troje vodilnih gledaliških smeri. Prvi dve sta novatorski, iščoči, avantgardni ali eksperimentalni, tretja pa je tradicionalna; prvi dve se porajata iz iste osnovne pobude: iz odpora zoper vse, kar je v gledališču ustaljenega, preživelega, iz odpora zoper konvencionalne šablone, maniro, rutinerstvo, lažni patos, komercializem, površnost in šušmarstvo, iz želje po iskanju novih izraznih možnosti, po iskanju novega gledališkega izraza, ki naj odgovarja sodobnemu življenjskemu občutju in sodobnim dramatskim prijemom. Tretja, tradicionalna smer pa živi od gledališkega izročila in se oplaja in pomlajuje s pridobitvami prvih dveh.

Izmed obeh iščočih tendenc je za gledališki razvoj pomembnejša tako imenovana reformatorska, ki zajema tako idejno kot estetsko stran gledališča, ki ne stremi samo po prenovitvi forme kot take, ampak išče v novi obliki predvsem njeno vsebinsko funkcijo. Ta gledališka zamisel in iz nje izhajajoči režijski koncept se ne zadovoljuje z estetsko zabavno, mistifikatorsko, utilitaristično ali ekshibicionistično funkcijo gledališča, ampak vidi smisel gledališča v umetniškem upodabljanju resnice o človeku, ki jo izpoveduje sleherno umetniško dramsko delo. S tem da postavlja težišče na idejno vsebino, pa režiser *ipso facto* sprejema določena načelna izhodišča za svojo režijsko zamisel, in sicer ta, da se pri gledališki upodobitvi naslanja izključno na dramsko besedilo in se odreka vsemu, kar ni organsko in smiselno povezano z njim. Navedeni načelni odnos do gledališča in dramskega dela je bistven in značilen za gledališko reformatorstvo in temelji na široki, celoviti zamisli, ki obsega vse komponente gledališča: od dramatike, režijske in igralske interpretacije, tehničnih izraznih sredstev in gledaliških prostorov pa do vzgojnih metod, etičnih problemov in do pridobivanja in oblikovanja občinstva. Režiser reformator, da ga tako imenujemo, z razumsko razčlenbo in umetniško intuicijo do potankosti prodre v intimni avtorjev svet in njegovo dogajanje, se navzame njegovega posebnega značilnega vzdušja in skuša ta svet oživiti na odru v vsej njegovi razsežnosti in polnosti. Razen obsežne literarne in splošne kulture, tenkočutnosti, okusa, in ustvarjalne domišljije zahteva to delo režiserja tudi trdnih, jasnih estetskih in etičnih stališč, sposobnosti samostojne presoje, izčiščenega individualnega odnosa do osnovnih človeških in umetniških problemov; edino s pomočjo teh lastnosti se režiser lahko približa dramski umetnini, jo v največji meri dojame in z njo zaživi.

S tem da se režiser podreja zahtevam avtorja oziroma njegovega dela, ne ovira poleta svoji ustvarjalni domišljiji niti ne okrnjuje svoje režiserske osebnosti, kot bi mogoče kdo mislil; nasprotno, ta njegov odnos dokazuje njegovo notranjo suverenost, zrelost in poglobljenost, zakaj pri reformatorski režiji ne gre za neki objektivistični prijem ne za splošnoveljavno modno geslo, ampak za enkratno, individualno in subjektivno

gledališko vizijo, ki naj ustvari čim tesnejši stik in sporazum med avtorjem in občinstvom in ki jo je treba ustvariti za vsak tekst, za vsako uprizoritev posebej. Zato lahko vsako reformatorsko režijsko postavitev smatramo kot eksperiment v globljem smislu te besede, saj mora vsakemu delu izoblikovati poseben koncept. Kot ugotavlja režiser in igralec Charles Pitoëff, »vsako dramsko delo zahteva svojo lastno režijo. Treba je torej, da režiser zavrže sleherno apriorno doktrino, zato da se bo lahko prežal z duhom tega dela, če hoče, da bo popolnoma prodril vanj.« In to ne velja le za sodobna dela, ki se prvič uprizarjajo, ampak tudi za klasično dramatiko, ki se uprizarja že desetletja in stoletja. Zakaj vsaka doba, vsaka družba gleda na klasična dela s svojega zornega kota in išče v njih predvsem sozvočja s samo seboj, išče sorodnih življenjskih situacij, konfliktov in problemov, skratka išče in poudarja to, kar ji je najbolj blizu. Čim obsežnejše in čim globlje so človeške in umetniške dimenzije dramskega dela in njegovih likov, tem bolj se razlikujejo njegove upodobitve v različnih dobah. In prav reformatorsko gledališče je tisto, ki oblikuje specifični pogled svojega časa na klasično delo ne le v formalnem, ampak tudi idejno vsebinskem smislu in ustvarja ustrezen, nov gledaliških izraz, ki se v njem razodeva miselnost in življenjsko občutje tistega časa.

Morda se komu zdi protislovno, da pri režijski interpretaciji zahtevamo individualno, osebno, enkratno zamisel, hkrati pa terjamo od nje, da priznava avtorjev primat, da se pred njegovim delom tako rekoč umakne v anonimnost. Vendar prvo ne izključuje drugega, kot se morda zdi na prvi pogled. V dokaz naj navedemo nekaj odlomkov iz znane Sartrove razprave »Ka je literatura«, v kateri avtor razčlenjuje proces branja. Takole pravi: »... Branje je vódeno ustvarjanje. V nekem smislu literarna snov dejansko nima druge substance razen bravčeve subjektivnosti. Pisatelj torej apelira na bravčevo svobodo, da sodeluje pri ustvarjanju njegovega dela.« Vendar pa ta soustvarjalnost bravca ni poljubna, ampak jo vodi in omejuje neki imperativ. »Knjiga ne služi moji svobodi, ampak jo terja. Knjiga ni sredstvo za poljuben cilj, kot je to na primer orodje, ampak se sama postavlja za cilj bravčevi svobodi. Bravčeva domišljija nima samo usmerjevalne, ampak tudi tvorno funkcijo, ona se ne poigrava, njena naloga je, da spet sestavi umetnino po sledovih, ki jih je zapustil umetnik. Tako kot ostale funkcije duha tudi domišljija ne more uživati sama nad seboj, zmeraj teži navzven, zmeraj je za nekaj angažirana... Svoboda ni v uživanju med poljubnim subjektivnim početjem, ampak v ustvarjalnem dejanju, ki ga terja neki imperativ.«

Kar ugotavlja Sartre za bravca, velja še toliko bolj za režiserja, ki je njegova prva naloga, da je idealen bravec, najbolj pozoren, tenkočuten, natančen, pronicljiv, prostodušno dovzeten in prefinjeno zahteven, navdušeno predan in nepopustljivo kritičen hkrati. Gledališka uprizoritev ni nič drugega kot realizacija subjektivne režiserjeve vizije, vizije bravca o avtorjevem delu, je v gledališkem jeziku izpovedan intimni odnos do tega dela. In naj je ta odnos še tako oseben, realizacija še tako izvirna, ne more biti poljubna, ampak se mora podrežati imperativu dela, se pravi, da mora ostati v okviru dramske strukture, ne sme porušiti njenega no-

tranjega ravnotežja, ne sme prekoračiti nevidni ris, ki obdaja v sebi zaključeni, harmonični svet umetnine. Brž ko to stori, se čar razbije, čudežni svet se razblini; izven risa ni več nobenih omejitev, vse je enakovredno, vse mogoče. Namesto da bi bila cilj, se umetnina spremeni v uslužno sredstvo, ki je kot tako samo na sebi brez vrednote, se pravi, da ni več umetnina.

Razen dobe in družbe, ki se nujno izražata v vsaki umetniški in torej tudi režijski zamisli, pa je seveda še vrsta faktorjev, ki vplivajo na uprizoritev dramskega dela in jo oblikujejo in ki jih mora režiser reformator upoštevati, če hoče, da bo njegova uprizoritev tvorila ubrano celoto. Jean-Louis Barrault ugotavlja: »Gledališko delo lahko uprizorimo na sto načinov, vendar bi moral biti en sam glede na določeno igralsko skupino in njene materialne možnosti.« Ali z drugimi besedami: režiser mora svoj načelni estetski in idejni koncept uskladiti in uravnovesiti s konkretnimi izraznimi materialnimi in tehničnimi možnostmi, ki z njimi razpolaga. Reformatorsko gledališče kot sinteza številnih parametrov, ki jih določajo: dramsko delo, režiserjeva osebnost z mentaliteto svoje dobe, s svojim individualnim idejnim in estetskim nazorom, izrazne zmogljivosti določenega igralskega ansambla in dani materialni in tehnični pogoji, predstavlja najbolj zahtevno, obvezno in odgovorno obliko gledališke dejavnosti in terja vsestransko, umetniško formirano, zrelo režisersko osebnost z veliko mero človeške prizadetosti, doslednosti, zavzetosti, neprilagodljivosti kakor tudi skromnosti. Kot trdi teoretik Paul Blanchart, je osnovna vrлина režiserja *diskretnost*: »... najboljša režija je tista, ki se ne vidi, ki se ne izpostavlja, ki zavzeto in skromno služi dramskemu delu.«⁶ Tenkočutna obzirnost do avtorja in nevsiljivost, ki ju je mimogrede povedano, zmožen edinole kultiviran in pronicljiv režiser, dajeta reformatorskim uprizoritvam videz samoumevnega, naravnega, običajnega. Ker takšna režija zametava vsako pretiravanje, prenapenjanje, nesmiselno, ceneno efektnost, ima nepoznavavec občutek, da režije tako rekoč ni, da je predstava nastala sama od sebe, zlahka in brez najmanjšega truda, da je pravzaprav vse, kot treba, in da drugače biti ne more. Ne le temeljitega poznavanja stroke, ampak tudi izostrenih kritičnih meril je treba, da se lahko razčleni in pravilno oceni takšna režija. Zatorej ni čudno, če je, kot ugotavlja kronist francoskega gledališkega kartela Jean Hort, »z delom gledaliških reformatorjev prav tako kot z nekaterimi izvirnimi ali genialnimi deli, ki morajo leta in leta čakati na popoln uspeh.«⁷ Kolikor kulturnejši je ambient, toliko bolj razviti in izostreni so kriteriji in toliko večje so možnosti za uveljavljanje pa tudi sploh za nastanek reformatorskega gledališča, medtem ko primitiven ambient brez umetniških kriterijev s svojim kulturnim neposluhom duši in v kali zatira vsak morebitni tovrstni poskus.

Drugo smer gledališkega iskanja predstavljajo režiserji, ki so vsa njihova prizadevanja usmerjena k odkrivanju novih formalnih prijemov

⁶ Paul Blanchart, *Histoire de la mise en scène*, Paris, 1948.

⁷ Jean Hort, *Les théâtres du cartel*, Genève, 1944.

in ki je njihova poglavitna skrb zunanji videz gledališke uprizoritve. Pri tem jim je bolj važna učinkovitost kot pa funkcionalnost izraznih sredstev; vsebina dela jih zanima le toliko, kolikor jim daje priložnost za originalne in efektne domisleke. Njihov poglavitni namen je očarati občinstvo; odkrivanje novih gledaliških učinkov jim je cilj, smisel gledališča jim je v demonstriranju režiserske iznajdljivosti, v umetnem produciranju, ki je sredstvo zamenjalo za cilj in postalo samo sebi namen.

Značilno za formalistična iskanja je, da se rada oprijemajo raznih gledaliških obrazcev kot splošnoveljavnega in vsestransko uporabnega pravila, kot edinozveličavne dogme in se opredeljujejo z nazivi, kot so bili na primer danes že deloma pozabljeni pojmi: teatralizirano, biomehanično, literarno in antiliterarno gledališče, gledališče krutosti, čarobno, totalno ali kemično čisto gledališče in podobno. Navedene oznake ne kažejo samo na obilico in raznovrstnost formalističnih gledaliških stremljenj, ampka tudi na njihovo kratkotrajnost, ki je pogojena že v sami naravi teh gledaliških zamisli. Zakaj brž ko se neki režijski koncept, naj je še tako nov in izviren, omeji z določenim togim kalupom in se v njem ustali, se nujno in neizbežno sprevrže v okostenelo maniro, ne glede na to, da je abotno sleherno prizadevanje za univerzalno šablono, ki bi se prilegala Sartru, Giraudouxu, Williamsu, Fryju, Eliotu, Beckettu, Arrabalu, Brechtu, Dürrenmattu, Ionescu, Pinterju, Ghelderodu, Sylvanusu in Albeeju, da o klasičnih sploh ne govorimo. Copeaujev stil na primer ni v kakem enotnem receptu, ampak pomeni najbolj adekvaten in kristaliziran osebni izraz za določeno vsebino; stila torej ne ustvarja bolj ali manj nasilno imputiran zunanji prijem, stil lahko izhaja edinole iz dramskega dela, iz režiserjevega umetniškega odnosa do tega dela in do gledališča sploh. Koncentracije življenjskih silnic, razsežnosti značajev, napetosti situacij, silovitosti spopadov, doslednosti in zgoščenosti dogajanja ni mogoče zajeti v noben standardni kalup, ampak je treba vsakemu dramskemu delu odsko podobo in izraz ukrojiti posebej in »po meri«, če hočemo, da se bo polno uveljavila vsa njegova enkratna in značilna lepota in misel.

Med iskateljskima dejavnostima predstavlja gledališki esteticizem spričo svoje brezobveznosti linijo manjšega odpora, saj ne terja od režiserja posebne intelektualne zrelosti, strokovne izkušnosti in umetniške discipline, ampak zgolj več ali manj originalno domišljijo, kateri pušča prosto pot. Če zastopajo reformatorsko gledališko smer redki, izjemni posamezniki, ki zametavajo ceneni uspeh in ki jih še tako bridke izkušnje niso speljale na zložnejšo in uspešnejšo pot kompromisarskega prakticizma, ima formalistično gledališče precej več pristašev; med njimi je sicer manj izvirnih ustvarjalcev, zato pa je toliko več epigonov. Saj so oblikovni gledališki eksperimenti spričo svoje otipljive nazornosti in zunanje izrazitosti kaj pripravni za posnemanje, hkrati pa so še tako neukemu občinstvu očitni na prvi pogled in režiji se ne more zgoditi, da bi ostala neopažena, kar je vsekakor zapeljiv obet za režiserja, ki lastnemu osebnemu uveljavljanju daje prednost pred uveljavljanjem določenih idejno umetniških zamisli.

Razen esteticistov in pa ambicioznih, nadebudnih začetnikov, katerih večina se kasneje zateče v varno okrilje konvencionalnega gledališča, se z efektnimi gledališkimi poskusi radi ukvarjajo tudi režiserji provincialnih gledališč, ki v svojem tipičnem strahu pred provincialnostjo hlastajo za poslednjimi novostmi in mehanično privzemajo to, kar jim je najbolj vidno in dostopno.

Ce formalistična gledališka prizadevanja opredeljujemo s stališča družbene funkcije gledališča, jih moramo prišteti k neangažiranim zvrstem. S svojo poudarjeno spektakuloznostjo zaposlujejo predvsem gledavčeva čutila, medtem ko njegov razum ostaja manj prizadet; pri tem puščajo v nemar tudi gledavčevo intimno povezanost z dramskim dogajanjem, njegovo celovito človeško participacijo in ga omejujejo na vlogo pasivnega, prostodušnega, senzacij željnega radovedneža, ki odprtih ust strmi nad rokohitrskimi in akrobatskimi umetnijami. Zakaj razkošje, ekstravaganca ali bizarnost lahko občinstvo očara, preseneti, mu vzbudi občudovanje in navdušenje, ne more pa ga človeško pretresti, čeravno je prav to bistvena lastnost gledališke umetnosti in njena najvišja vrednota. S tem da se formalistično gledališče obrača zgolj na gledavčevo čutno zaznavo, ustvarja med odrom in občinstvom distanco, ki ne razodeva le degradacije in podcenjevanje občinstva, ampak tudi degradacijo in podcenjevanje gledališča samega. Resnično je takemu režiserju potrebno Reinhardovo mojstrstvo, Meyerholdova genialnost, Batyjeva estetska hipersenzibilnost ali Artaudov fanatizem, da se njegova prizadevanja lahko tvorno vključujejo v razvoj gledališke umetnosti.

Ce smo opozorili na vse te pomanjkljivosti in slabosti, pa seveda ne mislimo reči, da je formalno iskanje nepotrebno, ampak, nasprotno, menimo, da je vsako hotenje po prenovitvi gledališča, če izhaja iz primerne strokovnega znanja in iskrene, notranje zavzetosti, pozitivno in koristno. V določenih družbenih situacijah pa ta gledališka smer dobiva celo napredno družbeno vlogo, in sicer tedaj, kadar si oblast prilasti absolutno ingerenco nad umetnostjo in jo kot vrhovni arbiter kanonizira, ji določa vsebino in formo, kar ima za posledico tudi razvrednotenje estetskih in etičnih meril; v takšnih razmerah sleherna novost ne pomeni samo obogatitve v formalnem pogledu, ampak revolt zoper primitivizem in nazadnjaštvo, negacijo preživelega, utiranje poti novemu, boj za svobodo umetniškega izraza.

Tretja, najštevilnejše zastopana režijska smer pa je tradicionalno gledališče, ki se v najboljšem primeru oplaja in pomlajuje z že uveljavljenimi in preizkušenimi rezultati prejšnjih dveh smeri, v slabšem, a dokaj pogostejšem primeru pa ostaja na ravni zastarelega konvencionalnega gledališkega prakticizma. Kot je že iz oznake same razvidno, vodi njegova smer po varnih, izhojenih poteh in živi od bolj ali manj spretne in srečne kompilacije. Za razliko od prejšnjih dveh, ki se praviloma rojevata izven rednega, uradnega gledališkega življenja in se uveljavljata v najtežjih materialnih pogojih, deluje tradicionalno gledališče večinoma v dokaj ugodnejših materialnih razmerah; saj sodi sem večina stalnih gledališč od

reprezentativnih gledaliških hiš pa do raznovrstnih gledališč komercialnega in zabavnega značaja.

Osnovna značilnost tradicionalne režije je pomanjkanje enotne vodilne gledališke zamisli in režijskega koncepta, ki bi izražal celovito, adekvatno in hkrati posebno režiserjevo predstavo o avtorjevem delu. Zato so v teh gledališčih, razen redkih izjem, ki jih gre pripisovati srečnemu naključju, vse uprizoritve, naj gre za klasično ali moderno delo, tragedijo ali komedijo, dramo ali farso, približno enake, shematične, brezosebne, stilno neizenačene, brez specifičnega vzdušja, ki utripa v sleherni dramski umetnini; kdaj pa kdaj sicer izstopajo posamezne prepričljive igralske stvaritve, ki pa jim pomanjkanje ustreznega okvira in skladnosti ostalih sestavnih elementov jemlje rezonanco in plastiko. Druga značilnost konvencionalne režije je, da pri izboru igravske zasedbe ne išče toliko vloži odgovarjajočega igravskega karakterja, ampak da se predvsem opira na igralski ugled in na obstoječo hierarhično lestvico, ki je tipičen pojav tradicionalnega gledališča in ki se ne formira vselej po umetniških kriterijih. Ker taka režija ne izhaja iz podrobne analize podteksta in iz intimnega odnosa do dela, podaja zunanji potek dogajanja in razvoj konflikta objektivistično in dobesedno z večjo ali manjšo zunanjo dinamiko, v bolj ali manj slikoviti in okusni odrski opremi, in nas spominja na gostilniško polivko, ki daje enoten okus najbolj raznovrstnemu in pestremu jedilnemu listu.

Te splošne značilnosti tradicionalnega gledališča, ki dobivajo toliko bolj negativni predznak, kolikor nižja je splošna kultura ansambla in okolja, pa so precej ali skoraj povsem zabrisane v starih in uglednih gledaliških hišah, kjer se je spričo dolgotrajne tradicije in visoko razvitega ambienta izoblikoval tudi visok splošno kulturni in umetniški nivo ter temu ustrezna umetniška merila in kjer pomanjkanje enotne izvirne režijske zamisli nadomešča temeljito strokovno znanje, splošna razgledanost, inteligenca in umetnost igravskega izraza ali, z drugo besedo, visoka gledališka omika. Vendar pa ta gledališča običajno ostajajo pri klasičnem repertoarju in se le redko spuščajo v tvegane poskuse z moderno dramatiko.

Metamorfoze gledališkega izraza

Igra naključja je hotela, da je modernemu gledališču odprl pot uslužbenec pariške plinarne, samouk, ki je s svojo amatersko skupino, imenovano »Svobodno gledališče«, začel razbijati konvencionalne šablone romantičnega gledališča, čistiti oder njegove stereotipne navlake in na stežaj odpirati vrata novim literarnim in idejnim tokovom, ki so hoteli v umetnosti upodabljati resnico življenja. Danes se sicer zdi naivno in nesmiselno, da je Antoine, v hotenju, da bi posnel videz resnice, razobesil na odru pravo, krvavo govedino ali pa nagnal nanj žive kokoši, vendar moramo pomisliti, da je bilo to v času, ko je bil oder preplavljen z vsem mogočim narodopisnim kičem in z vsomogočo starinsko ropotijo

porajajoče se arheologije».⁸ Da so Antoinove novotarije dejansko pomenile gledališko revolucijo, lahko sklepamo po silovitem ogorčenju, ki so ga vzbujale. Takole pravi pričevanje o eni izmed predstav »Svobodnega gledališča«: »Skupina je najela neko veliko gledališče in izbrala precej statistov. Prizorišče je predstavljalo Hyde park, kjer se vrši miting, in na odru je bilo več godb, opremljenih z vsemi instrumenti. Antoine je predvideval škandal. Ker sam to pot ni igral, se je s policijsko piščavko vrnil med statiste. Dal je točna navodila: če bi nemir v dvorani začel ovirati potek predstave, naj na njegov žvižg vsi muzikanti začno igrati, kar jim pade v glavo, samo da bo čimbolj glasno in neubrano. Rečeno storjeno: in igro so lahko odigrali do konca, potem ko je trobentam, pozavnam in velikim bobnom uspelo spraviti ob sapo uboge gledavce, ki so lahko protestiral samo s svojimi lastnimi glasilkami.«⁹ Ob neki drugi priložnosti pa dvajset minut po koncu predstave ni bilo mogoče povedati avtorjevega imena, kot je bil tedaj običaj pri krstnih predstavah. Vsa dvorana je vpila in tulila, pristaši »Svobodnega gledališča« pa so z balkonov skakali na pobesnele nasprotnike.

Vendar je treba vedeti, da je pomen »Svobodnega gledališča« bolj v njegovem borbenem zagonu, v pogumni nesebičnosti kot pa v umetniški dognanosti, in da je gledališko resnico, ki jo je najavljal in ji utiral pot Antoine, odkril šele Stanislavski, ki je prvi ustvaril na odru ambient in vzdušje. Tu ne gre več samo za zunanji videz resničnosti, za golo posnemanje življenja kot pri Antoinu, ampak za skrivnostni, neoprijemljivi, globlji utrip življenja, za nevidni, a nenehno prisotni fluid, ki ga poraja intimni odnos posameznika do ljudi in stvari okrog njega. In to resničnost, to čustveno atmosfero je Stanislavski izoblikoval do najmanjšega detajla. Vsa njegova gledališka prizadevanja po »pravi umetniški pristnosti« temeljijo na studioznem analiziranju čustvenih odnosov in notranjih razpoloženj, na odkrivanju najbolj skritih vzgibov in nagibov človeške duše. Gledališka zamisel Stanislavskega, ki izvira iz iskanja »notranje resnice«, je prešla vse etape takratnega umetnostnega razvoja od historičnega realizma in naturalizma, preko psihološkega ali, kot mu pravi Stanislavski sam, ponotranjenega realizma, fantastike, simbolizma, impresionizma, statuarosti, shematizacije pa do čiste teatralnosti totalnega gledališča v sodelovanju s Craigmom in do futurističnih študijskih poskusov z Meyerholdom. Ta gledališka eksperienca je nedvomno najbolj kompleksna, obsežna, vsestranska in bogata, kar jih pozna gledališka zgodovina, zato ni čuda, da je iz nje izhajajoči *vzgojnometodološki sistem* oplodil in še danes oplaja evropsko in svetovno gledališče.

Razen temeljite reforme gledališkega izraza pa je Stanislavski s svojo izredno zahtevnostjo do igralcev tako v strokovnem kot etičnem smislu odrešil igralca dvoumnega položaja oboževanega in hkrati zaničevanega izobčenca ter mu pridobil ugled in veljavo umetnika in intelektualca; s

⁸ Sylvain Dhomme, *La mise en scène d'Antoine à Brecht*, Paris, 1959.

⁹ *Ibid.*

tem da mu je naložil osebno moralno odgovornost kot oblikovavcu človekove zavesti, pa je igravskemu poklicu dal tudi širši družbeni pomen.

Kruta šala zgodovine je bila, da so tega prefinjenega, kultiviranega, s svojimi dosežki večno nezadovoljnega, večno dvomečega, nepopustljivega iskavca umetniške resnice proglasili tako rekoč za očeta najbolj poenostavljene, dogmatične in nazadnjaške smeri, kakršna je socialistični realizem. Ta površna fama,¹⁰ pa tudi apriorna stališča in neodgovorno poenostavljanje nekaterih naših gledališnikov so tudi pri nas ponaredili podobo Stanislavskega in pomen njegovega dela; in medtem ko se malone vse igravske šole po svetu okoriščajo z metodolškimi dognanji Stanislavskega in jih po svoje prilagajajo, se naša igravska akademija praktično premalo meni zanja, seveda na škodo svojih gojencev. Ne da bi bili kakšni verniki Stanislavskega, moramo vendar ugotoviti, da je Stanislavski, če odštejemo to, kar je pri njem nujno časovno pogojenega, obogatil gledališko kulturo za vrsto dragocenih, občeveljavnih izkušenj in spoznanj, ki predstavljajo abecedo moderne gledališke umetnosti.

Razen realizma in naturalizma je druga polovica devetnajstega stoletja prinesla zahodni Evropi vrsto novih idej in umetnostnih teorij, ki so se začele uveljavljati v literaturi, likovni umetnosti in glasbi in ki so se slednjič začele kazati tudi v gledališču. Hkrati pa je poenostavljanje tiste realistične gledališke smeri, ki je v svojem stremljenju, da bi vzpostavila na odru življenjsko resničnost, slepo posnemala zgolj njen zunanji videz, razodelo jalovost in nesmiselnost tega početja. Spoznanje, da je prevara že pogojena v samem gledališkem pojavu, da je njegova neodsvojljiva lastnost, je navdahnilo režiserju misel, da to neizogibno pomanjkljivost pretvori v vrlino, da naredi iz nje specifično gledališko izrazno sredstvo; uklenil je torej prevaro v izčiščeno in dognano formo in jo preobrazil v stilizacijo, ji s tem dal umetniški pomen in upravičenost in odprl nove, neskončne možnosti gledališkemu ustvarjanju.

Novi gledališki smeri je prvi postavil premise šestnajst in polletni francoski pesnik Paul Fort s svojo študentovsko gledališko skupino, ki si je nadela ime »Umetniško gledališče«, gledališka zgodovina pa ga imenuje tudi »gledališče pesnikov«. Čeprav je to gledališče obstajalo samo tri leta in je bila njegova dejavnost nestalna, njegova zamisel pa neizoblikovana in neurejena in bi ga spričo tega ne mogli prištevati med novatorska gledališča, vendar je nosilo v zametku že vse tendence, h katerim so se usmerili prihodnji gledališki reformatorji.

Gledališko transpozicijo novih idej sta prva opredelila švicarski arhitekt Adolphe Appia in angleški igralec Gordon Craig, ki je po sedmih letih nastopanja na veliko razočaranje svoje matere, znamenite igravke

¹⁰ V svoji knjigi »Moje življenje in umetnost« se Stanislavski sam pritožuje zaradi enostranskih opredelitev njegovega gledališkega dela: »... Pri tem so nas enkrat za vselej imenovali gledališče realizma, naturalističnih in muzejskih podrobnosti in zunanje izoblikovanosti. Ta nesporazum o nas se je tako zakoreninil, da živi v družbi še danes, čeprav se nam je v zadnjem četrtsotletju posrečilo prehoditi dolgo pot po najbolj raznovrstnih, med seboj nasprotujočih si etapah umetniškega razvoja in preživeti celo vrsto evolucij in prerodov.«

Ellen Terry, pustil oder in se posvetil izključno načelnim gledališkim problemom in oblikovanju svoje posebne gledališke vizije. Čeprav sta bila oba bolj teoretika kot praktika, saj je njuno praktično delo v primerjavi z delom drugih režiserjev razmeroma malo obsežno in čeprav sta v svoji vni za estetsko čistost gledališča včasih prignala svoje ideje do absurda in kontradikcije, se je vendar z njuno gledališko zamislijo obogatilo celotno svetovno gledališče. Appia in Craig sta odkrila specifično gledališke estetike, odkrila sta posebno zakonitost in magično moč gledaliških izraznih sredstev, odkrila sta pomen in impresivno izraznost stilizacije kot tudi njeno poetično bistvo. Gledališka uprizoritev zanju ni bila dobesedna »realizacija« dramskega teksta, ampak samostojna, celovita umetniška stvaritev, pri kateri so govorica, dekor, gibanje, luč, se pravi vsa umetniška in tehnična sredstva medsebojno prilagojena in prirejena in tvorijo enoten oderski pojav, poseben, zaključen in skladen svet, kot je zvočni svet simfonije, ki ga ustvarjajo partitura in instrumenti. Craig še bolj pa Appia sta se inspirirala tudi pri likovni umetnosti in glasbi in tako odkrila nove elemente modernega gledališča: plastiko, gibanje, dinamiko, ritem, blagoglasje, poetičnost. Iskanje gledališke specifikke ju je privedlo do tradicije ljudskega gledališča, odkrila sta francoske sejmske glumače, commedio dell'arte, angleške maske, vse oblike odrskih improvizacij, ki se manifestirajo z igro ne z besedo, z igravčevo virtuoznostjo, z njegovo mimiko, z gibčnostjo in spretnostjo njegovega telesa. S tem sta odkrila neizčrpen vir pristne teatralnosti, h kateremu se zatekajo režiserji vse do današnjega dne.

Medtem ko je Appia, režiser Wagnerjevih oper, predvsem razgibal odrski prostor in odkril njegovo plastiko z igro oblik, luči in senc, z gledališko arhitektoniko, ki jo je ustvarjal s praktičnimi, z naklonjenimi ploskvami, ko je z ukinitvijo rampe vključil gledavca v odrsko dogajanje in ga neposredno izpostavil čarovniji gibanja, luči in blagoglasja besede, je Gordon Craig za uresničenje novega gledališča predvidel tudi nov, odgovarjajoč igravski izraz, ki mora predvsem izhajati iz nove umetniške in etične zavesti igravca; ustvaril je vizijo o igravcu prihodnosti ter mu dal na prvi pogled nekam nenavaden naziv: supermarioneta. Ta naziv je bil tolikokrat napak tolmačen, da se je Craigu zdelo potrebno v enem izmed ponatisov svoje »Gledališke umetnosti« uvodoma pojasniti, da je supermarioneta igravec, ki ima razum, nima pa egoizma; s tem je določno povedal, da ne gre za brezčutno, ubogljivo lutko, ampak za inteligentno, odgovorno igravsko osebnost, ki je sposobna tiste redke umetniške discipline, da zavrača ceneni, brezobzirni zvezdniški karierizem ter svoj osebni interes podreja interesu gledališča kot celote. Idealen igravec je za Craiga tisti, »ki združuje v sebi bogato naravo in visoko razvit razum«. Z odklanjanjem zvezdniške samovolje in rutinerstva, z zahtevo po razumsko in estetsko dognani in disciplinirani igri je Craig določil premise modernega igravstva, ki veljajo še danes.

Marsikoga, ki prebira Craigovo knjigo »O gledališki umetnosti«, enega izmed temeljnih priročnikov moderne gledališke režije, bržčas presenečajo nekateri Craigovi skrajnostni zaključki kot na primer: »Mislim, da

bo prišel čas, ko bomo ustvarjali gledališke umetnine, ne da bi se posluževali igravcev: vendar pa hkrati verjamem v neizogibnost vsakdanjega dela v danih pogojih.« Ali pa tole: »Igravčeva igra ni umetnost in po krivem dajejo igraveu naslov umetnika. Zakaj vse, kar je naključnega, je v nasprotju z umetnostjo.« Nedvomno so te in podobne ugotovitve prenekaterega režiserja, ki ni opazil njihovega ironičnega in temperamentnega tona, ki ni opazil, da se za paradoksom ali skrajno konsekventno ugotovitvijo skrivata avtorjev upor zoper obstoječe gledališke razmere in pa stroga zahtevnost, zavedle, da je videl v njih manifest režijskega formalizma in diktatorstva; saj smo še danes priča dobesednim poenostavljenim, enostranskim režijskim interpretacijam slabo razumljenih Craigovih idej; seveda pa krivde za ta nesporazum ne gre pripisovati Craigu.

S Craigovim in Appievim odkritjem specifičnih zakonitosti odrskega sveta in njegovih čarovnij je dobila »notranja resnica« Stanislavskega svoje dopolnilo; gledališka paleta je bila pripravljena. Vse, kar je do danes ustvarilo evropsko gledališče, vštevši izrazno ekstravaganco nemškega ekspresionističnega gledališča, Artaudovo frenetično magijo in Meyerholdovo mehanično abstraktnost, so odtenki in kombinacije s te palete, in ni je iznajdbe sodobnega gledališča, ki ne bi imela tamkaj svojih korenin.

Značilen primer enostranskega razumevanja in zunanje aplikacije Craigovih idej je Reinhardtovo gledališče. Ne da bi hoteli podcenjevati Reinhardtove režiserske vrline, njegov čut za odrsko kompozicijo, plastiko gibanja, njegovo domiselnost in iznajdljivost, smisel za sijaj in velikopoteznost, poznavanje gledaliških materialov, njegovo organizatorsko spretnost in podjetnost, skratka, mojstrstvo gledališke obrti, moramo ugotoviti, da je bil smisel in osnovno gibal Reinhardtovega gledališča prav v razkazovanju, v uveljavljanju tega mojstrstva. Lahko govorimo o Reinhardtovih režiserskih kvalitetah, ne moremo pa govoriti o njegovem stilu, zakaj njegovo gledališče ni nikoli poznalo globlje notranje sinteze, ampak je predstavljalo razkošje, veličastje in umetelnost gledaliških trikov. Reinhardt je, kot ugotavlja Sylvain Dhomme, »strogim in resnim Nemcem prinašal odblesk Avstrije in Dunaja, »probleme« in moralne nauke je nadomeščal z očarljivostjo. To so, poleg njegovega popolnega obvladanja gledališke obrti, tudi razlogi za njegove velike uspehe. Vendar pa so to minljivi uspehi, ki zadevajo zgolj obrtniško izpopolnjevanje režije, ne pa njene zgodovine... Od njegovih prizadevanj je nemško gledališče ohranilo edinole ljubezen do gledališke mašinerije in pa spoštovanje do vrhovne avtoritete režiserja.«

Pač pa je dobilo v zgodovini modernega gledališča eno izmed vodilnih mest reformatorsko gledališče francoskega režiserja in literarnega kritika Jacquesa Copeauja, ki predstavlja najbolj dovršeno in zaključeno sintezo gledaliških načel Stanislavskega, Craiga in Appie. Osnove Copeaujeve gledališke zamisli so bile: pregnati iz gledališča komercializem in rutinerstvo, zavreči pri interpretaciji vse, kar utesnjuje in potvarja avtorjevo zamisel, skladno ubrati vse elemente uprizoritve, z izbrano preprosto

režijo in z disciplinirano igravsko izvedbo izluščiti čisto oblikovitost dram-
skega dela. Za Copeauja je režiser avtorjev pomočnik in njegov zastopnik,
kar zadeva odrsko realizacijo, je analitik in hkrati soustvarjalec, ki se
inšpirira ob avtorjevem delu. Kot izjavlja sam, se »režiserjeva veličina
izkaže edinole ob literarni mojstrovini in nemara ob mojstrovini, ki velja
za neuprizorljivo«.

Copeau je dal v gledališču spet prvo mesto poeziji besede, ki so jo
potiskali v ozadje gledališki kramarji, pretenciozni igravci in scenografi.
Boril se je zoper vulgarnosti realizma in naturalizma kakor tudi zoper
laž zunanjega blišča, zoper prazno retoriko in slab okus. Izoblikoval je
novo gledališko zavest; ničevosti razkošja, izumetničeni zlaganosti in uma-
zanemu trgovanju je postavil nasproti gledališko gibanje, ki si je prizade-
valo uvrstiti gledališče med najpopolnejše umetniške manifestacije. V
želji po dovršenosti je temeljito raziskal vsa gledališka izrazna sredstva,
točno opredelil funkcijo vsakega izmed njih glede na njegovo udeležbo
v celotni uprizoritvi, jih prevrednotil, uredil in izpopolnil. V nasprotju s
tedanjo prakso Copeaujeva uprizoritev ni mogla več biti konglomerat
raznovrstnih obrti, njihovih manir in tradicij, ampak je bila celovita stva-
ritev, nastala iz organizirane, natanko opredeljene enotne umetniške
zamisli.

Razen novih estetskih vrednost je Copeau uvedel v gledališče tudi
nove moralne vrednote in s svojo zahtevnostjo do igravcev dvignil njihov
splošni kulturni nivo, opredelil in uveljavil gledališko etiko; njegov etični
vpliv na francosko gledališče ni nič manj pomemben od umetniškega.

Poglejmo na Copeaujevo delo z očmi ocenjevalca znamenite Shake-
spearove komedije »Kar hočete«, s katero se je l. 1914 Copeaujevo gleda-
lišče Vieux-Colombier dokončno uveljavilo. »V Parizu je zdajle gleda-
lišče, kjer igrajo Racina, Shakespeara in Alfreda de Musseta v duhu
teh avtorjev, ne pa po slaboumnih konvencionalnih manirah, ki jih je
ustvarila igravska umetnost v teku stoletij, kjer skupinske igre ne žrtvu-
jejo na ljubo kakemu neznosnemu zvezdniku ali zvezdnici, tako kot to
delajo povsod drugod, kjer so scena, kostumi in celotni zunanji videz
v soglasju z avtorjevo idejo, z njegovim pesniškim zanosom, z njegovo
dramatsko razgibanostjo, brez nepotrebnega, pretiranega razkošja, brez
natrpanosti z vsemogočo brkljarijo, kjer igravci govorijo tako, da se jih
razume in znajo vlogo na pamet, tako da ni slišati šepetavca namesto
njih...« Ta kratki odlomek iz kritike esejistja Léona Daudeta razodeva
vse, kar je Copeau vnesel novega v francosko gledališče: kvaliteten reper-
toar, spoštovanje do avtorja, ansambelsko igro, funkcionalnost, racional-
nost, homogenost in skladnost vseh gledaliških izraznih sredstev, pre-
ciznost, vestnost in domišljenost igre, odgovornost in discipliniranost
igravca, izbran okus, dinamiko, ritem in poetičnost, skratka, vse tiste
značilne lastnosti, ki tvorijo Copeaujev gledališki stil in ki so v različnih
oblikah preko Dullinovega in Jouvetovega gledališča ostale žive vse do
danes in se v Vilarovi zamisli ljudskega gledališča spet močno približuje
plemeniti strogosti in preprostosti Copeaujevega stila. Celo študijska iska-
nja, ki se jim je Copeau izključno posvečal zadnja leta in ki so se predvsem

naslanjala na tradicionalne maske in na improvizacijo *commedie dell'arte*, so, kljub temu, da jih gledališki zgodovinarji običajno ocenjujejo kot Coupeaujevo zablodo, odmik od živega gledališča in beg v izolacijo, danes spet oživela v evropsko znanem *Piccolo Teatro di Milano*, katerega ustanovitelj Giorgio Strehler in Paolo Grassi sama izjavljata, da nadaljujeta Coupeaujeve poskuse.

S Coupeaujem se v gledališki zgodovini začenja iskanje stila, iskanje tiste dognane, izkristalizirane forme, ki izraža režiserjev osebni, ustvarjalni odnos do dramskega dela kakor tudi njegov idejno umetniški odnos do gledališča. In tako je gledališče dobilo svoje velike mojstre stila: Jouveta, Dullina, Batyja, Pitoëffa, Tairova, Jessnerja, Barraulta, Oliviera, Kazana, Margo Jonesovo, katerim se pridružujejo še Vilar, Vitaly, Strehler, Brook, da omenimo samo najbolj znane, ki vsak izmed njih predstavlja lasten, zaključen gledališki nazor in poseben, značilen umetniški prijem in ki bi vsakemu med njimi morali posvetiti posebno študijo, če bi hoteli predstaviti njegovo umetniško osebnost.

Ob teh reformatorjih stilistih pa poznamo v gledališču med obema vojnama še nekatere tendence, ki spričo svojih ekstremnih ali pa spričo premis, ki so jih postavile gledališču, zaslužijo našo pozornost. Med najbolj izjemne evropske gledališke pojave sodi nemško ekspresionistično gledališče, ki moramo vzroke za njegov nastanek iskati v porazu in propadu nemškega cesarstva in v popolni materialni bedi in moralni razpuščenosti, ki je temu sledila. Kot vsa gledališka stremljenja tega časa je bilo tudi ekspresionistično gledališče antinaturalistično; vendar pri njem ni šlo niti več za transpozicijo resnice, ampak za iskanje nove, posebno izrazite, izključno gledališke resnice, za subjektivno vizijo sveta. Vsa izrazna sredstva, do skrajnosti stilizirana, so služila tej zamisli; igra igravcev je bila skrajno mehanizirana in pozunanjena, celo njihova maska je bila stilizirana: igravci so nastopali tudi belo, zeleno, rdeče ali vijolično poslikanih obrazov, pokriti z zelenimi in rdečimi lasuljami.

Ceprav je ekspresionistično gledališče v svoji kljubovalni napadalnosti hotelo pritegniti pozornost gledavca s hipertrofijo efektov in odrskih umetnij, si je pa hkrati tudi prizadevalo, da bi s preprostim, včasih primarnim znamenjem podčrtalo smisel in vsebino dela ter ustvarilo nekakšno zgovorno režijsko simboliko. Tako se je ekspresionizem približal določenim značilnostim vzhodnjaškega gledališča, katerega vpliv odtlej večkrat srečujemo v razvoju modernega gledališča, posebej izrazit pa je pri Artaudu in Brechtu. Gledališki ekspresionizem je bil s svojim subjektivističnim izbruhom, s svojim trpkim mladostnim kljubovanjem izrazit prehodni pojav, ki je nastal v izjemni družbeni situaciji in je zamrl, brž ko se je ta situacija normalizirala. Pač pa je po drugem velikem porazu Nemčije ekspresionistična smer znova oživela in se je najdosledneje uveljavila v bochumskem gledališču.

(Se nadaljuje)

Odtujenost in dialektika

Tine Hribar:

I.

Vsako gibanje ima svoj logos. Logos družbenega gibanja, v katerem je človek inkarnacija svojih v subjekt in substanco spremenjenih proizvodov, mora biti v nečem različen od logosa družbenega gibanja, v katerem je sam pri sebi kot človek. Procesi družbe z notranjimi antagonizmi se morajo razlikovati od družbenih procesov, v katerih teh antagonizmov ni. Skratka: svet sprevrnjenega subjekt-objekt odnosa ne more biti enak svetu, v katerem te sprevrnjenosti ni. Isto velja za zavest, ker zavest ni nekaj zunaj sveta. Za individualno zavest ne velja to nič manj kot za družbeno.

V čem je razlika med zavestjo sprevrnjenega in zavestjo nesprevrnjenega sveta? Na to vprašanje iz zdajšnjega sveta ni mogoče hkrati realno in dokončno odgovoriti. Dakončen odgovor bi bil lahko samo laž. Prav tako pa nismo popolnoma brez moči. Po eni plati nesprevrnjeni svet ni več zgolj »kuhinja prihodnosti«, po drugi plati lahko primerjamo zavest oziroma reflektirano obliko zavesti, mišljenje moža, ki je najbolj verno odrazil (ta način podčrtujem jaz, TH) sprevrnjenost subjekt-objekt odnosa, z mišljenjem moža, ki je podal ne samo fenomenologijo te sprevrnjenosti, ampak tudi njeno kritiko. Hegel, ki je stal na stališču politične ekonomije in bil potopljen v nekritični pozitivizem in idealizem, je namreč obstoječe samo miselno reproduciral v abstrakcijo, Marx pa je z razlaganjem tendenc obstoječega hkrati že miselno produciral odnose nesprevrnjenega sveta. Pri njem je ta miselno — konkretno delno že pričujoč. Ker je prodrl v globino starega sveta, si je novi svet idealno že lahko v najsplošnejših potezah ustvaril v glavi.

V čem se razlikuje Heglovo in Marxovo mišljenje? »Po Heglu se metafizika, vsa filozofija, rezimira v metodi.« (W4—125*) Razlika mora biti potemtakem predvsem v metodi njenega mišljenja. Oba sta bila v odnosu do sprevrnjenega subjekt-objekt odnosa dialektika. Njun odnos do dialektike mora tedaj izražati po bistvu razliko v njunem mišljenju sploh. V tem odnosu se mora razlika izkazati v najčistejši obliki.

* Kratice:

Gr. = Karl Marx, Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, Dietz Verlag Berlin, 1953;

W = Marx-Engles Werke, Dietz Verlag Berlin;

K I = Marx, Kapital I, CZ Ljubljana;

WdL = Hegel, Wissenschaft der Logik, Verlag Philipp Reclam Jun. Leipzig;

FG = Hegel, Phemenologie der Geiste, Hoffmeister.

»Kapital« začenja Marx z analizo blaga, končuje pa z razrednimi odnosi, razredi v obstoječi buržoazni družbi. S »Kapitalom« je hotel teoretično dokazati, da obstoječe stanje nikakor ni permanentno nujno, ter proletariatu tako izbojevati »znanstveno zmago«. Ker je že v prejšnjih delih dognal, da so temelj vseh družbenih odnosov v odtujenem svetu ekonomski odnosi, je postal predmet njegovega proučevanja predvsem »sistem buržoazne ekonomije«. »Kapital« je zato hkrati predstavljanje in kritika tega sistema, ostajanje v tem sistemu in preseganje tega sistema, njegovih odnosov in teoretskih izrazov teh odnosov, to je politično-ekonomskih kategorij.

Njegova predpostavka je bila torej *realna in konkretna* obstoječa družba, njeno prebivalstvo, »ki je osnova in subjekt celotnega družbenega reprodukcijskega akta«. (Gr. 21.) Toda z njim ni mogel začeti, ker je prebivalstvo ali družba abstrakcija, če se ne upoštevajo npr. družbeni razredi, iz katerih obstaja, in vrsta drugih družbenih elementov. Za *mišljenje* je v svoji celoti zgolj »kaotična predstava«. Zato je moral ubrati *analitično* pot. Prek približnih opredelitev je prihajal do vse bolj enostavnih pojmov. Od predstavljenega *konkretnega* se je bližal zmeraj tanjšim *abstraktom*, dokler ni prišel do *najenostavnejših opredelitev*, kolikor te poti niso seveda opravili že politični ekonomisti pred njim.

Te posamezne enostavne momente (delo, blago, potreba, uporabna vrednost, menjalna vrednost, vrednost) je bilo treba, kolikor že niso bili, *abstrahirati in fiksirati*, da bi se potem povrnilo k državi, družbi; toda ne več kot h kaotični celoti, temveč kot *skupku mnogih opredelitev, h konkretnemu, enotnosti mnogovrstnega*. »Poslednje je očitno znanstveno pravilna metoda.« (Gr. 22.)

Prav zato Marx Kapitala ne začenja z razredi in razrednimi nasprotji, s katerimi se je ob vstopu v družbeno življenje in v začetku raziskovanja najprej srečaval, temveč z analizo blaga. Pravzaprav z *obstoječo obliko družbenega bogastva, ki je pričujoče kot skupek blaga*. Bogastvo se v kapitalističnem načinu proizvodnje pojavlja kot celokupnost blaga, to pa ne velja za vsak produkcijski način. »Bogastvo sestoji vsebinsko (stofflich) raziskovano samo v mnogovrstnosti potreb.« (Gr. 426.) Takšna opredelitev velja za bogastvo nasploh. Bogastvo nasploh je torej *»bistveni odnos individua do predmeta«*, tako da se po eni plati sam *opredmetuje v stvari*, po drugi pa »se pojavlja njegovo posedovanje stvari hkrati kot določen razvoj njegove individualnosti...« (Gr. 133.) Bogastvo neke družbe bi bilo najbolj razvito, če bi bila »razvita produktivna sila vseh individuov« (Gr. 597). Ali: bogastvo neke družbe je tem bolj razvito, čim bolj vsestransko je razvita proizvodjalna sila njenih članov. Zato je bogastvo najočitnejši pokazatelj vsakokratne razvojne stopnje neke družbe. To je bogastvo po bistvu. V buržoazni družbi in sploh v vsaki družbi, kjer vladajo postvarjeni odnosi, se to *bistvo pojavlja* v postvarjeni in sprevrnjeni obliki, »v stvarni podobi, najsibo kot stvar, najsibo kot odnos, posredovan s stvarmi, ki leži zunaj in slučajno poleg individua.«

(Gr. 387.) Subjektivno in objektivno, notranje in zunanje, vsebina in oblika, bistveno in pojavno (bit) individua so si v teh odnosih torej v nasprotju, razcepljeni in protislovni. Pojav (bit) in bistvo nista samo nekaj različnega temveč nekaj nasprotujočega si. Pojav (bit) in bistvo sta si v protislovnem odnosu. Bistvo je skrito za pojavom in z njim prekrito. Marx se sprašuje: »Toda faktično, če se odstrani bornirana buržoazna oblika, kaj je bogastvo drugega, kot v univerzalni menjavi porojena univerzalnost potreb, sposobnosti, užitkov, produktivnih sil etc. individuov?« (Gr. 387.) Odstrani? Marx misli tu na teoretično in praktično odstranitev. Sam je to obliko teoretsko že odstranil in jo nadomestil z obliko, ki sovпада z vsebino, izvršil torej teoretsko revolucijo in s tem torej teoretsko prodrl v postburžoazni svet. Ta svet po vsebini potemtakem ni povsem drugačen kot buržoazni, pač pa po obliki; ne po bistvu, pač pa po pojavnem. Po vsebini, po bistvu je že prisoten, toda preoblikovan je z obstoječo obliko in zamrežen z obstoječim pojavom. Kakor je šlo za dvojne oblik, tako gre za dvojne pojave (bitij), za pojav v vsakdanjem življenju, in za pojav, ki ga je Marx teoretično predvidel; za pojav vsakdanjega zdravega razuma, za pojav obstoječe oblike, ter za pojav, ki sovпада z bistvom, za pojav vsebine ali za Marxov pojav. Za Marxa je bistvo postalo pojavno (bit), oziroma nasprotje med bistvom in pojavom je teoretično odpravljeno, toda samo teoretično, ne praktično. Praktično je to namreč mogoče doseči samo z občo družbeno predmetno revolucijo, s praktično odstranitvijo obstoječega pojava in obstoječe oblike.

Marx je torej dojel tako stari kot novi svet. To je neločljivo povezano. Ne morem razločevati med velikim in majhnim, če vidim samo majhno. Nekaj lahko razločujem samo v odnosu. Če tega ni, lahko nekaj samo opisujem v njegovem lastnem krogu, lahko tisto tudi fotografiram, toda samo v njegovih mejah, zunaj njih pa je zame nič. Zabela me je Heglova usoda.

Zakaj Marx zdaj ni zgolj razglašal tega svojega novega bistva — pojava, te nove vsebine — oblike, temveč je vse sile usmeril v analizo stare oblike? Zakaj je zdaj njegov glavni interes oblika obstoječega, ne pa njegova vsebina? Ker bi bilo to samo po sebi utopično, zgolj propagiranje neke »kaotične celote«, ne pa predstavljanje konkretuma, ki prikazuje tako nujnost nastanka kot nujnost poteka in preminitve obstoječe oblike, obstoječega načina produkcije.

III.

Zanima ga torej predvsem obstoječa oblika, način proizvodnje, proizvodnja pa samo kot proizvodnja nasploh, samo toliko, kolikor ima v vseh oblikah, načinih nekaj skupnega, da bi tako preprečil zamešavanje vsebine, popredmetovanja, in oblike, odtujevanja, kar se je vse do njega dogajalo. Ker se vsakokratna razvojna stopnja produkcije (reprodukcije), človeka najočitneje izraža v njegovem bogastvu, v vsakokratni obliki bogastva, je razumljivo, da začena Marx z njo, medtem ko ga bogastvo nasploh spet zanima samo toliko, kolikor je nujno, da se ne bi zamešavalo

bogastvo v svoji osebnosti — predmetni in svoji stvarni podobi. Bogastvo je seveda kot skupek blaga relativno spet kaotična predstava celote, zato si za predmet analize Marx jemlje »elementarno obliko« te »kaotične predstave celote« — posamezno blago.

Tudi posamezno blago je v svoji neposrednosti še zmeraj, čeprav precej zreducirana »kaotična predstava celote«, ker je še zmeraj konkretum, čeprav »najenostavnejši ekonomski konkretum«. Zato nadaljuje Marx z analizo blaga v *obliki*, v kateri se pojavlja. Med analiziranjem spozna, da je blago po *eni* plati v svoji naravni obliki uporabna stvar, uporabna vrednost ali dobrina, po *drugi* plati nositelj menjalne vrednosti. Samo s tega vidika se potem tudi lahko reče, da je blago »menjalna vrednost«. Uporabno vrednost zdaj *zapostavi* in privzdigne (opredeljenost po predmetu analize! TH) njeno karakteristično obliko v obstoječih družbenih odnosih. Analizira menjalno vrednost. Izkáže se samo kot »*pojavná oblika*«, samostojen način predstavljanja *vrednosti*, vsebovane v blagu. Ugotovitev: blago je uporabna vrednost in menjalna vrednost, je bila torej napačna. Blago je namreč uporabna vrednost in vrednost. Kot tako *dvojno* se predstavi takoj, ko dobi njegova vrednost od njegove naravne oblike »različno pojavnó obliko, obliko menjalne vrednosti, in te oblike nima nikdar, če ga gledamo *izolirano*, temveč vedno le v vrednostnem ali menjalnem odnosu do nekega drugega, drugačnega blaga.« (K I-72.) Neki delovni produkt ni sam po sebi blago. Ni dovolj, da je uporabna vrednost, ampak mora biti uporabna vrednost za druge, »družbeno uporabna vrednost«. Marx zdaj pribije: »*Ne delim torej vrednosti v uporabno vrednost in menjalno vrednost kot nasprotji, v kateri naj bi se cepilo abstraktno, 'vrednost', ampak konkretni družbeni lik delovnega produkta; »blago« je po eni plati uporabna vrednost in po drugi plati 'vrednost', ne menjalna vrednost, ker gola pojavná oblika ni njena lastná vsebina.*« (Randglossen zu A. Wagner »Lehrbuch der politischen Ökonomie«, W19-369.)

Vrednost je tisto *skupno*, kar se izraža v menjalnem odnosu ali v menjalni vrednosti blaga, ne pa za sebe bivajoča bistvenost. S to ugotovitvijo se je Marx preusmeril k proučevanju vrednosti same.

Blago, najenostavnejši ekonomski konkretum, je razpadlo v svoje sestavne elemente. Kakšna je bila pot do teh »elementov«? Marx začinja z blagom kot pojavom, njegovo pojavnó obliko, in prodira proti njegovemu bistvu. Od predstave konkretuma hoče priti k njegovemu bistvu, k njegovi preparaciji. Ne začinja torej z abstrakcijo temveč z nekim konkretumom. Ko je ugotovil dvojnost blaga, njegovo dvostranost, ga ločeno zasleduje po vsaki plati posebej, po prvi plati kot uporabno vrednost, kot snovno vsebino; s kvalitativnega vidika, kot zgolj delovni produkt, ga blago zanima zelo malo. Delovni produkt, uporabna vrednost, je skupen vsem družbenim epoham in zato je tukaj zanj zanimiv samo toliko, da pokaže razliko med njo in menjalno vrednostjo, njegovo drugobitjo, karakteristično obliko, ki jo dobi šele v določenem načinu proizvodnje. Kolikor ni nujna kot snovna vsebina te oblike, jo abstrahira. Vseskoz torej ne pozablja celotnosti zgodovinskih družbenih odnosov in razlike med njimi ter družbenimi odnosi določene epohe. Vseskoz se zaveda, »da npr.

menjalna vrednost predpostavlja prebivalstvo, prebivalstvo funkcionira-joče v določenih odnosih; tudi določene vrste družinskih... (Gr. 22) odnosov itn.

Zato blaga, uporabne vrednosti, menjalne vrednosti, ali vrednosti nikdar ne osamosvoji v čiste bistvenosti, bivajoče po sebi. Nobeden izmed teh odnosov namreč ne more eksistirati drugače kot »abstraktna, enostranska zveza neke že dane konkretne, življenjske celote« (prav tam). Pred očmi ima Marx torej zmeraj *konkretno totaliteto*, ne pa neko abstraktno, neko totaliteto abstraktnih bistvenosti. Nikdar torej preparacije posameznih konkretnih odnosov, ekonomskih kategorij, ne hipostazira in ne razglašča za dejansko, odnosov pa ne za pojavne oblike teh kategorij, čeprav je v stalni nevarnosti, da bi se mu to zgodilo. V Grundrissih se še izraža: produkt postaja blago, blago menjalna vrednost itn. Se uporablja heglovski način izražanja; v Kapitalu se mu skuša ogniti, vendar se mu to povsem ne posreči. Sam ta način predstavljanja imenuje »idealistični način« in ga skuša kar najbolj odpraviti. Takšen ostanek je npr. stavek: blago je menjalna vrednost. Prav tako stavek: blago je vrednost itd.

Izraženo neskrajšano to pomeni: blago kot celotnost določenih naravnih in družbenih odnosov ter lastnosti se v tem in tem odnosu predstavlja kot menjalna vrednost, določen družbeni odnos. Blago je v tem in tem odnosu menjalna vrednost, ali še krajše: blago je menjalna vrednost. Blago ima tudi dvojno existenco, prav tako menjalna vrednost. Prvič kot dejansko bivajoče, kot naravni in družbeni skupek odnosov in lastnosti, drugič kot miselna preparacija. Biva torej dejansko in v glavi, realno in idealno. Kot idealno je kategorija, ki ima svoj dejanski korelat v določenih naravnih in družbenih odnosih in lastnostih. Enako velja za vse druge kategorije. Politične kategorije so zato prav tako kot vsake druge abstrakta, preparacije.

Ce tedaj praviš: blago (in tu misliš ekonomsko kategorijo) je menjalna vrednost (in jo misliš kot kategorijo), si jima priznal določeno izenačevanje, določeno medsebojno gibanje kot takih, to je kot pojmov. Ce sedaj spregledaš ali pozabiš, da si bil sam tisti, ki si ju pognal v gibanje kot pojma, začneš gledati njuno gibanje kot njuno samogibanje in njiju kot samostojna po in za sebe bivajoča, to je bivajoča zunaj moje glave. To se lahko zgodi ravno zaradi samega postopka analize. Analiza imanentno vsebuje možnost hipostaziranja pojmov. Analizirati se pravi: raziskovati neko stvar (npr. blago) v njenih mnogovrstnih odnosih in lastnostih (blago kot snovno vsebino, produkt s konkretnimi lastnostmi, uporabno vrednost, menjalno vrednost, vrednost itd.), jo torej cepiti na te lastnosti in odnose, pri tem pa tiste, ki glede na smoter (bistvo blaga kot blaga) niso najpomembnejši (npr. uporabna vrednost blaga), *abstrahirati* ter v vsaki fazi raziskave privzdigniti pogloblitni odnos (blago kot menjalno vrednost in kot vrednost v drugi fazi) ali lastnost. »Samo po tej poti je mogoče, da se ne govori pri vsakem odnosu o vseh.« (Pismo Marxa Engelsu z dne 2. aprila 1858.)

Ko analiziraš recimo vrednost, moraš abstrahirati vse odnose, ki z njo kot objektom analize nimajo ničesar opraviti. Vzeti jo moraš v čisti obliki.

V glavi se ti spremeni v čisto idejo, čisto bistvenost. Ni treba nič drugega, kot da ta pojem, to »čisto obče« vzameš za edino pravo dejansko, posamezne konkretne odnose, iz katerih si abstrahirai to obče, pa za manj vredno dejansko, za tisto pojavno tega bistva. Še hipostaziranje in stvar je opravljena. Misticizem sledi sam po sebi. Vrednost ni več samo abstraktno, pojem, temveč je čista bistvenost s samogibanjem. Blago, menjalna vrednost, uporabna vrednost, se spremene zgolj v njene pojavne oblike. Vrednost kot pojem, kot čista abstraktna bistvenost se zdaj personificira, sama se začne cepiti itd. Kot pojem, kot »vrednost« se cepi v pojma »uporabna vrednost« in »menjalna vrednost« in v imenu »vrednost« ohranja svojo identiteto.

IV.

Nadaljnja pot je enaka Heglovi poti v Logiki od razcepitve čiste biti naprej. Na bivanje vrednosti kot konkretnega družbenega odnosa si pozabil, ali pa se ga spomniš kot drugobiti te ideelne vrednosti. Vrednost ni več tisto skupno, kar se izraža v menjalnem odnosu, ampak tisto »čisto obče«, ki se izraža s posameznimi menjalnimi odnosi, ki se pojavlja v njih. Namesto gibanja odnosov si dobil gibanje pojma.

Hipostaziranje, absolutiziranje in mistificiranje pojmov pogojuje že samo analiziranje, če že ne tega, pa vsaj način izražanja, ki je podoben načinu predstavljanja teh pojmov, njihovega gibanja. Kaj pa pogojuje sam analitični odnos do družbene dejanskosti?

Kakor je videti, dejanskost sama. Ustaviš se pred najenostavnejšim ekonomskim konkretumom in opaziš, da ima za svojo pojavno obliko še nekaj. Iščeš in za njegovo stvarno podobo najdeš družbene odnose. Blago kot blago se izkaže za ekonomski odnos. Pokaže se kot dvojnost. Če ne bi bilo postvarjenih odnosov, se delovni produkt ne bi spreminjal v blago, uporabna vrednost ne bi dobila svojega nasprotja — vrednosti. In ta ne bi bila vsebina svoje pojavne oblike — menjalne vrednosti. Ne bilo bi treba zato pri analizi zapostavljati uporabne vrednosti in povzdigovati menjalne vrednosti ali vrednosti. Teh namreč sploh ne bi bilo, in tako bi bili v odnosu samo do uporabne vrednosti, do dobrine, elementarne oblike popredmetenega družbenega bogastva, ki bi bilo pričujoče v svoji nestvarni obliki, subjektivno-objektivni podobi. Način analize je pogojen torej z obstoječimi odnosi. Če v praktičnih odnosih dobrine, uporabne vrednosti ne bi bile zapostavljene, če ne bi bila povzdignjena menjalna vrednost in vrednost, tudi Marx ne bi zapostavljal uporabne vrednosti.

Ko si je enkrat že izbral predmet svoje analize, je zdaj pogojen z njim. Miselno mora preparirati obstoječe odnose, gledati, da te preparacije ter odnosi, gibanja med njimi, ustrezajo dejanskim odnosom in gibanjem dejanskih odnosov. Če jih hoče miselno obvladati, se jim mora najprej podrediti; če noče priti do golih spekulacij.

Vendar ga pogojuje odprtost tega gibanja, ne njegova zaprtost v neko celoto. Ko bi bil Marx zaprt v neko celoto, ne bi bil mogel priti do ugotovitve, da se neka uporabna vrednost šele v določenih družbenih odnosih,

v menjalnem odnosu, pojavlja kot menjalna vrednost, in da menjalna vrednost ni nič drugega kot pojavna oblika vrednosti, ki se pojavi v tej obliki brž, ko dobi vrednost blaga obliko različno od njegove naturalne oblike. Iz zaprtosti bi lahko le ugotavljal ali, da sta uporabna vrednost in vrednost neločljivo povezani, da sta prav takšna ekstrema, kot sta severni pol in južni pol, da zato med njima ni protislovnega odnosa (Feuerbach, klasični politični ekonomisti) ali, da sestavljata enotnost nasprotij in da je ta njun medsebojni odnos nujno protisloven ter da bo tak tudi ostal vse do konca človeške družbe.

Kolikor pa bi bil svoj način izražanja vzel zares, svoj »idealistični način«, bi bil šel lahko še naprej. Ker je uporabna vrednost blago in je blago menjalna vrednost, menjalna vrednost pa vrednost, je tudi uporabna vrednost vrednost. Uporabna vrednost je vrednost in vrednost je uporabna vrednost. Prva prehaja v drugo in druga v prvo. Zato se neutralizirata in se z negacijo negacije prerasteta v višjo sintezo. Ta se spet razcepi in tako naprej po Heglovi metodi. Seveda samo idealno, ker bi v svoji realnosti ostali, kar sta bili.

Vrednost je uporabna vrednost in uporabna vrednost je vrednost. Na prvi pogled se zdi, da gre tu le za spekulativno dialektiko pojmov in za popolno mistifikacijo. Toda zakaj je Marx potem ohranil ta »idealistični način izražanja«? Zato, ker se za to »mistificirano dialektiko« odnosa med uporabno vrednostjo in vrednostjo skriva »racionalno jedro«. V določenih odnosih se uporabna vrednost predstavlja dejansko zgolj kot vrednost, se z njo dejansko izenačuje. Toda tudi samo v določenih odnosih. To je v odnosih, kjer vlada: »Z e n a č e v a n j e namesto dejanske družbenosti in občosti.« (Gr. 79) In še znotraj teh odnosov le v določenem sklopu odnosov. Odnosi so torej tu odločujoči. Uporabna vrednost je v tem in tem odnosu, namreč v rednostnem, vrednost, v vseh drugih pa ne in absolutno ne. Med uporabno vrednostjo in vrednostjo ni absolutne enotnosti nasprotij. Zato oba ekstrema nikakor nista absolutno neločljiva. Mogoče je en ekstrem odpraviti, ne da bi odpravili drugega. Mogoče je odpraviti vrednost, ne da bi odpravili uporabno vrednost, čeprav ni mogoče odpraviti uporabne vrednosti, pa ohraniti vrednost. To odpravljanje zato ni preračnanje, negacija negacije in sinteza v Heglovem smislu, temveč dejansko odpravljanje enega izmed ekstremov, s tem pa tudi zmistificirane dialektike in vsakršne dialektike med njima sploh. Blago mora ravno zato propasti kot oblika uporabne vrednosti, ker je protislovna enotnost nje in vrednosti.

»V primitivnem občestvu, kjer se je uporabno življenjsko sredstvo produciralo in razdeljevalo skupnostno med zadružniki, zadovoljuje skupnostni produkt direktno življenjske potrebe vsakega zadružnika, vsakega producenta; družbeni karakter produkta, uporabne vrednosti, je tu torej v njegovem (skupnem) skupnostnem karakterju.« (Marx, Randglossen itd... str. 370.) Uporabna vrednost se tu ne posreduje prek menjalnega procesa. Prav tako bo v komunizmu individualni proizvod hkrati neposredno skupnosten proizvod. Tudi ni menjalnega procesa. Zato tako v primitivnem kot v komunističnem občestvu ne more biti nikakršne

dialektike med uporabno vrednostjo in vrednostjo, ker vrednosti enostavno ni. Tu uporabna vrednost ne nastopa kot blago in zato tudi blago s svojo dvojnostjo vred ne.

Marx ima torej odprt horizont. Sicer ne bi bil prišel do spoznanja, da je uporabna vrednost — kot uporabna vrednost blaga — samo neki »historično specifičen karakter«. Ne bi bil analiziral blaga po tej in po oni plati, v tem in v onem odnosu, temveč bi bil razglasil to ločevanje za nedialektičnost razumskega mišljenja — kakor je napravil Hegel — dvojnost blaga pa samo za pojavno obliko dejanske enotnosti, za negativno identiteto, ki se mora kot končna prej ali slej prerasti v mistično enotnost.

Iz tega je razvidno, da ne opredeljuje samo objekt analize subjekt analize, temveč da opredeljuje tudi subjekt objekt. Ne opredeljuje samo objektivno gibanje analize, temveč ga opredeljuje tudi subjektivno stališče do objektivnega gibanja. Marx ni samo na stališču celotnega, v katerem je, marveč tudi zoper njega, in ima zato to celotno pred seboj. Ni čez glavo pogreznjen vanj.

Zato blago še naprej analizira v njegovih mnogovrstnih odnosih, prodira od razdvojenosti blaga na uporabno vrednost in vrednost, ki se kaže kot menjalna vrednost, k vzrokom, ki povzročajo to cepitev. Kaj je vrednost? Če je menjalna vrednost pojav vrednosti, česa pojav je potem vrednost, da lahko sestavlja tisto skupno, enako, različnim blagom? Očitno je, da posamezni kosi ali vrste blaga kot menjalne vrednosti ne vsebujejo nobenega »atoma uporabne vrednosti«. Saj je za menjavo značilno, da se v njej abstrahira od uporabne vrednosti, od različnih *kvalitet* blaga, in se uporabne vrednosti med seboj zamenjujejo, če so le *kvantitativno* med seboj sorazmerne glede na tisto skupno.

V menjalnem procesu se torej *abstrahira* od uporabne vrednosti (čutnih lastnosti, telesnih sestavin in oblik) blagovih teles. Ostaja jim samo še *ena* lastnost: da so produkti dela. To zdaj niso več niti miza niti knjiga niti delovna sila niti kakšna druga koristna stvar. Prav zato blaga v tem odnosu niso več produkti določenih produktivnih del, *konkretnih raznovrstnih del*, temveč *enakega, abstraktnega, nerazlikujočega se, povprečnega, enoličnega, obtega človeškega dela*. Produkti dela zdaj niso nič drugega kot golo opredmetenje, materializacija, strdina človeškega dela, goli rezultat porabljanja delovne sile, in ta strdina, ta substanca, je vrednost. Abstraktno človeško delo je vsebina vrednosti. Zato je tudi vrednost nekaj abstraktnega.

V.

Blago je torej zato dvojnostno, ker je produkt dvoje različnih del ali: v tej *dvojnosti blaga* se kaže *dvojnostni karakter dela*, katerega produkt je.

Živa tu-bit dela je delovni čas. Ta živa tu-bit je *kvantitativna* tu-bit dela. Zato je brezbrizna do njegove oblike in njegove vsebine, njegove *individualnosti*. Kot opredmeten je delovni čas tista substanca, ki upo-

rabno vrednost spreminja v menjalno vrednost in zato v blago. »Kot menjalna vrednost je vsako blago le določena mera strnjene delovnega časa.« (W 23-24, K I-49) Abstraktno delo v svoji opredmeteni kvantitativni tu-bitu je torej substanca in imanentna mera vrednosti. Čas kot kvantitativna tu-bit je vsestransko opredeljujoč, ker ni opredeljujoča kvalitativna tu-bit ljudi in stvari. Posledica je:

1. da se to delo ne pojavlja »kot delo različnih subjektov, temveč se različni delujoči individui pojavljajo kot goli organi tega dela« (Zur Kritik etc... str. 5);

2. da vse stvari veljajo le kot primerki »strnjene delovnega časa«;

3. da pa, kolikor bo prenehalo biti delo v neposredni obliki vir bogastva, »preneha in mora prenehati biti delovni čas njegova mera in zato menjalna vrednost (mera) uporabne vrednosti.« (Gr. 593).

Prek teh analiz prodira Marx čedalje bolj v globino družbenih odnosov oziroma, kar se je spočetka kazalo kot zgolj stvarno (blago kot elementarna oblika bogastva v stvarni podobi), se razkriva kot družbeni odnos, kot postvarjeni družbeni odnos.

Konkretno in abstraktno človeško delo! Vrednost kot abstrakcija! Konkretno človeško delo ni postalo abstraktno človeško delo na enkrat, temveč prek dolgotrajnega zgodovinsko-praktičnega abstrahiranja njegove konkretne. Logično razvijanje se tu ujema z zgodovinskim. Ni svojevoljno. Redukcija se tudi neprenehoma vrši: reduciranje vsakega konkretnega kvalitativnega dela na »človeško delo brez kake druge kvalitete«. (K I-55) (Ena kvaliteta mora seveda ostati, sicer ni mogoče dobiti mere, ki je enotnost kvalitete in kvantitete. Kvantiteta je zmeraj kvantiteta nečesa, ne nič.) »Ta *redukcija* se pojavlja kot *abstrakcija*, toda je *abstrakcija*, ki se izpolnjuje vsak dan v družbenem proizvodnem procesu.« (Zur Kritik etc... str. 5).

Individuumom, meznim delavcem, delo v svoji konkretnosti ni pomembno, ravnodušni so do določenega dela, zato tudi brez težave menjujejo delo. Določena zvrst dela je zanje irelevantna in zato slučajna, tuja. Delo se pri vseh pojavlja kot enako in v tej enakosti »mnogim skupno, vsem skupno«. Zato so tudi oni po tej plati *enaki*. Vsakdo velja le kot *povprečni individuum*, ki opravlja *povprečno delo*, v *povprečju* porablja svojo delovno silo *povprečno dolg delovni čas*. Abstraktnost in povprečnost sta zato neločljivo povezani. Prav tako abstraktno, povprečno in primeri. Vsako individualno je le primer abstraktnega, povprečnega. Nasproti njemu zato slučajno.

Povprečno dolg delovni čas se materializira v povprečno strdino delovnega časa. »Sam delovni čas eksistira kot tak samo subjektivno, samo v obliki dejavnosti.« (Gr. 104) Toda tu ni pomemben kot tak. Pravtako kakor individuum ni pomemben kot tak, temveč kot svoja drugobit, kot nosilec svoje delovne sile. Zato ni pomembna njegova subjektivna eksistenca, njegova konkretna dejavnost in tako tudi ne subjektivno eksistiranje njegovega delovnega časa. Delovni čas postane povprečna strdina in kot tak substanca vrednosti, neko obče, ki je individuumu tuje. Postane

abstraktno, vrednost, ki se mu potem pojavlja po menjalni vrednosti kot neka naravna lastnost stvari, ki jo je obdelal.

Vrednost kot abstrakcija, kot miselna preparacija, je torej lahko nastala samo v odnosu do abstraktnih družbenih odnosov. »Čeprav abstrakcija, je *historična abstrakcija*, ki je mogla nastati samo na podlagi opredeljenega ekonomskega razvoja družbe.« (Marxovo pismo Engelsu z dne 2. prila 1858.) Odnosi, v katerih delo postaja vrednost, niso nastali na mah. Človeško delo nikakor ni že po naravi abstraktno človeško delo. Po naravi je konkretna smotrna dejavnost. Vsakemu delu je sicer *skupno*, da je objektivno-subjektivno proces med človekom in naravo, subjektivno pa porabljanje delovne sile. Ni dela, ki ne bi bilo to. Toda prav tako ga ni, ki bi bilo samo to. Delo vobče, nasploh, ne eksistira. Dela kot »Dela« ni. Delo vobče je zato samo tisto obče človeškega dela, torej predikat vsakega konkretnega dela posameznega individua. Kot tako pa nima svoje eksistence poleg subjekta, katerega predikat, odnos je.

Samo miselno prepariranje, redukcija posameznih konkretnih, raznovrstnih določenih del poteka, kakor poteka vsako abstrahiranje. Obče je vsem enako, zato je mogoče priti do njega samo tako, da jih zreduciraš na njihov skupni karakter, da abstrahiraš njihove dejanske neenakosti. Tako si ustvariš *kategorijo* dela, ontološko-antropološko (proces med naravo in človekom) ali pa samo ontično (porabljanje delovne sile). To je obče kot predikat. Če ta predikat spremeniš v osamosvojeni subjekt, zapadeš v spekulacijo in misticizem.

Naj parafraziram Marxa: Če si iz dejanskih, konkretnih, posebnih del (krojaškega, znanstvenega, ovčarskega itd.) izoblikujem občo predstavo »delo«, če grem dalje in si domišljam, da je moja iz dejanskih del dobljena abstrakcija, abstraktna predstava, »delo«, zunaj mene eksistirajoča bistvenost, resnično bistvo krojaškega, znanstvenega ali ovčarskega dela, razglašam — spekulativno izraženo — »delo« za »substanco« krojaškega, znanstvenega, ovčarskega dela. Torej pravim, da je krojaškemu, znanstvenemu, ovčarskemu delu nebstveno, da je krojaško, znanstveno ali ovčarsko delo. Bistvena pri teh stvareh naj ne bo njihova dejanska, čutno nazorna tu-bit, temveč od mene iz njih abstrahirano in njim podtaknjeno bistvo, bistvo moje predstave, »delo«. Krojaško, znanstveno ali ovčarsko delo razglašam za gole eksistenčne načine, kristalizacije »dela«. (Marx-Engels, Frühe Schriften, str. 731 in naprej.)

Kako, da Marx zapada v podobno spekulacijo in misticizem? Kako, da posnema Heglovo dialektiko v njeni zmistificirani obliki? Zakaj obče delo, abstraktno človeško delo osamosvaja v obliki strdine, golega opredmetenja, materializacije tega dela? Zakaj razglašá konkretno delo v tem odnosu za nedejansko, abstraktno obče človeško delo pa za dejansko? Zakaj reducira vsako človeško delo na abstraktno človeško delo? Zakaj mu npr. krojaštvo velja »kot gola oblika udejanstvenenja abstraktnega človeškega dela?« (W 23—72, K I-69.)

Zato, ker se to dogaja v vsakdanji praksi. Torej ne zgolj v predstavi, temveč dejansko, ne zgolj ideelno, temveč reelno. Mistifikacija neprenehno poteka v realnem življenjskem procesu družbe. Produkti dela se

ves čas pojavljajo kot goli rezultat porabe delovne sile, kot gola strdina abstraktnega človeškega dela. Konkretna dela se neprenehoma reducirajo na abstraktno človeško delo. Abstraktno človeško delo kot substanca vrednosti se neprenehoma osamosvaja in subjektivira. Delo v predmetni obliki neprenehoma postaja vrednost. Delovni produkti se neprenehoma pojavljajo kot »kristali te družbene substance«. Konkretna človeška dela neprenehoma veljajo kot gole oblike »udejanstvenenja abstraktnega človeškega dela« itd.

Marx torej tudi tu sledi s svojim mišljenjem objektu svoje analize. Spekulativna metoda, Heglova metoda, torej ni zgolj posrečen domislek, temveč je izraz dejanskih odnosov, v katerih se obče, abstraktno osamosvaja in subjektivira. Ni popolnoma brezsmiselna in ima »racionalno jedro«. Če je Marx v zgodnjih delih iz odpora proti dejanskemu razcepljanju občega in posameznega usmeril ves svoj srd ne samo proti obstoječemu, temveč tudi proti Heglovemu ideelnemu razcepljanju, mu v Kapitalu zato priznava, da je dojel obče oblike gibanja te dejanske razcepljenosti. Ideelna mistifikacija je le izraz reelne mistifikacije. Miselno sprevrčanje predikata v subjekt in subjekta v predikat je izraz dejanskega sprevrčanja. Seveda je za Hegla to sprevrčanje nujnost vsega bivajočega, nujnost za vse obdobje zgodovine, in se pri tem niti ne zaveda, da je takšno gibanje sprevrčanje. Zanj bi bilo postavljanje na noge postavljanje na glavo. Zanj je imanentna nujnost »čistih bistvenosti«, da se utelešajo, da je vse čutno-konkretno le njihova pojavna oblika, le njihov primerek. Zato to obliko gibanja absolutizira.

Za Marxa je nasprotno to gibanje, ta mistika, le zgodovinski pojav, posledica določenih družbenih odnosov: blagovnih odnosov. Zanj je »redukcija dela na enostavno, takorekoč na brez kvaliteto delo: *specifičen način*, po katerem je menjalno vrednost postavljaajoče, torej blago producirajoče delo, d r u ž b e n o delo...« (Zur Kritik itd... str. 5.) To je način, po katerem se konkretno delo šele *posredno* spreminja v družbeno delo. Mogoč je pa tudi način *neposrednega* spreminjanja individualnega dela v družbeno delo, ko konkretna dela torej ne postajajo šele po okolni poti, prek menjave, sestavni deli skupnega dela, »Neko specifično blago... tedaj zares ne bi moglo nastopati proti drugim vrstam blaga kot inkarnacija občega dela...« (prav tam str. 72.)

Način, po katerem konkretna dela preraščajo v obče, abstraktno človeško delo, je odtujevalen način. Delo preneha biti zraščeno kot opredelitev individua z njim v posebnost. Zato tudi ne more biti več mišljeno samo v posebni obliki. V praksi je postalo sredstvo za ustvarjanje blaga, bogastva v stvarni podobi, bogastva vobče in zato tudi v teoriji. »Delo se zdi čisto enostavna kategorija. Tudi njegova predstava v tej občosti kot delo vobče — je prastara. Vendar ekonomsko dojeta v tej enostavnosti je »delo« prav tako moderna kategorija, kakor odnosi, ki porajajo to enostavno abstrakcijo.« (Gr. 24.) Kot »praktično resnično« se je pokazalo v tej abstrakciji šele z razvitimi blagovnimi odnosi, tj. ko je blago postalo tudi človeška delovna sila. V razvitih blagovnih odnosih se abstraktno človeško delo kot substanca vrednosti res šele dejansko lahko postavi

proti človeku v svoji osamosvojeni subjektivirani podobi. Enako se vrednost, ki je samo izraz odtujenega abstraktnega človeškega dela, šele tedaj predstavi praktično in teoretično kot abstrakcija in je »samo kot taka abstrakcija možna (Gr. 662). Abstraktno človeško delo kakor tudi vrednost sta torej zgodovinski kategoriji tako praktično kot teoretično. Potemtakem tudi Marxova opredelitev dela vobče, »dela«, nima absolutne veljavnosti.

Zgodovinskost te opredelitve se kaže za zdaj predvsem v tem, da je poudarek na ontični, ne na ontološki, antropološki kategoriji dela. Če delovni čas kot tak obstaja samo subjektivno, če je mogoče dojeti »delo, to je funkcijo... delovne sile« (W24—111) kot tako tudi samo subjektivno, če torej produkti dela zato eksistirajo kot enaki samo »dokler eksistirajo kot dejavnost« (Gr. 506), vrednost pa se meri prav na tej enakosti, je delo v tem odnosu opredeljujoče prav po tej svoji subjektivni plati. Paradoks je v tem, da se v postvarjenih odnosih vse skupaj pojavlja prav narobe in da se zavestno gleda samo na rezultate. Toda gibanje družbenih povprečij opravlja svoje in dosega to, kar je v odnosu med delom in produktom dela vsebovano po bistvu. Marx je to bistvo izpostavil in zato tudi delo, kakor se v tem odnosu vede. Če se vrednost pojavlja kot nekaj stvarnega na predmetu, je po bistvu postvarjeno subjektivno. Marxa zanima tu predvsem, kako nastaja ta postvarjenost, torej oblika, kakor v celotnem Kapitalu, ne pa vsebina. Razumljivo, da je zato tudi poudarek vseskozi na obliki, na zgodovinsko opredeljenih ontičnih odnosih, ne na ontološko-antropoloških.

Abstraktnost človeškega dela neposredno pogojuje kot substanca vrednosti vrednost kot abstrakcijo. Delovni čas kot kvantitativna tu-bit dela opredeljuje kvantiteto vrednosti. Če je torej delovni čas mera bogastva, (v čim krajšem času neko konkretno delo proizvede neko uporabno vrednost, tem več uporabnih vrednosti proizvede v določenem časovnem razdobju), je vrednost mera uporabne vrednosti. *Ne opredeljuje dvojnost blaga dvojnosti dela, temveč dvojnost dela dvojnost blaga.* Nasprotje med uporabno vrednostjo in vrednostjo izhaja iz nasprotja med konkretnim človeškim delom in abstraktnim človeškim delom.

S tem je napravljen sestop s stvarnega področja na subjektivno področje. Po bistvu ne pogojuje stvarno subjektivnega, ampak subjektivno pogojuje stvarno. Pojav je v nasprotju z bistvom. Ni resnica zgolj v tem, da se bistvo pojavlja (Hegel), ampak v tem, da se kaže sprevrnjeno. Vrednost se je prikazovala v blagovnem odnosu kot nekaj stvarno skupnega dvema blagoma, zdaj se izkaže, da je to enako subjektivnega porekla, družbenega, ne naravnega. Zato je bilo tudi treba Heglovo dialektiko ne samo obrniti, da se je dalo priti do njenega racionalnega jedra, temveč prav sprevihati. Če se bistvo pojavlja, potem to pomeni, da se tudi skriva. Iz te skritosti se potem pojavlja na napačen, imaginaren način. Skrilo pa se je zato, ker so postali človeški odnosi neodkriti. Niso pojavi zaradi bistva, temveč sta pojav in bistvo neločljivo povezana v nasprotje zaradi nečesa tretjega.

Če bi bili odnosi med ljudmi, odkriti, osebnotni, nepostvarjeni, če bi bili torej v pojavu takšni, kot so v svojem izviru, bi pojav in bistvo

sovpadala, kar pomeni, da ne bi bilo več predmeta za družbene znanosti in torej njih samih. Ne bi bilo spora med bistvom in neposredno bitjo. Ali: spor med neposredno bitjo in bistvom ima svoj izvir v postvarjenosti, nima pa postvarjenost izvira v sporu med bistvom in neposredno bitjo, čeprav se to prepleta med seboj. Ni dialektičnost odnosa med uporabno vrednostjo in vrednostjo vzrok dialektičnosti odnosa med konkretnim in abstraktnim človeškim delom, temveč narobe. Vzrok dialektičnosti med-sebojnih odnosov med uporabno vrednostjo, konkretnim delom, abstraktnim delom in vrednostjo potemtakem ni v njej sami, temveč v dialektičnosti med konkretnim in abstraktnim delom. Ta dialektičnost pogojuje vse druge. Gibanje odtujenega sveta ni nič drugega kot gibanje abstraktnega, občega dela v njegovem protislovju s konkretnim delom.

VI

Delo kot »poraba človeške delovne sile v fiziološkem smislu« (K I-61) je abstraktno ali enako človeško delo in sestavlja vrednost blaga. Delo kot »poraba človeške delovne sile v posebni smotrni obliki« (prav tam) je konkretno koristno delo in proizvaja uporabne vrednosti. Blago kot rezultat dela v obeh teh njegovih lastnostih je *zato* enotnost uporabne vrednosti in vrednosti, enotnost svoje naturalne in vrednostne oblike. Ker je rezultat dvojnosti dela, je *sámo* dvojnostno. Lastnosti sicer ne nastajajo v odnosih, se pa v njih porajajo. Dvojna lastnost blaga nastaja, ker se delo v svojih dveh lastnostih opredmeti v njem, pojavi pa se v družbenem odnosu blaga do blaga. Ta odnos se imenuje menjalni odnos blaga ali menjalna vrednost, torej pojavna oblika vrednosti, zato vrednostni odnos, ki se posreduje v izrazu vrednosti prek njegovih polov: relativne oblike vrednosti in ekvivalentne oblike blaga. Najenostavnejši vrednostni odnos je odnos enega samega blaga do drugega blaga. Imenuje se enostavna, posamična ali naključna oblika vrednosti.

Vse skrivnosti nadaljnjih oblik (popolne, splošne, denarne, kapitalne itd.) že tičijo v njej.

A) Formalni razvoj vrednostne oblike;

$$\begin{array}{lll}
 \text{I) } x \text{ blaga A} = y \text{ blaga B} & \text{II) vmesni blagovni} & \text{III) } xB \\
 20 \text{ vatlov platna} = 1 \text{ suknjič} & \text{obliki vrednosti} & \left. \begin{array}{l} xB \\ xB \end{array} \right\} yD
 \end{array}$$

Enostavna oblika vrednosti imanentno že vsebuje popolno, popolna imanentno že vsebuje splošno, splošna denarno. Torej tudi enostavna oblika vrednosti že imanentno vsebuje denarno.

Denarna oblika je seveda prišla po razširjajoči se menjavi, po enostavni blagovni cirkulaciji. Enostavna oblika blagovne cirkulacije je: B-D-B. Vrednost blaga privzame v tej enostavni obliki cirkulacije samostojno obliko, denarno obliko: B-D. Formulo B-D-B je mogoče tudi obrniti D-B-D. S tem dobiš občo formulo kapitala, ki se zaradi oploditve

D pravzaprav glasi D-B-D'. Cirkulacija denarja samo kot denarja se spremeni v cirkulacijo denarja kot kapitala. Kapitalna oblika vrednosti je D-B. V tej obliki cirkulacije -funkcionirata oba, blago in denar, samo kot različna eksistenčna načina vrednosti same, denar kot njen obči, blago kot njen posebni, tako rekoč le preoblečeni način eksistence.- (W23-160, KI I-175) Preobrat, ki je navidez v direktnem nasprotju s cirkulacijo denarja kot denarja, kaj šele z enostavno obliko vrednosti, je vendarle nujna posledica prav te.

Denarna oblika torej imanentno že vsebuje kapitalno obliko vrednosti. S tem pa je krog tudi zaključen. Nadaljnega dejanskega razvoja ni. Noben obrat ni več mogoč. Iz tega kroga ni izhoda. Formula D-D' (obrestnega kapitala) ni izhod, temveč je samo okrajšava formule D-B-D'. Ne prebija kroga, ostaja v njem, je gibanje v krogu. »V obrestnem kapitalu doseže kapitalski odnos svojo najbolj vnanjo in najbolj fetiško obliko...« (K III-426, Dietz 1953.)

S tem je povedano vse. Razvoj je mogoč samo še navzdol. Namreč po formalni plati. Že kapital je le preobrat kroga. Način razreševanja protislovij, ki so se nabrala v njem, ne njihova razrešitev. *Enostavna oblika vrednosti vsebuje potemtakem po sebi že vse, kar se izoblikuje v kapitalni obliki po in za sebe.* To je samo razpon med posse in esse, med možnostjo in dejanskostjo. Vse oblike vrednosti med enostavno in kapitalno, kakor tudi ti dve sami, so samo njene specifične oblike. Razvoj oblik vrednosti je razvoj oblik odtujenega sveta. Vrednostna oblika je tisto identično, kar ostaja in se hkrati spreminja. Formula kapitala je za najbolj razvito obliko odtujenega sveta isto kot Einsteinova formula fizikalnega sveta. Obe sta abstrakciji, formuli gibanja.

V enostavni obliki vrednosti je zaradi tega suknjič isto kot platno, suknjič je platno in platno je suknjič, pesem je copata in copata je pesem itd. Absurdno, mistično, toda dialektika vrednostnega izraza to imaginarnost ne samo omogoča, temveč dejansko izvaja. V vsakem primeru je tako prvo kot drugo namreč le eksistenčna oblika vrednosti. (Z vstopom denarja se stvar po bistvu ne spremeni.) SAMO V TEM ODNOSU STA TUDI ISTO. Vrednost je tista identiteta, ki ji je vsako blago samo njena drugobit. Ker je v vrednostnem odnosu platno vrednost in suknjič tudi vrednost, je vrednost njun vezni člen. Vrednost je tista »predmetnost«, ki je v vseh blagovnih predmetih, je tista lastnost, ki je tem predmetom »nadnaravna« in se razločuje od njihove naravne oblike. Nič čudnega, če Marx pri analizi teh dejstev »kuketira« s Heglovim načinom izražanja.

Toda samo kuketira: »Relativna oblika vrednosti in ekvivalentna oblika sta momenta, ki spadata drug k drugemu, se vzvratno pogojujeta, sta neločljiva, toda obenem drug drugega izključujoča ali nasprotujoča si ekstrema, to je, sta pola istega vrednostnega izraza; delita se stalno na različna blaga, ki ju medsebojno veže vrednostni izraz... Isto blago torej ne more nastopati istočasno v obeh oblikah. Nasprotno, ti dve obliki se polarno izključujeta. Ali je sedaj neko blago v relativni obliki vrednosti

ali v nasprotni obliki ekvivalenta, je odvisno izključno od njegovega vsakokratnega položaja v izrazu vrednosti.« (W23-63, K I-58.)

To je racionalno jedro dialektike odtujenega sveta. Kakšna je razlika med tem »racionalnim jedrom« in Heglovo dialektiko, med Marxovo preparacijo odnosov odtujenega sveta in Heglovo preparacijo odtujenega sveta?

Osnovna razlika je v upoštevanju odnosov. Medtem ko pri Marxu ista stvar ne more istočasno nastopati v obliki sebe in svojega nasprotja, ista stvar ne more biti v istem pomenu in A in B, Hegel to dopušča. Zanj velja: »Nasprotje je enotnost identitete in različnosti: njegova momenta sta različna v neki identiteti; in tako sta si nasprotna...« (WdL II-58.) »Misli se, da je med pozitivnim in negativnim absolutna razlika. Ampak pozitivno in negativno sta po sebi isto in zato bi se moglo imenovati pozitivno negativno in narobe, negativno pozitivno.« (Enz. S 119, Heglov dodatek.) »... Pozitivno in negativno je isto.« (WdL II-75.) »... Sta samostojna, kolikor sta refleksija celotnega v sebi in pripadata nasprotju, kolikor je to opredeljenost, ki je kot celotno reflektirano vase.« (WdL II-60.)

Za Hegla časovnost ne velja: toliko proti zahodu in toliko nazaj proti vzhodu mu da ničlo ali seštevek ali pa istost, ne da bi pri tem upošteval časovno razliko in druge odnose, ki so pri tem nastali. Vedno mu zadostuje en sam odnos, da dve stvari v celoti izenači. Če sta pozitivno in negativno oba refleksiji nasprotja kot celotnega, sta isto. Marx upošteva položaje (odnose) in iz teh šele opredeljuje, Hegel jih ne upošteva. Zanj je vsako nasprotje le refleksija celotnega vase, to je, v ozadju je vedno identiteta, ki dela vsa nasprotja le za navidezna in jih zato tudi izenačuje v celotnem. Pri Marxu je sicer v odnosu suknjič-platno tudi v ozadju identiteta, toda izenačuje ju samo v enem odnosu.

Kje je vzrok za to razliko pojmovanja momentov nasprotja med Heglom in Marxom? Že v samem pojmovanju nastanka nasprotja. Za Marxa nikakor ni nujno, da neka reč (npr. uporabna vrednost) zmeraj dobi svojo družbeno razliko v vrednosti, torej svoje nasprotje. To se dogaja samo v blagovnih odnosih, v odtujenem svetu, v neodtujenem pa ne. V neodtujenem svetu lahko dam nekomu neko stvar in on meni drugo, ne da bi pri tem nastalo nasprotje, čeprav nastane razlika. Podarjena stvar nikakor ne bi bila oblika svojega nasprotja.

Hegel zaradi nerazločevanja med odtujenostjo in neodtujenostjo tega ne more upoštevati. Vsaka stvar mu nujno preide v razliko in ta je po sebi že nujno tudi nasprotje: »... neka opredelitev biti je po bistvu prehod v nasprotno; negativno vsake opredelitve je prav tako nujno kot ona sama...« (WdL II-37.) Se pravi: vrednost je prav tako nujna kot uporabna vrednost, uboštvo je prav tako nujno kot bogastvo, slabo je prav tako nujno kot dobro, ker so to pač samo nujna nasprotja. Zato je bogastvo tudi isto kot uboštvo, dobro isto kot slabo, sladko isto kot kislo itd. Hegel je, ali iz dejstva, da vsako bivajoče prej ali slej nujno postane nebivajoče, ali iz gibanja v obstoječih družbenih odnosih naredil sklep, da mora vsaka

stvar nujno preiti v svoje nasprotje. Ta zakon je postavil obče in ga s tem naložil tako naravi kot družbi, ne da bi upošteval bistvene razlike med njima. To pa je značilno za spekulativno metodo, da namreč ne upošteva razlik tam, kjer so, ali jih izspekulira tam, kjer jih ni. Če torej Marx vsekakor ne bi zanikal, da neka uporabna vrednost prej ali slej postane neuporabna, pa bi vsekakor zanikal, da mora neka uporabna vrednost v vseh časih prej ali slej postati vrednost. Za Hegla se to ne more reči.

Brž ko nastane nasprotje med uporabno vrednostjo in vrednostjo, je seveda nujno tudi nasprotje med relativno obliko vrednosti in ekvivalentno obliko, kakor tudi še cela vrsta drugih nasprotij (kupovina-prodaja itd.). Vendar relativna oblika vrednosti ni isto kot ekvivalentna oblika, čeprav sta obe refleksija celotnega, vrednostnega odnosa. V *nekem odnosu sta isto, v drugem ne*. Zato sta dva pola istega, neločljiva, toda ker sta pola, se tudi izključujeta, sicer ne bi mogla biti pola, ne bi mogla sestavljati enotnosti nasprotij. Prav tako pa ne moreta preiti v nobeno sintezo, ne more se ju prerasti v nujnem nasprotju, kakor zahteva Hegel za vsaki dve nasprotji, temveč samo obe hkrati odpraviti: namreč, z vrednostnim odnosom vred. To bo sicer negacija negacije, toda v osnovi drugačna kot Heglova. Heglova dialektika je sicer dialektika odtujenega dela, toda tudi na stališču tega dela. V ničemer ne sega čez njegovo mističnost. Sama kot duhovna dejavnost ni nič drugega kot duhovno odtujeno delo, pri tem pa ne smemo pozabiti, da je delo vsebina, odtujenost pa oblika.

V odtujenem svetu se nasprotja med uporabno vrednostjo in menjalno vrednostjo, med relativno obliko vrednosti in ekvivalentno obliko seveda ne odpravljajo, temveč preraščajo, čeprav se sintetizirajo, po racionalnem jedru Heglove metode. Njegovo pojmovanje negativne enotnosti v Logiki, to je rezultat preraščanja protislovja, negacija negacije, se v odnosu do dejansko obstoječega izraža takole: »Eden poglobitvinih logičnih vpogledov je, da opredeljen moment, ki ima, nahajajoč se v nasprotju, pozicijo ekstrema, preneha biti to in postane organski moment s tem, da je hkrati *sredina*.« (Hegel, Rechtsph. S 300.) Negativno enotnost nadomesti »sredina«, kar konkretno pomeni: nasprotje med zakonodajno oblastjo in izvršno oblastjo se na primer razrešuje v njuni sredini: kralju. Vsi trije momenti lahko svoja mesta menjujejo in je tako zdaj ta zdaj oni zdaj ekstrem zdaj sredina. Tu se spet kaže Heglovo neupoštevanje odnosov in zato počezno izenačevanje, zlasti pa njegov nekritični pozitivizem in idealizem. Logično, zgolj miselno preraščanje protislovij se v resnici izkaže kot priznavanje obstoječih odnosov in je problem samo v tem, kako obstoječe subsumirati pod logične forme, kar pa je seveda mogoče ravno zato, ker so te forme dobljene z redukcijo obstoječega.

Marx iz odpora do obstoječnosti odtujenega sveta v svoji Kritiki Heglove Filozofije državnega prava ostro reagira proti Heglu: »Tukaj nastopa vsa nesmiselnost teh ekstremov, ki menjajoče igrajo zdaj vlogo ekstrema zdaj sredine... to je vzvratno komplementiranje... *Dejanski ekstremi ne morejo biti medsebojno posredovani*, prav zato, ker so to dejanski ekstremi. Pa tudi ne potrebujejo nobenega posredovanja... Če pa Hegel občost in posameznost, abstraktne momente sklepa obravnava

kot dejanski nasprotji, je to ravno osnovni dualizem njegove Logike.- (Frühe Schriften, Stuttgart, str. 373.)

Marx kasneje tega odpora ni omilil. Toda usmeril ga je predvsem proti obstoječemu, ki je Heglovo metodo samo porodilo. Odpor je omilil nasproti Heglu, ker je spoznal, da je kot interpret obstoječega prvi najpreciznejše dojel gibanje prav tega.

Njegovo metodo v racionalnem jedru za razlago obstoječega sam izkorišča: -Pomembno je pripomniti, da je bogastvo kot tako, tj. buržoazno bogastvo zmeraj izraženo v najvišji potenci, tj. v menjalni vrednosti, kjer je postavljeno kot *posrednik*, kot *posredovanje ekstremov* med menjalno vrednostjo in uporabno vrednostjo samo... Ta *sredina* se pojavlja zmeraj kot izpolnjen ekonomski odnos, ker *povezuje nasprotji* in se končno pojavlja zmeraj kot enostranska višja potenca do samih ekstremov; kot gibanje ali odnos, ki se pojavlja *kot posredujoč prvotno med ekstremoma*, napreduje zato *nujno dialektično*, da se pojavlja *kot posredovano s samim seboj*, *kot subjekt*, katerega *momenti so le ekstremi*, katerih samostojna predpostavka se prerašča, da bi se s svojim preraščanjem sama postavila kot edino samostojna.- (Gr. 237.)

Dialektika odtujenega sveta in preraščanje obstoječih nasprotij s sredino sta potemtakem neločljiva. V odtujenem svetu se nasprotji blaga, nasprotji vrednostnega odnosa, ne odpravljata, ker bi se sicer odpravilo samo blago in sam vrednostni odnos, temveč se stalno preraščata v sredino. Notranje nasprotje npr. med uporabno vrednostjo in vrednostjo producira podvojitev blaga v blago in denar, vnanje nasprotje. Denar postane sredina, ki omogoča, da se obstoječa nasprotja še lahko gibljejo. Razvoj blaga, razvoj vrednostnega odnosa, nasprotij ne odpravlja, pač pa je ustvaril *obliko*, v kateri se morejo gibati. »To je sploh metoda, po kateri se rešujejo dejanska protislovja.« (W 23-118, K I-119.) Dokler seveda obstajajo!

Gibanje nasprotij odtujenega sveta je torej dialektično in Hegel ga je izrazil, čeprav ni zmeraj vedel, kaj vse izraža: »Tržna vrednost se izenačuje v realno vrednost s svojo stalno oscilacijo; ne z enačitvijo z realno vrednostjo kot nečim tretjim, temveč s stalnim neenakostnim upostavljanjem sebe same (ne, kot bi rekel Hegel, z abstraktno identiteto, temveč s stalno *negacijo negacije*, tj. sebe same kot negacije realne vrednosti.« (Gr. 56.) Ko namreč Hegel ne bi bil v svojem prepariranju obstoječega z redukcijo nehote zajel tega gibanja, Marx ne bi bil mogel uporabiti njegovega modela negacije negacije, čeprav samo v racionalnem jedru.

Razlika med Heglom in Marxom, med Heglovo dialektiko in njenim racionalnim jedrom glede na odnos do odtujenega sveta je v teh primerih, kakor povsod drugod, predvsem v tem, da Marx upošteva spet odnose, njihovo vsakokratno vsestranost, tako da zanj ne more biti nekaj istočasno to ali ono, medtem ko Hegel zaradi deduciranja gibanj logičnih bistvenosti na dejanske obstoječe odnose zapada v formalizem. Zato tudi zgoraj v odnosih: zakonodajna oblast — izvršna — kraljevska. Zanj je vsak izmed teh treh momentov v odnosu do drugih dveh vsakokrat sredina, pa če dejansko je ali ni.

B. Razvoj vsebine, ki formalni razvoj pogojuje in sovпада z njim.

I. Vsebina, ki jo izraža ekvivalentna oblika enostavne oblike vrednosti kot eden izmed obeh polov vrednostnega izraza:

1. da postane uporabna vrednost oblika, v kateri se pojavlja njeno nasprotje, vrednost;
2. da postane konkretno delo oblika, v katerem se pojavlja njegovo nasprotje, abstraktno človeško delo;
3. da postane privatno delo oblika svojega nasprotja, dela v neposredni družbeni obliki.

Ko postane blago vsaka stvar, torej tudi delovna sila, kar se zgodi v kapitalističnem načinu produkcije, se oblika teh treh točk, čeprav vsebina ostane po bistvu ista, sprevrže takole:

II. 1. da postane kapital (vrednost) oblika, v kateri se pojavlja njegovo nasprotje, delovna sila (uporabna vrednost);

2. da postane proces oplajanja vrednosti oblika, v kateri se pojavlja njegovo nasprotje, delovni proces;

3. da postane družbena anarhija oblika, v kateri se pojavlja njeno nasprotje, kapitalistov despotizem v tovarni.

Točke pod I. in II. na videz nimajo ničesar skupnega. Vendar: »Čeprav je kapitalistični način produkcije v še tako ostrem nasprotju s prvotnimi zakoni blagovne produkcije, vendarle nikakor ne izvira iz kršenja, marveč nasprotno iz uporabe teh zakonov.« (K I-659.) »Ločitev lastnine od dela postane *nujna* konsekvence zakona, ki je navidezno izhajal iz njune identitete.« (K I-658.) S tem se »zakon privatne lastnine očitno sprevrže po lastni, notranji, neizogibni dialektiki v svojo direktno nasprotje.« (Prav tam.)

Na prvi pogled popolna zmešnjava in mistifikacija. Nekaj se je iz po sebi razvilo v po sebi in za sebe (to je edino, kar je očitno na prvi pogled!), ki je navidezno v direktnem nasprotju s po sebi. Dejanskost je navidezno v ostrem nasprotju s svojo možnostjo. Toda samo na videz. Zato sta sklop točk pod I. in sklop točk pod II. v resnici *identična*. Po sebi in za sebe je dejansko identično s po sebi in je njegova nujna konsekvence, ki se uveljavlja »po lastni, notranji, neizogibni dialektiki.«

VII.

Je torej Marxovo pojmovanje možnosti tu isto kot Heglovo? Za Hegla je namreč razpon med »po« in »za« sebe samo vprašanje začetka in konca. Zato tudi ne razločuje med možnostjo in realno možnostjo. Vsaka možnost mora biti realna možnost ali pa ni možnost.

Bolj konkretno se da zastaviti vprašanje tudi takole: ali je za Marxa nujno, da se vrednost razvije iz sebe kot gole strdine abstraktnega človeškega dela (kot substance) v sebe kot procesirajočo vrednost, kapital (kot substanc-subjekt); ali je za Marxa nujno, da se enostavna oblika vrednosti razvije v denarno obliko vrednosti in iz te v kapitalno obliko vrednosti?

Na zadnje vprašanje v njegovi občosti je še zmeraj težko odgovoriti. Zastaviti ga je treba še konkretnije: ali je bilo nujno, da se je vrednost v Zahodni Evropi razvila v vrednost kot substanco-subjekt? Marxov odgovor je zdaj nedvomno jasen: Da! po notranji, lastni, neizogibni dialektiki. To velja tako za razvoj vsebine kot oblike, saj ene brez druge ni. Kar je na koncu, je moralo biti tudi na začetku. V začetku nerazvito, na koncu razvito. Zato v občem tudi ni bilo drugih možnosti, kakor so bile. Bile so vse realne in zato v zadnji instanci nujne. Možnost in nujnost sta nasprotji in možnost je le posebno in individualno občega, nujnosti. Iz povprečja možnosti in slučajnosti zmeraj raste nujnost in tej železni družbeno-naravni nujnosti so ljudje neizogibno in brezpogojno podrejeni. Zato glede na individualno nobena možnost ni zares realna možnost. Povprečnost in povprečnost povprečnosti odnosov med ljudmi kot nujnost je tendenca in ta tendenca je možnost nadaljnjega razvoja družbe. Takšna je dialektika odtujenega človeškega sveta. Po bistvu se ne razlikuje od dialektike naravnih nezavednih gibanj, npr. dialektike mutacij.

Sprva je človek povsem odvisen od narave kot bivajočega. »Preveč zapravljava narava ga drži za roko, kakor drži mati otroka, ki se uči hoditi. Njegovega *lastnega razvoja* ne dela za *naravno nujnost*.« (W 23-536, K I-577.) Kjer torej narava ni *preveč* zapravljava, napravlja človekov razvoj za naravno nujnost. Marx je to Heglovo ugotovitev sicer ponovno zapisal ob razlaganju nastajanja kapitala, vendar velja tudi za prva obdobja človeške zgodovine. Niso torej pogoji odvisni od ljudi, temveč ljudje od pogojev, kolikor sami ne spadajo med pogoje družbene produkcije. Produkcija ljudi je še neposredno reprodukcija narave.

Naravna nujnost jih privede k delitvi dela in menjave. Kakor hitro se delitve dela znotraj posameznih praskupnosti združi z menjavo med njimi, se pojavljata obe lastnosti dela in si v razvoju menjave čedalje bolj nasprotujeta. Razvoj poteka po naravnih družbenih nujnostih, ki rastejo iz slučajnosti v različnih smereh; tako da neki razvoj v neko smer zakrni, stagnira ali se pospeši. Tako npr. še manufaktura po eni plati »ustreza *nagonu* prejšnjih družb, narediti obrti dedne, jih okameniti v kaste ali jih okosteniti v cehih, če opredeljeni zgodovinski *pogoji porajajo* variabilnost individua, ki je v protislovju s kastnostjo. Kaste in cehi izhajajo iz *istega* naravnega zakona, ki ureja ločevanje (Sonderung) rastlin in živali v vrste in podvrste, samo da se na določeni razvojni stopnji dednost kast ali izključljivost cehov *dekretira kot družbeni zakon*.« (W23-360, K I-388.) Ena izmed smeri ustvari pogoje, ki sorazmerno precej pospešijo blagovno menjavo in s tem razvoj nasprotja med konkretnim in abstraktnim človeškim delom, med opredmetenjem in odtujevanjem. Dialektika konkretnega in abstraktnega dela ima zato dvojno vlogo: odtujevalno in emancipatorsko. Kot substanca vrednosti se odtujeno *delo* po nekontroliranih menjalnih odnosih postavlja proti človeku kot tuja subjektivirana občost, toda hkrati po tej posredniški poti združuje posamezna konkretna dela praskupnosti in kasneje privatnikov ter tako povečuje skupno produktivno silo. Na družbeno nezaveden in nesmotrn način povezuje smotrne zavestne dejavnosti ter dosega tako prek vseh slučaj-

nosti nujnost, določen družbeni »smoter«, ki se potem kaže kot Previdnost in podobno.

V tem je dialektika sprevračanja pozitivnega v negativno in negativnega v pozitivno, toda konkretna. »Po eni plati se vidi, kako blagovna menjava lomi individualne in lokalne meje neposrednega zamenjavanja produktov in razvija presnavljanje (Stoffwechsel) človeškega dela. Po drugi plati se razvija cel krog od ravnajočih oseb nekontroliranih, družbenih naravnih odvisnosti.« (W23-126, K I-128.)

Blago kot čutno nadčutna stvar je že sama po sebi »polna metafizične zvitosti in teoloških muh«. (K I-83.) Brž ko privzame uporabna vrednost obliko blaga, dobi enakost človeških del stvarno obliko enake vrednostne predmetnosti uporabnih vrednosti; mera porabe človeške delovne sile po njenem trajanju dobi obliko velikosti vrednosti, in odnosi proizvajalcev dobijo obliko družbenega odnosa med blagi — pojavljajo se jim kot »družbene naravne lastnosti teh stvari.« (K I-84.) Fetišizem, kakor Marx imenuje dejstvo, da privzema v blagovnih odnosih določen družbeni odnos med ljudmi samimi »fantazmagorično obliko odnosa med stvarmi«, da se jim pojavlja kot odnos med predmeti, ki obstojijo zunaj njih in zdaj nad njimi, je neločljiv od dialektičnosti odnosa med konkretnim in abstraktnim človeškim delom.

Blagovni odnosi so potemtakem stvarni odnosi med ljudmi in družbeni odnosi med stvarmi, ker ljudje svoja dela pač opravljajo privatno, neodvisno drug od drugega in prihajajo znotraj blagovnih odnosov v medsebojni stik samo prek svojih produktov. S TEM PA DELAJO NEKAJ, CESAR NE VEDO. Svoje delovne produkte postavljajo v medsebojne odnose kot vrednosti, ne da bi vedeli, da so te stvari »stvarni ovoji enakovrstnega človeškega dela«. (K I-86.)

Ta nevednost je objektivna nevednost, ki z razvojem blagovnih odnosov ne upada, temveč raste, ker rastejo tudi družbene naravne odvisnosti. Čim bolj se razvijajo blagovni odnosi, tem bolj se razširja blagovni trg. Končno zajame tudi delovno silo in trg dela postane samo del občega blagovnega trga. Hkrati s to vsebino se razvija oblika vrednosti: nastajanje kapitala je neločljivo od postajanja kapitalne oblike. Vrednost se spreminja v kapital tako po vsebini kot po obliki.

Kapitalistični način produkcije ne zmanjša nekontroliranega ustaljevanja vrednostne velikosti prek povprečij, nasilnega uveljavljanja delovnega časa, ki je družbeno nujen za produkcijo produktov kot usmerjajočega naravnega zakona, temveč to poveča. Pojavno gibanje relativnih blagovnih vrednosti zastira določanje velikosti vrednosti z delovnim časom še temeljiteje in privede do viška skrivnost določanja, s tem pa tudi anarhijo v družbenem gibanju. Zakoni blagovne menjave se sprevržejo v svoje nasprotje, ker prodajanje in kupovanje delovne sile ni več menjavanje ekvivalentov.

Proces porajanja vrednosti se sprevrže v proces oplajanja vrednosti. S tem se nasprotje med konkretnim in abstraktnim človeškim delom reflektira v nasprotju med procesom dela in procesom oplajanja vrednosti, ta v nasprotju med variabilnim kapitalom in konstantnim kapitalom,

poslednje pa v znanem zakonu o razmerju v organski sestavi kapitala, ki po vsebinski plati razkriva protislovja kapitalističnega načina produkcije, zaprtost vrednosti v krog in nujnost njegove razklenitve.

S spremembo vrednosti v kapital, ki se formalno izraža s spremeno formule B-D-B v formulo D-B-D', postane vrednost substanca-subjekt, človek pa akcidenca-objekt. Delo doživi torej vrsto metamorfoz. »Delovno sredstvo dela delavca samostojnega — ga postavlja kot lastnika. Mašinerija — kot capital fixe — ga postavlja kot nesamostojnega, ga postavlja kot prilaščena... Dejavnost delavca, omejena na golo abstrakcijo dejavnosti, je po vseh plateh opredeljena in regulirana z gibanjem mašinerije, ne narobe... Prilaščanje živega dela po predmetnem delu — oplajajoče sile ali dejavnosti po za sebe bivajoči vrednosti —, ki leži v pojmu kapitala... je postavljeno tudi po svojih snovnih elementih in svojem snovnem gibanju... V mašineriji stoji popredmeteno delo snovno nasproti živemu kot obvladujoča moč in ga aktivno subsumira podse ne samo z njegovim prilaščanjem, temveč v realnem produkcijskem procesu samem...« (Gr. 590.)

Preteklost obvladuje sedanost, mrtvo živo. Vsakršno družbeno sprevačanje med subjektom in objektom je tako nadaljevanje »že med proizvodnim procesom potekajočega sprevačanja med subjektom in objektom.« (K III-65, Dietz 1959.) »Kapital se zmeraj bolj kaže kot družbena moč, katere funkcionar je kapitalist... kot odtujena, osamósvojena družbena moč, ki kot stvar in kot sila kapitalista, stopa nasproti družbi.« (K III-295, Dietz.)

Vse se sprevača. Vse družbeno se spreminja v družbena nasprotja in protislovja »po lastni, notranji, neizogibni dialektiki«. Če se »kapital pojavlja kot produkt dela, se prav tako produkt dela pojavlja kot kapital... kot gospostvo, komanda nad živim.« (Gr. 357.) Lastno prisvajanje se sprevača v prisvajanje za nekoga drugega. Lastni produkti se sprevačajo v tuje produkte. Lastna duša se sprevača v dušo za sebe eksistirajoče vrednosti. Živo delo se sprevača v mrtvo delo in mrtvo delo se sprevača v nekaj živega. Moja moč kot moč delavca se sprevača v tujo moč, moja substanca v tujo substanco, moja realnost v tujo realnost, moja dejanskost v tujo dejanskost, moja bit v tujo bit, moje bogastvo v tuje bogastvo ali: moja moč v mojo nemoč, moja substančnost v mojo brezsubstančnost, moja realnost v mojo nereálnost, moja bit v mojo nebit, moje bogastvo v moje uboštvo. »Ta proces udejanstvenjevanja je prav tako proces onedejanstvenjevanja dela (delavca TH). Postavlja se objektivno, toda to svojo objektivnost postavlja kot svojo lastno nebit ali kot bit svoje nebiti-kapitala. Povrača se vase kot gola možnost oplajanja vrednosti ali povrednotevanja, ker mu je vse dejansko bogastvo, svet dejanske vrednosti in prav tako realni pogoji njegovega udejanstvenjevanja, postavljeno nasproti kot samostojna eksistenca.« (Gr. 358) Pri tem ni treba pozabiti, da so produkti dela tako fizični kot duhovni, da torej velja v določenem odnosu za produkte znanstvenikov isto kot za produkte rudarjev.

Nastopi potemtakem prav nasprotno od tistega, kar se je v začetku zdelo, da nastopa v blagovni menjavi. Čeprav je »menjava menjalnih

vrednosti produktivna realna baza vsake enakosti in svobode» (Gr. 156) in se je zdelo, da prinaša prav ti dve, se zdaj »izkažeta kot neenakost in nesvoboda» (Gr. 160). Svoboda v kapitalističnih družbenih odnosih je »hkrati najpopolnejša odprava (aufheben) vsake individualne svobode in *popolno podjarmljenje individualitete pod družbene pogoje* (Gr. 545) Svoboda se sprevrže v nesvobodo in enakost v neenakost.

Gibanje tega sprevrčanja ima posebno *metodo* in ta metoda je *dialektika*: »*To se pojavlja kot dialektika, ki obrača prav v sprevrnjeno od tega, kar naj bi se pričakovalo.* (Gr. 202) DIALEKTIKA OBRACA! Kako more obračati dialektika kot metoda? Je tudi za Marxa metoda »duša objektivnosti«?

Protislovje je vir in jedro vsake dialektike. Bistvo vsakršne dialektike je zato prav protislovje. »Sam kapital je *procesirajoče protislovje* (s tem), da skuša *reducirati* po eni plati delovni čas na minimum, medtem ko po drugi plati postavlja delovni čas kot edino mero in vir bogastva.» (Gr. 593) Gibanje kapitala je torej po bistvu dialektično. Se več: samo to procesirajoče protislovje, da se po eni plati upostavlja delovni čas kot *edina* mera in vir bogastva (dejansko je vir bogastva tudi narava! TH) in da po drugi plati skuša *reducirati* delovni čas na minimum, sama »ta metoda, doseči določeni rezultat s čim manjšimi izdatki, kot *kapitalu inherentna sila* in kot kapitalističnemu načinu proizvodnje *lastna* in njega *karakterizirajoča metoda*« (K III-105, Dietz) ni nič drugega kot duša kapitala, kapital po bistvu. Kapital sam je v tem odnosu personificirano procesirajoče protislovje, personificirana metoda, personificirana dialektika.

Kapital in kapitalistični način proizvodnje sta neločljiva. Zato sta neločljiva tudi kapital kot personificirana dialektika, personificirana *metoda* in kapitalistični način proizvodnje kot *sistem*. Ni metode brez sistema in ne sistema brez metode. Ni dialektike brez sistema in zato je Marxov Kapital, kolikor je subjektivna refleksija objektivne dialektike kapitala, sam nujno dialektično predstavljen in izdelan v obliki sistema. Marx ni dal drugega naslova, Kritika politične ekonomije, zastoj v podnaslov. Nima njegovo delo zato zastoj pravzaprav dveh naslovov. Kolikor je Marx kritiziral kapital in kapitalistični sistem, je podiral tudi sistematsko zgradbo Kapitala in dialektični način predstavljanja. Primer je celoten vstavek o fetišizmu, v njem pa še posebej odstavek o komunizmu. V tem odstavku ni sledu o procesirajočih protislovjih in personificirani metodi. (Glej K I-91.)

Kakšni so zakoni personificiranega procesirajočega protislovja, personificirane metode, dialektike, ki se v izpopolnjenem odtujenem svetu pojavlja kot »duša objektivnosti«? »V bistvu ne gre za višjo ali nižjo razvojno stopnjo družbenih *antagonizmov*, ki izvirajo iz *naravnih zakonov* kapitalistične produkcije. Gre za te zakone *same*, za te z *železno nujnostjo učinkujoče in uveljavljajoče se tendence*. Industrijsko razvita dežela kaže manj razviti samo podobo njene prihodnosti.» (W 32—12, K I—10.) Zakoni tega procesirajočega protislovja, te metode, te dialektike so potemtakem *tendence*, ki učinkujejo in se uveljavljajo z *železno nujnostjo*. »Vic buržoazne družbe je vendar ravno v tem, da tam a priori ni nobenega *zavest-*

nega usmerjanja produkcije. Umno in naravno nujno se uveljavlja samo kot slepo delujoča povprečnost.« (Marx Kugelmannu, 11. julija 1868.) Dejansko torej ni umno in umno ni dejansko drugače kakor vnanje prisilno.

Ali: »Metoda je absolutna, edina, najvišja, neskončna sila, ki se ji ne more zoperstaviti nobena stvar.« (WdL III-353, Marxov povzetek.) Dialektična metoda »je zato duša in substanca... duša vsake objektivnosti...« (WdL III-352.) »Obče pa v absolutni metodi ne velja kot zgolj abstraktno (Marx: obče kot tako biva samo v predstavi TH), temveč kot objektivno obče...« (prav tam, str. 356.) Absolutna metoda je tendenca uma, zopet najti in spoznati samega sebe v vsaki stvari.« (Prav tam, str. 353, Marxov povzetek Hegla W4-128.)

Resnično! »Mistifikacija, ki jo pretrpi dialektika v Heglovih rokah, na noben način ne pobija dejstva, da je on najprej predstavil na vsezobjemajoč in osveščen način njene obče oblike gibanja.« (W 23—27, K 1-122.)

Čeprav so za Marxa prisiljujoči zakoni in kategorije v svoji občosti, oziroma dejanski odnosi, ki jim ustrezajo, kot tendence družbenih povprečij rezultat tako objektivno kot subjektivno, nasproti individuumom ne nastopajo nič manj apriorno kakor zakonitosti in kategorije Heglove Logike, ki so od vsega začetka razglašeni za apriorno nasproti posebnemu in individualnemu. To je podobnost, toda tudi razlika, ki se izraža v Marxovem sprevihanju Heglove dialektike, v njegovem ugotavljanju, da stoji pri Heglu dialektika na glavi. Pri Heglu je namreč dialektika gibanje absolutnega duha pred vsako zgodovino, zato nadzgodovinska; pri Marxu je družbena-naravna dialektika lastna, notranja, neizogibna dialektika nečesa zgodovinskega: dela v njegovi razklanosti in protislovnosti. Pri obeh družbeni antagonizmi izvirajo iz nekih občnih zakonov. Toda za prvega so ti zakoni večni, za drugega zgodovinski in zato minljivi; za prvega v odnosu do individua edino dejansko umno, za drugega neumno.

Odtujeno delo in naravna-družbena dialektika sta neločljivo povezana. Dialektika je duša odtujenega dela. Tako vrednost kot kapital nista nič drugega kot delo — opredmeteno abstraktno človeško delo. Delo kot abstraktno človeško delo je gola poraba človeške delovne sile, ali gola poraba človeške delovne sile je živo abstraktno človeško delo. Opredmeteno, mirujoče postane družbena substanca blaga, vrednost. Poraba delovne sile je delo v tekočem stanju. Delovna sila pred porabo je delo v možnosti. Nedelujoča delovna sila je torej delo po sebi ali potencialni delavec, delavec v možnosti. Delo za sebe je delavec, delujoča delovna sila. Delavec je živo delo. Dejanski delavec seveda ne porablja delovne sile samo v fiziološkem pomenu, temveč tudi v posebni smotni obliki. Vendar se njegovo delo glede na vrednostni odnos šteje samo po prvi lastnosti.

V enostavni blagovni menjavi je vsakdo lahko delavec in lastnik. S premeno oblike vrednosti v kapitalno obliko se ti dve funkciji razcepita. Opredmeteno delo se s tem dokončno osamosvoji nasproti živemu in zaživi lastno življenje neodvisnega subjekta. Še več: živo delo si subsumira podse in zavlada nad njim. Abstraktno obče človeško delo postane procesirajoča vrednost ali kapital in ta kot fiksni kapital spremeni za-se-bit dela,

delavca v svoj objekt. Rezultat živega dela, rezultat porabe delovne sile — človek, »gledan kot gola tu-bit delovne sile« (W 23—217, K I-228), in kot tak opredmeten, opredmetenje tega človeka — mrtvo delo, si podreja kot kapital prav tega človeka, živo delovno premožnost, živo delo in v svoji za-se-biti, svoji personifikaciji — kapitalistu, despotsko vlada nad njim.

Celotno družbeno gibanje po bistvu potemtakem ni nič drugega kot gibanje dela v njegovih posebnih oblikah, odnosih in lastnostih. To je Marxovo osnovno odkritje. Kapital kot opredmeteno abstraktno človeško delo, kot živo protislovje, personificirana dialektika zato ni nič drugega kot določena oblika dela, določen zgodovinski naravni odnos, postvarjeni družbeni odnos, ki kot subjektivirano obče vlada nad individuumi kot takimi. Ni inkarnacija kake nadzgodovinske ideje, temveč je družbeni proizvod, čeprav ne družbeno samozavesten in kontroliran. Je odtujeno delo človeka, pri čemer je odtujenost oblika, delo pa vsebina.

Odtujenost dela nastopi, ko se v odtujevalnih družbenih odnosih blagovne menjave pojavita obe lastnosti dela kot nasprotjuči ter se abstraktno delo osamosvoji nasproti konkretnemu. Delo postane labor duplex, in njegova posledica je homo duplex. Delo po sebi in za sebe se razcepi v delo po sebi in delo za sebe, delo v možnosti in dejansko delo. Vsebina in oblika, bistvo in pojav (bit), obče in individualno, so si čedalje bolj v nasprotju. Nasprotja so se porodila, možnosti za protislovja so dane: »Notranje nujnosti skupaj pripadajočih in njihova ravnodušna medsebojna eksistenca je že *osnova* za protislovje.« (Gr. 318.) S tem da človek postane človek abstraktnega dela, da se iz subjekta svojega konkretnega smotrnega dela sprevrže v objekt abstraktnega, je upostavljeno protislovje med abstraktnim in konkretnim človeškim delom. Razvija se naprej in poraja nova in nova družbena protislovja: »Protislovja pa, ki se pojavljajo pri globljem razvoju, so imanentna protislovja, udejansstvenjevanje... lastništva, svobode, enakosti same; ki se ob priliki sprevržejo v svoje nasprotje.« (Gr. 916.) Kapital sam je že »živo protislovje«.

Nujnost dialektičnega gibanja je nastala z razcepitvijo dela med »po« in »za« sebe. Od tu naprej velja Heglova dialektika v svojem racionalnem jedru. Če Marx Heglu v zgodnjih delih očita ločevanje med »po« in »za« sebe, vsebino in obliko, bistvom in bitjo, spreminjanje občega v subjekt, se s tem postavlja predvsem zoper obstoječo dejansko razklanost in mu kasneje prizna, da je v občih oblikah izrazil gibanje te razklanosti, gibanje tega odtujenega sveta, čeprav je potem vse skupaj odel v misticizem. Ta razkol po in za sebe v »po« in »za« sebe in razkol občega in individualnega namreč nista razkola nečesa imaginarnega, temveč konkreten človeški odnos. Stvar se ne spremeni, če se zdaj, ko je razkol že storjen, v gibanje med ekstremoma vrine misticizem. Personifikacija stvari in postvarjenost oseb ter misticizem so celo neločljivi.

Personifikacija stvari-fantastično! Da, fantastično, toda dejansko. Postvarjenost oseb — fantastično! Da, fantastično, toda dejansko. Misticizem in vrednost, misticizem in kapital, inherentna sila kapitala kot metoda in misticizem, so v neposredni zvezi: »Misticizem... leži v naravi kapitala.« (Gr. 534) Ker v območju razklanosti dela med »po« in »za« sebe,

v območju odtujenega sveta ljudje vstopajo neodvisno od svoje volje v družbene odnose, so kot individumi podvrženi občemu mehanizmu in njegovi imaginarnosti. Obče prisilno obvladuje individualno. Družbena bit nasilno opredeljuje družbeno zavest in spreminja njene oblike v ideološke oblike. Tendence povprečij z železno nujnostjo porajajo družbene antagonizme itn. Skratka: tu velja ves mehanizem, ki ga podaja Marx v znanem Predgovoru h kritiki politične ekonomije.

Ali: »Prav zato, ker individui iščejo *samo posebni*, zanje ne z njihovim *skupnostnim* interesom *ujemajoči* se interes, je *obče* sploh *iluzorna oblika skupnosti*...« (W 3—34) Marx in Engels tu protislovje med dejanskim obćim in osamosvojenim, abstraktnim in personificiranim obćim, izražata sicer še z besednimi razlikami: skupnostno-obće. To sta kasneje opustila, vendar je vsebina ostala ista.

V tem svetu veljajo Heglove opredelitve protislovja v svojem racionalnem jedru. »Razlika sploh je že protislovje po sebi, saj je enakost takih, ki sta samo, kolikor nista eno — in ločitev takih, ki sta v istem odnosu samo kot ločena.« (WdL II-69.) Da! razlika med delavcem in kapitalistom je že a priori protislovje. »Vsak se reproducira s tem, kolikor reproducira svoje drugo, svojo negacijo. Kapitalist producira delo kot tuje; delo producira produkt kot tuj. Kapitalist producira delavca in delavec kapitalista itd.« (Gr. 362) Bogastvo je samo, kolikor reproducira uboštvo, svoboda samo, kolikor reproducira nesvobodo, enakost samo, kolikor reproducira neenakost itd. Ter narobe: uboštvo je samo, kolikor reproducira bogastvo, nesvoboda samo, kolikor reproducira svobodo drugega (Sartre) itd. »Vsako se nanaša na sebe sãmo, le kot nanašajoče se na drugo... Vsakdo je zato samo, kolikor je njegova nebit.« (WdL II-60.) Ni torej svobode brez nesvobode, enakosti brez neenakosti, bogastva brez uboštva. Ni popredmetenja brez odtujevanja! Dualizem te dialektike je očiten, čeprav je refleksija identitete kot tistega tretjega in temeljnega: duhovnega po Heglu, odtujenega dela po Marxu.

»Bistvo predpostavlja sebe in prerastitev tega predpostavljanja je ono samo... predpostavljanje nima predpostavke... Refleksija je torej samo negativno njega samega... Ali, refleksija v sebi je po bistvu predpostavljanje tega, iz česar je povračanje.« (WdL II-76.) Delo kot zavestna smotrna dejavnost človeka, njegovo bistvo, naj bi bilo torej po tej formuli v svoji obstojnosti zmeraj dvojnostno, zmeraj nujno odtujeno, zmeraj nujno protislovno. Tu pa se neha tudi racionalno jedro. Razumljivo: »Vse stvari so same po sebi protislovne... protislovje pa je koren vsakega gibanja in življenjskosti... PRINCIP VSAKEGA SAMOGIBANJA, ki ne obstoji v ničemer drugem kot v prikazovanju protislovja... gibanje je tu-bivajoče protislovje... Nekaj je torej živo samo, kolikor v sebi vsebuje protislovje, in sicer je ta sila v tem, da se protislovje v sebi zagradi in zadrži.« (WdL II-79, 80, 81, 82.)

Protislovje prav zato ne more biti večno. Nobena stvar končno ne vzdrži več, in protislovje se razreši. Protislovje je vir dialektike. Potoka ni brez izvira in zato tudi dialektike ne brez njenega protislovja. Dialek-

tiki je torej imanentno, da vsebuje razrešitev protislovij, negacijo negacije. Vprašanje je samo, kakšna je ta negacija negacije.

Za Hegla se vse »protislovno vsekakor razreši v nič, povrne se v svojo negativno enotnost... Končne stvari v svoji ravnodušni mnogoterosti so zato sploh po tem, da so protislovne po sebi samih, da morajo biti po sebi zlomljive in da se povračajo v svoj razlog. (Grund-osnovo) (WdL 2—84, 85.) Negacija negacije je torej v jedru samem preraščanje negativnega in pozitivnega v »negativno enost«, v pomiritev, sintezo. Le tako lahko Hegel ohrani absolutni duh in z njim vred dialektiko samo. Sicer bi moral s posebno negacijo negacije končnega odpraviti tako dialektiko kot absolutni duh.

Po njegovi dialektiki ni mogoče prerasti kapitalista, če ne prerasteš tudi človeka kot človeka. Po tej dialektiki je mogoča negacija negacije delavca in kapitalista, pri čemer je po imanetni konsekvenci delavec kapitalist in kapitalist delavec, kot končnih stvari, samo z njuno sintezo, z njunim preraščanjem, z njuno povrnitvijo v negativno enotnost. Ker gre le za pojme, lahko dejansko ostaneta to, kar sta. Takšno gibanje je za vsako stvar, kolikor je zgodovinska, že a priori določeno in zato nujno. Dialektika končnih stvari pri Heglu torej nujno privede k sintezi.

Kaj je tu racionalno in kaj mistična lupina?

Za Marxa je kapital po bistvu procesirajoče protislovje, personificirana metoda, dialektika. Vse tri točke pod B II niso nič drugega kot živo protislovje. Že prva točka vsebuje v skriti obliki oster razredni boj med razredom kapitala eksistirajočega za sebe in razredom dela ekzistirajočega za sebe, med kapitalisti in lastniki delovne sile, delavci. Marx pravi v tej zvezi: »Kar sem jaz novega prispeval, je bilo: 1. dokaz, da je obstoj razredov vezan samo na določene zgodovinske faze proizvodnje; 2. da vodi razredni boj nujno k diktaturi proletariata; da je diktatura samo prehod k odpravi vseh razredov in k brezrazredni družbi...« (Marx Kugelmannu, 5. marca 1852.) Torej nujno! In odprava obeh nasprotnih polov kot polov! Ne pa odprava zgodovine in človeka!

Gre za enako metodo kakor pri obravnavanju relativne oblike vrednosti in ekvivalentne oblike kot ekstremov vrednostnega odnosa. Kakor sta ti dve obliki nastali na čisto določenih odnosih in sta obe v čisto določenem odnosu isto, stā tudi oba razreda nastala v čisto določenih odnosih in sta samo v čisto določenem odnosu isto: samo kot agenta odtujenega dela. Prav tako kakor tam ni bila mogoča nobena negacija negacije, nobeno preraščanje v sintezo, to tudi tu ni bilo mogoče. Kakor z odpravo vrednostnega odnosa izgineta obe obliki, tako z odpravo odtujenega dela izgineta oba razreda. »Ne gre torej z neko Heglovo (negativno enotnost) dveh plati nekega nasprotja, ampak za materialno pogojeno izničenje nekega dozdejšnjega materialno pogojenega načina tu-bitī individuov, s čemer izgine to nasprotje hkrati s svojo enotnostjo.« (W 3—229).

Zdaj ni več vzvratnih reproduciranj, ni več sintetiziranja. Poslednja sinteza, negacija negacije, poslednje preraščanje, poslednji dialektični akt je končan, ker so odpravljeni odnosi, ki so porajali dialektičnost človeškega sveta v njegovi odtujeni obliki: »Buržoazni proizvodni odnosi so

zadnja antagonistična oblika družbenega proizvodnega procesa...» (Zur Kritik etc... str. LVI.) Iz tega sledi, da gibanje in protislovje nista neločljiva. Saj protislovje ni nič drugega kot enotnost, boj nasprotij. Če ni nasprotij (antagonizmov), tudi protislovja ni. Gibanje je pogoj protislovja, protislovje pa ni pogoj gibanju. Ker je konec družbenih antagonizmov, je konec tudi družbenih protislovij in s tem družbene dialektike. Zato pa še ni konec družbenega procesa. Z odpravo dialektičnosti družbenega gibanja je odpravljena določena oblika tega gibanja, ne pa gibanje samo. Konec je le njegove oblike odtujenosti, ne pa njegove predmetnosti. To bo živ gibaajoč se proces, kar je pravzaprav tautologija.

Osnovna Heglova napaka je potemtakem v tem, da je zaradi neločevanja med popredmetevanjem in odtujevanjem izenačil gibanje s protislovjem. Hegel si gibanje brez protislovja ne more zamišljati. Zato je zanj preraščanje protislovij tudi odprava stvari same, njeno izničenje kot take in hkrati njena povrnitev v identiteto. Zato ne more priznati drugačne zgodovine, drugačnega sveta kot odtujenega. Ne more si misliti človeškega sveta brez dialektike, zavestne smotrne dejavnosti, človekovega bistva, brez njegovega odtujevanja. Ne more si misliti razlik brez nasprotij in protislovij. Vsaka razlika mu je po sebi že protislovje.

V tem je misticizem njegove dialektike. Spreminja jo v nadzgodovinsko, v dialektiko absolutnega duha. Ker zanj nobeno končno ne vzdrži v svojem protislovju, brez protislovja pa absolutno ni mogoče, saj je protislovje že to, da je, je zmožnost vzdržanja pripisal neskončnemu, toda ne v časovnem ali krajevnem pomenu. Racionalno njegove dialektike je v tem, da kot rezultat preparacije odtujenega dela, postvarjenih družbenih odnosov, odtujenega sveta, kot njegova miselna interpretacija, vsebuje zakonitosti gibanja tega sveta v prerezu. V racionalnem jedru je miselno konkretno dejanskega konkretnega v nekem časovnem obdobju. V misticizem je zašel po subjektivni plati, ker je napravil isto, kar napravi vsak metafizik. Miselno konkretno je razglasil za dejansko konkretno, abstraktno za po sebi bivajoče. Ni spremenil zato samo vseh stvari v logične kategorije, miselne preparacije, temveč je tudi gibanje spremenil v zgolj miselno gibanje, logično gibanje, v dialektiko. Ni napravil samo tega, temveč je samo to miselno gibanje razglasil za absolutno metodo, dialektiko stvari samih. Subjektivno dialektiko, refleksijo odtujenega sveta, je spremenil v objektivno dialektiko vobče. Skratka: ovekovečil je gibanje, metodo, dialektiko odtujenega dela in jo hkrati mistificiral. Tega ni bilo težko napraviti, ker je mistifikacija odtujeno delo samo.

Marx nasprotno niti svojih rezultatov niti metode, s katero je do njih prišel, ne razglša za obče in večno veljavno. Ko ga je nekdo interpretiral v tem smislu, je zavračajoče odvrnil: *Zal, mi bo že oprostil. Njegov sklep je, da naj bi h konkretnim družbenim odnosom nikdar ne prihajali »z univerzalnim ključem neke obče zgodovinske filozofske teorije, katere velika prednost je v tem, da je nadzgodovinska.«* (W 19—112.) Zakonov svojega historičnega materializma zato ne razglša za večne. Prav zato tudi ne bi bil šel nikdar pisat Logike, čeprav je želel; toda pomembnejše so mu bile druge stvari, prikazati racionalno jedro Heglove dialektike. Toda

ta prikaz ne bi bil nič drugega kot kritika dialektike, kakor je bil njegov prikaz politične ekonomije kritika politične ekonomije. Heglova dialektika je namreč na stališču politične ekonomije; kakor ta jemlje neodtujeno delo za nekaj naravnega, tako jemlje Hegel miselno preparacijo gibanja odtujenega dela, dialektiko za nekaj »naravnega«. In prav tako, kakor je Marx moral obvladati politično ekonomijo, je moral seveda obvladati tudi dialektiko, da je svet odtujenega dela miselno razložil in ga tako pripravil za kritiko. »Tok analize terja to trganje predmeta, ki hkrati ustreza, se zaveda Marx, duhu kapitalistične produkcije.« (W 23—344, K I-371.) Marx torej ne zanikuje zgodovinske omejenosti svoje metode in s tem tudi teorije.

Zato je nekaj povsem drugega, če pravi Marx, da bolj industrijsko razvita dežela kaže manj razviti samó podobo njene prihodnosti, kakor če bi bil to rekel Hegel; če pravi Marx, da enostavna oblika vrednosti in oblike vrednosti sploh po sebi vsebujejo vsa obstoječa protislovja, kakor če bi bil to rekel Hegel. Ni razlika samo v tem, da je Marx s svojo analizo prišel do spoznanja, da so tudi protislovja prav tako nujno razrešljiva v konkretnih družbenih odnosih, kakor je bilo nujno, da so se porodila po notranji, nujni, neizogibni dialektiki. Gre za *odnos do predmeta analize*. Vrednostni zakon se sicer uveljavlja z železno nujnostjo, tako da v okviru te nujnosti ni nobene druge kot realne možnosti. Toda ta nujnost je rezultat prav nerealnih možnosti. Raste iz množstva naključnosti, iz množstva svobodnih dejanj. Ljudje ustvarjajo ta družbena povprečja in tendence, te zakone, sami, čeprav ne zavedno. Imanentno protislovje kapitala nujno pelje k razrednemu boju, toda kako se ta razvija, je odvisno od ljudi samih.

Zdaj postane razumljivo, zakaj je Marx reagiral s takšnim odporom, ko je skušal Šukovski njegovo »zgodovinsko skico o nastanku kapitalizma v zahodni Evropi popolnoma spremeniti v zgodovinsko filozofsko teorijo občega razvojnega poteka, ki je usodno predpisan vsem ljudstvom...« (W 19—111.) Ljudstva si namreč slej ko prej svojo usodo ustvarjajo sama. Vsa razlika je v tem, ali si jo zavestno ali nezavedno. Da je nekaj pričujoče po sebi, ne pomeni zato nič drugega, kakor da se mora v takih in takih odnosih nujno razviti v za sebe. Toda prvi pogoj so ti odnosi.

Potemtakem bi bilo napak danes očitati Marxu, da je razglasil brezrazredno družbo za nujno, češ da je mogoč tudi heglovski konec z istočasno odpravo človekove predmetnosti in odtujenosti. Vsekakor je brezrazredna družba nujna, toda križanje nujnosti prav tako ni bilo nikdar nemogoče. To bi bilo samo naključje, ki zmeraj spremlja »brutalne naravne zakone«. Zakoni postvarjenih odnosov kot substance-subjekta pa se uveljavljajo prav na takšen način kot le-oni. Samonegacija odtujenega dela bi bila samo potrditev personifikacije stvari.

Zavestna negacija odtujenega dela po ljudeh je nasprotno negiranje personifikacije stvari in prevzemanje odgovornosti za svojo usodo.

Delavci in blagovna produkcija

Ratko Šćepanović

1. Odnos delavcev do dela in blagovni značaj delovnega procesa

Blago ni naravna oblika stvari. Blago je s predmeti dela, s stvarmi posredovan določen odnos med ljudmi v procesu dela. Obstoj blagovne produkcije je vezan na obstoj določenih odnosov med ljudmi. Ker niti oblika planiranja kakršnega imamo danes v Jugoslaviji, niti državno določene cene večine produktov dela, niti ukinjena blagovno mezdna, niti ukinjajoča se državno mezdna oblika delovne sile, ne ukinjajo blagovne produkcije, tudi ne ukinjajo odnose, ki blagovno produkcijo sploh omogočajo. Sam značaj blagovne produkcije je skupen vsem posebnim oblikam blagovne produkcije ne glede na to ali je lastnik proizvodjalnih sredstev hkrati edini delavec, ali je delavec mezdni delavec, ali pa si delavec sam prisvaja denarni ekvivalent svojih produktov dela.

Vsem posebnim oblikam blagovne produkcije, in s tem tudi naši obliki blagovne produkcije je skupna značilnost, da je delovni proces produkcija vrednosti. Na vrednosti temelječa produkcija kot proces spreminjanja narave (predmetov dela) in spreminjanje človekove lastne narave, proizvaja samo tiste delovne produkte, to je, proizvodnja posreduje le tiste lastnosti predmetov dela, in s tem oblikuje in razvija le tiste bitnostne moči delavca, ki delavcem ustvarjajo menjalno vrednost. Da delavec spreminja naravo, da narava postaja predmet dela, to je, da sploh obstajajo posamezne vrste produkcije diktira zahteva proizvodjanja vrednosti same, kajti vsi faktorji proizvodnje (obseg in vrsta delovnega procesa, obseg in kvalifikacijska sestava delovne sile) so vzpostavljeni kot faktorji produkcije vrednosti. Na vrednosti temelječa produkcija ne proizvaja delovnih produktov zaradi njihovih uporabnih lastnosti, temveč proizvaja delovne produkte le zato, ker s tem ustvarja vrednost. Samo določanje vrednosti proizvodov dela je odvisno od blagovnih producentov, kajti mera (priznani povprečno potrebni delovni čas za produkcijo določenih proizvodov), s katero se določa velikost vrednosti posameznih produktov je rezultat razmer, ki so od posameznega blagovnega producenta (gospodarske organizacije) neodvisne (individualno potrebni delovni čas). Državno določanje cen večine proizvodov in avtomatično določanje cen po povprečnem potrebnem delovnem času ostalih proizvodov se po svoji

funkciji ne razločujeta. Ta dva načina določevanja cen sta formirana neodvisno od volje, dejavnosti in predvidevanja gospodarskih organizacij, z njihovim hrbtom kot rezultat različnih razmer. Določevanje cen v obeh primerih ima za gospodarske organizacije značaj proizvodnega zakona, kateremu so podrejene. Na oba načina določene cene vzpostavljajo neodvisno od blagovnih producentov določene odnose med njihovimi produkti. Upostavljeni odnosi med produkti pa določajo različno produkcijsko moč (in s tem tudi socialno moč) gospodarskih organizacij. Razlike v produkcijski moči se kažejo kot različne možnosti za reprodukcijo materialnega produkcijskega procesa in kot različne možnosti reprodukcije življenjskega procesa ljudi.

Ker sem namen tega zapisa določil z naslovom, se bom v nadaljevanju omejil samo na problem razdeljevanja delovne sile v blagovni produkciji. Menim namreč, da nam lahko motiv, ki povzroča razdeljevanje delovne sile, pokaže značaj odnosa delavcev do dela.

Obseg prehajanja delovne sile (fluktuacije) iz ene proizvajalne enote ali panoge v drugo je eden izmed klasičnih indikatorjev stopnje delovne združenosti delavcev v delovno organizacijo, in s tem kaže tudi značaj odnosov delavcev do dela. Tam, kjer ni pogojev za fluktuacijo, ta indikator odpove: npr. nizek obseg fluktuacije je lahko določen ne samo z visoko stopnjo združenosti ljudi in ne samo z značajem odnosa delavcev do dela, ki kaže neravnodušnost do vsebine dela, temveč fluktuacije tudi ni zaradi prevelike oddaljenosti drugih proizvajalnih enot od stalnega bivališča delavcev. To velja predvsem za tiste delovne organizacije, ki so zunaj industrijskih centrov ter so zaradi tega vezane na delovno silo, s stalnim bivališčem v bližini proizvajalne enote. Prav tako je obseg fluktuacije nižji v tistih enotah, v katerih so delavci zadovoljni z višino dohodkov, čeprav stopnja združenosti delavcev ni visoka in delovno vedenje delavcev kaže na ravnodušnost do vsebine dela.

Podatki raziskave, ki je bila opravljena v nekem delovnem kolektivu, v industrijskem središču kažejo, da se je v tem delovnem kolektivu samo leta 1958 od skupno 588 zaposlenih oseb, izmenjalo kar 558 (ali 89,5 % celotnega kolektiva), leta 1961 se je od skupno 665 zaposlenih izmenjalo 294 (ali 49 %), v letu 1962 pa se je obseg fluktuacije spet povečal (podatki vzeti iz raziskave »Integracija delavcev v podjetju«, IFS). Če smemo razloge za odhajanje delavcev te delovne organizacije iskati v odgovorih na vprašanje, »v kakšnem primeru bi odšli iz te tovarne«, vidimo, da delavci navajajo naslednje razloge: izmed 150 anketiranih delavcev jih navaja 39 (ali 26 %) kot razlog osebne dohodke, 35 (ali 23 %) navaja delovne pogoje, 20 delavcev (ali 13 %) odnose v podjetju, 20 delavcev pa navaja kot razlog, zaradi katerega bi zapustili tovarno, različne odgovore (če bi imeli možnost šolanja, če bi dobili drugod stanovanje).

Razdeljevanje delovne sile, ki se je ob anketnem vprašanju pokazalo, da je motivirano predvsem s pričakovanjem večjih osebnih dohodkov v drugih proizvajalnih enotah, se v sferi proizvodnih odnosov med gospodarskimi organizacijami kaže kot prehajanje delovne sile iz gospodarskih

organizacij z manjšo v gospodarske organizacije z večjo proizvodno in socialno močjo. Večja proizvodna in socialna moč gospodarske organizacije omogoča večje osebne dohodke, boljše delovne pogoje, hranjenje v delavski menzi, uporabljanje tovarniških počitniških domov itd. Našteti razlogi prehajanja delavcev iz ene gospodarske organizacije v drugo so nam odkrili motiviranost delavcev za delo. Ne glede na fluktuacijo pa nam motiviranost delavcev za delo odkrivajo odgovori na vprašanje, ki je postavljeno delavcem v okviru raziskave: »Naštete razloge, zaradi katerih se vam zdi, da si prizadevajo v tej tovarni čimbolj delati«. 80 % delavcev je navedlo večje zasluge (podatki vzeti istotam). Pozitivna stran odvisnosti delovnih naporov od višine osebnih dohodkov se kaže v povečanju produktivnosti dela, toda če s tem, ko govorimo o delu, govorimo tudi o človeku, vidimo to odvisnost tudi z neke druge strani. Višina dohodka kot pglavitnega motiva prelivanja delovne sile in večanja delovnih naporov kaže tudi na značaj odnosa delavcev do dela. Kolikor je višina dohodka delavcem prevladujoč motiv za njihovo delo, to hkrati pomeni, da delavce sama narava dela ne prevzema, da njihova dejavnost nima smotra samo v sebi, da so ravnodušni do vsebine posamezne vrste dela in neravnodušni do dohodkovnega ekvivalenta, ki ga posamezne vrste dela ustvarjajo. Drugače tudi ne more biti v produkciji, ki proizvaja predmete ne zaradi njihovih estetskih, uporabnostnih, koristnostnih lastnosti, temveč proizvaja te lastnosti le zato, ker se realizirajo kot vrednost.

2. Značaj odnosa delavcev do sredstev za delo in do pogojev dela

»Večina naših ekonomskih instrumentov ustreza koncepciji... da je bolje imeti slabo mehanizirano industrijo, zakaj visoko mehanizirana več stane — stroji so relativno dragi, medtem ko je delovna sila cenejša.« (dr. Vladimir Bakarič, Delo 22. sept. 1964). »Na primer: tekstilna industrija dela s starimi stroji, ker se ji sploh ne izplača prehod na moderne, ker je stroj predrag. V istem položaju smo tudi v vrsti drugih industrij« (istotam). Ugotovitev, da se nekaterim vrstam produkcije ne izplača prehod na moderne stroje, ker so predragi, kaže samo na to, da odločitev o uvažanju strojnih naprav v delovni proces, da bi prevzel težaška in mehanično enolična dela ni zavestna odločitev delavcev. V obstoječih pogojih, v katerih se proizvodi dela merijo po družbeno povprečno potrebnem delu, bi prehod nekega podjetja na delo z modernimi stroji podražil produkte dela, v primerih, kjer so cene produktom administrativno določene, bi se ob isti ceni povečali materialni stroški produkcije. V prvem primeru bi povpraševanje po podraženih produktih padlo ter se preusmerilo k cenejšim produktom konkurenčnega podjetja, v drugem primeru pa bi se zaradi povečanih materialnih stroškov produkcije zmanjšala masa čistega dohodka in s tem tudi osebni dohodki. Zmanjšanje mase čistega dohodka bi podjetju onemogočilo opravljati reprodukcijo v istem obsegu, zmanjša-

nje mase osebnih dohodkov pa bi najbrže povzročilo fluktuacijo delovne sile, ki bi iskala zaposlitev v drugih delovnih enotah.

Prav isto je s pogoji dela v katerih delavci delajo. Ze omenjena raziskava je pokazala, da 23% delavcev navaja kot razlog, zaradi katerega bi iskali zaposlitev v drugih proizvajalnih enotah, težke delovne pogoje: če bi našli neenolično delo, zaradi pretežkega in umazanega dela, slabega zraka v delovnih prostorih, prenapornega dela, visokih norm, če bi se pojavila bolezen zaradi strojnih maščob, s katerimi imajo opravka pri delu, zaradi zdravja itd.

Sprememba, človekovi naravi nedostojnih pogojev dela, (da bi strojne naprave prevzele težaška in umazana dela, tam kjer je to mogoče, uvedba sodobnih zračilnih naprav, zavarovanje delavcev pred škodljivimi snovmi itd.) bi v teh razmerah podražila produkte dela ali pa bi samo povečala materialne stroške produkcije in s tem zmanjšala maso čistega dohodka.

Sprememba ekonomskih instrumentov, katere cilj naj bi bilo hitrejšo uvajanje strojnih naprav v proces dela, bi dosegla to, da bi vpeljali moderne stroje samo zato, ker bi prehod k modernejšemu načinu proizvodnje diktirala proizvodnja večje mase vrednosti. Prehoda k modernejšemu načinu proizvodnje bi ne povzročila zahteva delavcev samih, da hočejo delati v pogojih dela dostojnih svoji človeški naravi. Proizvodnja ob spremenjenih ekonomskih instrumentih bi prevzela vase samo tiste delovne elemente, ki bi večali produkcijo vrednosti in izločala tiste, ki bi to produkcijo zmanjševali. Obstoj človekovi naravi nedostojnih pogojev dela, (da stroj ne prevzame umazanih in težaških del, nezavarovanost delavcev pred škodljivimi snovmi, delovne razmere, ki škodujejo delavčevi delovni sposobnosti) je pogojen z blagovno obliko proizvodnje, ki po svoji naravi stremi neprestano k proizvodnji čim večje mase vrednosti. S tem da sam karakter blagovne oblike proizvodnje diktira take pogoje dela, ki bodo večali maso vrednosti, in da delavci sami ne odločajo o pogojih dela, ki bi bili »dostojni in adekvatni njihovi človeški naravi« (Marx) pomeni, da so zahteve produkcijskega procesa v nasprotju z zahtevami delavčevega individualnega razvoja. Dokler obseg in vrsto proizvodnje diktira zahteva produkcije vrednosti same, je delavec obsojen, da sta obseg in značaj njegovega dela podrejena zahtevam produkcije. Toliko časa dokler ima blagovni produkcijski proces na voljo delovno silo, ki bo zaradi svoje cenenosti producirala večjo maso vrednosti, kot bi jo producirala ob modernejših strojnih napravah in dostojnejših pogojih dela, blagovni produkcijski proces ne bo prevzel vase strojnih naprav, ki bi prevzele težaško, umazano in enolično delo, temveč bodo to opravljali delavci.

Prisiljenost delavca, da opravlja težaška, umazana in mehanično enolična dela, povzroča, da v njem zakrnjuje »svet produktivnih nagonov in talentov« (Marx). Stopnja razvitosti naravnih sil, ki pripadajo delavčevemu telesu je določena z razvojno stopnjo njegove produkcijske dejavnosti. Razvitost organov njegove individualnosti, razvitost bioloških moči človeka kot bitja prakse, razvitost delovne zmožnosti, vsi njegovi odnosi do sveta »gledanje, poslušanje, vonjanje, okušanje, občutenje, mišljenje, percipiranje, občutiti, hoteti, delati, ljubiti« (Marx) so določeni z značajem

dejavnostnega odnošenja do predmeta. Organi človekove individualnosti, njegove bitnostne moči in dejavnostne zmožnosti so bili razviti le s proizvodnim prisvajanjem predmetov.

Zahteve blagovnega produkcijskega procesa so do delavcev vedno avtonomne, ker so določene s produkcijo čim večje mase vrednosti. Pokazali smo, da blagovna produkcija prevzame vase samo tiste delovne elemente, ki povečujejo produkcijo vrednosti. Če bo ta produkcijski proces prevzel strojne naprave, ki bodo prevzele težaška in umazana dela, tega ne bo storil zato, da bi se ustvarili delavcem dostojnejši pogoji dela in da bi delavci razvili svoje dejavnostne zmožnosti, produktivne moči svoje individualnosti, temveč zato, ker bo to zahtevala produkcija vrednosti. To pa pomeni, da je delavec ne glede na stopnjo dostojnosti pogojev v katerih dela, vedno podrejen zahtevam blagovne produkcije, to je produkcije vrednosti. Dejstvo, da so pogoji dela vedno vzpostavljeni z zahtevo blagovnega produkcijskega procesa, to je produkcije vrednosti, ne pa uporabnih predmetov, da delavec sam ne vzpostavlja pogoje dela z mero svoje lastne človeške narave, kaže na to, da je delavec podrejen produkcijskemu procesu, da le-ta vlada delavcu, da pa delavci še ne obvladujejo produkcijskega procesa.

3. Povezanost delovnih funkcij in blagovna produkcija

Sam značaj delovne povezanosti delavcev v delovnem procesu je določen z blagovno obliko njihove produkcije. Preje smo zapisali, da sama zahteva produkcije vrednosti vzpostavlja določen način produkcije in obseg produkcijskega procesa. V blagovni produkciji je razdelitev delovnih funkcij med posamezne delavce podrejena materialnemu seriju produkcijskega procesa. Določena stopnja razvitosti produkcijskih sredstev in njihova medsebojna sestava in njihovo medsebojno funkcioniranje so vzpostavljeni z zahtevo produkcije vrednosti same. V blagovni produkciji same obstoječe mrtvo, opredmeteno delo, tehnološka osnova delovnega procesa diktira in si podreja delitev delovnih funkcij delavcev, njihovo medsebojno povezanost in gradacijo povezanosti delovnih funkcij. Delavci v blagovni produkciji ne stopajo v odnos eden z drugim, temveč stopajo v odnos z istim produkcijskim procesom vrednosti. V teh razmerah bi vsak poskus razdelitve delovnih funkcij, ki bi imel namen odpraviti delovne funkcije, zaradi katerih je del delavcev obsojen na 7 urno enolično pritiskanje na gumb ali ročico, ker so njihovi delovni funkciji odvzete miselne komponente, ali pa so prisiljeni opravljati težaška in umazana dela — in to onemogoča razvoj njihovih delovnih možnosti in duhovnih potenc — bi v teh razmerah nujno propadel zato, ker bi taka delitev delovnih funkcij povečala materialne stroške in s tem zmanjšala produkcijo vrednosti — to pa bi delovni enoti onemogočalo obnavljati produkcijo v istem obsegu.

4. Samoupravljanje in blagovna produkcija

Obstoj blagovne produkcije določa obseg združenosti in značaj združenosti delavcev v procesu:

a) obstoj blagovne produkcije in s tem obstoj blagovno menjalnih odnosov *omejujejo samoupravno združenost delavcev na gospodarsko organizacijo*. Dokler obstaja blagovna produkcija ni mogoče vzpostaviti samoupravne združenosti delavcev celotne družbene produkcije. Produkcija ima obliko blagovne produkcije sploh samo zato, ker delavci vključeni v gospodarsko organizacijo proizvajajo ločeno, neodvisno od delavcev drugih gospodarskih organizacij. Nesamoupravna povezanost delavcev celotne družbene produkcije, tj. obstoj blagovno menjalnih odnosov med gospodarskimi organizacijami, se na površini družbenega dogajanja kažejo kot antagonistični odnosi med gospodarskimi organizacijami (medsebojno skrivanje proizvodnega programa, skrivanje tehnoloških in znanstvenih dosežkov, konkurenca, medsebojna dohodkovna oškodovanja z dviganjem cen — v letu 1964 so bili v 40 % industrijskih in 57 % kmetijskih organizacijah odkriti gospodarski prestopki zaradi dvigovanja cen, nelojalno in špekulantsko poslovanje itd.).

Odnosi organov upravljanja zunaj gospodarskih organizacij imajo do samoupravne združenosti delavcev v gospodarski organizaciji državno prisilni, ali pa neobvezno posvetovalni značaj. Vzpostavljane samoupravne povezanosti delavcev *celotne* družbene produkcije bo spremenilo organe zunaj gospodarskih organizacij v samoupravne organe združenosti delavcev in bo ukinilo blagovno menjalne odnose, tj. nesamoupravne odnose med gospodarskimi organizacijami, ter bo ukinilo blagovno *obliko* njihove produkcijske dejavnosti.

b) produkcijska aktivnost samoupravno združenih delavcev v gospodarskih organizacijah je zaradi blagovne oblike produkcije zožena na avtonomne zahteve produkcije vrednosti. Ker je delo delavcev podrejeno zakonu vrednosti, lahko samoupravna združenost delavcev omejena na gospodarsko organizacijo uresniči zahteve blagovnega produkcijskega procesa, ne more pa uresničiti zahtev delavcev. Proizvodna aktivnost samoupravno združenih delavcev *celotne* produkcije ne bo imela blagovne oblike in ne bo podrejena zakonu vrednosti. Pokazali smo že, da ob obstoji blagovne produkcije, čeprav so delavci samoupravno združeni v svoji gospodarski organizaciji, ne morejo urejati povezanosti svojih delovnih funkcij z mero svoje človeške narave, temveč je povezanost njihovih delovnih funkcij določena z zahtevami produkcije vrednosti. Prav tako delavci ne določajo dostojnosti pogojev dela, temveč jih vzpostavljajo zahteve blagovne produkcije same.

Nekaj misli o institucionaliziranju vaškega življenja in o sodelovanju kmetov v družbenih zadevah

Stipe Šuvar

1.

Včasih je vas imela malo družbenih ustanov, če izvzamemo družino in njene povezave po sosedstvu, sorodstvu in drugih vezeh. Življenje v nje je potekalo največ v neformalnih, primarnih grupacijah: družini, sosednih in prijateljskih skupnostih. Zelo nestabilno in neopazno grupiranje se je vršilo še po spolu in starosti. Od družbenih ustanov je bila v preteklosti razširjena edino cerkev. Bilo ni nobenih gospodarskih ali kulturnih enot, ki bi bile opravljale samostojne funkcije zunaj družinske grupacije, ki je za sebe pridelovala vse, ki je organizirala porabo, dajala vzgojo in varstvo, kontrolirala in organizirala vse pomembne dogodke v življenju posameznika. Vse, kar se je na vasi dogajalo zunaj same družine in kar bi lahko imenovali družbeno življenje v ožjem pomenu, pa je spet temeljilo na povezavah družinskih grupacij (sosedstvo, krvno sorodstvo kot biološko-dedna zveza, prijateljstva, botrovanja, pobratimstva kot zveze na osnovi povezanosti v skupnih akcijah družinskih grupacij). Celó takšne vsakdanje, spontane in neformalne skupnosti, kot so otroci pri igri, skupine pastirjev, skupine mladeničev, ki odhajajo vasovat, in deklet, ki se zbirajo na prejah, skupnosti sosedov, itd., so bile tesno odvisne od zveze med družinami, ki je bila osnovna in je imela značaj kriterija.¹

Na povezavi družinskih grupacij je nastala tudi samoupravna organizacija vaškega življenja. Vas je takšno organizacijo imela in jo izpopolnjevala zaradi potrebe, da realizira lastna pravila o izkoriščanju skupnih gospodarskih in družbenih dobrin (pašnikov, gajev, gozdov, napažališč, poti, voda, mlinov, pokopališč in podobno) in da zagotovi upoštevanje tradicije tako v proizvodnji kakor v kulturi in morali (npr. kolo-barjenje, letni ritem del, poravnavanje škode, prazniki, prevzemanje

¹ V avtarkičnem vaškem okolju so se poleg osnovnih enakosti v načinu življenja jasno kazale tudi razlike v gospodarskih, družinskih in osebnih razmerah. Zato so nekatere družine veljale za »dobre«, druge za »slabe«, zato so ene gledali kot premožne, druge kot marljive, tretje kot neurejene, itd. Medsebojne stike so imele družine, ki so mislile, da imajo v vasi enak položaj ali da se koristno dopolnjujejo. Zato je nastajalo na vasi toliko dram na primer ob ljubezni in ženitvi mladeniča iz bogate in dekleta iz revne hiše. Odnosi med družinami so bili v tem pogledu zares kriterij, po katerem so se ravnali odnosi med posamezniki.

skupnih obveznosti do tretjega ali na splošno stiki, med njimi tudi spori, s tretjim; drugo vasjo, organi javne oblasti, osvajalci). Zato se je hierarhija družinske grupacije odsevala tudi v hierarhiji vaške skupnosti tako, da so vladali moški in starejši ljudje.²

Javna oblast je najčešče nehavala na meji vasi, v sami vasi pa so imeli zelo redko sedež njeni neposredni organi.³ V fevdalni ureditvi je sodna oblast enako kot kontrola nad osebnimi pravicami in dolžnostmi vaščanov (kmetov, mejašev in raje) pripadala neposrednemu izkoriščevalcu, ki je upravljal iz gradu, graščine ali samostana in se s spremstvom zaletaval v vasi. Pogosten je bil tudi takšen sistem, da so posameznika ali skupino postavil kot odgovornega za celo vas in njene obveznosti, prestopke in napake, da pa je pri tem javna oblast prepuščala izvolitev takšnega posameznika ali skupine samim vaščanom (vaški sodnik, župan, knez, glavar, serdar (okrajni glavar v nekdanji Črni gori), harambaša (razbojniški glavar), srenjski župan, vaški mož, kakor so se vse imevali ti vaški *pooblaščenci*, ali pa bolje povedano *talci* državnih, vojaških, fevdalnih oblasti.

2.

Današnja vas pa se po organizaciji družbenega življenja zelo razločuje od nekdanje. V njej so številne družbene ustanove, ki ne samo da ne temeljijo več na povezavah vaških družinskih grupacij, temveč so prav sredstvo za zmanjševanje funkcij družinskih grupacij. Družinsko poljedelsko gospodarstvo ni več edina gospodarska ustanova na vasi, pa tudi družina ni več edina vzgojno-kulturna ustanova. Poleg neformalnih primarnih skupin in neformalnih družbenih stikov, brez katerih si je sicer nemogoče zamisliti človeško družbo in ki bodo na vasi ostali vedno izrazitejši kakor v mestu, so tam tudi formalne grupacije in formalni odnosi. Javna oblast in administrativne službe so se nastanile neposredno v vasi, če pa tega ni, opravljajo na vasi neposredno kontrolo in ne več posredno (z določanjem predstavnikov vaške odgovornosti), in vaška samouprava ni več prvotna in običajna, temveč regulirana z javnimi predpisi in vključena v javni red. Cerkev ni več edina vaška ustanova, ki je neodvisna od povezave družinskih grupacij in ima ideološko funkcijo. Šola je po-

² Gospodovanje moškega je v bistvu temeljilo na njegovi proizvodni in vojaški vlogi in na vlogi privilegiranega lastnika ter dediča zemlje. Kot hišni gospodar, ki se mu nihče ne sme upirati, je bil najstarejši ali najvitalnejši moški vnaprej določen tudi za vaškega funkcionarja. Zenske in mladina upravnih funkcij v vasi niso imeli, ali pa zelo redko. Gospodovanje starejših je slonelo na tem, da imajo gospodarske izkušnje, da so duševno zreli in da poznajo tradicijo (kaj je prav in kaj ni prav!).

³ Pojav, da se državna oblast ustavlja na mejah vaških skupnosti in v njih posredno opravlja izkoriščanje in kontrolo, je bila značilna skoraj za vse industrijske (predkapitalistične) družbe. Klasičen zgled nam daje Indija, preden je prišla pod angleško kolonialno dominacijo. Tam je tisočletja obstajala ureditev vaških občin, »ki je dajala vsaki od teh malih skupnosti neodvisno organizacijo in posebno življenje«. (Karl Marx, *Britanska vladavina u Indiji*, Izabrana djela, I., latinica, str. 303—304.)

stala bolj razširjena, poleg cerkve in nasproti njej pa so na vasi formalne politične organizacije. Končno ima vas danes dosti ustanov za kulturno delovanje in za razvedrilo ter za preživljanje prostega časa na splošno: knjižnice, bralnice, kinematografe, športna in kulturna društva, razne domove, klube in družbene organizacije. Izjemno pomembne so tudi ustanove, ki skrbijo za fizično in duhovno povezavo vasi z globalno družbo, kot so na primer pošte in železniške postaje. Takšen pomen imajo tudi ustanove za varovanje zdravja (ambulante, zdravstveni domovi, lekarne), ter ustanove, ki podružbljajo osebno porabo in zadovoljevanje osebnih potreb (trgovine, obrtne delavnice).

3.

Ne bomo ob tej priložnosti analizirali zgodovinske pogojenosti, nujnosti in ustreznosti celotnega procesa, v katerem so tradicionalne vaške ustanove postopno izginjale, izgubljale svoje funkcije in se spreminjale, hkrati pa so nastopale nove, se množile, izpopolnjevale in povezovale. Omenimo naj samo to, da je ta proces zamenjavanja starih ustanov z novimi v resnici pomenil *urbaniziranje* samega vaškega življenja.⁴ Glavni učinki razširjanja družbenih ustanov na vasi so se najočitneje pokazali v prenašanju raznih funkcij (izobraževalnih, varstvenih, kulturnih, zdravstvenih in drugih) z družine in družinskih zvez na institucionalno raven v vaški ali širši lokalni skupnosti, potem v nastanku in razraščanju sistema formalnih, sekundarnih interakcij v vaškem okolju, poleg sistema neformalnih, primarnih odnosov, ki so nastali v preteklosti in so se prenašali s tradicijo. Ravno to so *nove družbene ustanove posrednice in predstavnice prodiranja in širjenja vsebine in kriterijev urbano-industrijskega načina življenja v do nedavna avtonomni, statični in neposredni ruralno-agrarni način vaškega življenja*; to so indikatorji integracije ruralnih skupnosti v globalno družbeno skupnost; to so nove kulturne pridobitve in hkrati temelj novih kulturnih procesov in odnosov na vasi; to so dejavniki kulturnega izenačevanja vasi in mesta; to so sadovi prizadevanj globalne družbe, da bi v vasi upostavila takšno socialno organizacijo, ki bi najbolje ustrezala njenim splošnim ciljem, pa tudi sad prizadevnosti in naporov vasi same, da bi si zagotovila nove materialne in kulturne pridobitve in da bi svoj napredek oprla na dinamično povezanost s celotno družbo, kateri pripada.

Ker je bila ravno družina, oprta na lastno zemljiško gospodarstvo, tista primarna grupacija, ki je v prejšnji »folk society« opravljala večji del družbenih funkcij, se mora danes naglo spreminjati zaradi redukcije in prenašanja teh funkcij na raven ustanov zunaj družine.

Toda ni se zrahljala samo družina kot nekoč najbolj vsestranski medij socializacije, temveč še bolj tradicionalna vaška skupnost, ker so se

⁴ *Urbaniziranje* nam pomeni širjenje kriterijev in oblik mestnega življenja v vasi v regiji, *urbanizacija* pa večanje na mestni način organiziranega prostora in večanje števila mest.

njene funkcije zmanjšale. Ko sežejo na vas številne nove ustanove preidejo nanje tudi številne kompetence neformalne vaške skupnosti, zato razpada stari tip avtonomne, samoupravne in izolirane vasi, nastaja pa nov tip vasi, v kateri prevladujejo formalne ustanove in ki je po njih vsestransko povezana z globalno družbo.⁵

4.

Poleg teh regionalnih razlik so v jugoslovanski vasi vse te razlike, ki staro »folk society« vodijo k »urban society«, nastopile v novejši dobi, celo pretežno v razdobju po upostavitvi socialistične družbene ureditve. Večina sodobnih družbenih institucij je namreč nastopila v naši vasi v obdobju socialističnega razvoja globalne družbe, tj. v zadnjih dveh desetletjih. Tako teče *institucionaliziranje* vaškega življenja vzporedno s *samoupravnim organiziranjem* naše globalne družbe, to pa daje zelo specifično obliko tudi problemu vključevanja vaške populacije v upravljanje novih urbaniziranih in urbanizirajočih institucij, ki morajo zadovoljevati potrebe te populacije.

S tega gledišča je za nas pomembno preučiti, v kakšnem položaju je samo *kmečko prebivalstvo* kot tista razredno-profesionalna grupacija, ki je do nedavna sestavljala skoraj vso vaško populacijo in je danes še vedno ne samo najštevilnejša na naši vasi (okoli 60 % vaških prebivalcev je »čistih« kmetov), temveč tudi v naši celotni družbi (okoli 42 % skupnega jugoslovanskega prebivalstva). Poseben interes do sodelovanja kmetov pri opravljanju družbenih zadev v okviru raznih družbenih ustanov bi v naši družbi kot družbi, kjer se ustvarja socializem, po našem mnenju moral temeljiti na dejstvu, da je čim večje udeleževanje tega družbenega sloja v institucionaliziranih družbenih zadevah v resnici najbistvenejši pogoj, najpomembnejša postavka za njegovo integriranje v socialistično družbo, čeprav to integriranje hkrati pomeni postopno izginjanje kmečkega prebivalstva z našega zgodovinskega prizorišča. Z drugimi besedami, sodelovanje kmečkega sloja v institucionaliziranih aktivnostih je eden splošnih indikatorjev za stopanje vasi v socialistično družbeno ureditev in socialistične družbene odnose ter urbaniziranja in deagrariziranja celotne družbe.

⁵ Vaška skupnost starega tipa bi v Durkheimovi razdelitvi ustrezala tipu skupnosti z nerazvito delitvijo dela, v kateri obstaja duhovna, moralna in socialna homogenost posameznikov, ter podobnost vedenja in verovanja in prevladovanje tradicije. To je solidaristična skupnost »mehaničnega« tipa. Nasprotno bi sodobna vaška skupnost, čeprav še z visoko stopnjo tradicionalne homogenosti in solidarnosti, če sledimo Durkheimovi razdelitvi, že pripadala tipu skupnosti z razvito delitvijo dela, v kateri pa sta individualizacija in heterogenost izrazitejši in v njej začnejo prevladovati formalni, (-konstraktni-) družbeni odnosi, ter zato prevladuje »organska« solidarnost. Po Tönniesovi razdelitvi, ki je v resnici starejša od Durkheimove, bi bila stara vaška skupnost prava skupnost (Gemeinschaft), v kateri dominira organska, instinktivna, neracionalna, spontana volja, medtem ko bi bila sedanja vaška skupnost bolj družba (Gesellschaft), v kateri prevladuje tako imenovana arbitrarna volja.

Preden začnemo navajati podatke o sodelovanju kmečkega sloja pri opravljanju družbenih zadev, je potrebno vsaj v najbolj grobih črtah orisati sedanjo razširjenost in dostopnost družbenih ustanov kmečkemu prebivalstvu. Mreža ustanov, njena razširjenost in gostota, so prvi pogoji za samo možnost sodelovanja vseh vaških prebivalcev, kmetov pa še posebno, pri družbenih zadevah.

Koliko so razširjene družbene ustanove v naši sodobni vasi? Podatki opozarjajo na zelo pomembno resnico: *zelo verjetno večina današnjih jugoslovanskih vasi nima nobene družbene ustanove, če izvzamemo družbeno-politične organizacije* (aktivni, podružnice).⁶ Natančneje, zelo je verjetno, da večina vasi niso sedeži kake družbene institucije. Ni pa vasi, naj je še tako majhna,⁷ ki je ne bi zajemale neke ali celo večina družbenih institucij, ki so značilne za današnjo jugoslovansko vas.⁸ To so naselja, v katerih skoraj ne obstaja družbena delitev dela, heterogenost gospodarskih enot, ustanavljanje posebnih družbenih funkcij, intelektualni poklici in formalne družbene grupacije (povsod pa obstajajo posamezniki, ki pripadajo formalnim grupacijam).

Uporabljamo izraz »zelo verjetno«, ker v tem pogledu niso izpisane posamezne »generalije« za 27 349 vaških naselij. Imamo pa dovolj dokazov že v splošnih podatkih o številu institucij.

Tako pride npr. ena osnovna šola danes na okoli 2,5 vaških naselij, ena kmečka zadruga na 11 vasi, ena trgovina na 3 vasi, pošta na 9 vasi, železniška postaja na okoli 13 vasi. Od 27 349 vasi je samo v okoli 500 bralnica, okoli 800 jih ima kulturno-umetniška društva in skupine, okoli 2500 jih ima društvene domove raznih vrst, in v vaških naseljih je okoli 550 kinamatografov. Najbolj razširjena družbeno-politična organizacija, Socialistična zveza, obstaja v okoli 70 % vasi, medtem ko je bilo proti koncu leta 1963 12 839 vaških osnovnih organizacij Zveze komunistov. Od 577 občin jih ima sedež v vaseh in pol urbaniziranih naseljih 270, in danes pride na eno občino povprečno 50 vaških naselij.

⁶ Mogoče je vseeno treba omeniti, kaj mislimo z družbeno ustanovo (institucijo). Za družbeno institucijo imamo preprosto vsako formalno grupacijo na vasi, in tudi objekt, ki je središče za organizirano zbiranje ljudi.

⁷ V naši državi imajo danes nekatere vasi po nekaj prebivalcev, druge pa tudi do 15 000. Na primer vas Pozirine na polotoku Pelješcu ima samo dva prebivalca, ker so se vsi drugi odselili ali preseleli. Srbobrana v Vojvodini ne štejejo za mesto, čeprav je imel leta 1961 14 392 prebivalcev, in enako je še z mnogimi drugimi vojvodinskimi, srbskimi in hrvaškimi naselji: Temerinom, Sivcem, Bajmokom, Bačkim Petrovim Selom ali Kusadakom (ta vas ima čez 1000 železničarjev!), Pitomačo, itd. Ponekod se je pojem vasi zgodovinsko izoblikoval tudi za male skupine 4–5 hiš na redko naseljenem prostoru, kot na primer v zgornji Hercegovini.

⁸ Ko pravimo »ki so značilne za današnjo jugoslovansko vas«, mislimo na tiste institucije, ki v današnjem času sploh obstajajo na vasi. Vas nima nobene srednje šole ali fakultete, nima poklicnih gledališč in oper, radijskih postaj, časopisnih založb, bolnišnic (čeprav se bolnišnice postavljajo tudi v vaški prostor), znanstvenih ustanov, in podobno.

Že ti podatki govorijo o relativno slabi dostopnosti družbenih institucij vaški populaciji, čeprav v njih niso upoštevane zelo velike regionalne razlike. K podobnemu sklepu nas navajajo tudi podatki drugačne vrste: v Jugoslaviji je bilo leta 1963 56 (9,7 %) občin, ki na njihovem področju ni bilo stalnega kinematografa, in v drugih 199 (34,4 %) je bil samo po eden; med občinami, ki niso imele kinematografa, sta dve imeli več kot 40 000 prebivalcev, ena več kot 30 000, in 17 več kot 20 000; istega leta v 37 jugoslovanskih komunah ni bilo nobene ljudske knjižnice, medtem ko jih je 145 imelo samo po eno knjižnico; 1961/62. v 142 komunah ni bilo nobenega kulturno-umetniškega ali kulturno-prosvetnega društva, 1962. leta ena občina ni imela pošte, a po eno pošto je imelo 34 občin; v istem letu 4 občine niso imele zdravnika, 47 občin je imelo samo po enega, itd.

Obstaja torej izrazita neenakomernost v prodiranju družbenih institucij v vas. Ravno zato, ker mnoga vaška naselja niso dobila niti ene družbene institucije, je njihova socialna organizacija tradicionalna in statična, s tem pa tudi brezperspektivna, ker ne daje možnosti, da bi se v njenem območju razvila količkaj pomembnejša delitev dela, ki je tudi osnova za institucionalizacijo, heterogenizacijo in formalizacijo samega družbenega življenja. Brez pomisleka lahko trdimo, da vasi, ki sploh nimajo družbenih institucij, ki bi bile posrednice globalnih družbenih vplivov, nimajo prihodnosti, in da so obsojene na odmiranje in ostarvanje.

6.

Lahko bi kdo ugovarjal, da prejšnji podatki sami po sebi še ne vodijo nujno k sklepu, da so družbene institucije vasi premalo dostopne, ker je to odvisno od konkretnih razmer: kako velike so vasi in kako so razporejene, kako statične in gibljive so institucije v svojem delovanju, koliko so vasi dostopne mestne institucije, in podobno. Vendar obstaja precej zanesljiv splošen indikator stanja, ko lahko trdimo, da mreža in učinki družbenih institucij na vasi niso dosegli zadovoljive ravni. Ta indikator je: *nagnjenost vaške populacije, da ostaja na vasi ali da jo zapusti*. V sodobni jugoslovanski vasi je nagnjenost k odseljevanju zelo velika. Danes je nagnjenost ruralnega prebivalstva k odseljevanju v mesta splošen pojav in se dogaja v vseh konkretnih družbah v sodobnem svetu, ne glede na to, kakšno stopnjo ekonomskega razvoja je posamezna družba dosegla. To pomeni, da nagnjenje k odseljevanju ni posebna značilnost ruralnega prebivalstva v sodobni jugoslovanski družbi. Kateri pa so motivi za to nagnjenost? Zdi se nam, da je najsplošnejši in najpomembnejši motiv ravno nezadostna razvitost družbenih institucij v ruralnih okoljih, kar ruralnemu prebivalstvu onemogoča, da bi zadovoljilo mnoge svoje nove življenjske in kulturne aspiracije. Pomanjkanje ali nezadostnost družbenih institucij v neposrednem življenjskem okolju namreč onemogoča vaškemu prebivalstvu, da bi si ustvarilo približno enako življenjsko in kulturno raven kot prebivalstvo urbaniziranih aglomeracij. Vaško prebivalstvo teži danes k temu, da bi doseglo dohodek, ki bi bil enak dohodku mest-

nega prebivalstva, in ker ga na svojih zemljiških gospodarstvih praviloma ne more doseči, išče prilike, da dobi dodatno zaposlitev (zato imajo mnogi kmetje danes v skoraj vseh deželah svoj part-time job), za to pa mu je potrebna kako gospodarska institucija v bližini.⁹ Vaško prebivalstvo prav tako teži k temu, da bi se bolje izobrazilo, zdravilo in zabavalo, tega pa ne more doseči izolirano, temveč v ustreznih institucijah.

Toda vas nikoli ne bo dosegla enakosti z mestom glede zadovoljevanja svojih potreb znotraj družbenih institucij, ker je raztreseno in relativno malo naselje, medtem ko je mesto koncentrirano naselje, kjer so se človeške pridobitve zgostile. Zato bo vas vedno bolj ali manj prisiljena uporabljati mestne družbene institucije (kako drugačno podobo bi kazala naša današnja vas, ko 900 000 njenih prebivalcev ne bi bilo našlo dela in dohodka v mestu in ko na stotisoče dijakov ne bi potovalo iz vasi v šole v mestu!). Razvoj prometa neprenehoma zblizuje vaška in mestna naselja, to je tudi v naši deželi danes čisto očitno, in to je osnova, ki omogoča, da klasično nasprotje vas—mesto izgublja svojo ostrino, vendar v bližnji bodočnosti še ne bo izginila kljub naglemu širjenju *urbanih con* in *urbanih populacij*. V takšni situaciji bodo prednosti, ki jih daje mestu koncentracija družbenih institucij, nenehoma imele večjo ali manjšo privlačnost za vaško prebivalstvo. Ne gre torej za popolno izenačevanje razmer vaškega in mestnega življenja glede na institucionalno organizacijo, mogoče pa je doseči, prvič to, da bo tudi ruralno okolje dobilo vse tiste institucije, ki so danes prvi pogoj za vsak izrazitejši napredek, prav tako, kot so tudi prvi pogoj za napredek cele globalne družbe, ki ji pripadajo ruralna področja, in drugič to, da bodo vaški prebivalci brez večjih težav uporabljali družbene institucije v mestu (bodisi tako, da bo institucija iz mesta prenesla svoje dejavnosti na vas, bodisi tako, da bodo vaški prebivalci odhajali v mesto in tam uporabljali odgovarjajoče institucije). V sodobni jugoslovanski vasi in družbi ni uresničen niti eden niti drugi pogoj. Vaška področja niso pokrita niti z minimalno mrežo družbenih institucij (gospodarska podjetja, osnovna šola, trgovina, pošta, zdravstvena ustanova, kinematograf, bralnica in knjižnica, družbena, kulturna, rekreativna, športna društva, storitvene delavnice), če pa ta mreža tudi obstaja, ne deluje dovolj funkcionalno glede na aspiracije samega vaškega prebivalstva (manjka denar, osebje, in tudi druge materialne osnove). Prometna povezanost vasi in mesta še ni takšna, da bi omogočala lahko, udobno, hitro in poceni dnevno migracijo iz vasi v mesto in iz mesta v vas, to pa otežuje vaški populaciji, da bi v večji meri vsak dan uporabljala družbene institucije v mestu. Pri tem je treba poudariti, da ni od-

⁹ Skoraj tretjina kmetijskih gospodarstev v Zvezni republiki Nemčiji (650 000 od 1 700 000) je leta 1960 pripadala kategoriji *-landwirtschaftlicher Nebenerwerbsbetrieb-*. V ZDA je bilo leta 1950 639 000 ali 11,9 % vseh farm v lasti part-time farmerjev, medtem ko jih je 1954 bilo 574 000 ali 12 %. Če temu prištejemo še tiste, ki so stalno nastanjeni na farmi, potem je bilo leta 1950 31,0 %, leta 1954 pa 30,4 % *-mešanih farm-*. V Švici so delni kmetje imeli 42 % posestev, na Danskem 21,7 %, na Japonskem 56,7 %. Vir: Stane Krašovec, *The Future of Part-time Farming*, Report to the XIIth International Conference of Agriculture Economists, Lyon 1964.

visno samo od prometa, koliko bodo ljudje iz vasi odhajali v mesto, da bi zadovoljili svoje potrebe (in prav tako, koliko bodo ljudje iz mesta odhajali na vas, da bi prav tako zadovoljili svoje potrebe, samo druge vrste). Se pomembnejši faktorji dnevne migracije so kupna moč, porabniške navade, razvitost in diferenciranost življenjskih in družbeno-kulturnih potreb — vse to je odvisno od stopnje gospodarskega razvoja. To pomeni, da nezadostnost mreže in vsebine družbeno institucionaliziranega življenja na vasi govori o nezadostno razvitem vaškem gospodarstvu, ali o zaostajanju ekonomskega standarda vaškega prebivalstva.¹⁰

Od institucij, ki imajo svoj sedež v mestu, a so skoraj dnevno ali vsaj pogosto potrebne vaškemu prebivalstvu, je treba omeniti občinska in druga sodišča, zavarovalne zavode, zavode socialnega zavarovanja, zavode za zaposlovanje in komunalne banke. Vaško prebivalstvo veliko svojih materialnih in duhovnih potreb zadovoljuje v mestu. Kakor se izboljšujejo prometne razmere in se širijo motorna vozila, tako se množijo tudi dnevni odhodi vaških prebivalcev v najbližja mestna središča, in zadovoljevanje njihovih potreb v mestnih institucijah se intenzivira. Delavci in uslužbenci prihajajo na delo v tovarne in ustanove, učenci in študenti obiskujejo šole, gospodinje prihajajo prodajat in kupovat, mladina in starejši pa tudi vse pogosteje odhajajo v bližnje mesto ob svojem prostem času, da se tam razvedrijo, obiskujejo kino, športne prireditve in ples. To intenziviranje stikov z mestom zaradi uporabljanja tamkajšnjih institucij je tudi zelo pomembna dimenzija socializacije vaškega okolja in njegovega povezovanja s tokovi globalne družbe. Perspektivo vsake posamezne vasi bi lahko nekoliko ocenili tudi s tem, ali njeni prebivalci odhajajo vsak dan v mesto ali ne. Ruralno okolje, ki nima možnosti za dnevno migracijo na delo, v šolo in za zadovoljevanje drugih potreb v mestnem okolju, se danes težko ohranja, ker doživlja depopulacijo, staranje in pojevanje svojih produktivnih sil.

Z vsem tem smo, upamo, orisali limitirajoči faktor za udeleževanje kmečke plasti v institucionaliziranih družbenih zadevah. Objektivni je in večidel omejen na nezadostno razširjenost in dostopnost samih družbenih institucij na vasi, pa tudi v mestu.

7.

Obstajajo pa še drugi omejujoči faktorji, med katerimi so nekateri subjektivnega značaja, svoj izvor pa imajo v *splošnem stališču naše družbe do kmečkega sloja*. V resnici obstaja še cela vrsta faktorjev, ki otežujejo sodelovanje kmetov v družbenih institucionaliziranih zadevah.

¹⁰ Toda ekonomska situiranost vaše populacije je lahko tudi zadovoljiva, pa so njene celotne življenjske razmere vendar neugodne in pomanjkljive ravno zaradi slabega in nerazvitega družbenega kulturnega standarda, ki je danes objektiviziran v razvejanem sistemu družbenih institucij. Migracija bo izrazita tudi takrat, ko ne bo motivirana s skrbjo za zagotovitev življenjskega minimuma, bo celo tem večja, kolikor bo življenjski minimum bolj zagotovljen (mladina z naše vasi danes predvsem beži zaradi deficitarnosti družbeno-kulturnega življenja, ne toliko tudi zaradi nemožnosti, da bi na vasi sploh živela).

Danes so razni družbeni sloji na vasi v zelo različnih situacijah glede same možnosti družbene aktivizacije. Sloj delavcev—kmetov in uslužben-
cev—kmetov je družbeno močneje eksponiran in aktiviziran kot sloj čistih
kmetov. To lahko pojasnimo že samo s tem, da je delovna aktivnost tega
sloja socializirana in institucionalizirana in da je strogo vključena v druž-
beno delitev dela, v nasprotju s »privatno« in izolirano delovno aktivnost-
jo tistega, ki je samo kmet in dela na svojem posestvu. Kmetje—delavci
(uslužbenci) sodelujejo pri samoupravljanju v svojih delovnih organiza-
cijah, pa moramo zato domnevati, da postajajo člani delavskih svetov in
upravnih odborov svojih kolektivov, sindikalnih, mladinskih in partijskih
organizacij in vodstev prav tako pogosto, kot vsi drugi delovni ljudje v
socialističnem sektorju gospodarstva in v javnih službah.¹¹ Pri družbenih
zadevah še bolj sodeluje sloj kmečke inteligence. Njena delovna aktiv-
nost se razvija v vaških družbenih institucijah in te institucije praviloma
vodi. Ta sloj ima večjo izobrazbo, več prostega časa, pa tudi velik ugled
v vaškem okolju, vse to pa vodi k temu, da sestavlja družbeno elito na
vasi in da v svojih rokah združuje večino družbenih pristojnosti, pa tudi
obveznosti.

Družbeno najmanj aktiven je sloj »čistih« kmetov, torej tisti sloj,
ki je najštevilnejši ne samo na vasi, temveč v vsej naši družbi. Obstaja
nekaj bistvenih razlogov, zakaj je njegovo sodelovanje pri opravljanju
družbenih zadev veliko manjše kot pri vseh drugih slojih. Prvič, kmetova
delovna aktivnost je izolirana, saj dela na zemlji, ki je njegova privatna
lastnina in ima predvsem naturalno porabo. Ker je manj pritegnjen k
družbeni delitvi dela, tudi manj pripada raznim formalnim grupacijam
in se manj zanima za dogajanje v globalni družbi. Ta sloj je zaradi svoje
življenjske izoliranosti tudi veliko slabše informiran, ni niti dovolj pismen,
kaj šele širše *družbeno izobražen*. *Nižji dohodki in neugodne življenjske*
razmere mu tudi branijo, da bi imel enakopravno družbeno vlogo. Poleg
vsega pa globalna družba, ki je sprejela socialistično orientacijo, na male
zemljiške posesti in malega kmetijstva ne gleda kot družbeni vrednosti,
ki ju je treba ohranjati in obdržati tudi v prihodnosti. Na tej osnovi
se kažejo tudi predsodki in sumničenja do kmečkega prebivalstva kot
takšnega, in to zavira proces njegove družbene aktivizacije. In končno
imajo ruralna področja, kjer se je ohranilo največje število kmetov, tudi
najslabše razvite družbene institucije, ali pa jih sploh nimajo, tako da
prebivalstvo v teh področjih nima niti medija za širšo sociabilnost, tem-
več še neguje samo svoje tradicionalne, od globalne družbe neodvisne in-
stitucije in oblike medsebojnega sodelovanja. V resnici vsa ta dejstva ka-
žejo še en temeljni družbeni izvor slabega sodelovanja »čistega« kmeč-
kega prebivalstva v formalnih grupacijah in s tem tudi v sociabilnosti

¹¹ Razlog za eventualno manjše sodelovanje bi lahko bile dolgotrajne in
utrujajoče vožnje do delovnega mesta in nazaj, kolikor gre za potujoče delavce-
kmete (ker se polovica delavcev-kmetov ne vozi iz svojega kraja). Poleg tega
pa je raven njihove izobrazbe in strokovne kvalifikacije povprečno nižja od
ravnih, ki jo imajo čisti delavci in uslužbenci.

globalne družbe: medtem ko je izključno navezano na svojo malo zemljiško posest, ki je povrh ostala še v velikem delu naturalna, je pretežno še v položaju družbene izolacije in v družbenih odnosih, ki so preostali iz razdobja, ko je bila ljudska družba (folk society) kompaktna. Kmet je na razpotju: njegova preteklost je bila skoraj v celoti določena s koordinatami ljudske družbe, njegova sedanost pa je sestavljena iz fragmentov takšne ljudske družbe in pridobitev nove, urbanizirane družbe, ki so segle v njegovo vsakdanje življenje in ga v marsičem spremenile. Toda on se ne srečuje več z urbanizirano družbo, ki bi bila samo to, temveč z urbanizirano družbo, ki se osvobaja stihije in lastnih protislovij in se skuša humanizirati, to pa je mogoče z osvobajanjem od vseh oblik privatnega lastništva kot družbenega odnosa, v katerem je po Marxu involvirano človeško suženjstvo. Z drugimi besedami kmet se srečuje s socializmom, ki mu je kot novi družbeni ureditvi imanentna težnja, da odpravi in popolnoma premaga sam kmečki način življenja, enako kot tudi kapitalistični in proletarski način življenja kot posebne načine življenja nasproti občečloveškemu, generičnemu življenju. Vse to pa pomeni, da kmečki sloj v jugoslovanski družbi danes ne bi mogel in moral, brez diskriminacijskih okoliščin sodelovati pri aktivnostih, ki označujejo dominantne procese v globalni družbi v smeri njene nenehne transformacije in omogočajo istočasno vsakemu posamezniku ali družbeni grupaciji znotraj globalne družbe, da v isti smeri spreminjajo svoje družbene razmere in sebe. Nasprotno pa je čim večja družbena aktivizacija tako kmetov kot vaške populacije v celoti prvi pogoj za njihovo čim hitrejšo emancipacijo od slabih okoliščin dosedanjega in sedanjega načina življenja.

3.

Udeležbo kmečkega (a ne vaškega v celoti) prebivalstva pri družbenih aktivnostih preko družbenih institucij in v okviru formalnih grupacij lahko do neke mere razberemo iz naslednjih podatkov. V predstavniških telesih družbeno-teritorialnih skupnosti je danes: v občinah 9167, v okrajih pa 343 poljedelcev. Med odborniki občinskih skupščin je 21,4 % poljedelcev, med odborniki okrajnih skupščin pa 7,6 %.¹² Med poslanci Zvezne in republiških skupščin ni poljedelcev. Za odbornike med kmečkim prebivalstvom so večidel izvoljeni moški starejših in srednjih let, o tem govorijo podatki, da je med vsemi odborniki občinskih skupščin, ki so po poklicu poljedelci, samo 242 ali 2,6 % žensk, 576 ali 6,3 % pa mlajših od 25. let.¹³ Od 110 265 članov šolskih odborov v šolskem letu 1962/63 je bilo 31 062 ali 28,2 % poljedelcev.¹⁴ V svetih kulturno-prosvetnih in umetniško zabavnih ustanov je bilo leta 1962 756 ali 5,6 % poljedelcev, v svetih zdrav-

¹² *Predstavnička tela društveno-političkih zajednica*, statistički bilten 296. str. 22 in 31; ali: SGJ 1964, str. 64.

¹³ Isto, str. 36 in 38.

¹⁴ *Društveno samoupravljanje 1962*, statistički bilten 302, str. 18.

stvenih ustanov jih je bilo 737 ali 3,4 %, v svetih komunalnih skupnosti socialnega zavarovanja pa 775 ali 13,0 %.¹⁵

Nimamo podatkov o socialni sestavi članov samoupravnih, posvetovalnih, pomožnih in izvršnih organov v drugih institucijah, ker se ti podatki tudi ne zbirajo. Za najbolj množična samoupravna telesa lahko štejemo ravno osnovne organizacije, aktivne, sekcije, podružnice in komisije v okviru družbeno-političnih organizacij, potem svete in komisije krajevnih skupnosti in končno poravnalne svete, združne svete in svete kooperantov. V bivših krajevnih odborih je bilo leta 1961 okoli 80 000 vaških prebivalcev. Ker se krajevne skupnosti šele porajajo, še ne moremo oceniti obsega udeležbe vaških prebivalcev, zlasti poljedelcev, v njihovih samoupravnih aktivnostih, lahko pa pričakujemo, da bodo krajevne skupnosti najbolj neposredna in najučinkovitejša oblika lokalne samouprave.

Cepprav kmetje najbolj množično sodelujejo v družbeno-političnih organizacijah, je treba poudariti, da je njihovo sodelovanje močno nesorazmerno z njihovo številnostjo v naši družbi. Po podatkih za leto 1962 je bilo v Socialistično zvezo vključenih samo 2 508 185 poljedelcev, to je 35,8 % članov te organizacije. Mislijo, da to sodelovanje »ne ustreza resnični aktivnosti in razpoloženju delovnih ljudi na vasi«, ker je »zaradi organizacijskih in tehničnih slabosti veliko število volilcev zunaj Socialistične zveze.« V Zvezo mladine je včlanjenih samo okoli 50 % kmečke mladine. V Zvezi komunistov je bilo leta 1958 121 684 kmetov ali 14,7 % vsega članstva, sredi leta 1964 pa le 81 035 ali 7,9 %.²⁰

Zanimivo je dejstvo, da med poslanci Zvezne in republiških skupščin sploh ni kmetov, zelo redki pa so tudi kot člani katerega koli republiškega ali zveznega foruma ali vodstva. Njihovo sodelovanje v družbenem življenju komaj seže do ravni okraja, kakor smo videli, pa je tudi na ravni komune zelo majhno, čeprav ima v Jugoslaviji še vedno 97 občin čez 80 % kmečkega prebivalstva.

9.

Na koncu bi lahko poudarili: kakor je nezadostna razvitost mreže potrebnih in sodobnih institucij na naši vasi splošna ovira za njeno hitrejše socialistično preobrazbo, tako je nezadostno in popolnoma nesorazmerno sodelovanje najštevilnejšega sloja vaškega prebivalstva v družbenih zadevah v okviru obstoječih institucij še večja splošna ovira za hitrejše širjenje institucij na vasi. S tem ko se kmet veže na nove institucije in teži za tem, da bi v njihovih okvirih zadovoljil svoje gospodarske, družbene in kulturne aspiracije, spreminja sam svoje življenje in s tem spreminja sebe, nehuje biti kmet in se približuje statusu socialističnega proizvajalca in upravljalca. Kolikor manj kmet sodeluje pri socialni organizaciji vaškega življenja, toliko manj se tudi sam socializira in toliko bolj ostaja v tradicionalnih okvirih življenja, katerega inercijo želi socia-

¹⁵ Isto, str. 23 in 25.

lizem premagati. Če kmet malo sodeluje pri družbenih zadevah, tudi malo uporablja svojo drugače veliko latentno nagnjenost, da bi spremenil sam svoje življenje in pokazal svojo iniciativo pri ustvarjanju možnosti za vsestranski napredek na vasi.

Povedati moramo še, da se večje in neposrednejše sodelovanje kmetov v družbenem življenju ter planiranju in usmerjanju družbenega razvoja lahko najbolje uresniči v samoupravnih oblikah na ravni naselja, potem pa cele komune. Ko izrekamo to trditev, pa se ob tej priliki ne moremo spuščati v njeno obdelavo in morebitno argumentiranje, kot se tudi nismo spuščali v širšo argumentacijo prejšnjih ugotovitev, čeprav smo v ta namen z neposrednim raziskovanjem že zbrali določen ilustrativni material.

Prevedel Jože Plešej

Problem velikosti komune

Miodrag Jovičić

(Teoretično-primerjalni pogled)

1. Komuna kot osnovna družbeno-politična skupnost je pri nas predmet raziskav ustavnega prava in političnih znanosti na eni, in sociologije na drugi strani. To izhaja iz tega, da je komuna hkrati osnovna enota v sistemu lokalne samouprave in osnovna družbena skupnost teritorialnega tipa. Zato se tudi problem njene velikosti zastavlja z vidika določanja konkretne politično-teritorialne razdelitve in z vidika strukturiranja družbenih skupnosti na različni ravni. V tem spisu bomo skušali kompleksno zajeti problem velikosti komune in si ga ogledati z obeh vidikov.¹

2. Velikost občine se določa z razdelitvijo področja vsake posamezne države (ali v določenem primeru federalne ali avtonomne enote) na določeno število občin. Tako dobi torej vsaka občina svojo prostorsko osnovo. Toda z velikostjo občine ne mislimo izključno, pa niti ne predvsem na velikost njenega področja. Ta velikost — izražena s številom kvadratnih kilometrov, ki jih obsega občinsko področje — je samo en element spričo sodobnega hitrega transporta in razvitih drugih sredstev za zveze manj pomemben, kot sta druga dva, namreč število prebivalcev in ekonomsko-finančni potencial občine. Prostorsko omejevanje občine ima za posledico, da na tem prostoru živi neko število prebivalcev in da so na njem določene proizvodne in druge kapacitete (ki vplivajo na socialno strukturo prebivalstva).

Področje občine je na zunaj najvidnejši in v okviru dane politično-teritorialne razdelitve edini stalni element. Druga dva elementa sta spremenljive narave; neprenehoma se spreminjata, praviloma rasteta, izjemoma pa tudi padata ali stagnirata. O občini kot takšni pa povesta število njenih prebivalcev in njen ekonomsko-finančni potencial veliko več kot njena površina. Občina je predvsem skupnost določenega števila prebivalcev, ki sestavljajo občino v njenem etimološkem in sociološkem pomenu. Danes je popolnoma vseeno, ali bo neko število državljanov živeło

¹ Glede na posebno »specifično težo« pojma *komuna* v našem sistemu bomo v tem delu, kadar beseda ne bo izključno o naši komuni, uporabljali izraz občina kot splošni pojem za osnovne enote lokalne samouprave v raznih deželah.

na občinskem področju večje ali manjše površine.² Nasprotno pa je zelo pomembno, ali ima občina recimo 500 ali 50 000 prebivalcev. Zato z velikostjo občine veliko bolj mislimo na število njenih prebivalcev kot na njeno površino.

Ekonomsko-finančni potencial občine, na katerega bistveno vpliva skupina takšnih faktorjev, kot so naravne in klimatične razmere tal, stopnja koncentracije proizvodnih kapacitet, razvitost prometnih poti, itd., pa oblikuje občino kot svojevrstno proizvodno enoto, predvsem z dvojnimi neposrednimi posledicami: prvič, daje ji določen, pretežno ali izključno poljedelski (ruralni) ali mestni (urbani) značaj; drugič, določa njene materialne možnosti za zadovoljevanje potreb njenih prebivalcev s tem, da jim opravlja najraznovrstnejše komunalne in druge storitve, in na splošno možnosti za razvoj (vzet najširje) občinskega področja. Tudi tukaj je torej veliko pomembnejše vprašanje, kakšen bo ekonomsko-finančni potencial občine, ali bo občina razvita ali nerazvita, »bogata« ali »siromašna«, kot pa vprašanje, ali bo imela večjo ali manjšo površino (seveda do tiste meje, ko ta površina ni neposredna funkcija stopnje razvitosti občine). Tako je za določanje velikosti občine tudi element njenega ekonomsko-finančnega potenciala pomembnejši kakor njena površina.

Med temi elementi velikosti občine je njena površina torej veliko manj pomembna kot druga dva. Če že pomena površine občinskega področja ne smemo popolnoma zanemariti, pa je gotovo, da ima pri določanju velikosti občine drugotno veljavo v primerjavi s številom prebivalcev in ekonomsko-finančnim potencialom občine.³

Na podlagi vsega povedanega bomo v tem delu z velikostjo občine mislili skup vseh treh sestavnih elementov te velikosti. Glede na opisani pomen števila prebivalcev za določanje občine ne samo kot politično-teritorialne enote, temveč tudi kot družbene skupnosti, bomo v nadaljnjem govorili predvsem o njem in pri tem upoštevali, da sta takó število prebivalcev kot zlasti njihova sestava često pogojena z ekonomsko-finančnim potencialom občine, včasih pa tudi z njeno površino.

3. Ko razglabljamo o problemu velikosti občine v posameznih državah, moramo upoštevati dve vrsti temeljnih podatkov, tiste, ki govorijo o velikosti povprečne občine, in tiste, ki govorijo o obstoječih razponih v velikosti občine, na (po kriteriju velikosti) prevladujoči tip občine.

² To ugotovitev je treba razumeti z dvema pridržkoma: prvič, da ne gre za kake velikanske razlike v površini; in drugič, da ne gre za izjemne primere redko naseljenih, izrazito hribovskih, gozdnatih ali pustinskih krajev, osamljenih otokov itd.

³ Kadar pa gre za medsebojni odnos teh dveh elementov, sta včasih neposredno pogojena drug z drugim (npr. na industrijsko razvitem področju porast števila prebivalcev praviloma pomeni krepitev ekonomsko-finančnega potenciala, in narobe), medtem ko je drugod ta odnos mnogo šibkejši (npr. na poljedelskem področju večje število prebivalcev ne pomeni nujno tudi večjega ekonomsko-finančnega potenciala). Ta potencial govori v resnici bolj o moči občine, o stopnji njenih materialnih možnosti, da opravlja svoje funkcije; če pa gledamo na pojem velikosti občine širše, se bo tudi vključil v ta pojem.

Primerjalni podatki za posamezne evropske dežele dajejo naslednjo podobo:

a) Med buržoaznimi deželami so občine⁴ v povprečju najmanjše v Franciji (1200 prebivalcev), Grčiji (1400 prebivalcev), Svici (1650), Avstriji (1800), ZR Nemčiji (2200), nekoliko večje na Danskem (3200), v Španiji (3300), Belgiji (3400), Angliji (3700), Norveški (4700), potem v Italiji (6300), Švedski (7100), Finski (8000), Holandiji (11 500) in končno največje na Portugalskem (31 300). — Med socialističnimi deželami ima povprečno najmanjšo občino Češkoslovaška (1200 prebivalcev), sledijo ji DR Nemčija (1850), Madžarska (3200), Poljska (3200), Romunija (4000), ZSSR (4000), Bolgarija (8800), medtem ko je največja povprečna občina v naši deželi (s približno 34 000 prebivalci).

b) Po kategorijah je velikost občine v nekaterih od teh dežel takšna:⁵ V Franciji je imelo leta 1946 22 665 občin (tj. 59,7 % celotnega števila) manj kot 500 prebivalcev (med njimi okoli 16 000 — skoraj 42 % — manj kot 200, 581 pa manj kot 50 prebivalcev). Okoli 15 000 drugih občin (tj. 39,4 %) je imelo od 500 do 2000 prebivalcev. Več kot 99 % občin v tej deželi ima torej manj kot po 2000 prebivalcev. — V Svici ima 2047 občin (tj. 66 %) manj kot 1000 prebivalcev (med njimi 529 — 17 % — manj kot 200 prebivalcev), drugih 802 (okoli 26 %) pa od 1000 do 5000. Skupno ima torej okoli 92 % občin manj kot po 5000 prebivalcev. — V Belgiji ima 44 % občin manj kot 1000 prebivalcev, 6,9 % pa manj kot 3000. — V Angliji ima okoli 11 000 občin (tj. 88 % vseh) manj kot 1000 prebivalcev, med njimi okoli 6500 (52 %) manj kot 300 prebivalcev. — V ZR Nemčiji je imelo leta 1950 dobrih 86 % občin manj kot po 2000 prebivalcev. — V Španiji ima 74 % vseh občin manj kot po 2000 prebivalcev. — Po reformi, ki so jo opravili v letih 1949—1952, ima na Švedskem samo 64 občin (6,1 %) manj kot po 2000 prebivalcev, 643 (61 %) jih ima od 2000 do 6000, drugih 331 (okoli 33 %) pa več kot po 6000 prebivalcev. — V DR Nemčiji ima dobrih 87 % občin manj kot po 2000 prebivalcev, 47 % pa celo manj kot po 500. — V Češkoslovaški ima 9413 občin (78,4 %) manj kot po 1000 prebivalcev (od tega 2239 — celo manj kot po 200). — In končno v naši deželi, ki ima povprečno največje občine v Evropi, so leta 1963 imele samo 4 občine (0,7 %) manj kot po 5000 prebivalcev, 210 (36,1 %) jih je imelo od 5000 in 20 000 prebivalcev, 273 (47 %) od 20 000 do 50 000, 85 (14,6 %) od 50 000 do 100 000, in končno samo 9 (1,5 %) več kot 100 000 prebivalcev.

Iz teh pregledov lahko torej razberemo dve temeljni resnici: prvič, da so v večini dežel, ne samo buržoaznih, temveč tudi socialističnih, občine v povprečju majhne in slabotne; in drugič, da se v njih kažejo

⁴ Kot temeljne enote lokalne samouprave, ne glede na to, ali v določeni deželi razločujejo mestno in podeželsko lokalno samoupravo.

⁵ Glede na različne izvirne te kategorije niso popolnoma izenačene. Prav tako tudi podatki o njih niso v vseh primerih ažurni, toda če upoštevamo prevladujočo ustaljenost obstoječe politično-teritorialne razdelitve v večini dežel, lahko trdimo, da v bistvu izražajo današnji položaj.

veliki razponi v velikosti med prevladujočim številom malih, večidel podeželskih, in določenim številom velikih, večidel mestnih občin.

4. Tak položaj izhaja v buržoaznih deželah večinoma iz tradicionalizma veljavne politično-teritorialne razdelitve. S to razdelitvijo, ki so jo v večini dežel opravili v prejšnjem stoletju, so v bistvu samo potrdili stanje, ki ga nahajamo še danes. Občine so namreč večidel nastale v srednjem veku z bolj ali manj spontanim organiziranjem prebivalcev posameznih mestnih in podeželskih naselij. To organiziranje so centralni organi bolj trpeli kot pa sami upostavili. V trenutku, ko so v okviru izdelave celotnega sistema oblasti začeli regulirati sistem lokalne samouprave, pa so mu za teritorialno osnovo vzeli tedanja področja občin; spreminjali jih niso ali pa samo izjemoma. Od takrat do danes v teh deželah v tem pogledu ni bilo večjih sprememb.⁶

V socialističnih deželah so po zmagi socialistične revolucije v njih med izdelavo novega sistema lokalne samouprave reformirali tudi takratno politično-teritorialno razdelitev. Občinska področja so se menjala, v posameznih deželah tudi večkrat, vendar se — razen v Bolgariji⁷ — niso bistveno povečala.⁸ Občina je ostala v osnovi majhna in slabotna. Na to je vplivala in še vpliva vrsta okolnosti, med katerimi so pglavitne: dejstvo, da sistem lokalne samouprave v celoti še ni bistveno vskladen z vlogo, ki jo mora imeti v izgraditvi socialistične družbe; trostopnost lokalne samouprave (tudi tam, kjer ni objektivno nujna), v okviru katere enota srednje stopnje, okraj, nastopa kot pglavitna, tako da so občine brez količkaj pomembnih funkcij, hkrati pa z uresničevanjem načela demokratičnega centralizma, postavljene pod znatno kontrolo; še vedno prevladujoče pojmovanje o večji demokratičnosti manjših občin, in podobno.

5. S takšnim poznanjem položaja in razlogov, ki so ga ustvarili, se lahko teoretično lotimo problema velikosti občine.

Tu se kot uvodno postavlja vprašanje, ali lahko ugotovimo neko optimalno velikost občine. Da bi dobili odgovor na to vprašanje, je treba poudariti dvoje:

a) Optimum velikosti občine ni kaka stalna, enkratno določena in nespremenljiva kategorija, temveč se spreminja s časom. Kar je lahko bila optimalna velikost občine »v dobi konj in kočij«, to ne more biti danes, v dobi avtomobilov in telefona, in prav gotovo tudi ne bo v prihodnosti. Zato je prvi element za spremenljivost optimalne velikosti občine stopnja razvoja transportnih in telekomunikacijskih zvez. — Drugi element pa je razvoj občinskih funkcij v okviru razvoja družbenih funkcij na splošno. Medtem ko je srednjeveška občina, pa tudi občina v dobi liberalne države, z vlogo »nočnega čuvaja« imela čisto neznatne, v bistvu policijsko-fiskalne funkcije, mora sodobna občina — v sistemu lokalne samouprave, ki si

⁶ Edino na Švedskem so pred kakšnimi desetimi leti izvedli obsirnejšo reformo dotakratne politično-teritorialne razdelitve tako, da so povečali občine, njihovo število se je s tem zmanjšalo od 2292 na 816.

⁷ Tam so proti koncu leta 1958 število občin zmanjšali od 1828 na 869.

⁸ Tukaj ne govorimo o našem sistemu.

lasti vlogo aktivnega dejavnika v organizaciji družbe — opravljati vrsto prosvetno-kulturnih, socialno-zdravstvenih, industrijskih in drugih funkcij. Zato področje, ki je nekoč ustrezalo občini, ne more ustrezati tudi danes, ker so se občinske funkcije bistveno spremenile. — Upoštevanje obeh elementov govori prvič o tem, da se optimum občine spreminja, in drugič, da se s spreminjanjem ta velikost neogibno veča.

b) Optimum velikosti občine ne more biti — tokrat gledano samo z gledišča sodobnih razmer — povsod enak. Na njega močno vpliva predvsem dana družbeno-gospodarska ureditev, ki pogojuje splošno koncepcijo o položaju in nalogah lokalne samouprave, ter posebno pojmovanje vloge občine pri uresničevanju teh nalog. Občina ima v socialistični državi (tam, kjer še nima, bi morala imeti) drugačno vlogo in drugačne funkcije, zato pa tudi po drugih kriterijih določeno optimalno velikost kakor občina v buržoazni državi. — Odločajo tudi drugi faktorji, kot so velikost (število prebivalcev) kake dežele, uporaba unitarnega ali federalnega načela, dosežena stopnja razvoja, struktura lokalne samouprave (ali gre za enostopenjsko ali večstopenjsko lokalno samoupravo, ali se podeželska in mestna lokalna samouprava kaj razločujeta) in podobno.

Zato je lahko odgovor na zgoraj postavljeno vprašanje samo takšen: pojmovanja o optimalni velikosti občine se nujno spreminjajo tako v času kot v prostoru. Kar lahko imamo v nekem trenutku (časovnem obdobju) in na nekem mestu (v neki deželi) za optimalno, ne more biti to v drugem trenutku in na drugem mestu.

6. Toda neodvisno od takšne relativnosti in pogojenosti pojma optimalne velikosti občin lahko o velikosti občin razpravljamo z gledišča prednosti in pomanjkljivosti obstoja malih na eni in velikih občin na drugi strani. Zelo težko je reči, kje natanko je meja med malimi in velikimi občinami, toda tukaj nam bo mala občina pomenila občino z največ nekaj tisoč, velika pa občino z okoli deset ali več tisoč prebivalci.

Pri obravnavanju tega problema moramo nujno izhajati iz obstoja dveh različnih pojavov: naselja, kot empirično nastale družbene skupnosti državljanov, in občine kot osnovne enote lokalne samouprave. Zgodovinsko gledano je občina tudi nastala z organiziranjem prebivalcev nekega naselja v občino. Njihove skupne koristi in potrebe, ki so nastale na osnovi skupnega življenja, so jih silile, naj pri oblikovanju občine iščejo obliko adekvatnega zadovoljevanja teh koristi in potreb. Tako je nastalo načelo »eno naselje — ena občina«, ki se je tudi danes ohranilo kot prevladujoče. Pri ocenjevanju tega načela, takšnega, kot se postavlja v današnjih razmerah, pa je treba upoštevati naslednje.

Na eni strani je res, da prebivalce nekega naselja družijo številne medsebojne povezave. Imajo vrsto skupnih potreb in interesov od najprimernejših, kot je na primer oskrbovanje z vodo ali izgradnja poti in ulic v naselju, prek organizacije šolskih in zdravstvenih ustanov, do recimo, ustanavljanja muzejev in filharmonije. Kot se vidi, je lahko skala skupnih potreb in interesov zelo velika, prav gotovo pa je mnoge od teh potreb najlažje zadovoljiti v okviru naselja. — Zavest o obstoju skupnih potreb in interesov ter pogostni medsebojni stiki in srečanja porajajo

v prebivalcih nekega naselja tudi občutek povezanosti in solidarnosti, razvijajo v njih lokalni prenos in lokalni patriotizem, ki (v svojem pozitivnem pomenu) vodi k ustvarjanju posebnega tekmovalnega duha in želje, da bi bilo njihovo naselje v primeri z drugimi lepše, bolj dognano, naprednejše in podobno.

Na drugi strani pa se je na sodobni stopnji družbenega razvoja začelo neogibno razslojevanje prebivalstva vseh, celo najmanjših naselij, tako da nimajo več nekdanje homogenosti; interesi prebivalcev, ki jih ločijo razredne, socialne, politične, kulturne in druge razlike, niso več tako enotni kot nekdanj, temveč si močno nasprotujejo med seboj. Zato naselje ne more več biti okvir, v katerem bodo prebivalci zadovoljevali svoje skupne potrebe tako kot nekdanj, pa tudi oni ne morejo občutiti takšno intimno povezanost z njim kot nekoč. Zaradi svoje razredne, politične in druge pripadnosti so v marsičem bliže posameznikom in skupinam zunaj naselja, v katerem živijo, kakor določenim posameznikom in skupinam v samem naselju. Zato lahko številni osebni in širši interesi, ki jih družijo s prvimi, prevladajo nad interesi, ki so jim skupni z drugimi. — Takšna situacija je značilna ne samo za buržoazno državo, v kateri je potencirana zaradi kapitalistične eksploatacije, temveč tudi za socialistično, vsaj v prvi fazi njenega razvoja.

Naselje torej v nobenem primeru nima več značaja takšnega centra življenjskih interesov svojih prebivalcev, kot ga je imelo nekoč. Če pri tem upoštevamo še negativni pomen lokalnega patriotizma, ki se izraža v lokalni ozkosrčnosti, nezainteresiranosti za tisto, kar se dogaja zunaj mej naselja, nam postane jasno, da se je načelo »eno naselje — ena občina« v marsičem preživelo; čeprav je treba poreklo občin iskati v naselju in je naselje »naravna«, medtem ko je občina lahko »umetna« skupnost prebivalcev, je naselje danes izgubilo pomen odločujočega faktorja pri formiranju občine.

7. Če tako abstrahiramo odnos naselje-občina in sklenemo kakor zgoraj, da njuno ujemanje ne pomeni absolutne vrednosti — kar bi drugače, glede na število naselij v vsaki posamezni deželi, govorilo za obstoj malih občin — bomo ugotovili, da ima mala občina (neodvisno od relativnih prednosti, ki eventualno lahko izvirajo iz njenega ujemanja z naseljem) naslednji dve osnovni prednosti.

a) Odnos prebivalcev in lokalne oblasti je veliko bližji in neposrednejši v mali kakor v veliki občini. Mala občina predvsem omogoča obstoj tiste idealne oblike neposredne demokracije, kot jo kaže občinski zbor, skupek vseh občanov, ki zbrani na enem mestu razpravljajo in rešujejo poglobljena vprašanja svoje lokalne skupnosti. Pa tudi tam, kjer tega ni, imajo prebivalci male občine več možnosti, da v lokalne organe volijo ljudi, za katere vedo, da so najsposobnejši za to funkcijo, svoje sosede in prijatelje, o katerih so prepričani, da bodo znali dobro organizirati življenje lokalne skupnosti in da bodo zastopali njene koristi, ker dobro poznajo razmere na področju občine in potrebe svojih soobčanov. Na drugi strani je v mali občini glas vsakega posameznika-volilca vreden

mного več kakor v veliki, s tem pa je tudi njegov vpliv na formiranje občinskih organov večji.

b) Organizacija lokalne oblasti in lokalnih služb je veliko enostavnejša v malih kakor v velikih občinah. Uslužbenki aparat je v prvih znatno manjši kakor v drugih, sami uslužbenci pa so manj nagnjeni k birokratizaciji in oddaljevanju od prebivalcev. V malih občinah se nikoli ne more uveljaviti administracijska metoda, ki je značilna za organizacijo lokalne oblasti v večjih občinah. Prebivalci male občine lahko veliko hitreje in enostavneje kakor prebivalci velikih občin opravljajo svoje zadeve, zavoljo katerih morajo stopati v odnose z lokalno oblastjo.

Mala občina pa ima tudi vrsto resnih slabosti, med katerimi so poglavitne naslednje.

a) V mali občini čisto ni zadosti primernih ljudi za opravljanje funkcij (voljenih in plačanih) v lokalnih organih.

b) Mala občina ima samo omejena finančna sredstva, in to ji onemogoča ali otežuje ukvarjanje s posameznimi lokalnimi funkcijami. Razen tega ta njena »revščina« ovira razvoj proizvodnih sil na njenem področju.

c) Prevladovanje malih povzročča, da v določeni deželi nujno obstaja — kakor je pač velika — dvostopenjska ali tristopenjska lokalna samouprava, z naslednjimi posledicami: prvič, pri delitvi funkcij, ki jih lokalna samouprava sploh vrši, velik del takšnih funkcij, celo tistih, ki po naravi pripadajo občini, prevzemajo enote druge stopnje, tako da občina precej izgublja svoj »raison d'être« kot osnovna enota v sistemu; drugič, takšna občina je zaradi svojih imanentnih slabosti neogibno močnejše pod nadzorstvom, od tega pa trpi njena samoupravnost. Istočasno njena demokratičnost — ki je teoretično toliko večja, kolikor je skupnost, v kateri demokracija deluje, manjša, in s tem odnosi med ljudmi bližji in neposrednejši — izgublja precej pomena zato, ker v mali in slabi občini prebivalci praktično nimajo kje izkoristiti svojih demokratičnih pravic, ki jih formalno imajo. Z drugimi besedami, obstaja realna nevarnost, da se pravice prebivalcev do samoupravljanja spremenijo v fikcijo.

d) Končno poglejmo problem še z vidika celotnega sistema lokalne samouprave in vloge, ki jo ta sistem lahko ima v ublaževanju, če že ne odpravljanju razlik med mestom in podeželjem: obstoj malih, večidel podeželskih občin na eni pomeni istočasno tudi obstoj velikih mestnih občin na drugi strani, to pa ohranja obstoječe razlike med mestom in podeželjem, ali povzročča spopad med njunimi koristmi.

8. Na drugi strani ima velika občina vrsto tehtnih prednosti.

a) Ima precejšen rezervoar ljudi tako za formiranje svojih organov kakor tudi za opravljanje raznovrstnih lokalnih služb. S tega osebnega vidika ima torej kvaliteta teh služb veliko več možnosti, da je dobra, kakor takrat, ko gre za male občine.

b) Na področju velike občine so veliko večje proizvodne kapacitete kakor v malih občinah, tako da ima občina tudi večja finančna sredstva, ki ji omogočajo boljše in strokovnejše organiziranje vrste lokalnih služb, ki so danes, v času vse večjih tehničnih zahtev, vse dražje.

c) Iz takšnih možnosti velikih občin izvirajo naslednje posledice. Prvič, ustvarjajo se možnosti, da se zmanjša število stopenj enot lokalne samouprave, in to vodi k poenostavljanju in večji ekonomičnosti sistema in istočasno h krepitvi njegove samoupravnosti. Drugič, občine postajajo sposobne, da prevzamejo tudi opravljanje tistih funkcij, ki jih drugače, če bi ostale majhne in slabe, sploh ne bi mogle opravljati, ali jih v nobenem primeru ne bi mogle opravljati zadovoljujoče. Takšno dajanje pomembnih funkcij v pristojnost občin pomeni odvzemanje teh funkcij enotam višje stopnje, ali krepitev pozicij občine. Tretjič, to izhaja iz drugega, stopnja kontrole, ki so ji podvržene občine, se lahko v tem primeru znatno zmanjša.

d) Obstoj velikih občin pomeni končno tudi ublaževanje razlik v možnostih občin raznih velikosti in moči ter njihovo osposabljanje, da načelno vse opravljajo iste funkcije. Ker so takšne velike občine na ruralnih področjih praviloma sestavljene iz več manjših naselij, lahko glede na svoja sredstva, svoj človeški in industrijski potencial, veliko uspešneje skušajo realno odpraviti razlike med mestom in podeželjem, tako da nastopajo v osnovi enakopravno z drugimi pretežno mestnimi občinami.

Pri vsem tem imajo lahko tudi velike občine vrsto slabosti, kot so na primer te.

a) V veliki občini je skoraj nemogoč občinski zbor kot zbor vseh prebivalcev, ker jih je toliko, da se ne morejo niti zbrati na enem mestu, kaj šele, da bi učinkovito razpravljali ali odločali. Na drugi strani tudi uveljavljanje predstavniške demokracije v veliki občini izgubi vrednost. Odnos člana lokalnega predstavniškega telesa je v občini z recimo 1000 prebivalci, če gledamo čisto aritmetično, mnogo bližji in neposrednejši kakor v občini z 20 000 prebivalci. Prvi je veliko bolj pravi predstavnik svojih volilcev kakor drugi. Prav tako prebivalci male občine mnogo laže stopijo v neposreden stik s svojimi izbranci za lokalno predstavniško telo, se z njimi srečujejo, jim izražajo svoje mišljenje in želje, kakor v veliki občini. Tudi če uporabljajo pol — neposredno demokracijo — referendum, zbere volilcev, sodelovanja prebivalcev v pomožnih delovnih telesih tipa svetov, komitetov in podobno, so učinkovite možnosti državljanov, da bi realno sodelovali pri odločanju (ali vsaj pri dajanju nasvetov in mišljenj) večje v mali kakor v veliki občini. In sicer ne samo formalno, zato, ker jih je manj, tako da jih je med njimi sorazmerno več takih, ki imajo možnost, da se sliši njihov glas, temveč tudi bistveno, ker osebno poznajo problem in jih njegovo reševanje neposredno zanima.

b) Velika občina terja tudi obstoj precejšnjega uslužbenkega aparata, ki je potreben za opravljanje lokalnih služb, na eni, in neogibno oddaljevanje uslužbencev od ljudi ter dviganje nad nje na drugi strani. Odnosi med prebivalci in lokalno oblastjo postajajo bolj zapleteni, birokratizem in birokratske metode dobivajo plodna tla za svoj razvoj. Uslužbenki aparat velike občine skuša takrat, ko uporablja administrativne metode pri delu, da pri različnih ljudeh in v različnih situacijah (stopnja te razlike pa je vse večja, če je večja občina) uporablja iste ali podobne

rešitve. Na kratko povedano, razdalja med ljudmi in oblastjo se veča in oblast se odtujače od tistih, od katerih izhaja in na katerih volji teoretično temelji.

c) Ker so velike občine praviloma sestavljene iz več naselij, nastaja potencialna nevarnost nasprotij interesov ali ljubosumja med posameznimi naselji; lahko jih rešujejo v škodo enih in v korist drugih naselij, ne z objektivnimi, temveč z raznimi drugimi faktorji (npr. z odnosom političnih sil).

9. Ta pregled prednosti in slabosti malih na eni in velikih občin na drugi strani, jasno kaže, da pri tem vprašanju ni mogoče zavzeti nobenega apriorističnega stališča in da bi bilo vsako absolutiziranje napačno. V objektivni analizi je treba upoštevati vse relevantne momente; pri tem se moramo zavedati, da nobena rešitev, ki bi jo sprejeli, ne bo idealna, in da moramo v vsakem primeru ublaževati njene slabosti.

Zaradi omejenega prostora se tu ne moremo spuščati v podrobnejšo analizo takšne vrste, posebno zato ne, ker bi bilo iz vrste razlogov — ob upoštevanju vseh različnih okoliščin, predvsem tistih ideološke narave, ki se izražajo v razlikah v družbeno-ekonomski ureditvi — iluzorno predpisovati kakšne recepte, ki bi bili splošno veljavni.

Toda najširše gledano so razlogi, ki v sodobnih razmerah govorijo v prid veliki občini, močnejši kakor tisti, ki bi morda zahtevali malo občino. V osnovi gre tu za spopad dveh načel: tradicionalnega in načela učinkovitosti. Mala občina se v večini dežel ohranja zaradi tradicije; učinkovitost lokalne samouprave, če želimo, da ima svojo vlogo v sodobni državi, pa zahteva veliko občino. Tretje načelo, ki vpliva na reševanje problema, načelo demokratičnosti, abstraktno gledano govori prej v prid male kakor velike občine, je pa lahko ustrezno zadovoljeno tudi v veliki občini. Kako velika bo ta občina, kako se bo formirala in kako vključila v celotni sistem, to je vprašanje vsakega posameznega sistema lokalne samouprave, v katero se tukaj ne moremo spuščati.

10. Če se ob koncu povrnemo k problemu velikosti komune (torej, specifično naše, jugoslovanske občine), lahko na osnovi vsega povedanega sklenemo naslednje:

Naša komuna kot osnovna družbeno-politična skupnost ima v sistemu socialistične demokracije pri nas izredno pomembno vlogo. Na eni strani je osnova celotnega sistema oblasti, kar izhaja tako iz splošnih pristojnosti, ki so ustanovljene v njeno korist, kakor tudi iz dejstva, da se z delegiranjem iz občinske skupščine formirajo skupščine vseh drugih štirih družbeno-političnih skupnosti. Na drugi strani pa je osnovna proizvodno-porabniška skupnost, ki s svojimi funkcijami pri organiziranju proizvodnje in porabe na svojem področju sodeluje v družbeni delitvi dela v širših, republiških in zveznih okvirih. In končno, na tretji strani je komuna osnovna družbena skupnost teritorialnega tipa, v kateri se kot v najustreznejši uresničujejo posamezni aspekti odmiranja oblike državnosti, uveljavljajo pa vedno nove oblike družbenega samoupravljanja.

Takšna vloga komune, ki že danes nima vrednosti samo teoretičnega stališča, temveč postaja vse bolj resničnost, ima za nujen pogoj veliko

in močno komuno. Samo takšna komuna lahko v resnici igra vlogo, ki ji je namenjena. Zato dobivajo tudi vsi prej predvideni razlogi v prid velike komune v našem sistemu poseben pomen. Ne glede na vse morebitne ugovore, ki spremljajo obstoj velike komune, ne glede na danes še obstoječe slabosti, tako tiste, ki izhajajo iz še vedno relativno neizpopolnjenega sistema in mehanizma njegovega funkcioniranja, kakor tiste, ki so posledica nezadostno razvite družbe v celoti — velika komuna pri nas pomeni imperativ. Samo velika in močna komuna je lahko »tista končno najdena politična oblika, v kateri se lahko izvrši ekonomska osvoboditev dela«. Njene imanentne in trenutne slabosti je mogoče in je treba odpravljati, ni pa mogoče postavljati vprašanja, ali je nujen njen obstoj.

Med omenjenimi imanentnimi slabostmi se kaže ena kot osnovna. To je nezadostna demokratičnost komune kot prevelike osnovne skupnosti, v kateri je razdalja med prebivalci in oblastjo prevelika. Toda ta slabost je v naših razmerah v bistvu odpravljena, in sicer iz dveh razlogov.

Prvič, demokracija pri nas nima značaja samo formalne, politične demokracije, temveč vse bolj značaj prave, resnične, socialistične demokracije, kjer ne samo da imajo državljani raznovrstne možnosti za sodelovanje v upravljanju, temveč te možnosti vse bolj tudi izkoriščajo. Čisto politične oblike upravljanja, kjer je vloga državljanov praviloma omejena na periodično sodelovanje pri volitvah, vse bolj dopolnjujejo oblike najraznovrstnejšega efektivnega sodelovanja v delu vrste političnih, družbenih, industrijskih, strokovnih in drugih organov in organizmov. Z drugimi besedami, bogastvo teh oblik in bistvena sprememba značaja njihovega dela vodi k spreminjanju posredne demokracije v neposredno, v resnično samoupravljanje. Zato demokracija pri nas dobiva večjo afirmacijo v večjih kakor v manjših komunah, in sicer zato, ker samo velike komune dajejo možnosti za polnejše politično in družbeno življenje in za obstoj tistih družbenih organizmov, ki imajo realno vlogo v življenju lokalne skupnosti.

Drugič, nevarnost pretiranega oddaljevanja oblasti od državljanov, ki potencialno nastaja z znatnejšim povečanjem komune, se odpravlja z delitvijo komune na manjša področja, področja krajevnih skupnosti. Pri teh ne obstajajo organi s pravo pooblastitvijo oblasti, zato pa imajo državljani možnost neposrednega sodelovanja pri razpravljanju, pa tudi odločanju o stvareh, ki so zanimiva za ta področja, zlasti »na področju dejavnosti, katerih službe neposredno zadovoljujejo potrebe delovnih ljudi in njihovih družin«. Zato krajevne skupnosti nikakor nimajo značaja nekakšnih »mikro-komun«, ker bi takšen njihov značaj v resnici kompromitiral celotni komunalni sistem v njegovih osnovah. Zunaj področja oblasti, to je na področju družbenega samoupravljanja, pa morejo odigrati pomembno vlogo, ravno v zvezi z nadaljnjim razvojem deetatzacije. V tem pogledu so lahko pravi embriji bodoče družbe, ki bo vse bolj upravljala sama sebe.

Pri tem ima velik pomen na splošno, posebno pa še s sociološkega gledišča dejstvo, da se krajevne skupnosti, res pretežno v ruralnih po-

dročjih, pogosto ujemajo z naselji. To omogoča, da se bolj pokažejo vsaj nekatere prej omenjenih prednosti organiziranja naselij kot takšnih v posebne teritorialne skupnosti.

Če govorimo o trenutnih, prehodnih slabostih, ki spremljajo prevladovanje velikih komun pri nas, pa te obstajajo predvsem: a) v nezadostnih sredstvih, ki jih imajo danes komune, vzete v celoti, tako, da se bojujejo z velikimi težavami zlasti pri organiziranju in vzdrževanju posameznih družbenih služb, ali da ne morejo izpopolnjevati svojih področij v tistem tempu, ki bi bil zaželen; b) v še vedno obstoječih razlikah med razvitimi komunami, kar je pretežno posledica zgodovinske dediščine, izraža pa se v njihovih neenakih dejanskih možnostih, da opravljajo zaupane jim enake funkcije; c) v posameznih pomanjkljivostih konkretne politično-teritorialne razdelitve, zaradi katerih določene komune še niso našle svoje prave »mere«, ali še vedno niso dosegle v danih razmerah optimalne uskladitve svojega področja, števila prebivalcev in ekonomsko-finančnega potenciala.

Vse te in z njimi povezane slabosti — ravno zato, ker so prehodnega značaja in jih je mogoče in treba odpraviti tako s splošno družbenim in zlasti industrijskim razvojem, kakor tudi z nadaljnjim izpopolnjevanjem pravnega sistema in njegovega mehanizma, delno pa vsekakor tudi z nadaljnimi delnimi reformami politično-teritorialne razdelitve — v bistvu ne negirajo vrednost načelnega stališča, ki govori, da je potreben obstoj velike komune.

Prevedel Jože Plešej

Nova etapa v razvoju sovjetskega kmetijstva

Inž. Vilko Plešnar

(Nadaljevanje in konec)

Spremembe v planiranju proizvodnje in v odkupu pridelkov

Spremembe v planiranju proizvodnje in večje odkupne cene kmetijskih pridelkov sodijo v vrsto tistih delnih adaptacij sovjetske gospodarske politike, ki temeljijo na teoretskih debatah in praktičnih izkušnjah, da je nujno delovanje zakona vrednosti v socialističnem gospodarstvu in da je treba priznati blagovni značaj proizvodnje. Spremembe v kmetijstvu na tem področju so integralni del sprememb v gospodarskem sistemu ZSSR, vendar se je proces začel najprej v kmetijstvu, ki je bilo v najbolj neugodnem položaju, ker so mu zniževali akumulacijsko stopnjo za močnejši razvoj bazične industrije.

Centralistično planiranje in vodenje gospodarstva ni več ustrezalo potrebam gospodarstva na takratni razvojni stopnji, zato je zadrževalo splošni gospodarski razvoj. Ostri kritiki je sledila decentralizacija planiranja in vodenja, in sicer od zveznih na republiške organe. Z ustanavljanjem sovnarhozov (leta 1957) so začeli uvajati nov sistem teritorialnega planiranja in razvoja posameznih zaokroženih ekonomskih področij. Od planiranja po panogah (vertikalnega) so prešli na teritorialno (horizontalno) planiranje.

Da bi bil novi sistem učinkovitejši, so zdaj začeli izpopolnjevati novo metodologijo planiranja, ki pa za zdaj še zaostaja za organizacijskimi rešitvami. Gre za spremembo cen proizvajalnim sredstvom in za priznanje njihovega blagovnega značaja (v praksi so to že priznali s tem, da so prodali kolhozom mehanizacijo), gre za iskanje ekonomskih indikatorjev gospodarjenja na posameznih področjih in panogah proizvodnje, za določanje kriterijev, po katerih naj bi ocenjevali gospodarjenje podjetij in delež kolektivov pri končnih rezultatih, da bi tako povečali stimulatívni vpliv plana na razvoj proizvodnje in prizadevnost proizvajalcev. Namesto prejšnjega zapiranja podjetij v planske okvire in namesto stroge podrejenosti od zgoraj določenim planskim obveznostim se postopno zvečujeta vloga in vpliv podjetij v planiranju, hkrati pa spodbujajo njihovo voljo za izkoriščanje vseh možnosti, kako povečati proizvodnjo.

Elemente spremenjenega sistema planiranja so začeli uvajati najprej v kmetijstvu. Na kratko bomo prikazali njihove značilnosti in posledice njihovega vpliva:

planiranje je odvisno od ekoloških in ekonomskih proizvodnih razmer določenega rajona; s tem sta mogoči specializacija in koncentracija kolhozne proizvodnje na majhno število proizvodov intenzivnega (glede na vložena sredstva) poljedeljstva ali intenzivne živinoreje, katerih proizvodnja je v danih razmerah najučinkovitejša;

planiranje površin za posamezne kulture so nadomestili s planiranjem količin pridelkov, ki jih je pošiljati državi s 100 hektarov obdelovalne površine. O vrstah pridelkov se je treba dogovoriti s kolhozno upravo in z njo se sklene poseben sporazum o oddaji (ostanek prejšnjih prisilnih ukrepov) na podlagi zmanjšanih odkupnih norm na hektar;

davek na dohodek je nadomestil fiksni davek na hektar; to je za organizacije in kolektive precejšnja spodbuda za večjo proizvodnjo, s tem pa tudi za večji skupni in čisti dohodek na enoto površine.

Vse te spremembe v planiranju po XX. kongresu KP niso takoj v praksi pokazale prednosti pred starim sistemom, ker so se — kot menijo partijski in vladni krogi — v številnih rajonih lotevali planiranja preveč mehanično in po stari praksi. S tem so še nadalje zavirali pobudo kolhozov, namesto da bi jo bili razvijali.

Novi sistem planiranja, s katerim so hoteli uresničiti tri proizvodna načela, tako imenovane tri maksimume — maksimalno zadostiti vsem potrebam države, doseči kar največjo delovno produktivnost in pa največjo »produktivnost«² zemlje — ni rešil vprašnja tako pomembnih ekonomskih faktorjev, kot so rentabilnost organizacije in proizvodna cena, odnos proizvodnje za trg in za potrebe živinoreje ipd.

Metodologija za ocenjevanje uspehov kmetijskih organizacij je precej napredovala z elementi, ki so jih določili na marčnem plenumu leta 1962: višina donosa in prirastek v živinoreji, število živine na 100 hektarov (določene so bile minimalne začasne norme), izpolnjevanje obveznosti glede kontrahiranja proizvodov, delovna produktivnost in zmanjšanje porabe dela na enoto proizvoda. Vendar v kolhozih še zmeraj niso v celoti vpeljali gospodarskega računa. V razmerah naturalnih in napol naturalnih proizvodnih odnosov, v kakršnih se je poprej razvijal kolhozni sistem, se ni bilo mogoče ravnati po njem. V razvitih blagovno-denarnih odnosih, v katerih se kategorija dohodka priznava kot merilo za ocenjevanje gospodarjenja podjetij, pa je uvedba gospodarskega računa nadvse potrebna za podjetje (rentabilnost gospodarjenja) in za kolektiv (nagrajevanje).

Spremembe v planiranju je spremljala obsežna reorganizacija pristojnih kontrolnih in upravnih organov, ki se ukvarjajo s kmetijstvom. Sovjetsko ministrstvo za kmetijstvo je še naprej skrbelo za napredek znanstveno-raziskovalnega dela in za usposabljanje strokovnih kadrov, medtem ko so planiranje, financiranje in preskrbovanje kmetijstva prenesli na republiška ministrstva, kontrolo na centralno statistično upravo in njene nižje institucije, delitev investicij in investicijskega ter reprodukcijskega materiala pa na Gosplan. Ministrstvo za sovhoze in odkup je

postalo s tem odvečno, zato so ga leta 1958 odpravili. Vlogo razpuščenih MTS kot posrednic za mehanizacijo med industrijo in kmetijstvom je prevzela na novo ustanovljena Sojuzsel'hoztehnika, ki posluje po gospodarskem računu.

Novi sistem planiranja, ki je priznal kolhoznom organom upravljanja pri planiranju proizvodnje večjo samostojnost, jim je dal hkrati tudi večje možnosti, da pravilno razčlenjajo probleme v zvezi s specializacijo proizvodnje. Le-ta je odvisna — če ne štejemo naravnih proizvodnih razmer — od raznih dejavnikov (od bližine potrošniških centrov, podjetij za predelavo kmetijskih pridelkov, od organizacije transporta itd.), predvsem pa od racionalno planiranega odkupa kmetijskih pridelkov in njihovih odkupnih cen.

Ko so izboljšali materialno-tehnično preskrbovanje podeželja in zvečali blagovno proizvodnjo v kolhozih, so se razširile tudi ekonomske zveze med kolhozi in državo, ki temeljijo na blagovnih odnosih, na prodaji in nakupu kmetijskih pridelkov in industrijskih izdelkov. Tako so denarna sredstva, dobljena s prodajo kmetijskih pridelkov, znašala leta 1950 62,9 %, leta 1957 77,8 %, in leta 1959 celo 83,1 % v primeri s celotnim denarnim dohodkom kolhozov.⁴¹ Gmotna korist kolhozov in kolhoznikov ob uspehih njihovega dela se torej izraža predvsem z odkupnimi cenami, uspešen razvoj kolhoznega gospodarstva pa je kar najbolj odvisen od odkupnih cen njihovih pridelkov.

Do leta 1953 so bile odkupne cene manjše kot proizvodni stroški,⁴² zato se je zainteresiranost kolhoznikov za družbeno proizvodnjo kolhozov zmanjšala. V tem je tudi vzrok za dolgotrajno stagnacijo kolhozne proizvodnje. Kolhozi kateregakoli rajona so morali državi po sistemu obveznih planiranih oddaj izročiti razne pridelke ne glede na proizvodnjo in njeno specializacijo, precejšen del pridelkov pa tudi MTS kot naturalno plačo za njihove usluge. Vse to je zaviralo proces družbene delitve dela in nasprotovalo ciljem racionalne specializacije proizvodnje, ki bi bila vpliven faktor za povečanje proizvodnje in delovne produktivnosti. Sistem cen je povečeval ekonomsko diferenciacijo kolhozov, ker je bil ugodnejši za razvite kot za slabe kolhoze, zakaj prvi so imeli v sistemu raznovrstnih cen več možnosti pridobiti si premije za nadplanske oddaje ali za prodajo presežkov na kolhoznom trgu po nekajkrat večjih cenah.⁴²

Ob taki raznovrstnosti cen (zakupne, odkupne, premijske, cene na kolhoznom trgu) je bila za državo proizvodnja razvitejših kolhozov draga, najcenejša pa je bila proizvodnja ekonomsko šibkih kolhozov.

Na drugi strani so močni kolhozi bogatili nedeljive sklade in bolj nagrajevali kolhoznike, šibki kolhozi pa so zmanjševali svojo proizvodno dejavnost. Zategadelj so v letih 1953—1957 temeljito korigirali odkupne in druge cene,⁴³ in to je precej povečalo proizvodnjo. Cene so večali postopno, ne na podlagi nadrobnih analiz proizvodnih stroškov za posamezne kulture v posameznih rajonih, temveč bolj glede na potrebe trga, zato so nekatere pridelke dražili, da bi s tem spodbudili njihovo pridelovanje.

Raznovrstne cene niso omogočile enakomernega ekonomskega razvoja 1958 so začeli analizirati proizvodne stroške (plansko so ocenili vrednost delovnega dne), iskajo pri tem srednjo potrošnjo družbeno-potrebne dela in sredstev na enoto določenega pridelka v srednjih proizvodnih razvoju kolhozov, čeprav so bile glede blagovne bilance uspešne. Šele leta merah. Na podlagi takšne analize in s podstavko o popolnem kritju proizvodnih stroškov in o priznanju neogibne akumulacije za razširitev proizvodnje so leta 1958 odpravili različne cene in namesto njih določili enotne, po proizvodnih conah diferencirane cene.⁴⁴ Z enotnimi cenami so vsem kolhozom omogočili enak položaj. Najbolj so narasli dohodki srednjih in šibkih kolhozov, ker je bilo zdaj naraščanje dohodkov odvisno samo od obsega proizvodnje in oddanega blaga, ne več od raznih načinov oddaj in zanje značilnih cen.

V tako razsežni državi, kot je ZSSR, naravne in ekonomske razmere močno vplivajo na porabo dela in sredstev na enoto proizvoda. Zato so tudi cene določili diferencirano po posameznih conah, njihova ekonomska podlaga pa so srednje proizvodne razmere določene cene, conska odkupna cena. Takšna diferenciacija je nujna, ker isto vrsto pridelka pridelujejo v različnih proizvodnih razmerah. Diferencirane cene variirajo okrog enotne cene do 15 %,⁴⁵ variirajo pa tudi znotraj con, če so proizvodne razmere različne.⁴⁶ Za nekatere, predvsem industrijske rastline, cena ni diferencirana, ker jih pridelujejo na manjšem ozemlju s precej izenačenimi proizvodnimi razmerami (bombaž, čaj, lan).

Razen conske diferenciacije je pomembna tudi diferenciacija cen glede na odkupne roke in odkupno sezono ter kvaliteto oddanih pridelkov. S tem bi radi odpravili sezonski značaj preskrbovanja trga⁴⁷ in dosegli enakomernjši dotok blaga na tržišče, radi bi spodbujali pridelovanje zgodnje povrtine in krompirja (30 % dodatka na ceno) in izboljšali kakovost odkupljenih pridelkov (10 do 40 % dodatka na ceno).

Korigirane odkupne cene so bile ugodne za poljedelske pridelke in industrijske kulture, pri katerih je bila odkupna cena 37 do 65 % večja od proizvodne. V živinoreji pa nove cene niso omogočile potrebne akumulacije, ker so bile za 14 do 35 % manjše od proizvodnih cen.⁴⁸ Očitno je, da je bila ob tej razliki med cenami za poljedelske in živinorejske pridelke rentabilnost kolhozov nasprotno sorazmerna z obsegom živinorejske proizvodnje, in to je povzročilo njeno stagnacijo. Ta problem so obravnavali na marčnem plenumu, kmalu nato pa so povečali cene vseh vrst živine in živinorejskih pridelkov povprečno za 35 % za vso državo (za posamezne vrste od 15 do 35 %).

Večji tempo kapitalnih investicij v kmetijstvo

Za gospodarjenje kolhozov niso pomembne samo prodajne cene njihovih pridelkov, temveč tudi nakupne cene za investicijski in reprodukcijski material, ker so le-te neposredno zajete v proizvodni ceni. Do leta 1958 so kolhozi kupovali tehnična sredstva draže kot sovhozi. Prav tako

so bili precejšnji razločki v cenah rezervnih delov, pogonskega goriva itd. Zdaj imajo tudi ti predmeti enotne cene, ki so precej manjše od prejšnjih. To so tako imenovane kolhozno-sovhozne cene.

V zvezi z določanjem novih cen in z naraščanjem blagovne proizvodnje so naraščali tudi dohodki kolhozov. Denarni dohodki (in proizvodnja) so najhitreje naraščali v letih 1952 do 1958, in sicer so zrastle od 42,8 na 132 milijard rubljev (letni povpreček prirastka je znašal čez 15 milijard rubljev). Dohodki so se precej povečali tudi zaradi najnovejšega povečanja cen živinorejskim pridelkom (dopolnilni dohodek 1200 milijonov) ter zaradi znižanja cen* za stroje in drugo industrijsko blago (za 900 milijonov manjši izdatki) in gradbeni material (250 milijonov rubljev), tako da se je dohodek kolhozov povečal skupno za 2250 milijonov rubljev). Zavoljo vsega tega lahko kolhozi, ker ostaja odnos delitve sredstev na sklade isti kot prej, povečujejo svoj delež v skupnih kapitalnih investicijah in bolje nagrajujejo delo kolhoznikov.

Ker je krepitev materialno-tehnične baze kolhozne proizvodnje pomemben pogoj za njeno povečanje, je bilo treba hkrati z določitvijo programa za izboljšanje proizvodnje, odpraviti tudi velika nesorazmerja med industrijo in kmetijstvom, kar zadeva delitve državnih investicijskih sredstev. Od skupno 1096 milijard rubljev¹⁹ (po primerljivih cenah) državnih investicijskih sredstev za časa vseh petletnih planov do leta 1953 so v kmetijstvo investirali samo 193 milijard rubljev, to pa je neogibno povzročalo tudi nesorazmerja v gospodarskem razvoju. Šele večja akumulativnost sovjetskega gospodarstva je omogočila tempo investicijskih vlaganj v kmetijstvo.

Delež sredstev za kmetijstvo se je v skupnih investicijskih sredstvih povečal od 14—15% v letih 1946—1953 na 20,5% leta 1955.²⁰ V naslednjih letih se je delež kmetijskih investicij glede na celotna vlaganja sistematično zmanjševal, tako da se je konec leta 1960 skoraj približal ravni iz leta 1953 (15,3%), vendar pa je bila vsota investicijskih sredstev skoraj dvakrat tolika kot v začetnem letu (5,2 milijard rubljev). Ker se je naraščanje kapitalnih investicij v kmetijstvo zmanjšalo, je obseg njegove proizvodnje na prebivalca v letih 1958—1961 ostal skoraj nespremenjen. Težave pri preskrbi prebivalstva z živinorejskimi pridelki so zahtevale večje investicije v to vrsto proizvodnje. Zato so vnovič povečali investicije v kmetijstvo: leta 1961 so investirali 6,9, leta 1962 pa že 7,6 milijard rubljev (kar je enako investicijam v letih 1951—1955), več kot 18% vseh investicij.

Za krepitev tehnične baze sovjetskega kmetijstva niso bile pomembne samo neposredne investicije v kmetijsko proizvodnjo, temveč tudi dopolnilne, in sicer v tiste gospodarske panoge, ki oskrbujejo kmetijstvo z investicijskim in reprodukcijskim materialom. Močno se je povečala zmogljivost industrije za izdelavo kmetijskih strojev, umetnih gnojil in kemičnih sredstev za varstvo rastlin; z dozidavo potrebnega skladiščnega prostora so izboljšali tudi manipulacijo z odkupljenimi proizvodi, razen tega so forsirali predelovalno industrijo itd. Osnovna agro- in hidromelioracijska dela (čiščenje, krčenje zemljišč, izboljševanje fizikalnih in

kemičnih lastnosti zemlje, gradnja makromelioracijskega omrežja za namakanje in osuševanje itd.) financira neposredno država, ki da zemljišče po končanih delih na voljo kmetijskim organizacijam. Posebno mesto v delitvi investicijskih sredstev so imele investicije v pridobivanje nekaj deset milijonov hektarov ledine. S tako pridobljeno zemljo so odplačali vložena sredstva in imeli celo 18 milijard rubljev dobička, menim pa, da bi bilo veliko cenejše in rentabilnejše, ko bi bili povečevali površino z obsežnejšimi melioracijami in s preoravanjem travnatih površin (čeprav ne gre docela zavreči travniškega kolobarjenja v humidnih proizvodnih razmerah, ki so ga razglasili na februarskem plenumu leta 1962).

Spremembe v planiranju, povečanje odkupnih cen in finančna pomoč države pri dolgoročnih kreditih učinkovito stimulirajo večjo kolhozno proizvodnjo. Prejšnja raznovrstnost cen je onemogočala natančno planiranje denarnih dohodkov kolhozov, zdaj pa, ko so realne možnosti za dolgoročneje programiranje proizvodnje in njene rentabilnosti, bi morali tudi na področju delitve pogumneje uvajati nova načela in metode za nagrajevanje kolhozov, ki so v več kot 20 letih z obilnejšim deležem svojega presežnega dela regresirali »neakumulativno« in slabo produktivno kolhozno proizvodnjo.

Uvajanje novih oblik materialne stimulacije kolhozov

Sistem nagrajevanja v kolhozih je stagniral vse od začetka 60-ih let. Sele po združevanju kolhozov so se začele namesto dotedanjega delovnega dne kot merila za opravljeno delo razvijati nove oblike in metode materialne stimulacije kolhozov delavcev. Z vrsto ekonomskih in organizacijskih ukrepov so kolhozi postajali čedalje večji blagovni proizvajalci, katerih denarni dohodki so se v zadnjem desetletju nekajkrat povečali. Zato so številni kolhozi začeli izplačevati mesečni ali vsaj četrtni predjem — spočetka še na podlagi priznanih delovnih dni. Za to izplačevanje so uporabljali predjem države za kontrahirane kmetijske pridelke.

Večji denarni promet kolhozov je spremenil strukturo in odnos denarnih in materialnih prejemkov kolhozov. V najbolj razvitih in ekonomsko najmočnejših kolhozih so nastale objektivne možnosti, da pridejo od izplačevanja predjema k novim oblikam denarnega nagrajevanja, ne da bi uporabili delovni dan kot obračunsko osnovo. V večini drugih kolhozov se je močno spremenila materialna vsebina delovnega dne; ob splošnem povečanju njegove vrednosti se je povečal denarni, zmanjšal pa njegov naravni del. Izbira ene ali druge oblike in odnos med oblikami sta bila odvisna od ravni proizvodnje. Na splošno so denarni dohodki kolhozov v letih od 1954 do 1958 naraščali povprečno po letni stopnji 13,5 % (stopnja rasti proizvodnje je bila v istem času 8,5 %³¹, pozneje — do konca leta 1960 — pa se je položaj spet poslabšal. Nagrajevanje je ostalo na isti ravni, v številnih republikah ZSSR pa so se nagrade kolhozov ne glede na večjo produktivnost celo zmanjšale. Zato se kolhozniki niso več toliko gnali z delom v kolhozih.

V ilustracijo škode, ki je nastajala, ker je nagrajevanje ostalo na stari ravni, navajajo sovjetski ekonomisti nezadostno izkoriščanje dela kolhoznikov v kolhoznem gospodarstvu. Tako je na primer v letih 1954 do 1958 vsak za delo zmožen kolhoznik delal na mesec v kolhozu povprečno 15 do 17 dni.⁵² Po najnovejšem povečanju odkupnih cen so predvideli, da se bo dohodek kolhoznikov močno povečal (do 30 %), če bo delitev sredstev na sklade v kolhozih ostala enaka kot prej.

Denarna plača za delo v obliki, v kakršni jo dajejo zdaj, ne zagotavlja popolnoma materialne zainteresiranosti kolhoznikov za končne rezultate njihovega dela. Da to vprašanje ni rešeno, potrjujejo ukrepi neekonomskega prisiljevanja. Sleherni za delo zmožni kolhoznik mora opraviti minimum delovnih dni v letu, sicer ga uprava pokliče na odgovornost, kolhozni zbor pa odloči o kazni. Hkrati morajo takšni kolhozniki plačati za 50 % večji davek na gospodarstva (ohišnice). V soglasju s prevladujočim sistemom nagrajevanja dobiva kolhoznik plačo vsak mesec, ne glede na rezultate gospodarske dejavnosti kolhoza, ki mu pripada. Spričo hotenja kolhoznikov, da bi si povečali osebne dohodke, in pod njihovim pritiskom so kolhozniške uprave določile iste tarifirane norme kot v sosednjih sovhozih, ohranile pa so stare delovne norme, ki so bile večinoma manjše kot sovhozne. Tako je nastala anomalija, da je bil mesečni zaslužek kolhoznikov večji od zaslužka delavcev v sovhozih, čeprav je bila delovna produktivnost v sovhozih večja od tiste v kolhozih. Mehanično prenašanje sovhoznih tarif v kolhoze se je torej izkazalo za grobo napako. Nobena izmed teženj po enotni tarifni skali za sovhoze in kolhoze ni mogla vzdržati resne kritike, ker ni nobena upoštevala specifičnosti delitve dohodkov v kolhozih, razločkov v produktivnosti, stopnje delovne mehanizacije, kvalifikacijske strukture zaposlenih itd. Prav tako bi bilo napak določiti enako tarifno stališče za vse kolhoze ne glede na njihovo notranjo strukturo. Enaka tarifna politika ne more izražati vseh konkretnih ekonomskih in naravnih okoliščin kmetijske proizvodnje v raznih conah države.

Nagrajevanje za opravljeno delo, ki ni odvisno od količine in kakovosti pridelkov, nezadostno stimulira naraščanje proizvodnje in teži k povečanju cen za pridelke. V kmetijski proizvodnji je zares težko eksaktno povezati nagrajevanje s končnimi delovnimi učinki, ker so ekološke komponente proizvodnje variabilne. Temu bi se bilo mogoče močno približati z dopolnilnim nagrajevanjem nad določeni predujem. S tem bi dosegli pravočasno izpolnjevanje agrotehničnih ukrepov, to pa je v tehnološkem procesu najpomembnejši dejavnik za povečanje proizvodnje; temu cilju bi vsekakor najbolj ustrezalo nagrajevanje na enoto proizvoda, takšna načela pa so po mnenju sovjetskih ekonomistov ravno v poljedelstvu najslabše obdelana. Nagrajevanje je premalo odvisno od velikosti pridelka in proizvodne cene, to pa škodljivo vpliva na količino pridobljenih živil, surovin in živinske krme ter njihovo ceno. Poljedelstvo je najbolj preskrbljeno z mehanizacijo, pridelki pa so vseeno dokaj majhni, in to prepričljivo potrjuje, da samo materialni dejavniki niso dovolj za doseganje pomena božanstva. Plutarh pa je zapazil, da še za časa Solona dela niso

velikih proizvodnih rezultatov, če jih ne spremlja tudi osebna materialna zainteresiranost proizvajalcev za povečanje proizvodnje.

V preučevanju in reševanju prav takšnih problemov sodelujejo skupaj s kolhozi posebne področne eksperimentalne postaje in normirni centri, ki raziskujejo metode in oblike nagrajevanja, uporabljene v praksi, ali pa jih pomagajo uveljavljati. Poleg nagrajevanja na enoto proizvoda, odvisno od proizvodne cene, se je kot najučinkovitejši pokazal sistem nagrajevanja, pri katerem se sklad osebnih dohodkov kolhoznikov deli na stalni in gibljivi del. Stalni del so zajamčeni minimalni osebni dohodki, velikost gibljivega dela pa je odvisna od rokov, določenih za posamezna opravila, od velikosti pridelka ali prirastka, od proizvodne cene in izpolnitve plana. Ta sistem zahteva popolno ekonomsko dokumentacijo proizvodnje (detalirano po vrstah pridelkov), to pa precej otežuje široko uporabo v kolhozni praksi. Prvi rezultati kažejo, da ta sistem najbolje ustreza potrebam sedanje razvojne etape kolhozov, ker se je zaradi njega povečala delovna aktivnost kolhoznikov in delovna produktivnost, in ker se je izboljšala delovna disciplina, po drugi plati pa ta sistem forsira izpopolnjevanje ekonomskih pokazovalcev kolhoznega gospodarstva.

Z izpopolnitvijo nagrajevalnega sistema se je močno izboljšal življenjski standard kolhoznikov. Vendar so njihovi osebni dohodki še zmeraj veliko nižji od dohodkov sovhoznih ali industrijskih delavcev. Zato so se v vsem razdobju po uvedbi denarnega plačevanja kazale močne tendence, da bi povečali del sredstev za osebne dohodke kolhoznikov na račun nedeljivih skladov. Pogostokrat so morali posredovati država, planski organi in organi za odkup, da so neposredno, preko kolhoznih uprav, ali pa posredno na podlagi spremenjenih cen investicijskega in reprodukcijskega materiala vplivali na delitev kolhoznih sredstev.

Ker so osebni dohodki kolhoznikov manjši od dohodkov delavcev, je v proračunu kolhozne družine pomemben dohodek z ohišnice. Ohišnica še zmeraj ni izgubila svojega socialnega pomena. Ne glede na malo produktivnost, ki jo omogoča ročno delo na ohišnici, le-ta vseeno daje velik dohodek, ker kolhozniki celotni presežek pridelka prodajo na kolhoznem trgu. Zato se je pridelovanje na ohišnicah, ki so po ustavi omejene na 15 arov, nesorazmerno razvijalo, in neracionalna je bila tudi velika poraba delovne sile, ki je odhajala iz visoko mehaniziranega družbenega gospodarstva v primitivno in malo produktivno proizvodnjo na ohišnicah. V zvezi s protislovnimi interesi kolhoznikov in socialistične skupnosti so veliko razpravljali o socialnem in proizvodnem značaju ohišnic in o tem, ali so še potrebne za sovjetsko gospodarstvo.

Ohišnice so potrebne, da kolhozniki lahko dobivajo tiste pridelke, ki jih ne pridelujejo zadosti v družbeni proizvodnji. Ko bodo kolhozi dosegli visoko razvojno stopnjo proizvodnje in ko bodo kolhozniki samo s svojim delom v družbenem gospodarstvu kolhozov dobivali zadostne osebne dohodke, takrat bodo ohišnice ekonomsko odvečne. Realno stališče je zastopala partija, saj je večkrat poudarila, da so ohišnice precejšen dopolnilni vir proizvodnje in večjega standarda kolhoznikov.

IV. Reorganizacija upravljanja in vodenja kolhozov

Spremembe v sistemu upravljanja so zaostajale za spremembami ekonomskega, tehničnega in organizacijskega značaja, ki so jih uvajali v sovjetsko kmetijstvo v posameznih fazah njegovega forsiranja. Ker kmetijstvo še ni doseglo potrebne ravni, so na marčnem plenumu (1962) ocenili, da je takšnega položaja kriv sistem upravljanja v kmetijstvu, ali to, da ni organov, ki bi neposredno vodili proizvodnjo.

Prve spremembe datirajo iz leta 1956, ko so kolhozom, namreč njihovim skupščinam, dali široke pravice, da lahko spremenijo in dopolnijo kolhozne statute, seveda z obveznim pogojem, da posvetijo posebno pozornost nekaterim točkam,⁵³ kjer gre za večanje proizvodnje in delovne produktivnosti. V nekaterih primerih so te pravice negativno vplivale na gospodarstvo kolhozov, ker so v kolhozih zaradi slabe ocene položaja določili previsoke nagrade za delo. V tem razdobju so pripisovali velik pomen izboljšanju klasifikacij kolhoznega vodstva in povečanju števila strokovnih kadrov v proizvodnji.⁵⁴

Vendar pa navzlic tem kot tudi že prejšnjim ukrepom (reorganizacija državnih organov) z reorganizacijo niso rešili vprašanja o neposrednem vodenju kolhozov in sovhozov. Zategadelj so po marčnem plenumu na vseh ravneh do republik ustanavljali teritorialne proizvodne kolhozno-sovhozne ali sovhozno-kolhozne uprave (ime je odvisno od gospodarske oblike, ki prevladuje na področju uprave) in odbore za kmetijstvo, ki jih vodijo prvi sekretarji CK tistega področja, vse odbore pa vodi zvezni odbor za kmetijstvo. Uprave morajo organizirati izpolnjevanje partijskih in vladnih sklepov, ki zadevajo proizvodnjo, odkup, planiranje itd., za sleherno proizvodno enoto posebej, in kontrolo izpolnjevanja teh sklepov. Biti morajo operativni organi, katerih naloga je z inspektorji — organizatorji in strokovnjaki reševati vse probleme, ki nastajajo v kolhozih in pri njihovi proizvodnji, po potrebi pa morajo navezovati stike s poskusnimi postajami in znanstveno-raziskovalnimi instituti ter ustanovami.

Velike pravice, ki so bile dane proizvodnim upravam, vzbujajo dvom o njihovem formalno poudarjenem demokratskem značaju. Te uprave niso svetovalni organi, katerih sklepi bi ne bili obvezni, temveč so to državno-partijski organi, ki imajo pravico, da se po svoji presoji vmešavajo v dejavnost vodilnih organov kolhozov (in sovhozov) in da razveljavijo sleherni sklep, ki bi po mnenju inspektorja-organizatorja kot izvršnega organa teritorialno-proizvodne uprave škodoval proizvodnji ali odnosom v kolhozih. Te uprave se torej neposredno vmešavajo v delo organov kolhozniškega upravljanja (kolhozne skupščine, uprave kolhozov, predsednika kolhoza itd.). Namesto da bi se bojevale, da se ohranijo določbe kolhoznih statutov, kar je med drugim tudi njihova naloga, s svojimi kompetencami ravno spodbijajo te določbe.

Demokratičnost pri delu morajo zagotavljati sveti proizvodnih uprav. Svete sestavljajo načelnik (hkrati tudi predsednik sovjeta), partijski in komsomolski organizatorji CK partije ali komsomola, predsedniki kolhozov in direktorji sovhozov ter prvi sekretarji rajonskih in izvršnih

partijskih komitejev, ki upravljajo Sojuzseljhoztehniko. Sestav sveta potrjuje oblastni komite (pokrajinski komite ali sovjet delavskih deputatov, svet ministrov avtonomne republike ali CK KP in ministrski svet zvezne republike). Sklepi sveta, ki se mora shajati najmanj vsake tri mesece, so obvezni za kolhoze in sovhoze.

Na podlagi vsega tega se vsiljuje sklep, da partijski in vladni organi, ker proizvodni rezultati kmetijstva niso taki, kot so jih pričakovali, ne zaupajo povsem v zadostno učinkovitost organov kolhozniškega upravljanja (sovhozi so v tej zvezi manj poudarjeni) in so zato formirali posebne operativne organe — teritorialno-proizvodne uprave. Čeprav pomeni ta ukrep neko zaviranje sedanjega demokratizacijskega procesa, kar zadeva podeželje, je vseeno precejšen napredek v primeri s prejšnjim vodenjem kmetijstva, ko so naloge brez zadostnega poznanja lokalnih razmer določali iz centra.

Korekcije sovjetske kmetijske politike so dale pozitivne rezultate v večji proizvodnji, čeprav so bile često pri reševanju aktualnih problemov v zvezi z večjimi potrebami prebivalstva in industrije — bolj delni ukrepi kot kompleksne rešitve v soglasju z dolgoročno programsko politiko razvoja sovjetskega kmetijstva.

S spremembami v strukturi in tehnični bazi kolhozov, s spremembami v planiranju proizvodnje in pri odkupu pridelkov, z večjimi kapitalnimi investicijami v kmetijstvo in z novimi, ugodnejšimi oblikami materialne stimulacije proizvajalcev so dani poglobitni pogoji za moderno, močno mehansirano in večjo proizvodnjo kolhozov, s tem pa tudi za njihov večji delež v skupni bilanci sovjetskega kmetijstva.

Od razvoja tega procesa, ki je za kolhoze zares nova razvojna etapa, in od rešitve preostalih ekonomskih, političnih in organizacijskih problemov, ki smo jih omenili v tem delu, je v mnogočem odvisna realizacija razglašenege plana za graditev komunistične družbe ZSSR v letih 1961 do 1980.

Opombe

⁴¹ R. M. Gumerov, »Novie zakupočnie ceni i ekonomika kolhozov«.

⁴² V istem delu R. M. Gumerova so navedni primeri, kakšne različne prodajne cene so dosegli posamezni kolhozi glede na način prodaje.

Leta 1957 so trije kolhozi voroneške oblasti dobili za 1 metrski stot žita: kolhoz »Leninova pot«, 43,88 rubljev, kolhoz iz Kirova 55,57, kolhoz Zarja 63,85 rubljev. Se večje so bile razlike med premijami pri industrijskih rastlinah. Tako so na primer trije kolhozi vitebske oblasti dobili isto leto za en metrski stot lanenega platna: kolhoz Peremoga 711 rubljev, kolhoz Zaslonova 342 in kolhoz Zarja samo 204 rublje.

M. Močalovski primerja proizvodne cene z odkupnimi cenami con v novosibirski oblasti: 1 metrski stot žita je stal l. 1956 od 19,22 do 73,00 rubljev, v plodnejšem letu 1957 pa od 21,44 do 55,60 rubljev. Povprečna odkupna cena za ta rajon je znašala za metrski stot 35 rubljev.

Pridelki so varirali v posameznih kolhozih od 4,8 do 14,3 metrskih stotov na ha (povprečje 10,1 metrskih stotov) leta 1956 in od 6,1 do 13,9 metrskih stotov na ha (povprečje 9,4 metrskih stotov) leta 1957 (Voprosi ekonomiki št. 9, 1958).

⁴³ Srednje cene kolhoznih pridelkov so se povečale pri žitu 6,2-krat, pri oljnih rastlinah 4,4-krat, pri krompirju 8,6-krat, pri živini 7,9-krat, mleku 3,6-krat itd.

⁴⁴ Pregled gibanja državnih odkupnih cen od leta 1950 do leta 1958 (v rubljih):

Vrsta blaga	1950	1956	1958
žito (ton)	91	530	740
krompir (ton)	40	410	400
povrtnine (ton)	150	540	500
meso (ton)	700	3 640	6 600
jajca (1000 kosov)	204	250	600
volna (ton)	12 000	25 800	30 500
lan (ton)	4 423	14 488	11 000

Podatki po J. Stanovnik, Primerjalni gospodarski sistemi, str. 150.

⁴⁵ Odkupne cene v conah variirajo okrog enotne cene (100 %), ki velja za celotno področje SSSR, pri pšenici od 91 do 115 %, pri mesu od 89 do 110 %, pri mleku od 96 do 113 % itd.

⁴⁶ Cone se delijo na manjše rajone s specifičnimi proizvodnimi razmerami. Tako ima RSFSR 8, Ukrajina 4 rajone itd.

⁴⁷ Tako se na primer poveča cena živini za čas od decembra do julija, cena mleka v moskovski oblasti v času od oktobra do aprila itd.

⁴⁸ V. Hlebnikov, Voprosi ekonomiki, št. 7, 1962.

⁴⁹ J. Krklec, Ekonomska politika Sovjetske zveze, str. 38.

⁵⁰ Pregled kapitalnih investicij v sovjetsko kmetijstvo:

Leto	Investirano v milijardah rub.		Odstotek vlaganja v kmetijstvo
	v celotno gospodarstvo	v kmetijstvo	
1938—1941 (3,5 let)	16,4	2,0	12,2
1946—1950	38,0	5,4	14,2
1951—1953	38,9	5,7	14,7
1953	13,9	1,9	13,7
1954	16,4	2,8	17,0
1955	18,6	3,8	20,5
1956	21,4	4,0	18,7
1957	23,8	4,2	17,6
1958	27,3	4,7	17,3
1959	30,9	5,1	16,3
1960	34,0	5,2	15,3
1961	36,3	6,9	18,0
1962	42,2	7,6	18,0

Podatki za leta 1938—1960 po V. Hlebnikov, »O daljnem ukrepenju ekonomiki kolhozov«, Voprosi ekonomiki št. 7, 1962, za leta 1960—1962 pa po D. Vojnić, Gospodarstvo Sovejske zveze v sedanji razvojni etapi.

⁵¹ V. Hlebnikov, Voprosi ekonomiki št. 7, 1962.

⁵² T. Zaslavskaja, Voprosi ekonomiki št. 11, 1959.

⁵³ CK KP SZ in ministrski svet sta določila naslednje točke, ki jih je treba obvezno vnesti v statut: planiranje proizvodnje, racionalno izkoriščanje zemlje, proizvodnih sredstev in delovne sile, zmanjšanje proizvodnih stroškov in administrativno-upravnih izdatkov. Druge določbe so prepuščene kolhoznikom.

⁵⁴ V letih od 1953 do 1958 je odšlo v proizvodnjo novih 330 000 strokovnjakov z višjo in srednjo izobrazbo. V celoti je v sovjetskem kmetijstvu konec leta 1960 delalo 559 000 strokovnjakov (171 000 zunaj proizvodnje).

